

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļa
Filozofijas un socioloģijas institūts

Baiba Bela-Krūmiņa

DZĪVESSTĀSTI KĀ SOCIĀLI VĒSTĪJUMI

Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai socioloģijā,
sociālās antropoloģijas apakšnozarē

Doktora pētījums veikts LU Socioloģijas doktora programmas un
LZP granta „Nacionālā Mutvārdu Vēsture” ietvaros

Doktora darba zinātniskais vadītājs
Tālis Tisenkopfs, Prof., Dr. Soc.

Rīga, 2004

DZĪVESSTĀSTI KĀ SOCIĀLI VĒSTĪJUMI

SATURA RĀDĪTĀJS:

IEVADS.....	1
Par dzīvesstāstiem kā pētījumu avotiem sociālajās zinātnēs.....	1
Par doktora pētījuma mērķiem un uzdevumiem.....	5
Disertācijas struktūra.....	7
 1. TEORĒTISKĀ DAĻA.....	10
1.1. Biogrāfiskā pieeja socioloģijā	10
1.1.1. Par dzīvesstāstu kā pētījumu priekšmetu un metodi biogrāfiskajā pieejā...	10
1.1.2. Biogrāfisko vēstījumu definēšanas prakses	17
1.2. Par dzīvesstāstu pētījumiem Latvijā	19
1.3. Biogrāfisko interviju analīzes pamatprincipi doktora pētījumā.....	28
1.3.1. Naratīvu analīzes performatīvās pieejas pamatprincipi.....	28
1.3.2. Dzīvesstāsts kā stāstītāja un klausītāja dialogs	32
1.3.3. Stāstītāja un kultūras dialogs: sociālie priekšstati un kultūras resursi.....	34
1.3.4. Pētnieka un dzīvesstāsta dialogs: dzīvesstāstu analīze doktora pētījumā...	38
1.3.5. Par interviju sagatavošanu analīzei un transkripcijas pamatprincipiem.....	43
 2. LAUKA PĒTĪJUMA SITUĀCIJA.....	48
2.1. Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā 90.gados.....	48
2.2. Nacionālā Mutvārdu Vēsture.....	51
2.3. Zinātniskā ekspedīcija „Dzīvesstāsti Latvijā 96”.....	52
2.4. Intervēto cilvēku raksturojums.....	58
 3. DZĪVESSTĀSTI KĀ KOMUNIKATĪVI NOTIKUMI.....	61
3.1. Saruna, intervija un dzīvesstāsta intervija kā atšķirīgi runas notikumi	61
3.2. Ekspedīcijas “Dzīvesstāsts Latvijā 96” intervijas kā komunikatīvi notikumi...	65
3.2.1. Stāstītāju ievērotie komunikācijas noteikumi.....	66
3.2.2. Intervētāju komunikācijas prasmes.....	71
3.2.3. Citu intervijas dalībnieku klātbūtnes ietekme.....	79
3.3. Dzīvesstāstu kā komunikatīvu notikumu novērtējums.....	84
 4. DZĪVESSTĀSTI KĀ TEKSTI.....	88
4.1. Sarunvaloda.....	91
4.1.1. Stāstījuma veidošanas paņēmieni visvecāko stāstītāju dzīvesstāstos: tradicionālās mutvārdu kultūras elementu lietojums	93
4.1.2. Stāstījuma veidošanas paņēmieni jaunāku stāstītāju pieredzes stāstos: mūsdienu mutvārdu kultūras klātbūtne.....	100
4.1.3. Valodas lietojums poļu izcelsmes stāstītāja dzīvesstāstā.....	106
4.1.4. Lingvistiskās un performatīvās kompetences trūkums.....	108
4.2. Autobiogrāfisko naratīvu stuktūra.....	110
4.2.1. Naratīvās stratēģijas saistībā ar laika gaitas un virzības attēlošanu.....	112
4.2.2. Secīgi attīstības naratīvi.....	114
4.2.3. Naratīvās stratēģijas latviešu dzīvesstāstos ārpus Latvijas.....	120
4.2.4. Naratīvi, kas neparedz attīstības līniju.....	123
4.3. Dzīvesstāsti – mutvārdu teksti kultūras kontekstā.....	127

5. DZĪVESSTĀSTI: PAGĀTNES INTERPRETĀCIJAS TAGADNĒ.....	132
5.1. Mutvārdu avoti – stāsti par notikumiem.....	132
5.2. Ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos dominējošās tēmas.....	133
5.3. Ikdienas dzīves stratēģijas radikālu sociālu pārmaiņu apstākļos.....	136
5.3.1. Stāstījumi par Latviju pēc 1918. gada.....	137
5.3.2. Ikdienas dzīves stratēģijas Latvijā padomju okupācijas apstākļos.....	141
5.3.2.1. Adaptācijas stratēģijas.....	144
5.3.2.2. Kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas	148
5.4. Attieksme pret pārmaiņām pēc Latvijas neatkarības atgūšanas.....	154
5.5. Pagātnes interpretācijas tagadnē.....	155
6. GALVENIE SECINĀJUMI.....	158
6.1. Doktora pētījuma zinātniskais devums un novitāte biogrāfiskajā socioloģijā teorijas attīstībā Latvijā.....	158
6.1.1. Galvenie secinājumi par naratīva analīzes performatīvās pieejas lietojumu doktora pētījumā.....	159
6.1.1.1. Secinājumi par pieredzes stāstiem kā komunikatīviem notikumiem.....	160
6.1.1.2. Secinājumi par dzīvesstāstiem kā mutvārdu tekstiem.....	161
6.1.1.3. Secinājumi par dzīvesstāstiem kā vēstījumiem par pagātni.....	164
6.1.2. Galvenie secinājumi par doktora pētījumā lietoto koncepciju par daudzbalsību dzīvesstāstos.....	167
6.2. Disertācijas ieguldījums un galvenie secinājumi metodoloģijas jomā.....	168
6.3. Pēcvārds.....	170
Literatūras saraksts.....	172
PIELIKUMI.....	179
1. pielikums. Ekspedīcija „Dzīvesstāsts Latvijā 96”.....	179
2. pielikums. Biogrāfisko interviju apraksta lapas paraugs.....	181
3. pielikums. Biogrāfisko interviju pārstāsta paraugs.....	182
4. pielikums. Dzīvesstāstu transkripcijā izmantotie apzīmējumi.....	188

P.S. Elektroniskajā versijā lapušu numerācija atšķiras no satura rādītājā minētās

DZĪVESSTĀSTI KĀ SOCIĀLI VĒSTĪJUMI

IEVADS

Par dzīvesstāstiem kā pētījumu avotiem sociālajās zinātnēs

Doktora pētījums ir veikts dzīvesstāstu analīzes laukā – socioloģijā pastāvošās biogrāfisko pētījumu tradīcijas ietvaros. Pētījuma mērķi, teorētiskā pieeja un izmantotās metodes jādefinē kontekstā ar disciplīnas attīstības tendencēm starptautiskā griezumā un ar konkrēto situāciju Latvijā.

Dzīvesstāsti sniedz cilvēka skatījumu pašam uz sevi un skaidrojumu par savu dzīvi, radot tādu personīgās pagātnes attēlojumu, kurā var justies labi vai vismaz nejūties apdraudētam. Dzīvesstāsti ir ļoti nozīmīgi sociāli vēstījumi – tie ir sociāli izcelsmes ziņā, sociāli funkciju ziņā un sociāli formas ziņā. Dzīvesstāsti rodas cilvēku saziņas telpā gan ikdienā, gan izņēmuma situācijās – kā sociālo zinātņu intervijā. To funkcijas var būt dažādas – pamācīt, informēt, ietekmēt, iepazīstināt, stiprināt attiecības, dalīties pieredzē un pārdzīvojumos, veidot pozitīvu un sociāli atzīstamu paštēlu, parādīt savu piederību sociālai grupai un attēlot sevi kā labu un vērtīgu šīs grupas locekli. To forma atspoguļo sabiedrībā vai noteiktā tās grupā pastāvošos priekšstatus, normas, izteiksmes veidus un līdzekļus, kā radīt stāstus par sevi, kas būtu nozīmīgi un saprotami arī citiem grupas dalībniekiem (Linde, 1993).

Dzīvesstāsti kā rakstiski, tā mutiski var būt izziņas avoti pētījumos, un tos skata kā vienu no t. s. personisko dokumentu veidiem līdzās autobiogrāfijām, dienasgrāmatām, vēstulēm, fotogrāfijām, ģimenes ģenealoģijām (Tisenkopfs, 1993). Dzīvesstāsta galvenā atšķirība no autobiogrāfijas, kas ir paša veidots savas dzīves apraksts, ir tā, ka cilvēku uz retrospektīvu savas dzīves apskatu ir ierosinājusi kāda cita persona. Kā sinonīmi jēdzieni tiek lietoti arī *dzīves vēsture*, *personīgās pieredzes stāsts* (Kirsenblatt-Gimbelt, 1989).

Dzīvesstāsti ir nozīmīgs pētījumu avots vairākās sociālo un humanitāro zinātņu disciplīnās – antropoloģijā, socioloģijā, vēsturē, folkloristikā, psiholoģijā. Socioloģijā cilvēka dzīves izpēte ir izmantota kopš tās kā disciplīnas sākuma, nolūkā uzzināt būtiskas lietas par sabiedrību vai kādas grupas dzīves apstākļiem. Iedziļināšanās

pētāmās kopienas vai grupas dzīves ikdienā ir notikusi gan ar novērojumu palīdzību, gan runājot ar pašiem cilvēkiem. Šķietami vienkāršais jautājums: „Pastāstiet man par savu dzīvi,” ir radījis būtisku pagriezieni kā pētījumu metodoloģijā, tā teorētiskajā skatījumā uz indivīda un sabiedrības attiecībām, šo attiecību kompleksumu fiksējot un atsedzot caur dzīvesstāsta prizmu. Vienas biogrāfijas vai pat viena notikuma mikroskopiska analīze var palīdzēt saprast visas sabiedrības struktūru, kontekstu un saturu konkrētā laika momentā. Dzīvesstāstu analīze dod iespēju mikro-sociālu notikumu izpratni sasaistīt ar notikumu izpratni makro-struktūrās un institūcijās, kā arī ar ilgtermiņa sociālajām pārmaiņām.

Interese par dzīvesstāstiem un biogrāfiju izpēti ir veidojusies ilgā laika periodā, tomēr cilvēka sociālās dzīves dažādu aspektu izpētē to plaši sāka lietot salīdzinoši nesen. Jau 19. gs. otrajā pusē vācu filozofs Vilhelms Diltejs piedāvāja pētīt izteikumus par ikdienas dzīves pieredzi un šādus pētījumus uzskatīja par cilvēkzinātņu galveno uzdevumu. Tomēr Eiropā ikdienas dzīves pētījumi nolūkā izprast sociālo realitāti neguva plašu atsaucību. Toties šādi pētījumi sekmīgi veidojās un plaši attīstījās 20. gs. sākumā Amerikā, tā sauktās Čikāgas skolas ietvaros. Cilvēku stāstījumi tika izmantoti kā kultūras antropoloģijas pētījumos, tā socioloģijā. Bet laika periodā pēc Otrā pasaules kara socioloģijā abos kontinentos – kā Eiropā, tā Amerikā, ilgstoši dominēja kvantitatīvās metodes. Kopš 70. gadu sākuma biogrāfiskie pētījumi atkal strauji parādās sociālo zinātņu laukā – un citā kvalitātē. Ne tikai ērtas ieraksta tehnikas parādīšanās nodrošina jauno pētījumu kvalitāti – daudz svarīgākas ir teorētiskās atziņas un metodes pilnveidojumi, kas ļauj runāt par biogrāfisko pieeju socioloģijā kā patstāvīgu apakšdisciplīnu un specifisku metodi. 20./21. gs. mijā dzīvesstāsti tiek izmantoti pētījumos tik plaši, ka tiek runāts par biogrāfisko pagriezieni sociālajās zinātnēs (Miller, 2003).

Biogrāfiskā pieeja ir izziņas paņēmieni, kurā tiek izmantoti dzīvesstāsti, dzīves vēstures, ģimenes ģeoloģijas un citi personiskie dokumenti (Tisenkopfs, 1993, Miller, 2000). Tiek lietoti arī apzīmējumi *biogrāfiskā metode*, *dzīvesstāstu metode* un *mutvārdu vēstures metode*. Dzīvesstāsti un dzīves vēstures tiek iegūti biogrāfiskās intervijas laikā, izmantojot atšķirīgas intervēšanas stratēģijas. Dzīvesstāsts ir tāds stāstījums par dzīvi, kurā tēmas un to izkārtojumu brīvi izvēlas pats stāstītājs. Dzīves vēsture ir strukturētas intervijas rezultātā tapis stāstījums par dzīvi (Miller, 2000). Biogrāfisko interviju no citām kvalitatīvajām intervijām atšķir biogrāfiskajai pieejai kopumā raksturīgais fokuss uz visu cilvēka dzīvi. Pat tad,

ja pētījuma mērķis ir analizēt atsevišķus indivīda dzīves aspektus vai dzīves posmus, tie tiek skatīti biogrāfijas kontekstā.

Biogrāfisko pieeju citu kvalitatīvo metožu vidū atšķir pievēršanās indivīda dzīves gaitai kopumā un tiek uzsvērtā indivīda situētība kompleksā un mainīgā sociālo attiecību tīklā (Miller, 2000). Atšķirībā no citām metodēm socioloģijā, kuras fokusējas uz tagadnes izpēti, biogrāfiskajos pētījumos galvenā uzmanība tiek pievērsta virzībai laikā – cilvēka tagadne tiek skatīta biogrāfiskā kontekstā. Savukārt indivīda biogrāfija tiek novietota plašākā sociālā un vēsturiskā kontekstā (aplūkojot, piemēram, reliģiskos, politiskos, ekonomiskos, psiholoģiskos u.c. aspektus konkrētā dzīves laika posmā). Tādējādi centrālais jautājums biogrāfiskajos pētījumos ir par mijattiecībām starp indivīdu un sociālo pasauli.

Mūsdienās dzīvesstāstu analīzē tiek izmantotas daudzveidīgas pieejas un tiek pētīti ļoti dažādi cilvēku dzīves aspekti. Viens no vadošajiem speciālistiem biogrāfiskajā socioloģijā Eiropā, īru sociologs Roberts L. Millers atzīmē, ka teorētisko pieeju daudzveidība biogrāfiskajos pētījumos ir tik ievērojama, ka runāt par kādu dominējošu ievirzi šobrīd nav iespējams – vienīgā kopīgā ievirze ir tā, ka šie pētījumi ir balstīti biogrāfiju analīzē (Miller, 2000)*.

Biogrāfiskajā pieejā dzīvesstāsti tiek skatīti kā atslēga socioloģiskai izpratnei par sabiedrību vairākos aspektos – pirmkārt, analizējot mūsdienu sociālās dzīves vēsturiskās saknes un, otrkārt, analizējot sociālo formu attīstību un izmaiņas (Bertaux, 1982). Bet ne tikai. Dzīvesstāsti vairs netiek uzlūkoti kā nevainīgi empīriski liecinājumi, kā sociālās vides un pārmaiņu radīti nospiedumi. Vienā no arvien plašāk pielietotajiem analīzes modeļiem – naratīvu analīzes pieejā galvenā pētnieciskā uzmanība tiek vērsta uz stāstījumu formas un valodas analīzi (Riessman, 1993). Dzīvesstāsti tiek uzlūkoti kā sociāli vēstījumi, kas stāsta ne tikai par notikumiem, ko pieredzējuši konkrētās sabiedrības indivīdi, bet arī par pašu sabiedrību – par normām, vērtībām, priekšstatiem un kultūras modeļiem. Dzīvesstāsti tiek skatīti kā teksti un komunikatīvi notikumi vienlaikus, kur polifoniskā skanējumā ir savijušās daudzas balsis – stāstītāja, pētnieka, ģimenes, kopienas, literatūras tekstu, dzīves notikumu un citas balsis, kuras dzirdētas pagātnē un dzirdamas tagadnē (Freeman, 2002). Cilvēki attiecina savas atsevišķās dzīves uz kopīgām vēsturiskām, literārām un bībeliskām struktūrām, tā iekļaujoties lielākā cilvēku kopumā, radoši izmantojot un pārveidojot šīs kopīgās struktūras, lai ar to palīdzību precīzāk izteiktu savu personisko pieredzi

* Teorētisko pieeju daudzveidība biogrāfiskajos pētījumos tiks analizēta disertācijas 1. nodaļā.

(Skultans, 1998). Dzīvesstāstu pētnieka uzdevums ir atšifrēt dažādās balsis un to izcelsmi – un pastāv atšķirīgi paņēmieni šī uzdevuma risināšanai.

Biogrāfisko pētījumu centrā var būt dažādu paaudžu un sociālo grupu dzīvesstāsti. Doktora pētījumā tiks analizēti vecākās paaudzes stāstījumi par savu dzīvi. Latvijas situācijā vecākās paaudzes dzīvesstāstus kā nozīmīgu un vajadzīgu analīzes objektu izvirza vairāki priekšnosacījumi.

20. gadsimts Latvijas vēsturē ir ārkārtīgi dinamisku un ievērojamu pārmaiņu laiks. Daļa vecākās paaudzes cilvēku ir piedzīvojuši visus Latvijas 20. gadsimta vēsturē svarīgākos notikumus – Pirmo pasaules karu, pirmās neatkarīgās Latvijas Republikas nodibināšanu un pastāvēšanu, Otro pasaules karu, padomju okupāciju un Latvijas Republikas atjaunošanu. Un viņiem ir nācies sadzīvot ar pārmaiņām, ko nesa šie notikumi. Stāstītāju liecības atsedz zināmu notikumu nezināmas detaļas un ļauj aplūkot vēsturisko notikumu attīstību caur cilvēku pieredzes prizmu un ikdienas rīcību. Dzīvesstāsti sniedz unikālu ieskatu līdz šim maz pētītajā ikdienas dzīves vēsturē, parādot, kā cilvēki sadzīvoja ar krasajām pārmaiņām 20. gs. gaitā.

Turklāt dzīvesstāsti, līdzīgi kā jebkurš stāsts par vēsturi, ir pagātnes notikumu tagadnes interpretācija. Tie parāda kā tagadne un pagātne kopā veido stāstu, kas tiek stāstīts (Bērks, 1998). Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstu analīze ļauj konstatēt ne tikai attālos notikumus, kas atdzīvojas tagadnē, bet arī parāda šobrīd sabiedrībā pastāvošos priekšstatus par mūsu neseno pagātņi. Vēl vairāk – tos pētot, var noskaidrot, kā dažādas kultūras normas un resursi tiek izmantoti, konstruējot individuālās dzīves pieredzes stāstus (Tisenkopfs, 1993). Stāstītāji, savas dzīves dažādos notikumus iekļaujot vienā stāstā, izmanto visai daudzveidīgus sociālos priekšstatus un kultūrā balstītus modeļus, drošu atbalstu rodot jau nostabilizētos literāros žanros vai mutvārdu folklorā, dominējošos vēsturiskos naratīvos vai vietējos stāstījumos. Vecākās paaudzes cilvēku stāstos ir atrodamī kā 20. gs sākumā lietoti, tā 20. gs. vidū lietoti lingvistiskie un kultūras resursi, kas kopā rada dažādas pieredzes stāsta veidošanas stratēģijas. Turklāt sabiedrībā pastāvošie sociālie priekšstati, kultūras modeļi un lingvistiskie resursi tiek izmantoti 20. gs. beigās, kas ļauj novērot un novērtēt pārmaiņas valodā un pieredzes sakārtošanas un tālāknodošanas paņēmienos ilgā laika posmā.

Vēsturiskās un sociālās pieredzes daudzveidība Latvijas iedzīvotāju vecākās paaudzes dzīvesstāstos vērš tos par nozīmīgu socioloģiskās analīzes lauku, atsedzot indivīdu un sociālās pasaules mijattiecības ilgstošā laika periodā. Socioloģiskā dzīvesstāstu analīzē biogrāfiskā pieeja ir atbilstošākā analīzes metode. Tomēr tās lietojumu komplicētu padara apstākļi, ka biogrāfisko pētījumu laukā pastāv ievērojama teorētisko skaidrojumu un metodoloģisko risinājumu dažādība.

Par doktora pētījuma mērķiem un uzdevumiem

Doktora pētījuma mērķis ir parādīt, kā tiek organizēta pieredze un veidots stāstījums komunikatīvajā procesā biogrāfiskās intervijas laikā. Mērķis ir izprast dzīvesstāstus kā sociālus vēstījumus un novērtēt tajos dažādos sociālos priekšstatus un kultūras resursus, kas palīdz sakārtot individuālo pieredzi stāstījumā.

Pētījuma mērķi un uzdevumi tika izvirzīti, domājot par iespējām attīstīt un izvērst esošās iestrādes biogrāfiskajos pētījumos Latvijā, pievēršoties mazāk pētītiem pieredzes stāstu veidošanās aspektiem – komunikatīvās situācijas analīzei, sarunvalodā lietota repertuāra analīzei, sociālo priekšstatu un kultūras resursu daudzveidības analīzei dzīvesstāstos. Disertācija sniegs ieguldījumu arī biogrāfisko pētījumu un stāstījumu analīzes teorētiskā un metodoloģiskā attīstībā. Pirmkārt, tiks padziļināti aplūkoti stāstījumu pētījumos svarīgi, bet maz izstrādāti jautājumi par komunikācijas un valodas lomu stāstījumu organizēšanā un veidošanā. Otrkārt, tiks pielietota un kritiski izvērtēta stāstījumu pētījumos jauna teorētiska ievirze, kas iesaka pievērst uzmanībukultūrā, vēsturē un sabiedrībā sakņoto balsu daudzveidībai individuālajos stāstos.

Tiek paplašināts pieredzes stāstu izpētes lauks Latvijā, analizējot vēl nepētītu materiālu. Pētījuma centrā ir biogrāfiskās intervijas ar vecākās paaudzes cilvēkiem Zemgales kultūrvēsturiskajā novadā, kas ierakstītas 1996. gadā Vadakstē un tās apkārtnē, ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96”. Vecāko Latvijas iedzīvotāju stāstu izvēle ir saistīta ar disertācijas autore darbu Nacionālās Mutvārdu Vēstures (turpmāk tekstā – NMV) projektā.

Lai sasniegtu pētījuma mērķus – izpratni par pieredzes stāsta veidošanos biogrāfiskās intervijas situācijā un novērtētu dažādu kultūras resursu un sociālo priekšstatu klātbūtni autobiogrāfiskajos naratīvos, tika izvirzīti vairāki uzdevumi.

Pirmais uzdevums ir veikt zinātniskās literatūras analīzi: (1) skatīt biogrāfiskajā pieejā pastāvošās atšķirīgās teorētiskās ievirzes starptautiskā griezumā; (2) skatīt biogrāfiskos pētījumus Latvijā; (3) sniegt doktora pētījumā pielietotās naratīva analīzes performatīvās pieejas izklāstu.

Otrais uzdevums ir analizēt komunikatīvo procesu, kura laikā tiek ierakstīta biogrāfiskā intervija. Tas nepieciešams, lai noskaidrotu stāstītāju un intervētāju lietotos komunikācijas noteikumus un lai novērtētu intervijas situatīvo aspektu (intervijas dalībnieku attiecības, sociālās lomas, motivācija, sociālais konteksts) ietekmi uz pieredzes pasniegumu biogrāfiskajā intervijā. Stāstījumu izpētē maz uzmanības, īpaši socioloģiskā biogrāfiju analīzē, ir veltīts komunikācijas izpētei. Mutvārdos pausto pieredzi visbiežāk skata kā vienu tekstu līdzās citiem tekstiem, neņemot vērā šī teksta īpatnības, ko tam piešķir tā sākotnējā mutvārdu forma un veidošanās tiešas saskarsmes situācijā. Stāsts veidojas savstarpējā sadarbībā starp stāstītāju un intervētāju, ko būtiski ietekmē tādi nosacījumi kā intervētāja prasme vadīt interviju, no vienas puses, un stāstītāja komunikatīvā un lingvistiskā kompetence, no otras. Atziņa, ka stāsta formu un saturu iespaido arī stāstītāja iesaiste plašākā sociālā un kultūras kontekstā, konkrētā vēstures momentā, konkrētā sabiedrībā, ir kļuvusi aksiomātiska stāstījumu pētnieku vidū (Thompson, 1998). Tomēr vienprātības nav jautājumā par to, cik liela nozīme ir saskarsmes procesam starp stāstītāju un intervētāju. Disertācijā tiks ievērots skatījums, ka biogrāfiskā intervija ir komunikatīvs notikums, kurā sociālajiem un situatīvajiem aspektiem ir liela nozīme.

Trešais uzdevums ir analizēt valodas lietojumu biogrāfiskajās intervijās, skatot sarunvalodu kā būtisku instrumentu individuālās pieredzes stāsta veidošanā. Uzdevums ir analizēt stāstītāju performatīvo un lingvistisko kompetenci, izpētīt lingvistisko repertuāru un kultūras resursus, kas strukturē individuālās pieredzes stāstus. Šis uzdevums tika izvirzīts, lai sasniegtu mērķi attīstīt dzīvesstāstu pētījumos metodoloģiski svarīgo skatījumu uz stāstījumu nozīmes veidošanos sarunvalodā un izvērstu priekšstatus par stāstījumu stratēģijām, ko izmanto stāstītāji Latvijā savas dzīves pieredzes tālāknodošanā.

Ceturtais uzdevums ir analizēt saistību starp dzīvesstāstu saturu un plašāku sociālo kontekstu, skatot notikumu attēlojumu biogrāfiskajās intervijās. Nozīmīgu analīzes pamatu veido pieņēmums, ka vienai dzīvei nav tikai viens stāsts – katrā situācijā var tikt izveidots atbilstošs stāsts, izceļot vienus, bet noklusējot citus

notikumus un dzīves aspektus. Stāsti parāda to, kā tagadne atstāj iespaidu uz stāstu par pagātni – tuvo un attālo. Pēc stāstījumā skartajām tēmām, to izkārtojuma un pasnieguma ir iespējams spriest par dominējošiem vēstures interpretācijas modeļiem Latvijā, kas ir iespaidojuši stāstītājus. Klātbūtnes pieredze gandrīz visos 20. gs. Latvijas vēsturē svarīgākajos notikumos un tārad iespēja izvēlēties stāstījumā dominējošās tēmas no ārkārtīgi liela notikumu klāsta padara vecākās paaudzes cilvēku dzīvesstāstu analīzi īpaši intriģējošu.

Disertācijas struktūra

Disertāciju veido ievads un piecas nodaļas – doktora pētījuma teorētiskā daļa, lauka pētījuma situācijas analīze, dzīvesstāstu kā komunikatīvu notikumu analīze, dzīvesstāstu kā tekstu analīze, dzīvesstāstu kā vēstījumu par pagātni analīze, un galvenie secinājumi.

Teorētiskā daļa veido disertācijas pirmo nodaļu, kurā (1) tiek veikta biogrāfisko pētījumu laukā nozīmīgas zinātniskās literatūras analīze, ar nolūku sniegt ieskatu biogrāfisko pētījumu vēsturē un nozīmīgākajās teorētiskajās ievirzēs šīs pieejas ietvaros. (2) Tiek analizēti biogrāfiskie pētījumi Latvijā. (3) Tiek sniegts doktora pētījumā pielietotās teorijas – naratīva analīzes performatīvās pieejas izklāsts. Tiek iepazīstināts ar naratīva analīzes pieejas pamatprincipiem, padziļinātu uzmanību pievēršot jautājumam par stāsta veidošanos komunikācijā starp intervētāju un stāstītāju un jautājumam par sociālo priekšstatu un kultūras resursu klātbūtni stāstījumos. (4) Tiek iepazīstināts ar doktora pētījumā lietoto biogrāfisko interviju analīzes metodoloģiju un tiek skatīts mutvārdu stāstījumu pētījumos svarīgais solis – interviju sagatavošana analīzei un transkripcija, kas ir nozīmīgs priekšnoteikums tālākai interviju analīzei.

Otrajā nodaļā *Lauka pētījuma situācija* tiek aplūkots doktora pētījumā analizēto dzīvesstāstu ierakstīšanas konteksts un izvērtēta ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā 96” norise. Pirmkārt, uzmanība tiek veltīta atmiņu stāstījumu funkcijām un pagātnes interpretācijām Latvijā 90. gadu sākumā, tā iezīmējot dzīvesstāstu un atmiņas īpašo lomu biogrāfisko interviju veikšanas laikā. Otrkārt, tiek sniegts ieskatš Nacionālās mutvārdu vēstures projekta mērķos un ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā

96''' norisē, kas veido pētījumā izmantoto dzīvesstāstu tapšanas pamatnosacījumus un kontekstu.

Nākošās trīs nodaļas ir veltītas biogrāfisko interviju detalizētai analīzei. Katrā nodaļā uzmanība tiek pievērsta atšķirīgiem biogrāfisko interviju aspektiem - pirmkārt, dzīvesstāsta intervijas situācijai, otrkārt, stāstījuma formai un izteiksmes līdzekļiem un treškārt, stāstījuma saturam.

Trešajā nodaļā *Biogrāfiskās intervijas kā komunikatīvi notikumi* tiek pievērsta uzmanība biogrāfiskās intervijas situācijas ietekmei uz dzīvesstāsta formu un saturu, kas ir Latvijā maz pētīts jautājums, lai gan zinātniskajā literatūrā par biogrāfiskās intervēšanas metodēm un praksi tiek norādīts uz šī jautājuma nozīmīgumu (Briggs, 1986, Jackson, 1987, Spradley, 1979). Ņemot vērā to, ka dzīvesstāsts veidojas kā dialogs starp biogrāfiskajā intervijā iesaistītajām personām, kuras konkrētā sociālā situācijā radoši pielieto sabiedrībā pastāvošos komunikācijas noteikumus un normas, interviju analīzē tiek pievērsta uzmanība gan komunikācijas noteikumiem, gan interviju sociālajam kontekstam, gan starppersonu attiecībām. Vispirms tiek skatīti atšķirīgi komunikācijas noteikumi, kas nozīmīgā veidā iespaidojuši atmiņu stāsta veidošanu. Tad tiek analizēta intervētāja prasmju ietekme uz ierakstītās intervijas formu un saturu. Uzmanība tiek pievērsta arī citu intervijas dalībnieku (ģimenes locekļu, vietējo organizētāju, filmēšanas grupas un iedomāto klausītāju) iespaidam uz stāstījumu.

Ceturtajā nodaļā *Biogrāfiskā intervija kā mutvārdu teksts* tiek analizēts lingvistiskais repertuārs un kultūras resursi, lai labāk izprastu specifisko veidu, kā individuālās pieredzes stāsts rod atbalstu valodā un kultūrā. Šajā nodaļā analizēti izteiksmes līdzekļi un lingvistiskie resursi, kas veido atsevišķas naratīvās vienības, galveno uzmanību pievēršot sarunvalodā lietotiem izteiksmes līdzekļiem, kas nav sastopami (neverabālie izteiksmes paņēmieni) vai ir retāk lietoti (tradicionālās vai mūsdienu mutvārdu kultūras elementi) latviešu rakstu valodā. Nodaļā analizēta arī stāstījumu naratīvā struktūra, skatīti naratīvie modeļi un kultūras resursi, kas atsevišķās stāstījuma vienības palīdz savienot stāstā par dzīvi.

Piektajā nodaļā *Dzīvesstāsti: pagātnes interpretācijas tagadnē* tiek pievērsta uzmanība notikumiem, par kuriem tiek stāstīts. Ne visi no pagātnes daudzveidīgajiem notikumiem tiek stāstīti biogrāfiskajā intervijā. Cilvēki izvēlas, kādus notikumus iekļaut stāstījumā - kolektīvus (nacionālus), institucionālus (darbs) vai personiskus (ģimene). Analizējot tēmas, kas atrodamas lielākajā daļā stāstu, tiek

skatīts jautājums par individuālā stāstījuma saistību ar sabiedrībā nozīmīgām tēmām nesenās vēstures interpretācijā 90. gadu sākumā. Ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā 96” laikā intervētie cilvēki izvēlas, kam stāstā pievērst vairāk uzmanības – piemēram – dzīvei un darbam Latvijā 20. un 30. gados, Otrā pasaules kara notikumiem, dzīvei Padomju Latvijā vai atmodas notikumiem 90. gadu sākumā. Stāstījumu analīzē īpaša uzmanība tiek pievērsta rīcības stratēģijām ikdienas dzīvē, kādas tiek minētas kā nozīmīgas radikālu sociālo pārmaiņu apstākļos, lai saglabātu kontinuitāti vai tieši otrādi – pielāgotos jaunajiem apstākļiem.

Galvenie secinājumi sniedz kopsavilkumu par doktora pētījuma zinātnisko devumu biogrāfiskajā socioloģijā teorijas attīstībā Latvijā un iepazīstina ar disertācijas secinājumiem metodoloģijas jomā. Doktora pētījums sniedz ieguldījumu biogrāfiskajā socioloģijā Latvijā vairākos aspektos – iepazīstina ar teorētisko un metodoloģisko risinājumu dažādību biogrāfiskajos pētījumos un attīsta kvalitatīvajos pētījumos nozīmīgu skatījumu uz interviju kā komunikatīvu notikumu un mutvārdu priekšnesumu. Disertācijas galvenie secinājumi ir par dzīvesstāstu analīzē lietoto teoriju – naratīva analīzes performatīvo pieeju un koncepciju par daudz balsību dzīvesstāstos.

1. nodaļa

TEORĒTISKĀ DAĻA

1.1. BIOGRĀFISKĀ PIEEJA SOCIOLOĢIJĀ

1.1.1. Par dzīvesstāstu kā pētījumu priekšmetu un metodi biogrāfiskajā pieejā

Cilvēka stāsts par savu dzīvi ir nozīmīgs pētījumu avots dažādās humanitārajās un sociālajās disciplīnās. Izziņas paņēmienā, kurā izmantoti dzīvesstāsti, dzīves vēstures un citi personālie dokumenti, sauc par *biogrāfisko pieeju*. Tā parādās līdz ar sociālo pētnieku interesi iegūt dziļāku izpratni par indivīdu tagadnes situāciju. Pētījumu praksē atklājās, ka pētījumu subjekti ved zinātniekus prom no tiešām atbildēm uz konkrētiem jautājumiem – pretim mazāk skaidriem, toties informatīvi piesātinātākiem naratīviem par visu savu dzīvi (Miller, 2000).

Dzīvesstāsti pastāv kā rakstiskā, tā mutiskā veidā gan publiskā, gan pilnīgi personiskā un intīmā domāšanas telpā. Stāsti par savu dzīvi var tikt stāstīti ģimenes un draugu lokā, kā arī formalizētākos apstākļos – darba intervijā, intervijā plašsaziņas līdzekļiem, sociālo zinātņu intervijā, darba kolektīvā, svētkos un atceres pasākumos. Dzīvesstāsts veidojas visas dzīves laikā un ieņem nozīmīgu lomu cilvēka identitātes veidošanās procesā, pašanalīzē un pašnovērtējumā. Vienai dzīvei nav tikai viens dzīvesstāsts – katrā situācijā var tikt izveidots atbilstošs stāsts, izceļot vienus, bet noklusējot citus notikumus un dzīves aspektus.

Zinātniska pieeja ar biogrāfisku ievirzi socioloģisko pētījumu vēsturē pirmo reizi parādījās 19. gadsimtā Vācijā – piemēram, *Schnappr-Arndt* un *Paul Göhre*, kuri varbūt nav nozīmīgi teorētiķi, bet pirmie veikuši sistemātiskus ikdienas dzīves pētījumus (Urdze, 1998: 146). Filozofs Vilhelms Diltejs tiek minēts kā pirmais autors, kurš dzīvi un dzīves vēsturi aplūkoja kā humanitāro zinātņu pētīšanas objektu, bet izpratni pamatoja kā metodi cilvēka dzīves pētīšanā (Miller, 2000:4). Lai gan Eiropā V. Dilteja uzskati pētījumus filosofijā un literatūrzinātnē ietekmējuši lielākā mērā nekā socioloģijā, tomēr Amerikā tiem bija nozīmīga loma tā sauktās Čikāgas skolas attīstībā, kas laika periodā no 20. gs. sākuma līdz pat Otrajam pasaules karam bija

dominējošais virziens Amerikas socioloģijā un kurā dzīves vēstures metode bija centrālā. Čikāgas skolas ietvaros (pazīstama arī kā „kultūras un personības” skola) 20. un 30. gados publicēti desmitiem pētījumu, kuros apkopota konkrētu indivīdu pieredze un mēģināts to skaidrot. Pirms tam kultūru un sabiedrību atzina par pārpersonīgiem veselumiem, bet tad pētnieki sāka pievērst uzmanību tām specifiskajām saitēm, kuras pastāv starp indivīdiem un caur kurām kultūra tiek nodota tālāk. Indivīdu un sabiedrību, kas iepriekš tika nošķirti, Čikāgas skolas sociologi aplūkoja kā vienota sociālā procesa sastāvdaļas. Tika mēģināts pārvarēt dihotomizēto iedalījumu ārējā sociālā un iekšējā subjektīvā realitātē (Tisenkopfs, 1993:2).

Arī amerikāņu antropologi, piemēram Francis Boass un Pols Reidins, lietoja dzīvesstāstus kā galveno informācijas avotu par kultūru. Viņu mērķis bija ieskatīties citā kultūrā no iekšpuses. Jāatzīmē, ka antropoloģijā kopš tās kā disciplīnas sākuma pētnieki ir pievērsuši uzmanību to cilvēku dzīvesstāstiem, kuru kultūru viņi pēta (Watson and Watson-Franke, 1985). Individuālos vēstījumus apkopoja un vispārināja kā kultūras pieredzi, meklējot tajos noteiktas kultūras kategorijas. Kā viens no pirmajiem nozīmīgākajiem darbiem, kas sociālo procesu analīzē konsekventi balstījās uz personas dokumentiem, vēstulēm un autobiogrāfijām un kur risināts arī šādas pieejas teorētiskais pamatojums, visbiežāk tiek minēts Viljama A. Tomasa un Floriana Znaņeckā 20. gadsimta 20. gados izdots darbs “Poļu zemnieks Eiropā un Amerikā”. Interesanti, ka uz šo darbu kā uz nozīmīgu pētījumu nozares vēsturē atsaucas gan sociologi, gan antropologi.

Laika periodā pēc Otrā pasaules kara gan Eiropā, gan Amerikā līdz pat 70. gadu sākumam socioloģijā dominēja kvantitatīvā pieeja, bet tad atkal radās interese par kvalitatīvajiem pētījumiem (Urdze, 1998: 148, Miller, 2000: 7). Kopš 20. gs. 70. gadiem ievērojami pieauga arī biogrāfisko pētījumu popularitāte. To motivēja cēloņi, kas bija saistīti ar pieaugošo interesi par cilvēka subjektivitāti un cilvēku kā radošu un aktīvu sociālo aģentu. Vairākumā klasisko sociālo teoriju (K. Markss, M. Vēbers, T. Pārsons) socioloģijas pamatpretruna – indivīds un sabiedrība, uzvedība un sociālā kārtība, aktieris un struktūra – principiāli tiek atrisināta par labu sistēmai (Tisenkopfs, 1993). Interese par subjektu sociālajā filozofijā un arī socioloģijā pauda protestu pret šo klasisko teoriju ievirzi, kurā indivīdam atvēlēta marionetes loma.

Biogrāfisko metodi no citām kvalitatīvajām metodēm atšķir tās holistiskums. Indivīds tiek skatīts kā unikāla realitāte, kas atrodas vēsturiskajā laikā mainīgu un kompleksu sociālu attiecību tīklā (Miller, 2000:10). Biogrāfiskā pieeja socioloģijā

veido indivīda identitātes plašāku attēlojumu, ņemot vērā laika perspektīvu un identitāti balstošo sociālo saišu atsegumu. Tiek uzsvērts, ka biogrāfiskā metode vienīgā spēj aptvert cilvēka dzīvi kopumā, skatīt sakarības starp cilvēka dzīves vēsturi un viņa sabiedrības vēsturi. Tā palīdz saprast un ievērot tos, kurus parasti “neredz” – piemēram, vienkāršos cilvēkus vēsturē, sievietes sabiedrībā, kādas marginālas grupas vai etniskās minoritātes dominējošā vairākuma ielenkumā.

Kā jau atzīmēju, biogrāfisko pētījumu laukā nav vienotas teorētiskās un metodoloģiskās pieejas, dažādi biogrāfisko pētījumu virzieni attīstījušies savstarpēji neatkarīgi (Miller, 2000:1). Dzīvesstāstu izpētē atšķirīgi virzieni pastāv vairāku iemeslu dēļ. Atšķirības var izrietēt no pētījumu objekta, bet var arī balstīties atšķirīgās teorētiskās vadlīnijās.

Amerikāņu pētnieks Dž. Olnijs dzīvesstāstu izpētē izšķir trīs pieejas, kuras izriet no autobiogrāfijas strukturālā iedalījuma „autos” (patība, individuālais es), „bios” (dzīve, sociālā realitāte) un „graphe” (teksts, naratīvs) (Tisenkopfs, 1993). Šāds iedalījums sasaucas ar teorētiskajā socioloģijā pieņemto sabiedrības trīsdaļīgo uzbūvi: indivīds – sociālā struktūra – kultūra. Tādējādi autobiogrāfiskais stāstījums potenciāli ietver liecības par visām individuālās un sabiedriskās dzīves jomām.

Pievēršoties „autos” jeb biogrāfijas autoram, tiek skatīta personības iekšējās pieredzes veidošanās un sabiedriskās dzīves, vēstures un kultūras notikumu subjektīvā uztvere un individuālais pārdzīvojums. Stāstītāja personības izpēte parasti tiek veikta psiholoģijas pētījumos.

Sociologi un vēsturnieki parasti pievēršas sabiedriski nozīmīgu procesu jeb tā saucamo kolektīvo „bios” formu izpētei. Sociologus konkrētā indivīda dzīve interesē kā vispārēju sociālo procesu un parādību atspulgs. Kā atzīmējis sociologs Pjērs Burdjē, atsevišķa cilvēka dzīves vēsture nav nekas cits kā viņa grupas vai šķiras kolektīvās vēstures atsevišķs gadījums (citēts no Arelaid-Tart, 2001). Skatot sabiedrību kā veidotu no atsevišķiem cilvēkiem, kas vienlaikus ir aktīvas, radošas būtnes un darbīgi sociālie aģenti, un pievēršot uzmanību viņu dzīves pieredzei, tiek gūta izpratne par mikro-līmeņa sociālu notikumu saistību ar makro-līmeņa struktūrām, institūcijām un sociālajiem procesiem.

Trešā pieeja dzīvesstāstu analīzē fokusējas uz „graphe” jeb apraksta formu. Šīs pieejas ietvaros galvenā uzmanība tiek pievērsta dzīvesstāstam kā subjektīvi konstruētam tekstam, nevis reālistiskam dzīves atspoguļojumam. Dž. Olnijs diezgan lielā mērā vienkāršo šo pieeju, pievēršoties tikai vienam no tajā lietotajiem

interpretācijas un analīzes modeļiem – poststrukturālisma pieejai. Tās ietvaros tiek pieņemts, ka autobiogrāfija ir tikai un vienīgi teksts, kurā attiecības starp īstenību un dzīves stāstu ir apziņas, atmiņas, valodas, iztēles, melu un citu subjektīvu parādību pastarpinātas (Tisenkopfs, 1993). Tomēr šajā pieejā, kuras objekts ir dzīvesstāsts kā rakstīts vai mutvārdu teksts un kura ir plaši pazīstama kā naratīvu analīzes pieeja, pastāv daudzveidīgi teorētiskā skaidrojuma un interpretācijas modeļi, ar kuriem tiks iepazīstināts nedaudz tālāk, pievēršoties atšķirīgām teorētiskā skaidrojuma ievirzēm dzīvesstāstu analīzē.

Līdzās tam, ka atšķirības biogrāfiskajos pētījumos var skatīt, izejot no objekta, kas ir pētījumu uzmanības centrā – vai tas būtu stāsta autors, sociālā dzīve vai pats stāstījums, tās var skatīt arī, kā jau atzīmēju, izejot no pētījumā lietotās teorētiskās ievirzes. Sociologs R. Millers norāda uz trim galvenajiem teorētisko skaidrojumu modeļiem – reālisma, neopozitīvisma un naratīva. Tiesa gan, autors norāda uz šāda dalījuma nedaudz mākslīgo raksturu, jo reālā pētījumu procesā bieži vien tiek dota priekšroka to eklektiskam un pragmatiskam lietojumam (Miller, 2000). Sekojot zinātnieka centieniem iedibināt vismaz nosacītu skaidrību šo teorētisko pieeju starpā, tiks norādīts uz katrai pieejai specifisko, kā arī kopīgo un atšķirīgo.

Reālisma jeb pamatojuma teorijas pieejā tiek lietota induktīvā metode, kur novērojamo sociālo fenomenu vispārējie principi tiek atvedināti no empīriskā materiāla. Tiek pieņemts, ka starp biogrāfiskā intervijā sniegtajiem datiem un dzīvoto dzīvi pastāv tiešas atbildes attiecības. Intervēšanas stratēģija šajā gadījumā ir brīvas biogrāfiskās intervijas, kur intervētāja loma ir būt iespējami neitrālam klausītājam. Ņemot vērā pirmās analīzes fāzes rezultātus, tiek precizēti jautājumi, kas ir svarīgi interesējošās problēmas dziļākai izpētei. Nozīmīgs induktīvā procesa princips ir „saturācija” – lai būtu pamats veikt vispārinošus secinājumus, ir jāsavāc pietiekams skaits gadījumu, kas atsedz vienus un tos pašus sociālo fenomenu modeļus. Franču biogrāfiskais sociologs Daniels Berto, kurš savos pētījumos galvenokārt izmanto pamatojuma teorijas pieeju, ir atzīmējis:

Lai noskaidrotu, kas ir raksturīgs konkrētajai dzīvei un kas ir socio-strukturālo attiecību konsekvences, tas ir – kas ir svarīgs socioloģiskajā domāšanā, pētniekam ir jāvirzās no viena stāsta pie otra, cik vien iespējams paplašinot aplūkojamo gadījumu skaitu, līdz ir sasniegts *saturācijas punkts*. Kad noteikti elementi parādās regulāri, tad saturācija uzskatāmi parāda, ka, piemēram, tādi fakti kā garas darba stundas, rurāla izcelsme,

veselības problēmas un migrācija nerodas personisku iemeslu vai lēmumu rezultātā, bet gan norāda uz noteiktām strukturālām iezīmēm, kuras varētu atrasties aiz novērojamajiem faktiem” (Berto and Berto-Wiame, 1981)

Neopozitīvisma pieeja atrodas visciešākajā saistībā ar tā saucamo klasisko socioloģiju, kuras pamatā tiek lietota deduktīvā metode. Pētījuma izejas punktu veido pastāvošo teorētisko pieņēmumu kritiska izvērtēšana vai paplašināšana, strādājot pie mazāk pētītiem jautājumiem. Šajā gadījumā pētījums tiek sākts ar zinātniskās literatūras studijām un problēmas definēšanu. Tiek rūpīgi izplānots, kādi jautājumu bloki jāaptver intervijās un tad seko daļēji strukturētas biogrāfiskās intervijas. Ja pēc materiāla analīzes izrādās, ka to nevar skaidrot ar pastāvošo teoriju, tad seko konceptu pārformulēšana un pētījuma tālākā gaita ir visai līdzīga, kā pamatojuma teorijas pieejā. Ja materiāla analīzē iegūto rezultātu skaidrojums ir iespējams ar izvēlēto teoriju, tad tiek uzskatīts, ka ir tikuši stiprināti teorijas balsti.

Reālisma un neopozitīvisma pieejas, iespējams, ir visplašāk izmantotās ievirzes biogrāfiskajos pētījumos socioloģijā. Sociologi tās lieto sabiedriskās dzīves, sociālo pārmaiņu un citu ilglaicīgu procesu pētījumos, kur atsevišķu cilvēku dzīve tiek uzlūkota kā vispārēju sabiedrisku norišu atspulgs, bet indivīda pieredze – kā liecība par sociālajiem procesiem (Tisenkopfs, 1993). Biogrāfiskās pieejas reālisma un neopozitīvisma ievirzē pētījums tiek veikts nolūkā panākt precīzu realitātes atspoguļojumu. Tiek pieņemts, ka starp sociālo realitāti, cilvēka pieredzi un dzīvesstāstu pastāv visai tiešas atspoguļojošas attiecības (Herman, 2000).

Abas pieejas ir būtiski līdzīgas vairākos aspektos. Pirmkārt, augstāk minētās pieejas raksturo ticība kādas vienas sociālas realitātes esamībai un iespējai to rekonstruēt. Šajās pieejās tiek uzsvērtas un pētītas attiecības starp individuālo subjektīvo uztveri un objektīvo sociālo struktūru. Otrkārt, tās raksturo attieksme pret atmiņu un vēstījumiem kā faktu krātuvi, kurā atrodamas vai nu patiesas vai nepatiesas ziņas, un pārliecība, ka intervēto cilvēku teiktais reprezentē kādus objektīvas sociālās realitātes aspektus. Treškārt, tās raksturo attieksme pret pētnieku kā novērotāju. Neitralitāte un distances ievērošana no pētnieka puses tiek uzlūkota par svarīgu pētījuma zinātniskuma faktoru.

Tātad būtiskākās līdzības abās pieejās attiecas uz priekšstatiem par objektivitāti un intervētāja lomu biogrāfiskajā intervijā. Lai gan reālisma pieejā stāstījumi tiek izmantoti, lai izveidotu teorētiskus pieņēmumus, bet neopozitīvisma pieejā stāstījumi

tiek izmantoti, lai pārbaudītu esošas hipotēzes, abas pieejas vieno uzskats, ka pastāv objektīva sociālā realitāte, ko iespējams izzināt. Tiek uzskatīts, ka dzīvesstāsti sagrozīti vai precīzi atspoguļo objektīvi pastāvošu realitāti, kuras reprezentāciju atmiņu stāstījumā ir iespējams, un arī vēlams, pārbaudīt. Arī pētnieka loma tiek skatīta ciešā sakarā ar objektivitātes principu – pētnieks tiek uzlūkots kā neitrāls novērotājs, kurš spēj izdarīt objektīvus secinājumus no iegūtajiem datiem. Abās pieejās no intervētāja tiek prasīts būt iespējami neitrālam intervijas veikšanas laikā – intervētājs tiek skatīts kā instruments nepieciešamo datu iegūšanai, kas būtiski neietekmē to saturu. Valoda skatīta kā medijs, kas nepretenciozi reflektē stabilas un noturīgas nozīmes (Riessman, 1993, Miller, 2000). Respektīvi, abās pieejās interese ir vērsta uz faktiem, kas tiek minēti stāstījumos, bet pati stāstījuma veidošanās divu cilvēku - intervētāja un stāstītāja komunikācijas procesā netiek uzlūkota kā problemātiska.

Pastāv arī citas līdzības, kas atšķirības šo abu pieeju starpā padara vēl grūtāk izšķiramas. Pirmkārt, neviens pētījums nenotiek teorētiskā vakuuma apstākļos – ikvienu pētījumu uzsākot, pētniekam ir savi pieņēmumi un teorētiskās priekšzināšanas. Tādēļ reālisma pamatojuma teorijas pieeja ir tuvāka neopozitīvisma pieejai, nekā teorētiski tas tiek postulēts. Otrkārt, savāktais materiāls palīdz pārdefinēt konceptuālo pieeju arī neopozitīvistiem. Tādēļ pētījums, kurš ir uzsākts kā teorijas pārbaude, var turpināties kā teorijas izveide.

Naratīva analīzes pieejas uzmanības centrā ir stāstījums un tā veidošanās – tiek analizēts gan intervijas process, gan stāstījums kā teksts. Naratīvu analīzes pieejā galvenais izpētes priekšmets ir nozīmes veidošanās process, pievēršot uzmanību sarežģītu lingvistisku un sociālu likumu kopumiem, kas strukturē un vada nozīmīgu sarunu starp intervētāju un stāstītāju (Riessman, 1993). Jānorāda, ka R. Millers šo pieeju skata diezgan vienkāršoti, par tās centrālo uzdevumu izvirzot intervijas situatīvās dinamikas analīzi un apgalvojot, ka visi šīs ievirzes pētnieki apstrīd objektīvas un caur empīriskiem datiem atklājamas realitātes pastāvēšanu (Miller, 2000: 17). Lai arī naratīvu analīzes pieejā stāstījumi tiek skatīti kā situatīva realitātes konstrukcija, nevis tās subjektīvs atspoguļojums, tomēr atsevišķos gadījumos saistība ar “reālajām dzīvēm” tiek uzsvērtā, atsedzot sarežģīto sasaisti starp dzīvi, pieredzi un stāstu par to. Naratīvu analīzes pieeja nav vienots teorētisku pieņēmumu lauks, tās ietvaros pastāv vairāki atšķirīgi virzieni (Riessman, 1993, Skultāne, 2002). Pastāv divas galējas ievirzes, no kurām vienā tiek uzskatīts, ka

stāstījumi ir attiecības starp cilvēkiem, bet otrā, ka stāstījumi ir attiecības starp tekstiem, pastāv arī mazāk radikāli skaidrojuma modeļi. Antropoloģe V. Skultāne norāda, ka iespējams izšķirt četras pieejas naratīva izpētē – konstrukcionistiskā, performatīvā, dialogiskā un mimētiskā (Skultāne, 2002).

Naratīva analīzes pieeja būtiski atšķiras no reālisma un neopozitīvisma pieejām skatījumā uz datu dabu. Pirmkārt, skatījumā uz realitāti, ko atsedz stāsts un, otrkārt, skatījumā uz subjektivitāti.

Šīs pieejas ietvaros jautājums par stāstījumu objektivitāti un attiecībām ar realitāti, kā jau minēju, iegūst būtiski citu traktējumu. *Naratīvist* iebilst pret tādu skatījumu uz dzīvesstāstiem, kas tos uzlūko kā precīzus vai sagrozītus dzīves un realitātes atspulgos. Stāstījumi tiek uzlūkoti kā paši par sevi nozīmīgas sociālās realitātes sastāvdaļas – intereses vērti ir ne tikai notikumi, par kuriem tiek stāstīts, bet arī stāstījumā aprakstīto notikumu izvēle un interpretācija. Šāds viedoklis paredz, ka izšķirošā informācija ir rodama ne tik daudz atbildēs uz specifiskiem jautājumiem, bet gan pašā naratīva organizācijā.

Tiek piedāvāts skatīties uz dzīvesstāstiem kā naratīvām konstrukcijām, kurās attiecības starp dzīvi un stāstījumu ir apziņas, atmiņas, pieredzes, saziņas, valodas un kultūrā pazīstamu modeļu pastarpinātas. Lai arī subjektīvais stāstījuma jēgas veidošanas process bieži ir analīzes centrā, tomēr tiek atzīts, ka stāstījumi nekad nav tīri individuāls darinājums. Cilvēks, veidojot stāstījumu par savu dzīvi, ietekmējas gan no nozīmīgiem kultūras naratīviem, gan sociālajiem procesiem sabiedrībā, tādēļ tie ir svarīgs avots indivīda, sabiedrības un kultūras attiecību analīzē. Jebkurā komunikācijā nepieciešams lietot ne tikai valodas konvencijas, bet arī daudz sarežģītākas izteiksmes formas, ko sagaida dotajā kontekstā un komunikācijas veidā (Thompson, 1998; Tonkin, 1992; Bauman 1986). Tādējādi stāstījumi informē ne tikai par kādu objektīvu sociālo realitāti, bet arī par objektīvi pastāvošu sociālo priekšstatu un kultūras formu realitāti, kas nozīmīgā veidā vada ikviena sabiedrības locekļa rīcību. Turklāt stāstījumi var tikt analizēti arī kā nozīmīgas sociālās darbības, jo ar to palīdzību cilvēkus var dažādā veidā ietekmēt – mācīt, maldināt, pārliecināt u.tml. Tādēļ par pētnieka uzdevumu tiek uzlūkots atšifrēt individuālo stāstījumu funkcijas un tajos klātesošos sociālos priekšstatus un kultūras formas. Stāstījumi tiek skatīti kā daļa no tagadnes reālās dzīves, kā konstrukcija, kurā ir iespējams pētīt un arī jāpēta tagadne daudz lielākā mērā kā pagātne (Freeman, 2002, Ķīlis, 2002).

Subjektivitāte, kas abās iepriekš aplūkotajās pieejās tiek skatīta kā nopietns un novēršams traucējums objektivitātes sasniegšanā, šajā pieejā atrodas priekšplānā, un, ja tā varētu teikt, no defekta tiek pārvērsta par efektu. Subjektivitāte, veids, kādā cilvēks redz un apraksta savu situāciju, darbību un iesaisti sociālajā struktūrā un sociālajos tīklos, veido analīzes pamatu (Miller, 2000:129).

Tā kā doktora pētījums „Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi” tiek izstrādāts, lielā mērā balsoties tieši naratīva analīzes pieejā, tad turpmāk pievērsīšos tieši šīs pieejas detalizētākam apskatam jau konkrētā pētījuma kontekstā. Tomēr vispirms ir svarīgi precizēt galvenos jēdzienus, kas tiek lietoti biogrāfisko pētījumu laukā.

1.1.2. Biogrāfisko vēstījumu definēšanas prakses

Pētnieki, kas strādā ar mutvārdu biogrāfisko materiālu, lieto dažādus jēdzienus tā apzīmēšanai. Šo jēdzienu lietojuma izpēte ir svarīga kā izejas punkts biogrāfiskā materiālā (kas visbiežāk tiek apzīmēts tieši kā dzīvesstāsti) balstītam pētījumam. Visbiežāk tiek lietoti tādi jēdzieni kā dzīvesstāsts un dzīves vēsture, autobiogrāfija, biogrāfiska intervija, personiskie stāsti, naratīvi. Arī jēdzienu *dzīvesstāsts* nelieto vienā nozīmē, dažkārt vispār to lietojot kā metaforu, kas apzīmē dažāda veida biogrāfiskos vēstījumus. Tomēr lielākā daļa autoru precīzi norāda uz kādiem biogrāfiskiem vēstījumiem ir attiecināmi konkrētie apzīmējumi – autobiogrāfija, dzīvesstāsts, dzīves vēsture, naratīvs, mēģinot šo jēdzienu lietošanas robežas konkretizēt un vienlaicīgi saistīt ar pētījumā izmantotajām metodēm gan intervēšanā, gan analīzē.

Daļa pētnieku dzīvesstāstu uzlūko kā vienu no t. s. personisko dokumentu veidiem līdzās autobiogrāfijai, dienasgrāmatām, vēstulēm, fotogrāfijām, videoierakstiem, ģimenes ģealoģijām, dažādām personiskām lietām, arī tādām pašizteiksmes formām kā literārie sacerējumi un gleznas (Tisenkopfs, 1993). Ne reti dzīvesstāsta un autobiogrāfijas jēdzienus lieto kā sinonīmus, tomēr starp tiem pastāv būtiskas atšķirības. Autobiogrāfija burtiskā tulkojumā no grieķu valodas nozīmē paša veidotu savas dzīves aprakstu. Dzīvesstāsts var būt gan rakstisks, gan mutisks, un tā galvenā atšķirība no citiem personiskajiem dokumentiem (piemēram, autobiogrāfijas) ir tā, ka cilvēku uz retrospektīvu savas dzīves apskatu ir ierosinājusi kāda cita persona, vai arī atskats uz dzīvi notiek sarunā ar citu personu. Dzīvesstāsts var tikt

rakstīts, lai piedalītos dzīvesstāstu vai autobiogrāfiju konkursā, un tā fokusu tādā gadījumā nosaka konkursa organizētāji. Piemēram, Zviedrijā Ziemeļu muzejs sadarbībā ar arodbiedrībām laikā no 1940. līdz 1960. gadam organizēja strādnieku dzīvesstāstu konkursus, vēršoties pie dažādu profesiju strādniekiem ar lūgumu aprakstīt savu dzīvi, galveno uzmanību pievēršot darba gaitām (Nilsson, 2003). Latvijā T. Tisenkopfa vadībā FSI un Latvijas Sociālo pētījumu centrs 1991. gadā rīkoja iedzīvotāju etnisko autobiogrāfiju konkursu „Apraksti savu tautību”, kur lielākā daļa iesūtīto dzīves aprakstu, saskaņā ar tēmas uzstādījumu, centrējās uz etniskumu, tā veidošanos un pārdzīvojumiem autoru individuālajā dzīvē (Tisenkopfs, 1993). Mutvārdu dzīvesstāsti, kas ierakstīti biogrāfiskās intervijas laikā, nes izteikti starppersonisku raksturu. Intervētājs ir stāsta ierosinātājs un nozīmīgs sarunas uzturētājs. Tādēļ mutisks dzīvesstāsts vienlaicīgi pieder vismaz divām personām – stāstītājam un klausītājam (Gāle-Kārpentere, 2001). Šāds skatījums tiks ievērots arī dotajā darbā.

Pēdējo gadu zinātniskajā literatūrā pastāv tendence atturēties no striktu un šauru definīciju izvirzīšanas, ņemot vērā pasaulē pastāvošo autobiogrāfisko vēstījumu izteiksmes formu un žanru dažādību. Ļoti vispārīgi dzīvesstāsts tiek definēts kā saruna, kas organizēta ap secīgiem notikumiem, turklāt šī secība var arī nebūt hronoloģiska, tās pamatā var būt citi principi (Riessman, 1993:3).

Lielākoties par dzīvesstāstu tiek dēvēts brīvas biogrāfiskās intervijas laikā tapis materiāls, kur stāstītājs izvēlas ko, kā un cik daudz stāstīt, turklāt dzīvesstāstā var izdalīt gan dialogus starp intervētāju un stāstītāju, gan ilgstošus stāstītāju naratīvus. Savukārt dzīves vēsture ir strukturētas un pētnieka vadītas biogrāfiskas intervijas rezultāts. Atšķirības starp dzīvesstāstu un dzīves vēsturi tiek definētas līdzīgi gan sociologu (Miller, 2000), gan mutvārdu vēsturnieku vidū (Thompson, 1988).

Biogrāfisko pētījumu laukā nozīmīgu vietu ieņem naratīva jēdziens kā naratīvu analīzes pieejas pamatkoncepts. Naratīvu studijas neiekļaujas kādas vienas akadēmiskas disciplīnas ietvaros un naratīvu analīzes objekts ir stāsts pats par sevi (Riessman, 1993: 1). Pēdējo gadu laikā daudzās humanitāro un sociālo zinātņu nozarēs, tostarp antropoloģijā un biogrāfiskajā socioloģijā, ievērojama vieta tikusi ierādīta naratīvam – kā vienam no pamatjēdzieniem, kā izpētes objektam un kā metodoloģijai (Skultāne, 2002: 13). Tomēr tās ietvaros nepastāv kāda viena vispārpieņemta definīcija par to, kas ir naratīvs. To definē gan plaši – kā stāstīšanu par dzīvi, gan šauri – kā stāstu par specifisku pagātnes notikumu, kam jāatbilst virknei

kritēriju. Viena no vadošajām speciālistēm naratīvu analīzes laukā Katrīna K. Rīsmāne skata naratīvus kā diskrētas vienības ar identificējamu sākumu un beigām, kurus ir iespējams izdalīt no apkārt esošā diskursa, piemēram, no dzīvesstāsta vai dzīves vēstures (Riessman, 1993: 17).

Dažādi autori atsaucas uz Labova strukturālo pieeju, kurā izvirzīti 6 kritēriji, kuriem jābūt labā naratīvā: tam jābūt ar saturu (identificējumu stāstījuma kopsavilkumu), orientāciju (laiks, vieta, situācija, dalībnieki), darbības attīstību (skaidru notikumu secību), novērtējumu (stāstītāja attieksme, darbības nozīmes un jēgas novērtējums), atrisinājumu un „kodu” (atgriež skatu punktu tagadnē) (Riessman, 1993: 18). Tomēr šī pieeja tiek asi kritizēta jaunākajos pētījumos. Piemēram, antropologi norāda, ka dažādās kultūrās pastāv atšķirīgi naratīvie modeļi, kādēļ viena definīcija nemaz nav iespējama. Parasti šādi apgalvojumi tiek izvirzīti, konfrontējot Rietumu kultūrās fiksētus naratīvus ar stāstījumiem citos kultūras reģionos – piemēram, Āfrikā (Tonkin, 1992), Javas salā (Kopijn, 1998). Tādēļ naratīvs tiek definēts diezgan vispārīgi – tiek uzsvērts, ka katrs naratīvs tiecas pēc kādas kārtības, vai nu tā būtu laiciska, morāla, dialogiska vai semantiska (Skultāne, 2002:17).

Apzīmējot ekspedīcijā “Dzīvesstāsts Latvijā – 96” iegūto materiālu kopumā, lietošu jēdzienu *biogrāfiskās intervijas*. Ņemot vērā būtiskās atšķirības to starpā, jēdzienu *dzīvesstāsts* attiecināšu uz tām biogrāfiskajām intervijām, kuras ir stāstītāja brīvi virzīti stāstījumi, bet jēdzienu *dzīves vēsture* attiecināšu uz intervijām, kurās stāstījumu strukturē intervētāja uzdotie jautājumi. Jēdziens *naratīvs* tiks lietots diskrētas stāstījuma vienības nozīmē, analizējot atsevišķus fragmentus dzīvesstāstos un/vai dzīves vēsturēs.

Jāatzīmē, ka ir gandrīz neiespējami jēdzienu dzīvesstāsts nelietot divās nozīmēs. Pirmkārt, kā sinonīmu biogrāfiskām intervijām vispār, kā šo jēdzienu lieto liela daļa pētnieku (piemēram, Langness 1981, Linde 1993) Otrkārt, kā tehnisku terminu, apzīmējot brīvu biogrāfisku interviju, kuru veido ilgstoši stāstītāja naratīvi pretstatā tādai biogrāfiskai intervijai, kuras laikā dažādu iemeslu dēļ stāstījums neveidojas.

1.2. PAR DZĪVESSTĀSTU PĒTĪJUMIEM LATVIJĀ

Dzīvesstāstu pētnieki Latvijā ir pievērsušies gan ar metodi un tās lietojumu saistītām problēmām, gan stāstījumu analīzei. Līdzīgi kā starptautiskajā biogrāfisko

pētījumu telpā, arī Latvijā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta indivīda sasaistei ar konkrētā sabiedrībā dominējošiem sociāliem un kultūras modeļiem, piesakot Latvijā jaunu pētījumu virzienu indivīda, kultūras un sabiedrības attiecību aplūkojumā, analīzes procesā pievēršoties kā rakstītiem, tā mutiskiem biogrāfiskajiem vēstījumiem (Skultāne, 1998, 2001, Ķīlis, 1998).

NMV pētnieku grupa ir veikusi daudzveidīgu empīriskā materiāla izpēti, kas veido pamatu visai plašam publikāciju klāstam. Kopš NMV projekta dibināšanas 1992. gadā tā ilggadējs vadītājs bija habilitētais filozofijas doktors Augusts Milts, kurš pētījumu centrā izvirzīja vērtību jautājuma izpēti dzīvesstāstos (Milts, 1993, Milts, 1996, Bela, 1995, Elksne, 2001). Projekta pirmajos pastāvēšanas gados tika publicēti vairāki raksti, kuros liela uzmanība tika pievērsta mutvārdu vēstures pētījumu nozīmīguma pamatošanai, metodes aprakstīšanai un Latvijas zinātnieku iepazīstināšanai ar iespējām, ko sniedz dzīvesstāstu analīzē balstīti pētījumi (Bormane, 1993, Zirnīte, 1993, 1996, Fišmeistere, 1993). Publikācijas, kas parāda pirmos rezultātus avotu izpētē, parādās 90. gadu otrajā pusē. Vispirms jāmin pētījums „Māja” par viena Rīgas dzīvojamā nama iedzīvotājiem. Pētījumā ir pievērsta uzmanība mājas iemītnieku dzīves trajektorijām, kas uzskatāmi parāda būtiskās pārmaiņas, ko kopš 30. gadiem pieredzējuši Rīgas iedzīvotāji*. Padziļināta uzmanība pievērsta arī vairākām citām NMV kolekcijas sadaļām – lībiešiem (Zirnīte, 2000), Norvēģijas latviešu dzīvesstāstiem (Savdona, 2001), Zviedrijas latviešu dzīvesstāstiem (Bela-Krūmiņa, 1997), tomēr šīs publikācijas sniedz galvenokārt apkopojošu un deskriptīvu ieskatu savāktajā empīriskajā materiālā. Dzīvesstāsti parādās kā ārkārtīgi interesants materiāls pētījumiem, tomēr publikācijās jūtams analītiskas pieejas trūkums. Pretēja situācija, analītiski dziļi pievēršoties problēmām, bet nesniedzot pietiekamu ieskatu un pamatojumu empīriskajā materiālā, sastopama Daces K. Bormanē publikācijās (Bormane, 1998). Neskatot kādu konkrētu dzīvesstāstu kolekciju, analīzes centrā novietota teritorialitātes problēmas izpēte dzīvesstāstos, analizējot telpas pieredzes konstituēšanās filozofiskos aspektus.

NMV projekta pētnieku publikācijas veido lielāko latviešu valodā pieejamo informācijas apjomu par biogrāfisko pētījumu metodoloģiskajām nostādnēm un teorētiskajām problēmām - kas ir biogrāfiskie pētījumi, kādu problēmu izpēti ar to

* NMV projekta pētnieku grupas (Augusts Milts, Baiba Bela, Ginta Elksne, Maruta Pranka, Māra Zirnīte) darba rezultāti pētījumā „Māja” veido apakšnodaļu rakstu krājumā „Māja. Pagātnes atmiņas – nākotnes vīzijas” (Rīga: LU praktiskās filozofijas katedra, 1998).

palīdzību var veikt un kādas nostādnes jāievēro, lai veiktu kvalitatīvu biogrāfisku pētījumu (Mils, 2001, Pranka, 2001, 2002, Bela-Krūmiņa, 2002). Tiek pievērsta uzmanība arī atsevišķiem aspektiem teorijā un metodē – disertācijas autore ir pētījusi identitātes un sociālo faktoru mijattiecību problēmas atspoguļojumu zinātniskajā literatūrā sociālās antropoloģijas nozarē (Bela-Krūmiņa, 2001), bet D.K.Bormane ir skatījusi vārdu kā stāsta nesēju pie klausītāja (Bormane, 2001).

Kopumā jāsecina, ka NMV projekta pētnieku grupa sniegusi lielu ieguldījumu, iepazīstinot zinātniekus un interesentus Latvijā ar biogrāfisko pētījumu teoriju un metodēm. Savāktā materiāla izpēte ir darbietilpīgs un laiktietilpīgs process, tādēļ līdzšinējās publikācijas lielākoties var uzskatīt par izvērstiem materiāla aprakstiem, kas sniedz labu un sistematizētu ieskatu NMV dzīvesstāstu kolekcijā. Dzīvesstāstu teorētiskās analīzes jomā veiktas perspektīvas iestrādes tālākai tēmu izpētei (piemēram, gan pētījumā „Māja”, gan Zviedrijas latviešu dzīvesstāstu izpētē, gan lībiešu dzīvesstāstu analīzē). Doktora disertācija turpina NMV pētnieku grupas darbu, paplašinot pētījumu lauku. Pirmkārt, tiek pievērsta padziļināta uzmanība vēl nepētītai dzīvesstāstu kolekcijas daļai. Otrkārt, doktora pētījumā tiek sniegts ieguldījums līdz šim maz izkoptu biogrāfiskās metodes teorētisko un metodoloģisko aspektu attīstībā.

90. gadu sākumā, kad dzīvesstāsti Latvijā kļuva par nozīmīgu plašas iedzīvotāju intereses un publiskās komunikācijas telpas sastāvdaļu, arī vadošie sociologi pievērsa uzmanību biogrāfiskajai metodei (Tisnekpofs, 1993, Rungule, 1993). 1993. gada žurnāla LZA Vēstis divos numuros parādās divas būtiski atšķirīgas sociologu publikācijas par biogrāfisko metodi. Ritmas Rungules raksts „Socioloģija un cilvēka dzīves gājuma izpēte” ir socioloģiska eseja, kurā spilgti jūtama tā laika vēsturiskās situācijas ietekme. Tā sākas ar atsauci uz marksistisko ievirzi padomju socioloģijā un risina kvalitatīvās un kvantitatīvās pieejas attiecības, socioloģiski pētot cilvēka dzīves gājumu. Rodama arī 90. gadu sākumam raksturīgā diskursa klātbūtne, par ko liecina atsaukšanās uz dzejnieka Imanta Ziedoņa vārdiem, kā arī atsaukšanās uz atsevišķajiem dzīvesstāstiem kā Latvijas likteņa izteicējiem. Tāla Tisenkopfa publikācija „Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs” ir atšķirīga. Raksta autors ir distancēts no politiskās situācijas konteksta un galvenā uzmanība pilnībā tiek pievērsta teorētiskiem aspektiem biogrāfiskajos pētījumos. Rakstā tiek aplūkoti dzīvesstāsta un mutvārdu vēstures jēdzienu pamatnozīmes, skatīta biogrāfiskās metodes attīstība un situācija mūsdienu sociālo zinātņu pētījumos, kā arī tiek analizēta dzīvesstāstu vieta un loma Latvijā kopš 80. gadu beigām. Raksta autors

iepazīstina arī ar paša izstrādāto projektu *Latvijas Etnisko autobiogrāfiju arhīvs* un sniedz ieskatu etniskuma pētījumā, kurā izmantotas 329 rakstītas autobiogrāfijas.

Gribētu atzīmēt latviešu izcelsmes stāstījumu pētnieku darbu, pētot stāstījumus un latviešu dzīvesstāstus ārpus Latvijas. Šo autoru darbu analīze ir ievērojami sekmējusi manu profesionālo izpratni par to, kā praktiski veicama stāstījumu analīze, kā arī darījusi uzmanīgu pret vairākām teorētiskām nostādnēm, piemēram – kāds iespaids uz stāstījuma formu un saturu ir plašākam sociālam kontekstam. Tādēļ tuvāk aplūkošu psiholoģes Sandras Sebres (kopš 1995. gada pastāvīgi dzīvo un strādā Rīgā) un folkloristes Intas Gāles-Kārpenteres Latvijā publicētos rakstus, kas sniedz ieskatu gan autoru zinātniskajā darbā, gan paplašina izpratni par atmiņu lomu un stāstījumu nozīmi trimdas sabiedrībā kā ģimenes, tā kopienas ietvaros. Abas pētnieces profesionālo izglītību ir ieguvušas Amerikas Savienotajās valstīs.

Sandra Sebre rakstā „Atmiņa, ideoloģija, identitāte: mijiedarbība indivīda un tautas psiholoģiskajā dinamikā” (Sebre, 1998) ir iepazīstinājusi ar secinājumiem, kas gūti pētījumā par trimdas latviešu bērnības atmiņām. Raksta autore, pirmkārt, aplūko mijiedarbību starp personisko piedzīvojumu un tā atstāstījumu, otrkārt, pievēršas sociālo un ideoloģisko faktoru ietekmei uz stāstījumiem un, treškārt, skata mijiedarbi starp tagadnes redzesloku un pagātnes atmiņām. Pētījuma kodolu veido 20 biogrāfiskas intervijas ar Amerikā dzīvojošiem latviešiem, kas Latviju atstājuši kā bērnus vecumā no 4 līdz 12 gadiem. Analizējamās kategorijas tiek veidotas, izejot no interviju procesā tapušajiem tekstiem. Analizējot mijiedarbību starp piedzīvoto un stāstījumā radīto, S. Sebre izmanto gan psihologu Ēriks Ēriksona un Marka Frīmena teorijas identitātes attīstības sakarā, gan Fredrika Bārtleta atziņas atmiņu pētniecībā, gan atsaucas uz krievu filozofa un literatūrzinātnieka Mihaila Bahtina un franču filozofa Pola Rikēra idejām. Šajā īsajā, bet nozīmīgajā publikācijā autore, pirmkārt, pārlicinoši parāda saistību starp cilvēka pieredzes veidošanos, attīstības bioloģiskajiem aspektiem un sabiedriskajiem faktoriem un, otrkārt, konstruktīvi skata naratīvās identitātes veidošanās procesu stāstījuma laikā.

Folkloriste Inta Gāle-Kārpentere ir plašāk pētījusi trimdas ideoloģiju, tuvāk aplūkojot folkloru kā vienu no šīs ideoloģijas elementiem. Bet lasītāji Latvijā var iepazīties ar rakstu „Paaudžu domstarpības un atšķirības trimdā”, kurā autore atraktīvā veidā aplūko trimdas identitātes pārmantošanas procesu (Gāle-Kārpentere, 1998). Būvējot savu analīzi, pētniece izmanto Karla Manheima un Ērvinga Gofmaņa koncepcijas, kā arī bagātīgi atsaucas uz pētījumiem par imigrantu un etnisko dzīvi

Amerikā un citur. Viņa skata mazāk pētītu imigrantu dzīves aspektu – kā šie cilvēki veido un uztur ilgstošu un nemitīgu saistību ar savu tēvu zemi – reālo un iedomāto. Rakstā tiek iezīmēta latviešu trimdas vēsture, bet galvenā uzmanība tiek veltīta paaudžu domstarpībām un atšķirībām trimdā, pievēršoties identitātes konstruēšanas procesam, varas attiecību analīzei un etniskumam kā instrumentam identitātes veidošanā un varas attiecībās. Analizējot vienu stāstījuma notikumu – Augusta Ozola lekciju 3x3 nometnē 1985. gadā, tiek aplūkots, kā etniskumu jeb zināšanas par tradicionālo latviešu kultūru kā savas varas un kompetences instrumentu lieto dažādu paaudžu latvieši trimdā, būvējot attiecības gan savā starpā, gan toreiz vēl ar Padomju Latviju. Publikācijas autore gan neanalizē biogrāfiskas intervijas vai stāstījumus par personīgo dzīvi, tomēr viņas analīze norit stāstījumu pētniecības laukā. I. Gāle-Kārpentere detalizēti analizē vienu runas notikumu trimdas latviešu sabiedrībā, kuram ir sava priekšvēsture, konteksts un „tālākā dzīve”, jo to atcerējās un „iestudēja” no jauna jaunos kontekstos. Autores raksts ir spilgts piemērs tam, kā viena notikuma analīze palīdz izgaismot dažādās balsis vienas sabiedrības ietvaros konkrētā laika momentā.

Abos aplūkotajos rakstos autores skata sociāli nozīmīgus aspektus individuālo atmiņu veidošanās un komunikācijas procesos, un viņu veiktie pētījumi ļauj salīdzināt atmiņu stāstījumu veidošanos, stāstījumu funkcijas un stāstīšanas tradīcijas Latvijā un latviešu sabiedrībā ārpus Latvijas. Pielietotā stāstījumu analīzes teorētiskā ievirze – skatīt stāstījumus kā priekšnesumus un darbību, analizēt saistību starp cilvēka pieredzes veidošanos un sabiedriskajiem faktoriem, izmantota arī doktora pētījumā individuālo atmiņu un sociālo procesu mijattiecību jautājuma izpētē jau Latvijā ierakstītajos dzīvesstāstos.

Doktora pētījuma teorētiskās pieejas attīstības gaitā un empīriskā materiāla analīzes laikā visbiežāk esmu atradies neklātienes dialogā ar sociālantropologu Viedas Skultānes (Skultans, 1998, Skultāne 1998, 2001) un Roberta Ķīļa (1998, 2002) darbos izvirzītajām idejām un teorētiskajām pieejām.

Šobrīd redzamāko ieguldījumu latviešu dzīvesstāstu analīzē ir devusi antropoloģe V. Skultāne (Bristoles Universitāte) ar pētījumu „The Testimony of Lives. Narrative and memory in post-soviet Latvia” (1998). Divas nodaļas no šīs grāmatas ir pieejamas lasītājiem latviešu valodā, publicētas rakstu krājumos „Atmiņa un vēsture” un „Spogulis. Latvijas mutvārdu vēsture” – „Laika un telpas pieradināšana dzīvesstāstos” (1998) un „Liktenis un biogrāfiju veidošana” (2001).

Rakstu krājumā „Cilvēks. Dzīve. Stāstījums.” (2002) ir publicēts īss, bet latviešu valodā vienīgais, teorētisks raksts par naratīva analīzes pieeju stāstījumu pētīšanā.

Pētījums, kas ir monogrāfija „The Testimony of Lives. Narrative and memory in post-soviet Latvia” (1998), tika uzsākts kā neirastēnijas problēmas izpēte Latvijā. Uzklautie stāstījumi pavērsa pētījuma ieceri iepriekš neparedzētā virzienā. Balstoties literatūranalīzes teorijās un naratīva analīzes pieejā, V. Skultāne analizēja literāro stratēģiju izmantošanu latviešu dzīvesstāstos, jo antropoloģi pārsteidza nozīmīgās līdzības starp latviešu literatūru un dzīvesstāstos rodamajiem struktūrām, frāzēm un jēgas veidošanas stratēģijām. Bez šaubām, autore atsaucas arī uz citām dzīvesstāstos klātesošām balsīm, ievērojami pārsniedzot literatūrteorijas piedāvāto analīzes lauku, un uzsver, ka stāstos neatšķetināmi savijas gan individuālā un sociālā atmiņa, gan vēsture (Skultāne, 1998:158). Stāstījumos izmantoto literāro stratēģiju analīze zināmā mērā ir kā platforma, no kuras vēstīt angļiski lasošajai pasaulei par latviešu tautas neseno vēsturi – tā liek domāt arī atmiņas un liecinājuma jēdzienu izmantojums grāmatas virsrakstā.

Literāro stratēģiju izteikto klātbūtni autorei ir svarīgi izcelt arī tādēļ, ka tā, iespējams, ir spēcīga latviešu stāstījumu īpatnība, kas tos atšķir no stāstījumiem citur pasaulē. Piemēram, latviešu stāstītāji dažkārt ne tikai netieši, bet arī tieši salīdzina savu dzīvi ar noteiktu literāru varoņu gaitām, kas nav iedomājams, piemēram, vidusmēra angļa vai anglietes stāstā (Skultans, 1998). Antropoloģe uzskata, ka vecākās paaudzes latviešu dzīvesstāsti ir izteikti literāri, jo satur „kaut ko” tādu, kas jau ir dzirdēts un pārrunāts iepriekš – gatavus verbālus izteicienus, kas mums ir pieejami tūlītējai lietošanai noteiktā lingvistiskā sabiedrībā (Skultāne, 1998: 48). Piemēram, atsauce uz likteni ir šāda gatava frāze, kas palīdz rezumēt stāstu, kura jēga vai jēgas trūkums citādi varētu iznīcināt pašu stāstītāju.

V. Skultāne ievēro antropoloģijā nozīmīgo prasību par pētījuma vēstures izklāsta un pētnieka pozīcijas analīzes iekļaušanu pētījuma tekstā, iepazīstinot lasītāju ne tikai ar sava pētījuma vēsturi, bet arī ar savas ģimenes vēsturi un savas pieredzes konstituēšanās vēsturi, kas veido pētījuma kontekstu un reizē ir pētījuma daļa. Piemēram, ģimenes vēsture, kurā Otrā pasaules kara notikumiem bija izšķiroša vieta un tālejošas sekas, lauka pētījuma laikā palīdzēja radīt dziļāku sapratnes horizontu ar tiem cilvēkiem, kuru dzīvesstāsti tika uzklauti. Savukārt personiskās pieredzes veidošanās analīze atsedz, kā autores tekstuālā pieredze stāstījumu analīzes procesā

palīdzēja saskatīt aizguvumus no latviešu literatūras, ko radoši lieto un izmanto stāstītāji.

Antropoloģe apšaubā radikālu atšķirību starp „dabisko valodu” jeb sarunvalodu un valodu literāros tekstos. Viņas pētījums sniedz ieguldījumu šķietamās opozīcijas starp literāro un sarunvalodu nojaukšanā, analizējot stāstījumus kā tekstus, kas ir situēti attiecībās ar citiem tekstiem. Lai arī autore uzsver stāstu, stāstītāju un dzīves pieredzes nesaraujamo saistību, tomēr atzīst, ka stāstījumus analizē kā tādus tekstus, kas pēc to ierakstīšanas un atšifrēšanas ir uzsākuši patstāvīgu dzīvi (Skultans, 1998a:14). Neapšaubot V. Skultānes veiktās analīzes dziļumu, tomēr gribu kritiski vērtēt antropoloģes pieeju stāstījumu analīzē, kurā, manuprāt, pētnieka tekstuālā erudīcija pārceļ stāstījumus pilnībā uz literāro un bībelisko tekstu telpu. Proti, es apšaubu, vai dzīvesstāstu analīzes laukā ir leģitīma literatūrzinātnes pieeja tekstu analīzē, kurā lasītājs var veidot savu teksta interpretāciju, balstītu galvenokārt personīgās zināšanās par citiem tekstiem, tā ievērojami pārsniedzot meklējumus pēc jēgas, ko stāstījumiem vēlējušies piešķirt stāstītāji.

Sociālantropologs R. Ķīlis ir pētījis deportēto cilvēku atmiņas, pievēršoties kā rakstīto, tā stāstīto atmiņu analīzei, un ir veicis doktora pētījumu Babraukā ciemā Sibīrijā, kur iekļautā novērošana un etnogrāfiskās intervijas bija galvenie pētījuma instrumenti. Antropologa zinātniskās darbības lauks tāpat ir ne tikai stāstījumu analīze Latvijā, bet arī latviešu stāstījumu analīze ārpus tās.

Pētījums par deportēto atmiņām ir veidojis pamatu (kā teorētiskā, tā empīriskā jomā) divām publikācijām latviešu valodā – „Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā” rakstu krājumā „Atmiņa un vēsture” (1998) un „Sociālās antropoloģijas metodes masu kataklizmu pētniecībā” Latvijas vēsturnieku komisijas rakstu 1. sējumā (2000). Faktiski abos rakstos nolūks nav iepazīstināt ar pētījumu par deportēto atmiņām, bet tie ir veltīti teorētiskām un metodoloģiskām problēmām, kuru izklāstā deportācijas kā vēsturisks fakts un kā žanrs Latvijā spēlē nozīmīgu lomu un var kalpot kā ilustrācija sociālās atmiņas konstruēšanas procesiem nacionālās ideoloģijas kontekstā. Pirmajā minētajā rakstā tiek skatīta vēstures un atmiņas loma nacionālās identitātes konstruēšanas procesā. Autors aplūko atšķirīgas ievirzes nacionālo jautājumu pētījumos un skata vēsturi kā nacionālā jautājuma risināšanas cīņas lauku Latvijā. Antropologu interesē personiskās atmiņas pārtapšana kolektīvajā atmiņā un sociālās atmiņas jēdziens tiek izmantots, lai meklētu iespējamās saistības starp personiskās pieredzes stāstiem un to „kolektīvizāciju”. Tas ir, kā atsevišķie savdabīgie

notikumi tiek vispārināti, atlasīti, sijāti, pārstāstīti un izmantoti dažādos kontekstos, sameklējot „vajadzīgos” simbolus un metaforas sociāli nozīmīgām idejām. Raksta noslēgumā R. Ķīlis pauž stāstījumu pētniecībā nozīmīgu atziņu:

Proti, vai tās būtu oficiālās kolektīvās atmiņas (vēsture) vai personisks dzīvesstāsts, neviens no šiem skatījumiem nacionālajā pagātnē nav dabisks un pašsaprotams. Katrs no tiem nes sev līdzi kā notikumu reģistrācijas nosacījumu naratīvās pagātnes uztveres mikrostrukturās, kuras var dažādā veidā sasaistīties ar kultūrā izkoptām to interpretācijas stratēģijām. Latviešu etniskais paštēls ir viena no „nozīmju un tēmu” kopām, kas tiek lietota, lai pagātne kļūtu nozīmīga tagadnē, un ļauj nodibināt nepieciešamo sakaru starp notikumiem, kuri atrauti no konteksta. Taču pašas tēmas un shēmas ir sociālo nosacījumu radītas un pastāvīgi atrodas to nosacījumu ietekmē, kuri „atlasa” dotā brīža aktuālākās atziņas (R.Ķīlis, 1998:127).

Otrajā minētajā rakstā R. Ķīlis pievēršas masu kataklizmu pētniecības problēmai antropoloģijā un analizē deportāciju pētījumus Latvijā kā jomu, kurā salīdzinoši lielas grūtības faktu apkopšanā saduras ar cilvēku atmiņu žanru un *morālo atmiņu*, tā izveidojot noteiktas sociālas un kultūras shēmas, kas ierobežo vēsturisko interpretāciju (Ķīlis, 2000:324). Autors izsaka bažas, ka dēļ pastāvošās tendences „kolektivizēt” atmiņas par deportācijām – interpretēt tās atbilstoši nacionālajai ideoloģijai, nacionālajam paštēlam un shematizēt tās saskaņā ar lasītajām un dzirdētajām atmiņām, dzīvā pieredze par deportācijām var pamazām pāraugt mītā, kurā atsevišķi savas dzīves notikumi var tikt izmantoti tikai kā ilustrācijas jau atstrādāta scenārija atkārtošanai. Antropologs min arī tēmas, kuras viņš uzskata kā dominējošas stāstos par deportācijām.

Par Kembridžas universitātē izstrādāto doktora pētījumu latviešu lasītāji var gūt vienīgi nelielu, bet tāpēc ne mazsvarīgu, ieskatu, iepazīstoties ar rakstu „Nodoma valoda: vainošana un atbildība Babraukas ciema iedzīvotāju stāstos” rakstu krājumā „Cilvēks. Dzīve. Stāstījums.” (2002). R. Ķīlis rakstā, kas sniedz ieskatu viņa veiktajā lauka pētījumā Babraukas latviešu ciemā Sibīrijā, aplūko atbildības, autorības un nodoma jēdzienus un attiecina tos uz stāstiem, piezīmēm, sarunām un publiskās sanāksmēs teikto (Ķīlis, 2002: 82). Tomēr mani vairāk interesē autora skatījums uz stratēģijām, kas Babraukā tiek izmantotas, sarunājoties savā starpā un stāstot par dzīvi pētniekam. Antropologam bija izveidojies priekšstats, ka ciemata iedzīvotājiem nerūp izveidot saskaņotu un izlīdzinātu stāstījumu, un klausītājam: „[...] rodas iespaids, ka

dzīve sastāv no savstarpēji nesaistītiem lūzuma punktiem noteiktā laika posmā” (Ķīlis, 2002:81). Šajā rakstā tiek sniegts ieskats Sibīrijas latviešu, konkrēti – babrausnieku, stāstījumu īpatnībās, kas būtiski papildina dažādās pasaules malās dzīvojošo latviešu stāstījumu analīzi. Autora secinājumi ļauj salīdzināt latviešu dzīvesstāstu formu un uzbūvi Latvijā un Sibīrijā, tā sniedzot iespēju uzskatāmi parādīt cilvēka iesakņotību plašākā sociālā un kultūras kontekstā, kad viņš vai viņa stāsta par sevi, un izvēlēto naratīvo stratēģiju sasaisti ar šo kontekstu. R. Ķīļa atsauce uz līdzībām stāstīšanas manierē Babraukas ciemā starp dažādu tautību ciematniekiem ir būtiska arī disertācijā analizēto dzīvesstāstu sakarā – arī Vadakstē un tās apkārtnes ciemos ierakstīto dažādo tautību cilvēku stāstu struktūra un dzīves interpretācijas paņēmieni ir līdzīgi (skatīt 4.nodaļā apakšnodaļu par naratīvajām stratēģijām).

Arī jautājumu par sakārtotību latviešu dzīvesstāstos Latvijā iespējams aplūkot citā aspektā, nekā to līdz šim skatījusi V.Skultāne un R.Ķīlis - ņemot vērā ne tikai teorijas literatūrpētniecībā un sociālās atmiņas jomā. Piemēram, naratīva analīzes pieejā strādājošo pētnieku atziņas par fragmentārismu kā vienu no leģitīmām naratīvajām stratēģijām (Brockmeier, 2000) un diskusijas par nepieciešamu konceptuālu pārvirzi saskaņotības definēšanā mutvārdu naratīvos (Kyratzis, 2000, Lucius-Hoene and Depperman, 2000, Freeman, 2000) piedāvā jaunu veidu stāstījumu izpētē. Rakstā „Naratīvs un slimība”, kas ir vērsts uz dažādu pieeju aplūkojumu pētījumos par cilvēku un stāstītprasmi, V. Skultāne norāda uz jaunākajām atziņām šajā jomā:

[...] naratīvs ir drīzāk panākums, ne kaut kas cilvēciskajā pieredzē dots. Pieredze nesākas ar to, ka tai ir naratīva vai valodiska forma.[...] Sākotnēji pieredzei, iespējams, ir maz kopīga ar valodu un daudz vairāk kopīga ar jutekliskiem un vizuāliem iespaidiem. [...]mēs nopūlamies, lai piešķirtu pieredzei naratīvu veidolu un tādējādi uzpotētu šo individuālo pieredzi kolektīvajai (Skultāne, 2002).

Ievirze, ka pieredzei sākotnēji ir maz kopīga ar valodu, bet vairāk ar sajūtām un tēliem, šķiet ir viena no svarīgākajām atziņām, kas lielā mērā paskaidro daudzu stāstu fragmentārismu un stāstītāju grūtības piešķirt savai dzīves pieredzei stāsta formu.

1.3. BIOGRĀFISKO INTERVIJU ANALĪZES PAMATPRINCIPI DOKTORA PĒTĪJUMĀ

1.3.1. Naratīvu analīzes performatīvās pieejas pamatprincipi

Sociālo procesu un kultūras pētnieki meklē atbildi uz jautājumu – kā saprast cilvēkus laikā un telpā, kurā sabiedrības, idejas un materiālie apstākļi mainās. Kā ikvienam biogrāfiju pētniekam, man ir jāizlemj, kam pievērst uzmanību, aplūkojot personiskos stāstus, kurus cilvēki stāsta, izmantojot konkrētajā kultūrā pastāvošos pieredzes organizācijas un reprezentācijas modeļus.

Pētījuma autobiogrāfijai ir jābūt ierakstītai pētījuma analīzes naratīvā (Rapport and Overing, 2000: 26). Šobrīd pasniegt pētījuma teorētisko pieeju un analīzes gaitu kā no paša sākuma tieši šādi formulētu un mērķtiecīgi plānotu, būtu pētījuma procesa falsifikācija. Pētījuma teorētiskā pieeja attīstījās un tika pilnveidota pētījuma gaitā.

Uzsākot pētījumu, vēlējos strādāt reālisma jeb pamatojuma teorijas pieejā un mana galvenā interese bija par vēsturiskajiem notikumiem un sociālajām pārmaiņām, kas atspoguļotas dzīvesstāstos. Tomēr teorētiskās literatūras studiju gaitā, vienlaicīgi atkārtoti klausoties analizējamo dzīvesstāstu audioierakstus un iedziļinoties to pārstāstos un atšifrējumos, interese un teorētiskā pieeja mainījās. Mani pārsteidza gan ārkārtīgā dažādība notikumu izvēlē, gan stāstījumu valodā. Biju gaidījusi, ka viena novada un vienas paaudzes cilvēku dzīvesstāstos būs vairāk līdzības gan dzīves galveno notikumu izvēlē, gan stāstījumu sakārtošanas un valodas stratēģiju izvēlē. Turklāt analīzes pirmie rezultāti liecināja par intervijas situācijas un tagadnes sociālo notikumu ietekmi uz stāstījumiem. Uzmanības centrā nokļuva stāsti un stāstīšana – pieredzes sakārtošana un stāstījuma veidošana biogrāfiskās intervijas laikā. Virzījies turp un atpakaļ starp dzīvesstāstiem un dažādām teorijām to analīzē un interpretācijā, līdz nonācu pie tādiem konceptuāliem pieņēmumiem, kas nebija pretrunā ar empīriskā materiāla analīzē novēroto. Vēl vairāk – šie teorētiskie skaidrojumi ievērojami palīdzēja saskatīt noteiktas struktūras dzīvesstāstu šķietami nepārredzami bagātajā detalizācijā un individualizācijā.

Analīzes pirmajā posmā mana pieeja dzīvesstāstiem balstījās krievu filozofa un literatūrpētnieka Mihaila Bahtina izstrādātajā hermeneitiskās analīzes modelī. Šo pieeju pazīstu no filozofijas studijām, kā arī par nozīmīgu tā tiek atzīta naratīvu analīzes dialogiskajā pieejā (Skultāne, 2002: 18). Saskaņā ar M. Bahtina koncepciju,

stāsta autors atrodas konkrētā savas nepabeigtās tagadnes punktā, eksplicītā dialogā ar lasītāju (klausītāju) un implicītā dialogā ar kultūras tradīcijām, kas veido viņa vēstījuma kontekstu, bez kura vēstījums nebūtu izprotams (Bahtins, 1999). Cilvēks jebkurā stāstījumā atbalso citu iepriekš teikto un dod šim teiktajam jaunu interpretāciju (Sebre, 1998:139). Tomēr teorētisku atbalsta punktu, kas būtu vērsts tieši uz mutvārdu vēstījumu analīzi sociālajās zinātnēs sniedz naratīva analīzes pieeja biogrāfiskajos pētījumos. Doktora pētījuma mērķis ir atsevišķo stāstītāju dzīvesstāstos un dzīves vēsturēs atsegt kopīgās struktūras un daudzveidīgos atbalsta punktus, kas palīdz sakārtot individuālo pieredzi stāstījumā – naratīva analīzes pieeja piedāvā gan teorētiskos pamatprincipus, gan izstrādātu metodoloģiju, kā to izdarīt.

Kritiski izvērtējot naratīva analīzes pieejā pastāvošās daudzveidīgās ievirzes, vairāku iemeslu dēļ tika izvēlēta performatīvā ievirze stāstījumu analīzē. Līdzīgi kā dominējošās ievirzes naratīvu analīzē, tā fokusējas uz (1) stāsta veidošanos komunikācijā starp stāstītāju un intervētāju un (2) analīzē sociālo priekšstatu un kultūras resursu klātbūtni stāstījumos (Miller, 2000). Tomēr, atšķirībā no citām ievirzēm, piemēram, dialogiskās vai konstrukcionistiskās, šajā pieejā tiek saglabāta interese par realitāti un notikumiem, par kuriem tiek stāstīts. Jāatzīmē, ka V. Skultānes skatījumā performatīvās pieejas centrā ir pētīt grūto uzdevumu piešķirt pieredzei naratīvu veidolu un saprast paņēmienus un resursus, kas palīdz „uzpotēt individuālo pieredzi kolektīvajai”. Un tikai mimētiskais skatījums uz naratīvu tiek atzīts kā tāds, kas tiecas saprast saiti ar notikumiem, kas atrodas dzīves telpā un tiek atainoti naratīvā (Skultāne, 2002). Tomēr, ņemot vērā performatīvās pieejas sākotnējā izstrādātāja R. Baumana koncepciju, arī performatīvajā pieejā interese par realitātes saturu vēstījumos veido nozīmīgu analīzes lauku (Bauman, 1986).

Performatīvs skatījums uz stāstījumiem nozīmē, ka stāstījumu un tā nozīmi vienlīdzīgā mērā veido stāstījuma pasniegums, stāstījuma valoda un stāstījuma saturs. Dzīvesstāsti ir dialogiski priekšnesumi, kuros nesaraunami saistīti stāstījuma notikums, dzīvesstāsts kā teksts un notikumi, par kuriem tiek stāstīts (Bauman, 1986). Atšķirībā, piemēram, no naratīva analīzes strukturālisma ievirzes, kurā stāstījumi tiek skatīti kā teksti attiecībās ar citiem tekstiem, performatīvajā pieejā, līdzīgi arī konstrukcionistiskajā un dialogiskajā skatījumā, par izšķiroši svarīgu tiek uzlūkots to rašanās konteksts. Stāstījumu analīzē ir iespējams fokusēties galvenokārt uz vienu no trim iepriekšminētajiem aspektiem – priekšnesumu, tekstu vai notikumiem stāstījumā,

bet izšķirošas ir to savstarpējās attiecības. Nedrīkst aplūkot tikai vienu aspektu, ignorējot pārējos.

Doktora pētījumā, analizējot dzīvesstāstus kā sociālus vēstījumus, tiks pievērsta uzmanība visiem trim stāstījumu jēgu un nozīmi veidojošajiem aspektiem – biogrāfisko interviju ieraksta notikumam, verbālajām struktūrām biogrāfiskajās intervijās un notikumiem, par kuriem tiek stāstīts.

Tomēr naratīva analīzes pieejā jāievēro ne tikai noteikts skatījums uz stāstījumiem. Tā ir ievērojami kompleksāka teorētisku nostādņu sistēma, kas aptver priekšstatus gan par pieredzes veidošanos, gan par stāstījumu veidošanos, gan par pētījuma rakstīšanas noteikumiem, kā arī priekšstatus par pētnieka lomu, uzdevumiem, atbildību, prasmēm u.tml.

Biogrāfiskās intervijas tiek veiktas nolūkā iegūt stāstu par cilvēka dzīves gājumu. Citu indivīdu dzīves pieredzi mēs varam iepazīt tikai caur sarunu, saskarsmi u.tml., tieša pieeja mums ir tikai pašiem savai dzīves pieredzei. Galvenās problēmas, ar ko saskaras stāstījumu pētnieki, ir par pieredzes interpretāciju un pasniegumu stāstā. Nākošais problēmu loks skar šīs pieredzes interpretāciju un pasniegumu zinātniskā darbā. Kas ir pieredzes stāsts – dzīves spoguļattēls un pieredzes reprezentācija vai tagadnes konstrukcija un stāstītāja paštēla zīmējums valodā? Kā to aprakstīt un analizēt zinātniskā darbā?

Socioloģijas profesore Katrīna K. Rīsmāne norāda uz sarežģītu daudzpakāpju procesu no pieredzes iegūšanas brīža līdz brīdim, kad pieredzes stāstu analīze nonāk līdz lasītājam (Riessman, 1993). Šajā procesā ir iesaistīti daudzi cilvēki un atšķirīgi interpretācijas līmeņi. Var izšķirt: (1) stāstītāja sākotnējās pieredzes iegūšanu no apkārtējās realitātes plūsmas; (2) stāstīšanu par šo pieredzi biogrāfiskajā intervijā; (3) pieredzes stāsta transkripciju; (4) stāstījuma analīzes, interpretācijas un zinātniskā apraksta veidošanas posmu un visbeidzot; (5) pētījuma lasīšanas posmu. Autore uzsver, ka centrālais jēdziens šajā procesā ir „reprezentācija” – stāstītājs reprezentē savu pieredzi, pētnieks reprezentē savu tekstu u.tml. (Riessman 1993: 15). Reprezentācija (no franču *représentation*) nozīmē, pirmkārt, pārstāvēšana, pārstāvība, otrkārt, priekšstats, tēls, un treškārt, iepazīstināšana, arī izrādīšanās (*Svešvārdu vārdnīca*. – Rīga: Jumava, 1999). Tomēr man šķiet tikpat nozīmīgs hermeneitiskajā tradīcijā sākotnējais jēdziens „interpretācija” – (no latīņu val. *interpretari*) izskaidrot, atklāt jēgu; iztulkot (likumu, jebkuru tekstu, domu, faktu), radoši atklāt (mākslas

darba ideju, saturu) (turpat). Starp citu, arī pati K. Rīsmāne abus jēdzienus lieto kā sinonīmus, diemžēl tuvāk nepaskaidrojot, kādēļ priekšroku dod vienam, nevis otram.

Lai arī stāstījumā pieredze tiek pārstāvēta un stāstījums lielā mērā ir tēls vai priekšstats, kas iepazīstina ar pieredzi, tomēr daudz lielākā mērā stāstījums ir pieredzes tulkojums, skaidrojums un radošs atklājums – tāvad interpretācija. No realitātes plūsmas cilvēkam ir iespējams pievērst uzmanību un ievērot tikai dažus tās aspektus. Turklāt, kā atzīmējuši pieredzes antropoloģijā (Bruner, 1986) un naratīvu analīzes ievirzē strādājoši pētnieki (Skultāne, 2002), iespējams, sākotnējā pieredze tiek gūta vizuālu tēlu un emocionālu sajūtu formā. Cilvēkam ir krietni jānopūlas, lai atrastu formu, kā izteikt savu pieredzi – respektīvi, lai atrastu emocionālo iespaidu un atmiņas tēlu tulkojumu, tāvad interpretāciju valodā. Arī pētniekam ir jānopūlas, lai saprastu pieredzes stāstus un atšifrētu dažādos kultūras izteiksmes veidus, kas palīdz individuālajiem un intīmajiem pārdzīvojumiem kļūt saprotamiem un pieejamiem citiem cilvēkiem. Pēc tam pētnieks mēģina saprast un radoši atklāt stāstījumu formu un saturu, tulkojot to savā zinātniskajā valodā un izteiksmes veidā: rakstos, referātos, disertācijās vai monogrāfijās radot stāstījumu par stāstījumiem. Analīzes un pētījuma rakstīšanas procesā interpretācija un analīze notiek vienlaicīgi un ir savstarpēji saistītas.

Dzīvesstāstu analīzes naratīvajā pieejā svarīgākās teorētiskās un metodoloģiskās nostādnes ir: (1) dzīvesstāsta veidošanās dialogā starp stāstītāju un klausītāju; (2) dzīvesstāsti kā kultūras pastarpināta individuālās pieredzes sakārtošanas prakse; (3) stāstītāja un intervētāja kopīgi radītā dzīvesstāsta analīzes un interpretācijas pamatnosacījumi un (4) dzīvesstāsta transkripcija un reprezentācija zinātniskā tekstā. Kā jau tika atzīmēts, neskatoties uz līdzībām naratīva analīzes pieejas daudzveidīgo ieviržu pamatprincipos, katra ievirze sniedz mazliet atšķirīgu atbildi uz šiem jautājumiem. Disertācijā tiks skatītas naratīva analīzes performatīvās pieejas sniegtās atbildes, kuras veido doktora pētījuma teorētisko un metodoloģisko pamatu. Jāatzīmē, ka tiek ņemtas vērā arī nostādnes citās naratīva analīzes ievirzēs, ja tās nav pretrunā ar konceptuālajām vadlīnijām performatīvajā ievirzē.

1.3.2. Dzīvesstāsts kā stāstītāja un klausītāja dialogs

Vienu dzīvi apskatot no divām pusēm, tiek radīta it kā jauna būtne. Šim „radījumam” piemīt savs veselums, tomēr to nedrīkst sajaukt ar spontāno dzīvi, ko cilvēks dzīvojis, pirms sākās intervija. Šo jaunradīto personu var uzskatīt par etnoperšonu, t.i. trešo personu, kura dzimst pētnieka un subjekta sazināšanās iespaidā (Meiejrhofa (1982), citēts no Gāles Karķenteres, 1998:173).

Mutvārdu dzīvesstāsts ir divu cilvēku dialogs, kurā saprašanās ir iespējama, pateicoties konkrētajā kultūrā un sabiedrībā pazīstamiem komunikācijas modeļiem un izteiksmes veidiem. Skatījums uz pētnieka un stāstītāja saziņu, kurā veidojas stāstījums, ir viens no galvenajiem teorētiskajiem pamatprincipiem naratīva analīzes performatīvajā pieejā.

Biogrāfiskajā intervijā mijiedarbojas vairāki situatīvi faktori, no kuriem kā galvenie ir atzīmējami: (1) sarunas dalībnieku identitātes un lomas; (2) sarunā izmantotie izteiksmes līdzekļi; (3) sarunā lietotās sociālās stratēģijas, normas un noteikumi (kā arī kritēriji priekšnesuma novērtēšanai un interpretācijai); (4) sarunu veidojošo darbību secība (Bauman, 1986). Šobrīd pievērsīšu galveno uzmanību stāstītāja un intervētāja mijattiecībām biogrāfiskajā intervijā.

Pretstatā socioloģijā plaši pieņemtajam skatījumam uz intervētāju kā neitrālu profesionāli datu iegūšanā, naratīva analīzes ievirzē tiek pieņemts, ka intervētājs ir iegūto datu – konkrēti, biogrāfisko interviju laikā iegūto dzīvesstāstu, līdzautors. Biogrāfiskā intervija ir stāstītāja un pētnieka sadarbības rezultāts. Dzīvesstāsts, kāds tiek stāstīts tipiskā dzīvesstāsta vai mutvārdu vēstures intervijā, parasti nekad nav ticis stāstīts šādā formā iepriekš. Lai arī autobiogrāfiskais process rietumu modernajās kultūrās ir ikdienas dzīves fenomens, dzīves notikumu pārrunāšana ir viena no ikdienas diskursīvajām aktivitātēm, un liela daļa personisko vai ģimenes stāstu ir stāstīti kādā atbilstošā dzīves situācijā, tomēr viss stāsts kopumā kā vairāk vai mazāk saskaņots un organizēts veselums visbiežāk ir sociālās zinātnes sintētisks produkts, nevis ikdienas sociālā prakse (Portelli, 1998, Brockmeier, 2000). Dzīvesstāsts kā pētnieciskas intervijas rezultāts ir jāuzlūko kā zinātnisks artefakts, kas prasa konkrētas komunikatīvas prasmes un aktivitātes no abām intervijā iesaistītajām personām (Lucius-Hoene and Depperman, 2000:204).

Dzīvesstāsta intervijā ir jāievēro noteiktas sociālās lomas un sarunas noteikumi, kas ikdienas saskarsmei nav raksturīgi. Intervētāja loma ir iegūt izsmeļošu un pēc iespējas pilnīgu dzīvesstāstu, bet stāstītāja loma – šādu stāstu sniegt. Atšķirībā no ikdienas sarunas par dzīvi, kurā vienlīdz aktīvi iesaistās abi sarunas dalībnieki, šajā gadījumā galvenais runātājs ir viens – stāstītājs. Intervētāja (vai arī pētnieka, kurš šajā pētījuma fāzē darbojas kā intervētājs) uzdevums ir ierosināt stāstu un uzturēt stāstīšanai labvēlīgu gaisotni. Intervētāja neitralitāte tiek atzīta par vēlamu arī naratīva analīzes pieejā¹, tomēr neiespējamu pozīciju – jau ar skaidrojumiem par pētījuma un intervijas mērķiem stāstītājs tiek ievirzīts pretim vienam vai otram savas dzīves atspoguļojuma variantam. Arī jautājumu uzdošanas prasmes un pat stāstījuma klausīšanās prasmes var nopietni ietekmēt stāstījuma gaitu.

Pētnieks, kas strādā ar biogrāfisko pieeju, vai tas būtu sociologs, mutvārdu vēsturnieks vai antropologs, strādā ar dzīviem cilvēkiem. Pētījumam nepieciešamā materiāla iegūšana vislielākajā mērā ir atkarīga no pētnieka prasmes panākt sadarbību un rast saprašanos ar cilvēkiem, kuri izvēlēti par izpētes subjektiem. Ir veikti vairāki pētījumi, kuros parādīts pētnieka ārkārtīgi liels iespaids biogrāfiskās intervijas tapšanā un lauka pētījumos vispār (Džordžs&Džonss, 2002, Spradley, 1979, Oring, 1987). Pētnieks pats ir būtiski iesaistīts to avotu radīšanā, kurus izmanto pētījumā. Nekritiska vai nerefleksīva attieksme pret pētnieka faktisko līdzdalību pētāmā materiāla tapšanā var radīt nopietnas kļūdas interpretācijas posmā.

Atšķirībā no rakstītām autobiogrāfijām, kur rakstītājam un lasītājam nav tiešu attiecību, biogrāfiskā intervija top tiešas saskarsmes laikā. Tādēļ realitāte, kas tiek konstruēta stāstījumā, ir situatīva. Dzīvesstāsti ir dialogā radītas konstrukcijas, kuriem nav tiešu reprezentatīvu attiecību ar stāstītāju dzīvēm. Eliots Orings rakstā „Radīt dzīves” (Oring, 1987) analizē savu studiju laikā veiktu biogrāfisko interviju, parādot, kā intervētājs var pagriezt stāstījumu vienā vai otrā virzienā, bet stāstītājs (šajā gadījumā Igors) dzīvesstāsta radīšanas procesā savukārt var zaudēt kontroli pār saviem dzīves notikumiem un piedzīvojumiem. Stāstot par dažādajiem veidiem, kā viņa diezgan trūcīgie vecāki piepelnījās, Igors piemin, kā viņi ar tēvu audzējuši trušus. Savukārt Orings lūdzis Igoru par to pastāstīt tuvāk, kā rezultātā dzīvesstāsta ierakstā

¹ Izņemot tās feministiskajā ievirzē, kur simetriska dialoga princips tiek pasludināts par izšķirošu un vienīgo, kas spēj izlīdzināt nevienlīdzīgās varas attiecības intervijas situācijā. Intervētājam jābūt tik pat aktīvai sarunas dalībniecei kā stāstītājam, daloties visās domās, izjūtās un personīgajā pieredzē jautājumos, kas tiek skarti intervijas laikā (Roberts, 2000).

trušu audzēšana ieņem ievērojamu vietu. Autors vērš lasītāju uzmanību uz to, kā mazs jautājums sniedz izvērstu atbildi un būtiski ietekmē dzīvesstāsta saturu (stāstītājs ievēro savu lomu – sniedz atbildi uz intervētāja uzdotu jautājumu). Orings atzīmē, ka stāstījums par trušu audzēšanu tomēr neko neliecina par Igora paša interpretāciju, ko viņš varētu piešķirt šai dzīves epizodei (par to varētu spriest, ja viņš pats būtu izvēlējis tieši par šo savas dzīves epizodi stāstīt izvērstāk). Līdzīgi varētu izvērtēt ikviena dzīvesstāsta struktūru, skatot epizodi pēc epizodes un parādīt kā konkrētā sarunā starp diviem cilvēkiem veidojas dzīvesstāsts.

Dzīvesstāstā saskaras stāstītāja subjektivitāte un intervētāja, stāstījuma ierosinātāja subjektivitāte un profesionālās iemaņas. Vēlēšanās uzzināt otra cilvēka dzīvesstāstu reizēm tiek vērtēta kā ielaušanās otra cilvēka dzīves pasaulē (Spradley, 1979). Biogrāfiskās intervijas, kā ikvienas dziļās intervijas, veiksmē ir atkarīga no uzticēšanās nodibināšanas. Tā nebūs veiksmīga un tik tiešām vairāk atgādinās ielaušanos, ja intervētājs centīsies palikt iespējami atturīgs un neitrāls. Biogrāfiskā intervija prasa zināmu empātiju, iejušanos un prasmi panākt pēc iespējas lielāku izpratni (Urdze, 2001). Atklāta un izvērsta saruna par dzīvi var notikt tad, ja pārklājas stāstītāja un intervētāja izpratnes lauki, izdodas nodibināt dialogu intīmajā subjektivitātes līmenī. Tomēr pētnieks vai intervētājs nevar ļaut savai subjektivitātei pilnīgu vaļu un aizmirst par savām zinātniskajām interesēm (Urdze, 1998). Būt vienlaicīgi gan subjektīvam un līdzdalīgam, gan atturīgam un nepiederošam – tā ir grūta pozīcija, kurā būtu jāatrodas prasmīgam biogrāfiju pētniekam.

Dzīvesstāsta atzīšana par dialogu starp stāstītāju un intervētāju nozīmē analīzē ņemt vērā situatīvos un dialogiskos aspektus biogrāfiskā stāstījuma ieraksta laikā. Vienlaicīgi šāda pieeja izvirza arī noteiktas prasības intervētājam, liekot saskaņot zinātniskas pieejas prasības ar cilvēciskas empātijas nepieciešamību.

1.3.3. Stāstītāja un kultūras dialogs: sociālie priekšstatī un kultūras resursi

Tomēr dzīvesstāsts ir kas vairāk, kā divu cilvēku saruna. Biogrāfiskā intervija ir komunikatīvs notikums, ko lielā mērā strukturē klausītāja un stāstītāja piederība konkrētām kultūras tradīcijām, kuru klātbūtne nosaka gan stāstījuma notikuma gaitu, gan iespaido stāstījuma valodu un stāstījumā iekļauto notikumu atlasī. Cilvēks jebkurā stāstījumā meklē atbalstu jau nostabilizētos izteiksmes veidos, radoši interpretējot

pieejamos kultūras resursus – atbalsojot citu iepriekš teikto, izmantojot runas situācijā pieņemtus uzvedības modeļus, lietojot pazīstamas lingvistiskās formas. Šo kopīgo kultūras resursu individuālās izmantošanas praksi iespējams nosaukt par cilvēka un kultūras dialogu, kas padara dzīvesstāstus par nozīmīgiem sociāliem vēstījumiem. Individuālo pieredzi saprotamu un nozīmīgu citiem veido sociālo priekšstatu un kultūras resursu klātbūtne, kas ir novērojama gan dzīvesstāsta intervijas notikumā, gan dzīvesstāstā kā tekstā un arī notikumos, par kuriem tiek stāstīts. Tādēļ skatījums uz stāstītāja un kultūras dialogu dzīvesstāstos ir būtisks saistībā ar disertācijā izvirzītajiem analīzes mērķiem – veikt dzīvesstāstu kā sociāli nozīmīgu vēstījumu analīzi, identificējot kopīgās struktūras un daudzveidīgos atbalsta punktus, kas palīdz individuālo pieredzi pārvērst stāstījumā.

Pastāv uzskats, ka stāstīšana ir universāla prasme un pasaulē nav kultūru un sabiedrību, kurā cilvēki nestāstītu viens otram dažādus stāstus (Riessman, 1993, Myerhoff, 1978). Mēģinot atrisināt šķietamo pretrunu starp stāstīšanas universalitāti un atšķirīgajiem stāstījumu modeļiem, gribu atsaukties uz pazīstamo antropologu Klifordu Gīrcu. Norādot uz grūtībām aprakstīt atšķirīgos kultūras modeļus, autors raksta, ka problēmas ir eksistenciālas un tādēļ tās ir universālas, bet to risinājumi ir cilvēciski, tādēļ tie ir daždažādi (Gīrcs, 1998: 352). Stāstījumi ir eksistenciāli nozīmīgi un tādēļ tie ir universāli. Tos stāsta cilvēki dažādās vietās un laikos, tādēļ tie ir daudzveidīgi. Nepastāv kāds viens un visur izplatīts stāstīšanas un vēl jo vairāk - dzīvesstāsta modelis, ko neietekmētu nacionālas, etniskas, reliģiskas, profesionālas vai citu kultūras un sociālās diferenciacijas aspektu noteiktas atšķirības. Dzīvesstāsta formu un arī saturu lielā mērā nosaka tas, kā vispār sabiedrībā pieņemts runāt par dzīvi un vēsturi – pastāv nozīmīgas sakarības starp sociālajām praksēm un to reprezentāciju (Tonkin, 1986). Stāstītāja vieta sociālajās struktūrās un viņam pieejamie kultūras modeļi un lingvistiskie resursi nosaka robežas, lai arī tās šķiet plašas, kuru ietvaros iespējams manevrēt (Miller, 2000).

Individuālā stāstītāja un kultūras dialoga atsegšanā viens no pirmajiem darbiem ir antropoloģes Elizabetes Tonkinas darbs „*Narrating Our Pasts*” (1992), kurā paustās atziņas ir nozīmīgi iespaidojušas turpmāk veiktos stāstījumu pētījumus, arī naratīva analīzes performatīvās pieejas ievirzē. Pētījuma centrā ir antropoloģes lauka pētījumā Libērijā, džlao kopienā ierakstīti divu stāstītāju mutvārdu priekšnesumi, kuros viņi attēloja savas tautas un savu personīgo vēsturi. Autore parāda sakarības starp kultūras praksēm, priekšstatiem par sabiedrību, indivīdu un vēsturi konkrētajā

kultūrā un individuālajiem atmiņu stāstījumiem, kas nozīmīgas ne tikai šajos divos mutvārdu priekšnesumos, bet stāstījumos vispār. Atsaucoties uz ļoti plašu etnogrāfisko materiālu, E. Tonkina apraksta stāstītāju paštēla veidošanas paņēmienus, notikumu atlases un sakārtošanas principus un valodas kodējošo lomu. Antropoloģe zināmā mērā turpina Halbvahsa iesākto tradīciju atmiņas konceptualizēšanā, kurš apgalvoja, ka indivīda atmiņas saturs un forma ir veidoti no elementiem, kas izriet no indivīda līdzdalības sociālajās grupās (Kīlis, 1998). Cilvēki atceras un stāsta viens otram sociāli nozīmīgas lietas. Piemēram, vidusmēra eiropietis, sniedzot ieskatu dzimtas vēsturē, var nosaukt divas vai trīs paaudzes. Bet Āfrikā pastāv kultūras, kurās cilvēki var nosaukt senču vārdus pat trīsdesmit paaudzēs, jo ģenealoģijas zināšanām ir būtiska loma politiskajos un īpašuma jautājumos (Tonkin, 1992: 11). Novatorisks ir autores pamatotais konceptuālais uzstādījums, ka ikvienā mutvārdu žanrā laiks, vieta, notikums, klausītāji un stāstītāja statuss ir būtiskas žanra sastāvdaļas. Žanrs tiek definēts visai plaši – kā dažādas diskursa konvencijas, caur kurām runātāji stāsta vēsturi, bet klausītāji viņus saprot. Žanrs signalizē par noteikta veida interpretācijas klātbūtni, kas zinošiem klausītājiem veido sapratnes horizontu, kurš nav izsecināms no sarunas semantiskā satura vien (Tonkin, 1992). Šajā ziņā ir būtiska atšķirība starp literārajiem žanriem, kur autoram un lasītājam nav tiešu sociālu attiecību, un mutvārdu žanriem, kas paši par sevi var būt nozīmīgas sociālas darbības. Antropoloģe parādīja, ka stāsta rašanās situācija un tajā klātesošie kultūras modeļi nosaka tā formu un saturu lielākā mērā nekā līdz šim uzskatīts.

Stāstītāji, mēģinot atrast vārdisku izteiksmi savai dzīves pieredzei, apzināti vai lielākoties - neapzināti, meklē drošu atbalstu kultūrā: jau nostabilizētās žanra formās vai nu rakstītos avotos (piemēram, literatūrā, vēsturē), vai mutvārdu kultūrā (piemēram folklorā, lietojot parunas, anekdotes, kādus noteiktus izteicienus, valodas formulas utt.). Stāstītāji bieži vien ievieto savus stāstus tādās klasiskās formās vai žanros kā traģēdija, komēdija u.tml., tādējādi ne tikai izmantojot jau esošu izteiksmes veidu, bet arī parādot to, kā viņi saprot un izjūt savu dzīvi. Un tieši mutvārdu izteiksmes līdzekļi – klusums, čuksti, smiekli, raudas, runas ritms un ātrums visbiežāk ir tie kodi, kas ļauj atpazīt žanru un saprast stāsta nozīmi.

Piemēram, pētot cilvēka un kultūras dialogu stāstījumos, mutvārdu vēsturnieks Timotijs Ašplants ir skatījis anekdotes kā naratīvo resursu britu strādnieku dzīvesstāstos (Ashplant, 1998). Autors ir atzinis, ka žanru izpēte ir bijusi produktīvs lauks, kas palīdzējis labāk saprast dzīvesstāstu politisko un personisko nozīmi. Autors

norāda uz britu strādnieku autobiogrāfiskos stāstījumos sastopamiem un eklektiski lietotiem dažādiem žanriem, kuru modeļi rodami pilsētvidē un laukos, mutvārdu kultūrā un rakstītos avotos, folklorā un komerciālā izteiksmes veidā, populārā kultūrā un izsmalcinātā literatūrā. Analizējot Dž. Hevina autobiogrāfiju, pētnieks detalizēti parādījis, kā tiek lietotas anekdotes, stāstot par savu dzīvi – turklāt atslēga stāsta saprašanai slēpjas ne katrā atsevišķajā anekdotē, bet to izkārtojumā un savstarpējā saistībā. Ašplants ir parādījis, kā mūzikliem raksturīgais sižetu risinājums un humoristiskais skatījums uz dzīves notikumiem ir kalpojis par modeli atsevišķu personīgās dzīves notikumu attēlojumā, bet dažādu žanru anekdošu prasmīgs savijums ir palīdzējis radīt dzīvesstāsta neatkārtojamo nozīmi.

Stāstītāja un kultūras dialogs ir ievērojami dziļāks, identificējams literatūrā, mutvārdu kultūrā vai citās kultūras jomās izplatītos paņēmienos un nostabilizētās žanra formās. Cilvēki ne tikai aizņemas izteiksmes paņēmienus un līdzekļus no kultūras, bet arī savas dzīves notikumus atlasa un iekļauj individuālajos stāstos saskaņā ar kultūrā dominējošām tēmām:

Viena no meta naratīvu pamatfunkcijām ir palīdzēt cilvēkiem identificēt to, kas tiek uzskatīts par pieredzes normu. Tādēļ šīs vadlīnijas kalpo kā paraugs citiem stāstiem un meta naratīvi kļūst par instrumentu, ar kura palīdzību mēs ne tikai saprotam citus, bet ļoti būtiski arī paši sevi (Andrews, 2000:1).

Kā piemēru tam, kā stāstījumu var strukturēt kultūrā dominējošas tēmas - piemēram, kādā vēsturiskā posmā dominējoši naratīvi un mākslas klasika, var minēt latviešu stāstījumos bieži sastopamo lauku sētas idealizēto attēlojumu. To saista gan ar latviešu literatūrā labi izkoptas tradīcijas izmantošanu, stāstot jau par savu individuālo bērnības pieredzi, gan arī ar plašākā latviešu kultūras diskursā joprojām spēcīgu ievirzi idealizēt dzīvi laukos (Skultans, 1998). Idealizētais darba un dzīves attēlojums lauku sētā, kas ir nozīmīga tēma arī doktora pētījumā analizētajos dzīvesstāstos, ir saistāma arī ar šīs tēmas nozīmīgumu sabiedrībā 90. gadu sākumā. Harmoniskā un sakārtotā dzīve laukos bija arī konkrētā vēstures posmā svarīgs naratīvs. Kā to 2. un 5. nodaļā aplūkošu detalizētāk, tad atmiņas par dzīvi 20. un 30. gados pildīja nozīmīgu sociālu funkciju Latvijā 90. gadu sākumā – tās nodrošināja kontinuitāti starp pirmo Latvijas Republiku un 1991. gadā atgūto Latvijas neatkarību. Lauku sētas attēlojums latviešu un Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos labi parāda, kā

vēstures periodā dominējoši naratīvi, kas turklāt pārsedzas ar kultūrā labi izkoptu tradīciju, atbalsta noteiktu indivīda biogrāfijas notikumu iekļaušanu stāstā par dzīvi.

Doktora pētījumā kultūras resursu klātbūtnes saskatīšana un novērtēšana veido centrālo analīzes asi. Sociālie priekšstatī un kultūras resursi – tie ir saskarsmes noteikumi, lingvistiskais repertuārs vai vēsturiskā periodā dominējoši naratīvi, kas palīdz individuālajai pieredzei pārtapt par stāstu, un tie tiks meklēti gan biogrāfisko interviju komunikatīvajās situācijās, gan dzīvesstāstos kā tekstos, gan notikumos, par kuriem tiek stāstīts.

1.3.4. Pētnieka un dzīvesstāsta dialogs: dzīvesstāstu analīze doktora pētījumā

Stāstītāja un pētnieka, stāstītāja un kultūras dialogi ir nozīmīgi naratīva analīzes performatīvās pieejas skatījumā uz *dzīvesstāstu veidošanos* biogrāfiskas intervijas laikā. Bet pētnieka un dzīvesstāsta dialogs ir nozīmīgs šīs pieejas skatījumā uz *dzīvesstāstu analīzi* pētījumā.

Pētnieka un stāstījuma dialogs ir zināmā mērā metafora, tomēr tā trāpīgi izsaka naratīva analīzes ievirzes skatījumu uz pētnieka attiecībām ar iegūto materiālu. Pētnieks grib pilnvarot arī stāstītāju, viņa pašinterpretācijai ierādot pelnītu vietu un respektu. Vienlaikus nezaudējot savas tiesības uz interpretāciju, kas saistītas ar zinātnes prasībām (Gāle-Kārpentere, 2001). Pētnieka un stāstījuma dialogā pētījuma procesā iespējams izšķirt divus posmus, ko veido, pirmkārt, dzīvesstāstu analīzes posms un, otrkārt - pētījuma teksta rakstīšana.

Analīzes posmā ir jāievēro iepriekš aplūkotais konceptuālais skatījums uz stāstījumu veidošanos un analīzes principiem, turklāt jāveic ļoti precīzi definēti analīzes soļi (Riessmann, 1993, Miller, 2000). Doktora pētījumā tiek izmantota K.K. Rīsmānes izstrādātā stāstījumu analīzes metode. Autore iesaka lietot induktīvo metodi un izdarīt savus atklājumus, iedziļinoties naratīvā – testējot, precizējot un padziļinot savu izpratni par stāstījuma nozīmi un nozīmes veidošanos, virzoties no teksta pie teorijām, nevis otrādi (Riessman, 1993:60). Stāstījumu analīzes posmu raksturo iedziļināšanās (1) dzīvesstāsta veidošanās situācijā un tā rašanās kontekstā; (2) katrā stāstījuma teikumā un to savstarpējās attiecībās; (3) stāstījumu tēmās un attēlotajos notikumos, nepārtraukti uzdodot jautājumus un meklējot izskaidrojumu tam, kāpēc

šis stāstītājs dialogā ar *šo* intervētāju attīsta savu stāstījumu tieši *šādā* veidā. Tas ir dialogisks process, kura laikā pētnieks konfrontē dzīvesstāstu kā notikumu un kā tekstu ar viņam pieejamām teorijām un skaidrojuma modeļiem, veidojot savu interpretāciju.

Veicot dzīvesstāstu satura analīzi, pielietojot naratīva analīzi kā metodi, (1) ir jāpievērš uzmanība tam, kādas tēmas un dzīves epizodes parādās stāstījumos un kas tiek izlaists vai noklusēts un (2) jāpievērš uzmanība tēmu secībai un savstarpējo atsauču tīklojumam. Šajā analīzes fāzē ir svarīgi izprast vairākus savstarpēji saistītus jautājumus, kas visi kopā veido atbildi uz jau iepriekš minēto jautājumu: „Kādēļ *šis* stāstītājs dialogā ar *šo* intervētāju attīsta savu stāstu *šādā* virzienā?” Pirmkārt – kādus izteiksmes veidus un stāstījuma modeļus savas pieredzes izteikšanai lieto stāstītāji un kādēļ viņi izvēlas tieši šos. Otrkārt – kā ir saistīta selekcija notikumu izvēlē un selekcija stāstījuma manieres izvēlē (piemēram, vai stāstītājs sniedz faktuālu informāciju, vēlas pamācīt, veido saistošu stāstu vai arī vēlas izklāstīt savu viedokli – katrā gadījumā būs cita stāstījuma maniere, notikumu atlases principi u.tml.). Treškārt – kā sarunas gaita iespaido pagātnes notikumu pasniegumu (vai stāstītājs ir vadījies pēc intervētāja jautājumiem vai pats pēc savas „svarīguma sistēmas”, vai konkrētā epizode ir speciāls naratīvs vai plašāka stāstījuma daļa, kā sarunas iespaidā atsevišķu pagātnes notikumu nozīme ir pieaugusi, bet citu – izbalējusi, u.tml.) (Miller, 2000)

Doktora pētījumā K. K. Rīsmānes izstrādātā stāstījumu analīzes metode, kas sniedz modeli analīzes praktiskajiem soļiem, tiek lietota saskaņā ar konceptuālo pieeju, ka jebkura mutvārdu priekšnesuma nozīmi veido trīs savstarpēji saistīti aspekti: (1) runas notikuma struktūra, (2) mutvārdu teksts un tā nozīmes un (3) notikumi, par kuriem tiek stāstīts (Bauman, 1986, Riessmann, 1993). Jāatzīmē, ka gan R. Baumans, gan arī K. K. Rīsmāne norāda uz šiem trīs aspektiem naratīvā, bet abi autori lieto mazliet atšķirīgus apzīmējumus. Pirmkārt, K. K. Rīsmāne iesaka stāstījumā izšķirt ideatīvo jeb informatīvo, satura līmeni – R. Baumans runā par notikumiem, par kuriem tiek stāstīts. Otrkārt, K.K.Rīsmāne iesaka stāstījumā skatīt starppersonu līmeni, kas ietver lomu attiecības starp runātājiem, sociālo un personisko attiecību kontekstu – R. Baumans runā par runas notikuma struktūru, ietverot šajā analīzē ne tikai starppersonu līmeni, bet arī plašāka situatīvā konteksta analīzi. Treškārt, K. K. Rīsmāne norāda uz tekstuālo līmeni jeb naratīva struktūru – R. Baumans norāda uz mutvārdu tekstu un tā nozīmēm. Doktora pētījumā tiks izmantoti

R. Baumana piedāvātie apzīmējumi, kas ir lakoniskāki un vienkāršāk izsaka to pašu saturu.

Lai pēc iespējas pilnīgāk atsegtu dzīvesstāstu kā sociāli nozīmīgu vēstījumu dažādos aspektus, doktora pētījumā tiek analizēti katrs no mutvārdu stāstījuma nozīmi veidojošajiem aspektiem atsevišķi, ņemot vērā to savstarpējo sasaisti. Doktora pētījumā analizētās biogrāfiskās intervijas tiek skatītas kā runas notikumi, kā mutvārdu teksti un kā vēstījumi par pagātni. Katra atsevišķā aspekta analīzē tiek ņemtas vērā teorētiskās nostādnes, ko izvirzījuši autori, kuri pētījuši tieši konkrēto jautājumu. Piemēram, biogrāfiskās intervijas kā runas notikuma analīzē tiek lietota Čārlza Brigsa teorija par interviju kā komunikatīvu notikumu un detalizēts tās aplūkojums tiks sniegts attiecīgajā doktora pētījuma nodaļā.

Biogrāfiskās intervijas kā runas notikumi tiek skatīti, pievēršoties intervijās izmantotajām komunikatīvajām stratēģijām un starppersonu attiecību analīzei. Tiek lietots naratīva analīzes performatīvās pieejas konceptuālais skatījums uz stāstījumu kā divu cilvēku dialogu, izmantojot sociolingvistikas profesora Č. Brigsa piedāvāto intervijas situācijas analīzi sociālo zinātņu pētījumu kontekstā (Briggs, 1986). Intervija ir viens no daudziem runas notikumiem sabiedrībā, līdzās draudzīgai sarunai, lekcijai, TV ziņām, darba intervijām un daudziem citiem. Katram runas notikumam ir savi noteikumi, kas nosaka, ko teikt un cik daudz, cik personiskā atsegt, vai dalīties noslēpumos, kā uzvesties u.tml. Intervijas analīzē, pirmkārt, tiek pievērsta uzmanība komunikatīvajām stratēģijām, intervētā cilvēka izpratnei par interviju, viņa motivācijai, kādēļ viņš vai viņa ir iesaistījušies intervijā un sociālajām lomām, kādas ir pieņēmuši biogrāfiskās intervijas dalībnieki. Otrkārt, tiek pievērsta uzmanība intervijas konteksta niansēm, ko veido gan intervijas laiks, vieta un klātesošie, gan arī plašākas sociālās implikācijas – ekspedīcijas konteksts u.c. interviju situatīvie aspekti, kas ir iespaidojuši notikumu atlasu un pasniegumu dzīvesstāstā.

Biogrāfiskās intervijas kā mutvārdu teksti veido nākošo analīzes lauku, skatot lingvistisko repertuāru un naratīvos modeļus, lai labāk izprastu veidus, kā individuālās pieredzes stāsti sakņojas valodā un kultūrā.

Performatīvās pieejas skatījumā notikumi – gan pats stāstījuma notikums, gan notikumi, par kuriem tiek stāstīts, ir darbības struktūras, ko organizē cēlonības, laika u.tml. attiecību saites. Naratīvi savukārt ir verbālas struktūras, ko organizē diskursa noteikumi. Naratīvs kalpo kā kognitīvs instruments, kas padara daudzšķautņaino

pieredzes plūsmu aptveramu kā notikumu. R. Baumans iesaka pievērst īpašu uzmanību tam, kā stāstīšanas laikā saistās darbības un verbālās struktūras – notikumi un stāsti par tiem, un atzīmē, ka stāsta un pieredzes attiecības nav aprakstošas, bet tēlainas. Autors atzīst, ka naratīva formulām ir tendence dominēt pār reālo dzīves un pieredzes daudzšķautņainību (Bauman, 1986). No tā izriet nepieciešamība pievērst uzmanību pieredzes verbalizācijas tradīcijām un formām, kādas pastāv konkrētajā kultūrā.

Īpaša uzmanība tiek veltīta līdz šim praktiski nepētītam jautājumam – sarunvalodā lietotajiem izteiksmes līdzekļiem, gan verbālajiem, gan neverbālajiem paņēmieniem, kas ir būtiski mutvārdu stāstījuma nozīmes saprašanā. Mutvārdu stāstījumu analīzē ir atzīts, ka ne tikai valodas semantiskais slānis veido teiktā nozīmi, bet arī dažādi kā verbāli, tā neverbāli (intonācijas, pauzes, runas ātrums) kodi lielā mērā nosaka to, kā teiktais jāsaprot (Portelli, 1998, Riessman, 1993, Bauman, 1986). Tā, piemēram, izteikumi un valodas formulas var būt kā verbāli kodi, kas var būt stāsta nozīmes atslēgas elementi, norādīt pagriezienus, tēmu sākumu, nobeigumu u.tml.

Tomēr stāstījuma nozīme veidojas ne tikai no atsevišķajiem lietotajiem izteiksmes paņēmieniem, bet arī no to savstarpējā izkārtojuma. Tiek skatītas naratīvās struktūras stāstījumos, meklējot stāstījuma organizēšanā izmantotos naratīvos modeļus. Analīzi sarežģīja naratīvu pētnieku vidū pastāvošā nevienprātība par kritērijiem, pēc kādiem skatīt stāstījumus.

Pievēršoties biogrāfiskajām intervijām kā mutvārdu tekstam, uzmanības centrā ir stāsta un pieredzes attiecības, ko pastarpina valoda un kultūra. Īpašu nozīmi iegūst jautājums par stāsta, pieredzes un dzīves sarežģītajām attiecībām biogrāfiskajās intervijās, uz ko jau norādīja arī K. K. Rīsmāne. Dzīvesstāstā šīs atšķirības pastāv starp dzīvi kā dzīvotu (realitāte), dzīvi kā pieredzētu (pieredze, kā realitāte parādās apziņā) un dzīvi kā stāstītu (pieredzes izpausme) (Bruner, 1986:6). Tieši mēs varam pieredzēt tikai paši savu dzīvi, turklāt pieredzes veidošanās ir sarežģīts process – pieredzi gūst ne tikai verbāli, bet arī tēlos, sajūtu iespaidos u.tml. Tiek ņemts vērā, ka pastāv problemātiskas attiecības starp pieredzi un tās izpausmēm. Tiklīdz mēs mēģinām pieredzei atrast izpausmi valodā, tā jau ir interpretācija. Kā pētniekiem mums ir pieejami tikai stāsti par pieredzi, respektīvi - interpretācijas. Tādēļ arī pieredzes interpretācijas noteikumi ir analīzes centrā. Turklāt analīzē ir jāņem vērā, ka

pieredzes izpausme ir darbība, kas sakņojas sociālā situācijā, kurā atrodas reāls cilvēks konkrētā kultūrā, noteiktā vēstures momentā.

Vēstījums par pagātni dzīvesstāstos tiks skatīts kā trešais sociāli nozīmīgais aspekts biogrāfiskajās intervijās, kas ļauj skatīt pagātnes notikumu šodienas interpretāciju un parāda saistības starp individuālo dzīvesstāsta saturu un sabiedrībā dominējošiem pagātnes interpretācijas modeļiem. Šajā analīzes posmā aktualizējas jautājums par stāsta un dzīves attiecībām, kuras tiek skatītas kā pieredzes sakārtošanas paņēmieni pastarpinātas atmiņas. Neviens stāsts nevar būt pilnīgs dzīvotās dzīves apraksts – iespējams, stāstījums par to aizņemtu tik pat daudz laikā, cik bija nepieciešams, lai dzīvi nodzīvotu (Miller, 2000). Cilvēki vairāk aizmirst, nekā atminas. Lai noskaidrotu, kas ir individuālās atmiņas aizmirstāšanas un selekcijas darba rezultāts, bet kas – dažādu pieredzes un pagātnes interpretācijas modeļu ievērošana personīgās dzīves stāsta sakārtošanā un pasniegšanā, tiks analizēts, kādas tēmas un dzīves epizodes parādās stāstos un kādas tiek noklusētas un apietas. Noteiktu tēmu klātbūtne vai iztrūkums vairākos stāstos parāda, ka šie notikumi var būt izvēlēti vai noklusēti atkarībā no tā, vai tie iekļaujas vai runā pretim publiskajām pagātnes reprezentācijas praksēm. Tiks meklēta atbilde uz jautājumu – kādu sociālo priekšstatu un kultūras modeļu ietekmē cilvēki savu pagātni ir attēlojuši tieši tā – izvēloties vienus, bet noklusējot citus faktus un notikumus no savām dzīvēm.

Doktora pētījumā kā stāstījumu analīzes, tā teksta rakstīšanas laikā centos ievērot dialoga principu, saskaņā ar pieņēmumu, ka arī pētījuma tekstam ir jābūt dialogiskam. Gan plašākā nozīmē – saskaņā ar M. Bahtinu, visi teksti ir dialogiski, jo tie ir sociālas darbības un kultūras produkti (Tonkin, 1992: 52). Gan šaurākā nozīmē – pētījuma tekstā dialogs ar stāstījumiem turpinās. Saskaņā ar dialogiskā principa ievērošanu vērtēšanas un analīzes procesā jāiesaista arī lasītājs, neatstājot to vienīgi pasīva informācijas uztvērēja lomā. Tādēļ pētījumā tiek atspoguļota arī pētījuma gaita un lasītājam tiek sniegts priekšstats gan par izzināšanas procesu, gan tiek dota iespēja ieskatīties stāstījumu transkripcijās, lai arī viņš vai viņa varētu novērtēt stāstījumus un piedalīties to aktīvā analīzē (Riessman, 1993, Gāle-Kārpentere, 2001).

Dialoga principa ievērošana tomēr ir problemātiska. Tās kritiķi izsaka pieņēmumus, ka šī pieeja apmulsina pat pieredzējušu lasītāju ar daudzām un dažādām perspektīvām un, ka dialogs gan uzsver pieredzi, tomēr tajā trūkst informācijas par sociālo struktūru u.tml. Stāstījumu pētniece I. Gāle-Kārpentere ir norādījusi, ka

nākotnes pētījumu uzdevums ir parādīt paša cilvēka pieredzi pastāvošās sabiedrības kontekstā (Gāle-Kārpentere, 2001: 171).

Doktora pētījumā tiek ievērota pieeja parādīt individuālā pieredzes stāsta veidošanos pastāvošo sociālo attiecību, notikumu un priekšstatu kontekstā. Vienlaikus tomēr neizvairoties no dažādu perspektīvu klātbūtnes. Šāda pieeja izriet no mērķa saskatīt stāstījumos esošo daudzbalstību, kas sakņojas gan atšķirīgu mūžu individuālajās īpatnībās, gan kopīgā kultūras un sociālā lauka diferencētajā daudzveidībā. Ievērojot naratīva analīzes performatīvās pieejas pamatprincipus, pētījuma uzdevums bija saskatīt līdzīgās struktūras un modeļus atsevišķo stāstījumu atšķirīgajā valodā, notikumu atlasē, izkārtojumā un pasniegumā.

1.3.5. Par intervijas sagatavošanu analīzei un transkripcijas pamatprincipiem

Saskaņā ar dialogiskā principa ievērošanu, pētījumā jāatspoguļo visa pētījuma gaita un lasītājam jāsniedz priekšstats par izzināšanas procesu. Audioierakstu sagatavošana analīzei jeb transkripcija ir nozīmīgs solis gan materiāla izpētes posmā, gan sagatavojot atsevišķus fragmentus pasniegšanai zinātniskā tekstā. Tādēļ iepazīstināšu ar galvenajiem principiem, kas ievēroti šajā posmā.

Doktora pētījumā tiek izmantoti 1996. gadā veikta lauka pētījuma materiāli un tādēļ pirmais praktiskais solis bija nevis intervēšana, bet biogrāfisko interviju transkripcija. Transkripcijas procesā runāto tekstu atveido rakstītā un bez šī posma stāstījumu analīzi veikt nav iespējams (Riessman, 1993, Urdze, 2002).

Interviju transkripcija un analīzes process praktiski nav šķirami, jo transkripcijas principu izvēle ir cieši saistīta ar materiāla tālākās izmantošanas nolūkiem. Arī transkripcijas veikšanā ir vairākas iespējas – transkripcija protokola veidā, atzīmējot vissvarīgāko; stāstījuma tekstam tuvs pārstāsts; iespējami precīzs runātās valodas atveidojums (turpat). K. K. Rīsmāne iesaka sākumā uzrakstīt runātajam tekstam tuvus pārstāstus (tomēr atzīmējot garas pauzes, smieklus, raudāšanu un citas sarunas nozīmes saprašanai būtiskas detaļas) un vēlāk izvēlēties atsevišķus tekstus vai to fragmentus mikro analīzei, kurus atšifrē iespējami precīzi (Riessman, 1993:56).

Ar šiem ieteikumiem biju jau pazīstama un tos ievērojusi, strādājot pie interviju analīzes NMV projektā. Dzīvesstāsta intervijām, kuras ir paredzēts izmantot konkrētos pētījumos vai ievietot mājlappē (www.dzivesstasts.lv) kā dzīvesstāsta paraugu, lai sniegtu ieskatu NMV kolekcijā, ir izveidotas intervijas apraksta lapas, kas satur pamatinformāciju par stāstītāju un par viņa stāstu, raksturojot galvenās tēmas, īpašo pieredzi, stāsta struktūru un valodas īpatnības, kā arī sniedzot īsu dzīvesstāsta satura pārskatu.

Praktiski pētījuma procesā lietoju interviju apraksta lapas (visām intervijām), tekstam tuvus pārskatus (visām intervijām) un atšifrējumus (atsevišķām intervijām).

Vispirms katrai intervijai tika sagatavots *mutvārdu tekstam tuvs pārskats*, A.Urdzes piedāvātajā terminoloģijā to varētu nosaukt par intervijas protokolu (Urdze, 2002), aptuveni 3-5 lapas vienai kasetei, atkarībā no stāsta piesātinājuma (skatīt 3. pielikumu). Tas nozīmē, ka stāstījuma atveidošanā rakstītā tekstā tiek parādīti intervētāja jautājumi un stāstītāja atbildes un naratīvi, pievēršot uzmanību galvenokārt informatīvajam līmenim, lai gūtu priekšstatu par tēmām, to izvērsumu un izkārtojumu konkrētajā stāstā. Pārskatā tiek uzrādītas vienīgi izteiksmīgākās stāstījuma intonatīvās nianšes un neverbālie izteiksmes līdzekļi (smiekli, raudāšana, izteiksmīgas nopūtas, ļoti garas pauzes).

Tad tika izveidotas *biogrāfisko interviju apraksta lapas* (skatīt 2. pielikumu), kuru sagatavošanai izmantoju tekstam tuvu intervijas pārskatu. Apraksta lapas izstrādāšanā par paraugu izvēlējos NMV projektā izveidotās intervijas apraksta formas mutvārdu vēstures avotu elektroniskās datu bāzes veidošanai, kas ietver ziņas par intervēto personu (kad un kur dzimis, patreizējā dzīves vieta, tautība, reliģiskā piederība, izglītība, nodarbošanās), ziņas par intervijas laiku, vietu un intervētājiem, konspektīvu intervijas satura un formas aprakstu (galvenās tēmas, īpašā pieredze, raksturīgākie valodas izteiksmes līdzekļi, stāstījuma struktūra) un īsu intervijas kopsavilkumu. Galvenās tēmas tiek definētas gan diezgan plašas, gan specifiski šauras. Plašas – bērnība, izglītība, darbs, ģimene, dzīve Latvijā 30. gados, karš, izsūtījums, ieslodzījums nometnē, kolhozs, u.tml. Tomēr, ja stāstītājs nav izvērsis vairāk par vienu vai divām nozīmīgām tēmām, tās tiek definētas šauri – piemēram, vīra arests un ieslodzījums, vieglās mašīnas šoferis 30. gadu sākumā, medmāsas pieredze 40. gados. Stāstījumos, kuros ir izvērstas vai pārklājas vairākas tēmas, ļoti svarīgi ir atzīmēt stāstītāja īpašo pieredzi. Īpašās pieredzes raksturojums palīdz uzskatāmi un uzreiz ieraudzīt specifisko, individuālo pieredzi. Ja pie stāstījuma

tēmām tiek minēta, piemēram, tēma „ieslodzījums darba nometnē” vai „karš”, tad īpašā pieredze var būt – bēgšana no nometnes, vientuļā māte kara laikā u.tml.

Atsevišķiem dzīvesstāstiem un to fragmentiem ir veikta precīza teksta *transkripcija* ar nolūku veikt teksta mikro analīzi. Runātā valoda iespējami precīzi rakstītā tekstā ir atveidota desmit spilgtākajiem, saturā un valodā bagātākajiem dzīvesstāstiem. Trim dzīvesstāstiem veikta galveno naratīvu transkripcija un vienam ir atšifrētas atsevišķas epizodes. Tā kā atšifrēšana ir ārkārtīgi laiktīlīgs darbs, tad disertācijas autore veikusi vienas biogrāfiskās intervijas pilnu transkripciju, un ar NMV projekta finansiālu atbalstu šo uzdevumu ļoti atbildīgi un precīzi veica Aija Siltāne (9 dzīvesstāstiem) un Ilze Gensberga (atšifrējot 3 dzīvesstāstiem norādītos fragmentus).

Ne tikai analīzes nolūki, bet arī pētnieka teorētiskā pārliecība ir izšķiroša attiecībā pret stratēģiju, kādu izmanto, kad mutvārdu materiāls tiek transformēts rakstītā tekstā (Portelli, 1998). Izpratne par to, kas ir precīzs transkripts jeb atšifrējums, ievērojami atšķiras dažādu pētnieku starpā. Doktora pētījumā tiek ievērota stratēģija atšifrējumā atveidot interviju vārdu pa vārdam, saglabāt oriģinālos vārdus, sintaksi, jautājumus, atkārtojumus, pēc iespējas arī neleksikāli (mm, e, hm u.c.). Pieturzīmes lietotas tradicionālā izpratnē. Bez šaubām, ir atzīmētas garās pauzes, smiekli, raudāšana, klepus. Tomēr nav norādītas runātās valodas smalkās nianšes - runas ātruma maiņas, mazās pauzes, niansētās intonāciju maiņas. Doktora pētījumā citētajos fragmentos tika veikti precizējumi, norādot arī sīkās pauzes un intonāciju maiņas, kā arī situācijas, kur intervētāja un stāstītāja runā vienlaicīgi (apzīmējumus skatīt 4. pielikumā).

Lai arī transkripcijas problēmu izpēte nav šī darba uzdevums, tomēr ir nepieciešams aplūkot mutvārdu intervijas atšifrēšanas darba komplicētību detalizētāk, jo runātās valodas analīze stāstījumos ir nozīmīgs doktora pētījuma analīzes lauks. Gribētu norādīt uz atsevišķām runas iezīmēm, kurām ir izšķiroša loma runātā vārda saprašanā – intonācijām, pauzēm, runas ātrumam, mīmikai un žestiem, kas tāpat kā vārdi veido teiktā jēgu, bet kuru attēlošana tekstā ir problemātiska, ja ne neiespējama.

Tā kā dzīvesstāsts top divu cilvēku sarunā, tad svarīgi to pasniegt pēc iespējas pilnīgāk – vārdu pa vārdam, norādot arī iezīmes, kas raksturīgas tikai runai, kas lielā mērā nosaka to, kā runātais vārds jāsaprot. Tomēr, kā norādījuši vairāki autori, nav iespējams panākt tiešu atbilstmi starp mutiski stāstītiem naratīviem un to rakstisko atveidojumu (Skultāne, 2002, Portelli, 1998). Aiz šķietami tehniska uzdevuma –

atveidot runāto vārdu rakstītā tekstā slēpjas būtiska nenoteiktība un daudznozīmība valodas un nozīmes attiecībās. Panākumus nenodrošina kāds specifisks paņēmieni vai kopīgs atšifrēšanas kods. Runātā naratīva pārveidojums par rakstītu nav vien tehnisks jautājums, bet iezīmē jauna dialoga sākumu, kas prasa īpašu izpratni un izšķirtspēju, skatot nozīmes veidošanās procesu runātās un rakstītās valodas atšķirību kontekstā.

Biogrāfisku interviju pētniecībā jāņem vērā ne tikai to dialogiskais raksturs (dialogs starp cilvēkiem, dialogs starp cilvēku un kultūru), bet arī īpašās mutvārdu izpausmes kvalitātes. Ir ļoti svarīgi neaizmirst dzīvesstāstu sākotnējo mutvārdu formu. Pilnīga atbilde starp runāto naratīvu un tā rakstisku atveidojumu nav iespējama. Rakstītā tekstā nav iespējams (vai arī tas ir ļoti sarežģīti) parādīt tādas lietas kā valodas ritmu, ātrumu, stāstītāja intonāciju, mīmiku un žestus, kas paskaidro teiktā nozīmi. Tieši stāsta mutvārdu kvalitātes var būt izšķirošas dzīvesstāsta saprašanā, jo tie ir kodi, kas ietver atslēgu nozīmes saprašanai. Piemēram, viens un tas pats teikums var iegūt pat pretēju nozīmi atkarībā no stāstītāja intonācijas. Arī pieturzīmju un paužu atveidošana ir problemātiska, un ir ļoti svarīga precīzas runātā vārda transkripcijas un interpretācijas procesā. Salīdzinoši vienkāršāka ir neleksikālu (ah, mmm u.tml.) un verbālo kodu* (tā tas ir, jā u.tml.) atveidošana rakstītā tekstā. Interesanti, ka, klausoties dzīvesstāstu, tas ir pilnīgi saprotams, bet, mēģinot to padarīt par rakstītu tekstu, rodas grūtības ar pieturzīmju lietojumu. Lielākoties pieturzīmes ir atšifrētāja patvaļīgi liktas, vadoties pēc personīgās izjūtas, lai rakstītais teksts šķistu tikpat saprotams kā runātais naratīvs. Lielu iedziļināšanos prasa arī paužu atveidošana rakstītā tekstā. Tās ir nopietni jāņem vērā, lai saprastu runāto vārdu. Piemēram, regulāras nelielas pauzes var norādīt uz nozīmīgumu, ko stāstītājs vēlas piešķirt kādam notikumam. Īpaši sarežģīti ir praktiski atveidot runas ātruma maiņas rakstītā tekstā. Aptuvenu precizitāti runātās valodas ātruma atveidojumā var panākt, izmantojot nošu rakstībā pieņemtos apzīmējumus (*a – allegro, f – forte, p – piano* u.c.). Runas ātrums un tā maiņa ietekmē teiktā nozīmi – piemēram, lēnāka runa var nozīmēt gan lielāku uzsvaru, gan lielākas grūtības verbalizēt pieredzi. Runas ritms un ātrums atsedz un palīdz saprast stāstītāja emocijas un emocionālo iesaisti stāstā. Proti, palīdz saprast, ko stāstītie notikumi nozīmē pašam stāstītājam (Portelli, 1998, Riessman, 1993).

*Kodi ir sarunas nozīmes atslēgas elementi, kas norāda tēmu nomainīšanu, sākumu, beigas, signalizē par noteiktas attieksmes klātbūtni u.tml. Kodi var būt gan verbāli - izteicieni, frāzes, u.c. valodas formulas, gan neverbāli – intonācijas, pauzes, runas ātrums, žesti un mīmika (Briggs, 1986, Portelli, 1998).

Tādēļ pētījuma procesā strādāju ne tikai ar dzīvesstāstu pārstāstiem un to atšifrējumiem, bet turpināju atkārtoti klausīties stāstījumu audioierakstus. Tieši stāstījumu atkārtota klausīšanās mani „pievērsa” performatīvajam skatījumam uz dzīvesstāstiem. Salīdzināju stāstījuma nozīmes uztveršanas procesus viena dzīvesstāsta klausīšanās un lasīšanas laikā un ievēroju būtiskas atšķirības. Rakstītā tekstā ir iespējams nolasīt stāstījuma informatīvo līmeni – kādas tēmas tiek aplūkotas, kādi notikumi minēti u.tml., tomēr kopumā teksts ir grūti lasāms un šķiet nesaprotams. Dzirdot stāstījumu, intonācija un runas ātrums uzreiz signalizē par to, kā teiktais jāsaprot un stāsta uztveres grūtības atkāpjas. Viens stāstītājs vēlas pamācīt, cits – liecināt, vēl cits – izklaidēt klausītājus. Līdz ar to stāsti atšķiras ne tikai pēc tēmu un notikumu izvēles, bet atšķirīgi katrā stāstījumā ir arī intonācija, runas ritms un ātrums, kas nozīmīgā veidā palīdz saprast noteikumus, pēc kuriem tas ir „uzbūvēts”. Lai varētu atbildēt uz stāstījumu analīzes posmā svarīgo jautājumu – kādēļ šis stāstītājs sarunā ar šo cilvēku veido savu stāstījumu šādā veidā un kādi izteiksmes paņēmieni un kultūras elementi izmantoti, izšķiroša nozīme interpretācijas veidošanā ir tieši vārda skanējumam*.

* Stāstījuma mutvārdu iezīmes un priekšnesuma būtiskā loma stāsta nozīmes veidošanā un saprašanā tiks skatīta 4. nodaļā „Dzīvesstāsti kā mutvārdu teksti”

2. nodaļa

LAUKA PĒTĪJUMA SITUĀCIJA

2.1. Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā 90. gados

Pagātne ir neaizsniedzama, tomēr cilvēki tieši vai aplinkus ir tiekušies iesaistīt to savā tagadnes dzīvē. Viens no visdrošākajiem veidiem, kā to panākt, ir atmiņa (Ķīlis, 1989).

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā radās īpaša interese par vēsturi. Ir periodi sabiedrības dzīvē, kad, meklējot turpmākās virzības modeli, sabiedrība atskatās uz vēsturi, pagātnē meklējot drošu atbalstu savai nākotnei. Turklāt padomju ideoloģija bija lielā mērā deformējusi vēsturisko atmiņu, un nacionālās neatkarības kustības ideoloģijai, kas veidojās un kurai vajadzēja atrast savu pamatojumu, bija nepieciešama sociālās atmiņas atjaunošana un jaunas radīšana. Līdz ar nacionālās neatkarības kustības sākumu Latvijā cilvēku dzīve tika pārpludināta ar pagātņi (Gundare, 2002: 36). Sociologs Roberts Millers uzsver, ka atmiņas lomai Austrumeiropā ir dziļas tradīcijas, un norāda, ka vēsturiskā atmiņa padomju gados nebija zaudēta pilnībā. Tā bija spiesta pastāvēt stingri starppersoniskas komunikācijas līmenī un bija lielā mērā pretrunā ar oficiāli atzīto vēstures un sociālās situācijas interpretāciju (Miller, 2000). Jāatzīmē vismaz divi aspekti, kas saistīti ar interesi par atmiņām un kas bija nozīmīgi Latvijā arī padomju laikā. Pirmkārt, Latvijā, līdzīgi kā citās Austrumeiropas valstīs pēc Otrā pasaules kara, ticamāku informāciju par daudziem nesenās vēstures jautājumiem varēja gūt tiešas mutvārdu saziņas ceļā, vēršoties pie cilvēku atmiņas, nevis no oficiālajiem avotiem. Otrkārt, atmiņas kā pētījumu avotu neizmantoja oficiālā, akadēmiskā vēsture, kamēr novadpētniecības muzeji nodarbojās ar atmiņu, dienasgrāmatu, fotogrāfiju un citu personisku dokumentu vākšanu un arhivēšanu.

90. gadu pirmajā pusē atmiņa aptvēra un piesātināja gandrīz visu publiskās dzīves telpu Latvijā. Tas bija iespējams tāpēc, ka pati publiskā telpa piedzīvoja nepieredzētas pārvērtības – mainījās politiskā, ideoloģiskā, ekonomiskā un sociālā sistēma. Jaunajai sabiedriskās dzīves kārtībai bija nepieciešami citi orientieri, kurus ar atmiņas palīdzību cilvēki centās sameklēt vēsturē.

Tādēļ ir svarīgi norādīt uz to, kāda bija vēstures un atmiņu loma 90. gadu sabiedrībā Latvijā un kādā veidā sabiedrība lietoja vēsturi, kādi bija līdzekļi un institūcijas, ar kuru palīdzību notika pārmaiņas sabiedrības sociālajā atmiņā. Analizējot atmiņu daudzveidīgo lietojumu sabiedrībā 80. un 90. gadu mijā, tika izmantoti pētījumi, ko ir veikuši atšķirīgu zinātnes nozaru speciālisti – sociologi, vēsturnieki, filozofi un antropologi.

Kā centrālais jēdziens vairākos darbos tiek lietots jēdziens *sociālā atmiņa*, nevis, piemēram – vēsturiskā atmiņa, psiholoģiskā atmiņa v. tml. (Kīlis, 1998, Gundare, 2002). Sociālā atmiņa ir atmiņas dimensiju tīklojums – sociālās atmiņas jēdziens nozīmē, ka atmiņu saturs un forma ir veidoti no elementiem, kas izriet no indivīda līdzdalības sociālajās grupās (Kīlis, 1998). Šis jēdziens tiek attiecināts uz darbības lauku, kurā sabiedrība vai sociālas grupas izmanto atmiņu, piemēram, definējot sociālas situācijas un skaidrojot cilvēku darbības, kurās tie atceras pagātni un iesaista to tagadnes dzīvē (piemiņas jeb atceres dienas, politiskas rīcības motivācija utt.). Arī vēsture tiek uzlūkota kā sociāla atmiņa, jo tā fiksē sabiedrības apziņā tikai nozīmīgākos notikumus, nevis visus (Bērks, 1998). Kopīgas vai līdzīgas atmiņas par kādiem notikumiem ir ļoti nozīmīgas sociālās identitātes veidotājas.

Kā vienu no nozīmīgākajiem sociālās atmiņas pārmantošanas un veidošanas līdzekļiem vēsturnieks Pīters Bērks min mutvārdu tradīciju un atmiņu rakstiskās piezīmes (Bērks, 1998: 33). Tieši individuālās pieredzes stāsti – kā rakstīti, tā mutiski, bija vieni no nozīmīgākajiem līdzekļiem jaunas pagātnes versijas izveidē Latvijā. Dzīvesstāsti Latvijā veica vairākas svarīgas sociālas funkcijas – tie mobilizēja etnisko pašapziņu un veidoja jaunas individuālās un kolektīvās identitātes (Tisenkopfs, 1993). Atmiņas veidoja saikni ar Latvijas pirmās neatkarīgās republikas laiku un liecināja par totalitārā režīmā pavadītajiem gadiem.

Kā Latvijai raksturīga īpatnība, kas to atšķir no pārējām pēc-padomju bloka valstīm, jāmin ārkārtīgā pārņemtība ar pagātni. Filozofe Maija Kūle, pievēršoties domāšanas un pasaules izjūtas dziļākajām struktūrām 90. gadu Latvijā, aplūko mītu par pagātnes nozīmību Latvijas kultūrtelpā, ko raksturo pārlicība, ka īstais latviskums jāmeklē pagātnē un ka pastāv centieni mūsdienas izprast galvenokārt uz pagātnes fona, pagātnes kontekstā (Kūle, 1996: 13). Šāda ievirze pastāv arī politikā – valsts tiek *atjaunota*, valsts idejas, simboli un ideoloģija tiek meklēta pagātnē, pat 1922. gada Satversme tiek pieņemta praktiski negrozītā veidā (pārējās Baltijas valstīs tiek pieņemta jauna Konstitūcija, nevis atjaunota iepriekšējā). Vēsturniece Irēne

Šneidere, analizējot sabiedrībā un politikā nozīmīgus notikumus, pauž uzskatu, ka Latvijā notiek nesenās vēstures glorifikācijas process (Šneidere, 1996: 33). Tātad sociālās atmiņas atjaunošanas un jaunradīšanas procesus ietekmējusi ne tikai nepieciešamība atjaunot vēsturisko atmiņu un radīt patiesāku vēsturi, bet tos pamato daudz dziļāki iemesli, kas meklējami domāšanas un pasaulsuztveres mītiskajos modeļos.

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā ar atmiņas atjaunošanas procesu visvairāk nodarbojās prese, sabiedriskās organizācijas, radošās inteliģences pārstāvji, un šajā procesā caur dažādām institūcijām aktīvi piedalījās ievērojama daļa sabiedrības. Radikālas pārmaiņas sociālajā atmiņā notika visplašākajā spektrā. Pirmkārt, atmiņu (galvenokārt par deportācijām) publicēšana periodiskajā presē bija viens no ietekmīgākajiem līdzekļiem sociālās atmiņas mainīšanā. Atmiņu stāstījumi izskanēja arī dzejā. Tika iekustināts vesels autobiogrāfisku liecību rakstīšanas vilnis (radās „Cilvēkarhīva” programma Latvijas Kultūras fondā, atmiņu apkopojumi „Via Dolorosa”, Likteņarhīva sērija, Melānijas Vanagas apjomīgās grāmatas, Etnisko autobiogrāfiju arhīvs Filozofijas un socioloģijas institūtā u.c.). Otrkārt, sociālās atmiņas atjaunošanas process 80. gadu beigās spilgti izpaudās visdažādāko institūciju un nosaukumu atjaunošanā (piemēram, tiek atjaunotas studentu korporācijas, ielu nosaukumi). Treškārt, notika aizmirstu un aizliegtu piemiņas vietu atjaunošana, jaunu piemiņas vietu izveidošana, pieminekļu rehabilitācija un jaunu uzstādīšana. Ceturtkārt, tika rehabilitēti svarīgākie Latvijas Republikas simboli (Augstākā Padome pieņēma attiecīgu lēmumu 1988. gada rudenī). Piektkārt, notika svētku un svinamo dienu atjaunošana (Gundare, 2002).

Aplūkojot vēsturnieku lomu vēsturiskās atmiņas atjaunošanās procesos Latvijā, raksturīgi, ka daudziem vēsturniekiem kā bijušajiem partijas kursa uzturētājiem sabiedrība neuzticas. Pēc padomju okupācijas gadiem, kad vēsturiskie notikumi ilgstoši tika interpretēti ideoloģiski un tika viltota pat dokumentācija, kļuva nepieciešams alternatīvs vēstures fiksēšanas un radīšanas veids. Turklāt cilvēki vēlējās vienkārši dalīties savā pieredzē, kā to parāda, piemēram, ārkārtīgā atsaucība „Cilvēkarhīva” programmai Latvijas Kultūras fondā.

2.2. Nacionālā Mutvārdu Vēsture

Iezīmējot atmiņu īpašo vietu 90. gadu sākumā sabiedrībā Latvijā, loģiski iezīmējas arī NMV projekta rašanās konteksts, ko veidoja sabiedrībā pastāvošā ārkārtīgā interese par atmiņām un vajadzība pēc atmiņu apzināšanas un patiesākas vēstures radīšanas. Mutvārdu vēsture piedāvāja metodi, kā alternatīvā veidā skatīt vēsturi, pievēršoties individuālajai pieredzei un skatot vēsturi kā tagadnes un pagātnes horizontu saplūšanu. Latvijai raksturīgā milzīgā pārņemtība ar pagātni veidoja pozitīvu fonu dzīvesstāstu vākšanai, jo pamatoja individuālās dzīves vēstures nozīmīgumu kopīgās vēstures kontekstā, tā iedrošinot cilvēkus stāstīt.

1992. gadā Nacionālās Mutvārdu Vēstures projektu Filozofijas un socioloģijas institūtā (ne vēstures institūtā!) aizsāka cilvēki, kuri nebija vēsturnieki – habilitētais filozofijas doktors, profesors A. Milts, filoloģe un kultūrvēstures pētniece M. Zirņīte. Piesaistīto pētnieku un studentu iemaņas veidojās sadarbībā ar pieredzējušām socioloģēm Dainu Fišmeisteri, Ritmu Runguli, Ilzi Trapencieri (Zirņīte, 2001:11). Būtiska bija sadarbība ar pieredzējušiem latviešu izcelsmes mutvārdu vēstījumu pētniekiem un kvalitatīvo pētījumu metožu pārzinātājiem ārzemēs (folkloriste Inta Gāle-Kārpentere, sociologs Andrejs Urdze, vēsturnieks Paulis Lazda, psihoterapeite Anita Tīmans-Kalns, medicīnas antropoloģe Vieda Skultāne, psiholoģe Sandra Sebre).

NMV projekta ievirze dzīvesstāstu kolekcijas izveidē ir vērsta uz to, lai ierakstītu iespējami lielāku liecību skaitu par latviešu tautas un Latvijas valsts dzīvē nozīmīgiem notikumiem un to ietekmi uz cilvēku dzīvē. Dokumentētie dzīvesstāsti pārstāv dažādus Latvijas kultūrvēsturiskos novadus, dažādu tautību Latvijas iedzīvotāju pieredzi – lībiešu, krievu, poļu, lietuviešu, ebreju u.c., kā arī latviešu pieredzi Amerikā, Kanādā, Anglijā, Norvēģijā un Zviedrijā. Kolekcija atspoguļo gan 20. gadsimtā gūtās pieredzes, gan runātās valodas daudzveidību. Uzmanības centrā ir vecākās paaudzes dzīvesstāsti – stāstītāji lielākoties ir vecumā no 60 līdz 90, ar ļoti reti izņēmumiem jaunāki, bet atsevišķos gadījumos – ilgdzīvotāji, kas sasnieguši un pat pārsnieguši 100 gadu vecumu. NMV kolekcijā atrodas ievērojams daudzums dzīvesstāstu – 2004. gadā kolekcijā ir tuvu pie 2000 dzīvesstāstiem. Tie ir vidēji 90 līdz 120 minūtes gari audioieraksti. Ir arī tikai 20 minūtes gari stāstījumi, bet garākie – vairāk kā 12 stundu gari.

Nozīmīgs pavērsiens kolekcijas pieaugumā bija dzīvesstāstu ierakstīšanas ekspedīcijas ar apmācītu brīvprātīgo talcinieku piedalīšanos, tā ierakstot tādu materiāla apjomu, kas citādi nebūtu iespējams (līdz 1995. gadam audiolentēs fiksēti 350 dzīvesstāsti, 2002. gadā – jau pāri par 1700 dzīvesstāstiem). Ekspedīcijas notiek katru vasaru kopš 1996. gada – tās ir notikušas Zemgalē, Sēlijā, Latgalē (2 gadus), Vidzemē un Kurzemē (3 gadus). Disertācijas autore ir piedalījusies četrās no ekspedīcijām. Vietas izvēli visbiežāk nosaka vietējo skolu, muzeju, bibliotēku vai citu kultūras iestāžu, arī pagasta valdes darbinieku atsauksmās Māras Zirņītes plašsaziņas līdzekļos paustajam aicinājumam sagādāt intervēšanai piemērotus darba un dzīves apstākļus.

2.3. Zinātniskā ekspedīcija „Dzīvesstāsti Latvijā 96’ ”

1995. gadā pēc semināra „Izziņas perspektīvas mutvārdu vēsturē” nedēļas Mazirbē, tā dalībniekiem – NMV projekta koordinatorei Māra Zirņīte, vēsturniekam Paulim Lazdam (ASV) un mutvārdu vēstures aktīvai atbalstītājai Maijai Hinklei (ASV) radās ideja par dzīvesstāstu vākšanas ekspedīciju ar talcinieku iesaistīšanu. Ideja par talciniekiem nāca kā daļējs risinājums līdzekļu un darba spēka trūkuma kompensēšanai. No citu mutvārdu vēstures projektu pieredzes bija zināms, ka gandrīz ikviens cilvēks, pienācīgi apmācīts, ir spējīgs iegūt lietojamu interviju – Amerikā muzeji un tādas mutvārdu vēstures programmas kā, piemēram, Holokausta muzejs Vašingtonā un Kultūras mantojuma programma Klīvlendā plaši izmanto talcinieku darbaspēku (Hinkle, 2001: 19). Iemesls, kādēļ sākotnēji par ekspedīcijas sabiedriskajiem talciniekiem pamatā tika iesaistīti trimdas latvieši, bija vienkāršs – dzīvesstāstu uzklauššana tika uzlūkota kā solis sašķeltās tautas atkal apvienošanas virzienā. Dzīvesstāstu uzklauššanai vienlaicīgi bija jāpilda divas funkcijas, lai mazinātu plaisu starp latviešiem šeit un trimdā. Pirmkārt, piedalīšanās ekspedīcijā ļautu veikt kādu praktisku darbu Latvijā, ne tikai būt šeit viesim un naudas devējam. Otrkārt, dzīvesstāstu uzklauššana ļautu iegūt pieredzi un izpratni par notikumiem Latvijā padomju varas gados. Proti – dzīvesstāsti veidotu kopīgas atmiņas par pagātni, jo reiz uzklaušīti, tie kļūst arī par klaušītāja pieredzes daļu.

Jau nākošā gada vasarā – 1996. gada jūnijā, notika pirmā NMV projekta organizētā un Amerikas latviešu finansiāli atbalstītā dzīvesstāstu vākšanas

ekspedīcija. Tajā piedalījās gan biogrāfisku interviju veikšanai profesionāli sagatavoti cilvēki (antropoloģe A. Lūse) un pieredzējuši pētnieki (filozofi A. Milts un D. K. Bormane), gan studenti (vēstures studente M. Lazda no ASV, LU filozofijas studentes un NMV projekta līdzstrādnieces B. Bela un G. Elksne), gan divu dienu ilgā seminārā par dzīvesstāsta intervijas teoriju un praksi apmācīti ekspedīciju lokālie organizētāji un atbalstītāji (piemēram, vēstures skolotāja un novadpētniece Inta Tuza no Vadakstes) un sabiedriskie talcinieki no Amerikas (A. Zemzare, G. Aistara, I. Strazdiņa un M. Hinkle, kura vēlāk kļuva par Amerikas Latviešu Apvienības projekta „Dzīvesstāsts trimdā” vadītāju un turpina sabiedrisko talcinieku apmācības Amerikā).

1996. gada 16.- 21. jūnijā trīs intervētāju grupas pēc divu dienu sagatavošanas semināra Rīgā devās uz vairākām ekspedīcijas norises vietām – Turlavu, Ērgļiem un Vadaksti.

Seminārā visi intervētāji tika iepazīstināti ar brīvas biogrāfiskas intervijas veikšanas pamatprincipiem. Kā nozīmīgs biogrāfiskās intervijas elements un biogrāfisko pētījumu ētikas pamatprincips tika uzsvērtā nepieciešamība pēc vienošanās ar stāstītāju par stāsta uzglabāšanas un izmantošanas nosacījumiem. Starp dažādām informētās vienošanās iespējamām formām (mutiska – fiksēta audioierakstā, rakstiska), NMV projektā tiek lietota rakstiska vienošanās starp stāsta autoru un intervētāju, ka dzīvesstāstu drīkst uzglabāt NMV kolekcijā, pavairojot un, minot kā avotu, lietot pētījumos un publikācijās (pilnīgi vai daļēji). Mutiska vienošanās ir nepieciešama jau pirms intervijas, bet rakstiska noslēdzama pēc intervijas, kad cilvēks labāk var izlemt par stāstījuma izmantošanas nosacījumiem. Vienošanās lapā ir iespējams ierakstīt ierobežojumus, piemēram – prasību pēc anonimitātes, publikācijas saskaņošanu ar stāsta autoru u.c. 11 no Vadakstē intervētajiem cilvēkiem vēlējās noteikt ierobežojumus sava stāsta tālākai lietošanai, galvenokārt – publikācijās neminēt vārdu un/vai nenodot ierakstu vietējā novadpētniecības muzejā.

Vadakstes grupu (kurā piedalījās arī disertācijas autore) nosacīti veidoja 9 intervētāji, 2 cilvēku filmēšanas grupa, 3 lokālie organizētāji. Jāatzīmē, ka intervētāju skaits bija mainīgs, jo ne visi varēja palikt Vadakstē veselu nedēļu. Īpaši jāatzīmē Intas Tuzas, Vadakstes skolas vēstures skolotājas un novadpētniecības muzeja vadītājas, ieguldījums ekspedīcijas organizēšanā un sekmīga darba nodrošināšanā. Vadakstē, Rubā, Jaunaucē un Aucē tika ierakstīta 41 biogrāfiska intervija. Katra vidēji 1,5 līdz 2 stundas gara. 23 intervijas ir 2-3 stundas garas, 5 intervijas pārsniedz 3,5 stundu garumu (garākā 6 stundas gara), bet 12 intervijas ilgst 1 stundu un mazāk

(ī sā kā 0,5 stundas), kopā veidojot aptuveni 98 stundas ieraksta jeb 65,5 audiokasetes. Tika intervēti 47 cilvēki – atsevišķās intervijās vīrs un sieva tika intervēti kopā*. Liela daļa interviju vismaz fragmentāri tika filmētas arī video. Pētījumā izmantošu 39 intervijas (intervēti 43 cilvēki, skatīt 1. pielikumu) – viens ieraksts nav izmantojams sliktās ieraksta kvalitātes dēļ, otru interviju izlēmu neizmantot, jo tā ierakstīta Lietuvā, turklāt neietver sevī jaunu un atšķirīgu informāciju*. Pati esmu veikusi 11 no ierakstītajām biogrāfiskajām intervijām.

Atbildība par intervējamo cilvēku izvēli bija vietējiem ekspedīcijas koordinatori, kuri labi pazīst iedzīvotājus. Lokālie koordinatori izvēlējās stāstītājus un vienojās ar viņiem par dzīvesstāsta intervijas ierakstīšanu. Tā kā NMV projekta mērķis ir ierakstīt vecākās paaudzes cilvēku dzīvesstāstus, tad pirmais stāstītāju izvēles kritērijs bija stāstītāja vecums un laba atmiņa. Konkrētajās vietās dzīvojošie (g.k. Vadakstē un Aucē) vecākās paaudzes cilvēki tika izvēlēti galvenokārt mērķtiecīgi, jo lokālie koordinatori viņu pieredzi uzskatīja par novada vēsturei nozīmīgu (represēts, nacionālais partizāns, zinošs, pārstāv citu tautību un tādējādi reprezentē novada iedzīvotāju multietnisko sastāvu), vai arī cilvēku vērtēja kā labu stāstītāju ar interesantu dzīvesstāstu. Dažkārt izvēle tomēr bija nejauša tādā nozīmē, ka vietējie koordinatori nebija tikušies ar konkrēto cilvēku iepriekš un iepazinušies ar viņa dzīvesstāstu (g.k. Jaunaucē un Rubā) – cilvēks vienkārši bija pietiekami vecs un ar pietiekami labu atmiņu, lai liktos nepieciešami viņa dzīvesstāstu dokumentēt.

Intervēšanas stratēģija bija ierosināt stāstu, ļaujot stāstītājam pašam izvēlēties tēmas un notikumus, par ko viņš vai viņa vēlētos runāt. Līdz ar to ierakstīto dzīvesstāstu garumu noteica, no vienas puses, stāstītāja vēlēšanās un spēja stāstīt, un intervētāju pārņemība ar vēlēšanos dokumentēt pēc iespējas vairāk dzīvesstāstu no otras puses. No 39 intervijām tikai atsevišķos gadījumos, kur stāstītāji bija noskaņoti garākai sarunai, ierakstītā dzīvesstāsta apjoms pārsniedz 1,5-2 kasetes un intervētāji pie stāstītāja atgriezušies atkārtoti (NMV 359 – 4 kasetes; NMV 355, NMV 365, NMV 346 – 3 kasetes). Tomēr pat garākie ekspedīcijā veiktie ieraksti tikai

□ Arhivēšanas posmā pieredzes trūkuma dēļ netika konsekventi ievērots princips reģistrēt katalogā vienas intervijas divus stāstītājus katru ar savu kārtas numuru, neskatoties uz to, ka viņu stāsti atrodas vienā kasetē un abi stāstītāji (vai pat tikai viens no abiem) parakstījušies vienā vienošanās līgumā. Līdz ar to radās neatbilstība starp arhīvā reģistrēto biogrāfisko interviju skaitu un intervēto cilvēku skaitu. Nākošo ekspedīciju materiālu arhivēšanā šī kļūda tika novērsta.

* A.Lūse Lietuvā intervēja kādu lietuviešu ģimeni, bet īpašas attiecības ar Latviju stāstītājiem nav (tādas, kuras netiktu raksturotas Latvijā ierakstītajās intervijās, stāstot par attiecībām ar lietuviešiem un Lietuvu).

fragmentāri atsedz konkrēto dzīves gājumu un pieredzi. Salīdzināšanai – NMV kolekcijas garākie dzīvesstāstu ieraksti, kuros stāsts tiešām izsmelīgi atsedz stāstītāja dzīves gājumu un atsevišķas dzīves epizodes pat atkārtojas, veidojas no 10 līdz 15 ieraksta stundām. Ekspedīcijas laikā ierakstītais materiāls drīzāk veido gleznu no unikāliem gabaliņiem, kā par to teikusi viena no ekspedīcijas sabiedriskajām atbalstītājām. Tomēr, kā norādījis gan ievērojamais mutvārdu vēsturnieks A. Portelli, gan biogrāfiskai sociologs R. Millers, pilnīgu dzīvesstāstu ierakstīt nemaz nav iespējams un ieraksta garumam ne vienmēr ir izšķiroša nozīme (Portelli, 1998, Miller, 2000).

Ekspedīcijas laikā ierakstīto biogrāfisko interviju mozaīkveida raksturu ietekmēja vairāki apstākļi. Pirmkārt, pārņemība ar pagātni Latvijā kopumā, kas ietekmēja kā stāstītājus, tā intervētājus. Otrkārt, konkrētā metodoloģiskā ievirze, pēc kuras vadītājs intervētāji – ļaujot cilvēkam runāt par to, ko viņš vēlas, un tik, cik viņš vēlas. Visbiežāk – neatgriežoties pie intervētā cilvēka otrreiz, uzskatot, ka nepieciešams ierakstīt pēc iespējas plašāku cilvēku loka dzīves stāstus. Treškārt – intensīvas lauka pieredzes trūkums. Pārklājoties šiem aspektiem, radās situācija, ka tika ierakstīts apjomīgs materiāls, kurā rodama dažāda interesanta informācija, bet rezultātā nav ierakstīts neviens izvērsts un detalizēts dzīvesstāsts un nav neviena jautājuma, kurš tiktu konsekventi aplūkots visās biogrāfiskajās intervijās. Dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijā 1996. gadā ierakstīto materiālu var uzskatīt kā pilotpētījumu vai pirmo soli padziļinātas biogrāfiskas intervēšanas procesā. Ierakstītais materiāls ir ārkārtīgi interesants, tomēr tas kā spilgts prožektors izgaismo kādu intervētā cilvēka dzīves aspektu un personības šķautni, tomēr kopumā gan pašu cilvēku, gan viņa dzīvi atstāj grūti saskatāmu. Tādēļ par kopīgā sociālā telpā svarīgiem kultūras modeļiem varu spriest daudz lielākā mērā, nekā par pašu stāstītāju, viņa dziļo pasaules izjūtu un dzīves pieredzes bagātību.

Analizējot biogrāfiskās intervijas kā sociāli nozīmīgus vēstījumus, tika konstatētas sakarības starp ierakstītā materiāla raksturu, ekspedīcijas metodoloģisko ievirzi un plašāku kultūras kontekstu 90. gadu Latvijā. Kā liecina NMV arhīvā uzkrātie materiāli, un 1996. gada ekspedīcijas materiāli kā daļa no kopējā krājuma, daudzi latviešu vecākās paaudzes cilvēki stāstīja savu stāstu kā liecību par tautas vēsturē svarīgiem notikumiem un viņus lielā mērā motivēja nepieciešamība radīt patiesāku tautas vēsturi un apziņa par sevi kā par notikumu aculieciniekiem. Individuālo stāstu sasaiste ar sociālās atmiņas atjaunošanas un veidošanas procesiem

sabiedrībā parādās gan caur stāstos skartajām tēmām (dzīve Latvijas valstī pirms 1940. gada, pretestības kustība, deportācijas, ieslodzījums, pasīvās pretošanās formas, grūtā dzīve kolhozā), gan caur atsaucēm uz tādām sociālajai atmiņai svarīgām lietām kā svētku svinēšanu, kultūrvēsturiskiem aspektiem u.c. Tomēr jāatzīmē, ka ne tikai stāstītāji, bet arī paši NMV projekta dalībnieki un ekspedīcijas intervētāji nebija brīvi vai distancēti no 90. gadu pārņemtības ar nepieciešamību pēc patiesākas vēstures un ticības, ka to glabā individuālā atmiņā. Arī vēlēšanos ekspedīcijā dokumentēt pēc iespējas plašāka cilvēku loka atmiņas noteikti iespaidoja sabiedrībā dominējošā attieksme pret pagātni.

Jāatzīmē arī daži secinājumi par ekspedīciju „Dzīvesstāsts Latvijā 96”, kas kalpoja par veiksmīgu modeli nākošajām ikgadējām ekspedīcijām un varētu būt vērtīga pieredze citiem pētniekiem.

Vispirms – ļoti veiksmīga izrādījās iecere par talcinieku iesaistīšanu un apmācīšanu, kura tālāk attīstījās divos virzienos. Pirmkārt, arī turpmāk tika iesaistīti cilvēki no trimdas. Piemēram, pirmajās trīs ekspedīcijās piedalījās 12-14 cilvēki no Amerikas (Hinkle, 2001). Uzklauštie pieredzes stāsti ļāva sastapties trimdas gados izveidotajiem priekšstatiem par to, kāda ir Latvija ar personīgi pieredzi par to, kas šeit ir noticis un notiek. Talcinieki lielākoties nāk no paaudzes, kas Latviju atstāja kā ļoti mazi bērni vai arī ir dzimuši trimdā. Dzīvesstāsti palīdzēja ieraudzīt un pieņemt Latviju, kāda tā ir. Vienlaicīgi – ekspedīcijas dalībnieki uzstājās ar priekšlasījumiem par Latvijā ierakstītajiem stāstiem Amerikas latviešu sarīkojumos. Dažu profesionāļu un entuziastu kopīgā aizraušanās ar dzīvesstāstiem Latvijā pārauga samērā plašā dzīvesstāstu vākšanas kustībā Amerikā. M. Hinkle sadarbībā ar profesori Intu Gāli-Kārpenteri (Indianas Universitāte) Amerikas Latviešu apvienības Kultūras nozarē ir uzsākušas projektu „Dzīvesstāsts trimdā”. Ierakstīto stāstu kopijas tiek sūtītas uz NMV kolekciju Latvijā, oriģināli glabājas Minesotas universitātes Imigrācijas vēstures muzejā, pievienojot latviešu pieredzi Amerikas imigrācijas vēsturei. Otrkārt, kā talcinieki arvien vairāk tika iesaistīti arī cilvēki no Latvijas, galvenokārt studenti no dažādām Latvijas augstskolām (Liepājas Pedagoģiskās Akadēmijas, Latvijas Universitātes). Ar LU Filoloģijas fakultātes profesori Janīnu Kursīti un viņas vadītajiem topošajiem folkloristikas speciālistiem ir izveidotas ciešas sadarbības saites. No Latvijas Universitātes kā interesenti ir piedalījušies arī socioloģijas, sociālā darba, vēstures un pat vācu filoloģijas atsevišķi studenti. Svarīgi, ka viņi ir ieguvuši

ne tikai priekšstatu par mutvārdu vēsturi un biogrāfisko interviju, bet arī paplašinājuši savu zināšanu lauku par cilvēkiem un dzīvi Latvijā.

Ekspedīcijās ierakstītie dzīvesstāsti ne tikai papildina NMV kolekciju, bet arī kalpo kā saprašanās tilts starp dažādu paaudžu un atšķirīgu pieredžu cilvēkiem. Jauniešiem, līdzīgi kā trimdas visu paaudžu cilvēkiem, zināšanas par 20. gadsimta notikumiem un to iespaidu uz cilvēku dzīvē Latvijā ir jāveido un mutvārdu vēsture ir viena no iespējām, kā to darīt. Pieredzes stāsti ir nozīmīgs sociāls vēstījums, kurš ekspedīcijas dalībniekus uzrunā ļoti personiskajā dialogā starp stāstītāju un klausītāju. Dzirdētais kļūst par klausītāju pieredzes daļu, paplašinot viņu izpratni gan par pagātni un tagadni, gan par pieredzes un stāstu daudzveidību.

Pirmās ekspedīcijas pieredze paplašināja arī tās dalībnieku izpratni par lauka pētījumiem un pilnveidoja prasmi tos veikt arvien labāk. Galvenie secinājumi, kas tika ņemti vērā nākošo zinātnisko ekspedīciju plānošanā un organizēšanā bija: (1) koncentrēties uz vienu kultūrvēsturisko novadu un (2) saglabājot brīvas biogrāfiskās intervijas modeli, vienoties par kāda konkrēta jautājumu loka aplūkošanu katrā intervijā. Šāda pieeja tika uzlūkota kā mērķtiecīgāka, jo sniedza plašāku un dziļāku materiāla daudzumu kādas vienas problēmas izpētei – vai tā būtu valoda, tradicionālā kultūra vai sociālās pārmaiņas vienas ģeogrāfiskās telpas (novada, pagasta, ciema) robežās. Savukārt brīvas intervijas stratēģija, papildināta ar kāda viena jautājuma noskaidrošanu, sniedz iespēju iegūt gan lielu daudzumu tematiski un saturiski atšķirīgu stāstījumu, gan piedāvā vismaz vienu ļoti skaidru asi, ap ko veidot iegūtā materiāla analīzi. Tā nākošajās ekspedīcijās par šādiem vadošiem jautājumiem tika izvirzīti, piemēram, vērtību jautājums, ģimenes vēsture (detalizētas ziņas par trim paaudzēm, kas ļautu spriest gan par pārmaiņām ģimenes modeļos, sociālajām pārmaiņām, mobilitāti u.c.), jautājums par novada identitāti.

Doktora pētījuma veikšanas laikā, veicot rūpīgu ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstīto interviju analīzi un pieaugošu uzmanību pievēršot dažādām pieejām dzīvesstāsta interviju ierakstīšanā, esmu nonākusi pie pārliecības, kas 1996. gadā man bija sveša, bet šobrīd liek kritiskāk izturēties pret ierakstītā materiāla kvalitāti. Sociologs R. Millers, rakstot par biogrāfisko interviju pamatojuma teorijas pieejā, atzīmē, ka pilnīgu dzīvesstāstu iespējams iegūt tikai atkārtoti intervējot stāstītāju. Viņš iesaka lietot sekojošu pieeju: pirmajā intervijas reizē ļaut cilvēkam runāt par to, ko viņš vēlas, un tik, cik viņš vēlas, bet nākošajās tikšanās reizēs pētniekam intervija ir prasmīgi jāvada, izjautājot par vēl nepastāstīto, precizējot jau

izrunāto un pievēršot īpašu uzmanību jautājumiem, kas interesē pētnieku (Miller, 2000). Līdzīgus uzskatus pauž arī antropologs Dž. Spredlijs, rakstot par etnogrāfisko interviju (Spradley, 1979). Jau iepriekš norādīju uz ekspedīcijā ierakstīto interviju fragmentāro raksturu. Lietojot Millera vai Spredlija ieteikto intervēšanas pieeju arī ekspedīcijās, iegūtās biogrāfiskās intervijas nebūtu tik fragmentāras, lai arī būtu iespējams intervēt šaurāku cilvēku loku.

Pēc vairākām diskusijām NMV kolēģu lokā, pieeja intervēt iespējami plašāku cilvēku loku tika saglabāta. Vienlaicīgi jāatzīmē, ka pēdējās ekspedīcijās tomēr arvien vairāk tiek ievērots princips, ka pie labiem stāstītājiem ir noteikti jāatgriežas atkārtoti, mēģinot iegūt iespējami izvērstāku dzīvesstāstu vai arī plašu stāstījumu par tēmu, kura interesē intervētāju (kā gadījumā ar folkloras specialitātes studentiem). Diskusijās secinājām, ka pieejai intervēt iespējami plašāku vecākās paaudzes cilvēku loku tomēr ir vairāk pozitīvu aspektu, nekā trūkumu. Pirmkārt, tā ir iespējams gūt labu priekšstatu par konkrētā reģiona vēsturē un kultūrā svarīgiem jautājumiem. Otrkārt, vietējo veco cilvēku lokā atrast izcilākos stāstītājus, pie kuriem atgriezties vēlāk. Treškārt, tā ir iespējams ierakstīt arī to cilvēku dažkārt ļoti vērtīgās liecības, kuri nepavisam nav labi stāstītāji – atlasot dzīvesstāsta intervijai tikai labākos stāstītājus, daudzas vērtīgas liecības nekad netiktu dokumentētas. Ceturtkārt, ar šādu pieeju iespējams dokumentēt ļoti daudzveidīgu pieredzi – cilvēki ir dažādi pēc tautības, reliģiskās piederības, sociālā slāņa, izglītības līmeņa, politiskās nostājas, dzīves apstākļiem. Arī tematiski stāsti ir ļoti atšķirīgi – viens runā vairāk par jaunību, otrs par ģimeni, trešais par darbu, ceturtais – par karu, izsūtījumu, nometnēm, piektais stāsts ir pilns ar mūsdienu folkloras elementiem utt. Šāda pieredzes daudzveidība sniedz plašu materiālu, kas ļauj konkretizēt tālāko pētījumu virzienus un var veidot pamatu atkārtotām, jau strukturētām intervijām.

2.4. Intervēto cilvēku raksturojums

Kvalitatīviem pētījumiem parasti pārmet reprezentativitātes trūkumu. Arī šajā gadījumā, izvēloties stāstītājus, netika domāts, lai izvēlēto cilvēku dzimuma, izglītības un etniskā piederība būtu proporcionāla vidējiem statistiskajiem rādītājiem Latvijā un konkrētajā rajonā. Pārsteidzošā kārtā tomēr šāda atbilde tika konstatēta. Pētījumā izmantoju 39 biogrāfiskās intervijas ar 43 personām, no kurām 28 ir sievietes un 15

vīrieši (skatīt 1. pielikumu). Šāda proporcija ir atbilstoša vīriešu un sieviešu īpatsvaram iedzīvotāju grupā virs darba spējas vecuma Latvijā – 34.1 % vīriešu un 65.9% sieviešu*. Arī intervēto iedzīvotāju nacionālais sastāvs lielā mērā atspoguļo vidējos rādītājus Saldus rajonā – vidējie rādītāji dažādos Latvijas reģionos ir lielā mērā atšķirīgi. Šīs atšķirības ir ļoti būtiskas gan ģeogrāfiskā novietojuma, gan vēsturisku apstākļu nosacītas. Tika intervēti 35 latvieši un 8 citas tautības Latvijas iedzīvotāji (2 poļi, 4 lietuvieši, 1 krieviete, 1 baltkrieviete). Intervēto cilvēku izglītības līmenis ir nedaudz zemāks, kā tas vidēji raksturīgs vecākā gadagājuma cilvēkiem Latvijā. 1 sieviete nemaz nav gājusi skolā, 13 stāstītājiem ir nepabeigta pamata izglītība, 14 intervētajiem cilvēkiem ir pamata izglītība, 12 cilvēkiem ir vidējā vai vidējā profesionālā izglītība, un tikai vienai sievietei ir augstākā izglītība. Diviem intervētajiem cilvēkiem izglītība nav precizēta, un no intervijas nav skaidrs, vai tā ir pabeigta pamata izglītība vai profesionālā. Svarīgi atzīmēt, ka kādas sakarības starp stāsta veiksmīgumu un stāstītāja izglītības līmeni nav novērojamas (piemēram, ka izglītotāko cilvēku stāsti būtu veiksmīgāk izstāsti).

19 no intervētajiem cilvēkiem ir represētie – 9 izsūtītie, 10 atradušies nometnēs ar vai bez tiesas lēmumiem (par pretpadomju darbību vai kā leģionāri), 2 sieviešu stāstījumā nozīmīgu tēmu veido saistība ar represijām netiešā veidā (stāsti par represētajiem vīriem un šo represiju ietekme uz stāstītāju dzīvēm). Jāatzīmē, ka vēl vairākām stāstītājām vīri bijuši represēti, tomēr stāsts par vīru pieredzi vai represiju sekām personīgajā dzīvē netiek izvērsti. Turpmākajās ekspedīcijās tik liels represēto cilvēku skaits no intervēto kopskaita nav novērojams. Pirmkārt, 1996. gadā ekspedīcijas organizatori īpašu vērību pievērsa tieši represēto cilvēku pieredzes apzināšanai. Otrkārt, Vadakstē tik tiešām ir liels represēto cilvēku skaits – piemēram, 1941. un 1949.gada izvešanās uz Sibīriju deportēti 84 mazā Vadakstes ciema iedzīvotāji (Milts, 1996). Vēl jāmin bijušie leģionāri, kuri visi nokļuva darba vai filtrācijas nometnēs Krievijā, kā arī atsevišķi citā sakarā apcietināti un tiesāti cilvēki (par bruņotu pretestību, spiegošanu), kuru dzīvesstāsti tika dokumentēti. 2002. gadā izdotajā Latvijas pagastu enciklopēdijā tiek minēts, ka kopumā politiskās represijās

* Šeit un turpmāk dati no „Latvijas statistikas gadagrāmata 1996” (Rīga: Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1996)

cietuši 112 cilvēki.

No 39 pētījumā izmantotajām intervijām 23 intervijas (ar 25 cilvēkiem) ierakstītas Vadakstē, 5 cilvēki intervēti Jaunaucē, 7 Rubā un 6 Aucē. Jau šis ieskats galvenajās biogrāfiskajās ziņās par intervētajiem vecākās paaudzes cilvēkiem sniedz ieskatu robežjoslas novada savdabībā – piemēram, iedzīvotāju mobilitātē. Interesanti, ka tikai 7 no 43 intervētajiem cilvēkiem dzīvo turpat, kur dzimuši – tātad mobilitāte nav raksturīga tikai mūsdienu globalizācijas un urbanizācijas tendence. 23 cilvēki ir dzimuši citur Latvijā (pārsvarā tuvāko 20 km rādiusā), bet 13 dzimuši ārpus Latvijas. No tiem 5 latvieši, to starpā arī viena Novgorodas latviešu kolonijā dzimusi sieviete, kuru 1943. gadā uz Latviju repatriējuši nacisti. Migrācija dažādu iemeslu dēļ notikusi gan pirmās Latvijas Republikas laikā (atgriešanās no bēgļu gaitām pēc Pirmā pasaules kara 20. gadu sākumā, poļu un baltkrievu viesstrādnieku iebrukšana 30-to gadu otrā pusē, māju iepirkšana šai pusē), gan Otrā pasaules kara laikā, gan agrajos pēckara gados (izvairoties no represijām savā dzimtajā pusē, atgriežoties no izsūtījuma un apmetoties svešā pusē baiļu dēļ).

3. nodaļa

DZĪVESSTĀSTS KĀ KOMUNIKATĪVS NOTIKUMS

3.1. Saruna, intervija un dzīvesstāsta intervija kā atšķirīgi komunikatīvi notikumi

Lai izprastu dzīvesstāstus kā sociālus vēstījumus un parādītu, kā tiek organizēta pieredze un veidots stāstījums, jāsāk ar intervijas situācijas, kurā šie pieredzes stāsti ir veidojušies, analīzi. Par vienu no doktora pētījuma uzdevumiem tika izvirzīts noskaidrot stāstītāju un intervētāju lietotās komunikatīvās stratēģijas stāstījumu veidošanā – runas noteikumus, kādi tiek apzināti vai intuitīvi lietoti konkrētajā komunikācijas situācijā, un novērtēt, kā sociālā situācija biogrāfiskās intervijas ieraksta laikā ietekmējusi pieredzes pasniegumu*.

Sociālajās zinātnēs intervija tiek uzlūkota kā vislabākais veids, lai uzzinātu cilvēku viedokļus vai iegūtu informāciju par kādu jautājumu. Dzīvesstāsta intervija bieži vien tikusi uzlūkota par atbilstošāko veidu, kā piekļūt cilvēku dzīves pieredzei. Taču tiek norādīts, ka intervija ir komplicēts datu iegūšanas paņēmiens, kas jāpakļauj konstruktīvai un kritiskai analīzei (Brigss, 1986). Antropologs un sociolingvistikas profesors Čarlzs L. Brigss norāda, ka ir nepieciešams pievērst uzmanību ne tikai intervijas tekstam, bet arī kontekstam un intervijai kā komunikatīvam notikumam.

Būtiska atslēga mutvārdu dzīvesstāsta saprašanai slēpjas pašā biogrāfiskās intervijas procesā, sarunā starp intervētāju un stāstītāju. Dzīvesstāsts nav vienīgi teksts – izvērsta atbildes uz konkrētiem jautājumiem, caurspīdīga naratīva versija par pagātņi vai stāstītāja identitātes atspulgs. Intervijas un dzīvesstāsti ir ne tikai par viedokļiem un dzīvi, bet arī par kultūru un sabiedrību, kurā tie top – tie atklāj lingvistiskus un sociālus nosacījumus sarunas iespējamībai un dzīves pieredzes izteikšanai. Personīgās pieredzes stāsti vēsta par kādiem notikumiem, bet vienlaicīgi varam tajos saskatīt sociāli nosacītas formas personīgās dzīves uztverei un

* Šīs nodaļas izstrādāšanu ievērojami sarežģīja apstākļi, ka socioloģijā latviešu valodā nav izkoptas terminoloģijas. Piemēram, jēdziena *communicative event* (angl.) latviskošanā ir iespējami vairāki varianti - to var tulkot kā *komunikatīvs notikums*, *runas notikums* vai *runas akts*. Tikai 2003. gada aprīlī tika izdots „Kentaurs XXI”, Nr. 30, kas veltīts sociolingvistikai kā teorētiskai disciplīnai. Profesores I.Druvietes, Dr. habil. philol., izstrādātais jēdzienu latviskojums tika izmantots kā terminoloģijas latviskošanas paraugs disertācijā.

interpretācijai divu cilvēku sarunā – runas noteikumus, kultūrā pazīstamu repertuāru (tēmas, žanrus, retorikas paņēmienus u. tml). Tādēļ jebkuras intervijas analīzei jā sākas ar intervijas situācijas analīzi – jo intervija, pirmkārt, ir sociāls notikums. Saruna starp konkrētiem cilvēkiem konkrētā laikā, vietā un sabiedrībā.

Visu sabiedrību locekļiem piemīt noteikti komunikatīvi paradumi, t.s komunikatīvā kompetence – indivīdu spēja sazināties situācijas un pieņemto normu kontekstā, ievērojot lingvistiskus, psiholoģiskus, sociālus un pragmatiskus nosacījumus (Druviete, 2003:29). Sociolingvistikā Dells Haimzs raksta par lingvistisko un performatīvo kompetenci, kas nodrošina ikdienas saziņu valodas lietotāju starpā. Tas nozīmē, ka gan gramatisko formu un struktūru pārzināšana, gan valodas reālais lietojums konkrētās situācijās ir nozīmīgi saziņā un tās analīzē (Haimzs, 2003). Katrā sabiedrībā pastāv noteikts verbālais repertuārs, runas paradumi un runas uzvedības noteikumi, kas tiek lietoti, lai saprastos, un intervijas situācija šajā ziņā nav izņēmums. Pastāv arī dažādi komunikatīvi notikumi – piemēram, ziņas, izklaidējoši TV raidījumi, lekcija, dažādu žanru intervijas, u.c. Katram komunikatīvajam notikumam (kā sinonīmi var tikt lietoti – runas notikums, runas akts) ir savi noteikumi, kā jāuzvedas, par ko jārunā, cik daudz un kāda informācija jāsniedz. Cilvēki komunikatīvās situācijas ikdienas dzīvē neanalizē intelektuāli, bet izjūt intuitīvi, balstoties savā komunikatīvajā kompetencē.

Saruna par dzīvi, intervija par cilvēka dzīves gājumu un dzīvesstāsta intervija ir atšķirīgi komunikatīvi notikumi, kas katrs prasa atšķirīgu runas paradumu un runas uzvedības noteikumu lietojumu (Jackson,1987, Spradley, 1979). Doktora pētījumā, analizējot biogrāfiskās intervijas kā runas notikumus, vispirms jāskata intervijas kā runas notikuma specifiskās atšķirības no sarunas, kā arī jānorāda uz atšķirībām starp dažādiem interviju veidiem. Č. L. Brigss atzīmē, ka zinātnieki bieži pievērš uzmanību dažādiem intervēšanas paņēmieniem, pieņemot par pašsaprotamu to, kas ir intervija un kā intervijā iespējama pieredzes artikulācija (Briggs, 1986: 13). Tomēr intervija ir relatīvi neparasts runas notikums, ko veido vesels komunikatīvo iemaņu komplekss, kas nav raksturīgs ikdienas sarunām (Briggs, 1986, Kopjin, 1998).

Sarunas mērķi un forma ir būtiski atšķirīgi no tā, kas notiek intervijā. *Draudzīgā sarunā* mērķis parasti ir pati saskarsme – saprast otru un tikt saprastam. Sarunā dalībnieki iesaistās simetriski – viens otram gan uzdod jautājumus, gan stāsta. *Sociālo zinātņu intervijā* (un arī dzīves vēstures intervijā) uzsvars ir uz informācijas iegūšanu. Intervētājs norāda jautājumu loku, kamēr intervētais cilvēks

sniedz precīzas un detalizētas atbildes. *Dzīvesstāsta intervija* ir nedaudz atšķirīgāka – intervētāja loma ir ierosināt stāstu un uzturēt stāstīšanai labvēlīgu gaisotni, bet intervētā cilvēka loma ir atklāti un detalizēti stāstīt par savu dzīvi. Tomēr gan intervijas, gan dzīvesstāsta intervijas situācijā cilvēki neiesaistās sarunā simetriski, kā tas ir draudzīgas sarunas gadījumā. Dzīvesstāsta intervija var variēt no vienvirziena aptaujas līdz ciešam dialogam atkarībā no telpas, ko jautājumi sniedz atbildēm – ļaujot stāstīt vai sagaidot formulējumu vienā teikumā, un veida, kādā atbildes vēršas pret jautājumiem – ar stāstu vai pāris teikumiem. (Portelli, 1998:30).

Dzīvesstāsta jeb biogrāfiskā intervija ir viena no kvalitatīvo pētījumu metodēm. Šobrīd sociālajās zinātnēs aizvien lielāku ievērību gūst uzskats, ka dzīvesstāsta intervija ir sociālo zinātņu radīta mākslīga situācija, kurā cilvēkam jādara tas, ko viņš, visticamāk, nekad iepriekš nav darījis – jāmēģina izveidot stāsts par savu dzīvi. Cilvēki ikdienā stāsta viens otram daudz un dažādus stāstus, turklāt atšķirīgām sociālām situācijām ir piemēroti atšķirīgi stāsti. Lielākā daļa personisko vai ģimenes stāstu ir stāstīti kā atsevišķas epizodes atbilstošā gadījumā, ne kā saskaņots un organizēts veselums – tādēļ daudziem cilvēkiem ir grūti izveidot labi organizētu, saskaņotu stāstu par savu dzīvi intervijas laikā (Portelli, 1998:24).

Lai analizētu biogrāfiskās intervijas kā komunikatīvus notikumus, doktora pētījumā tiks pielietots Č. L. Brigsa piedāvātais interviju analīzes modelis (Briggs, 1986). Č. L. Brigsa pieeja intervijai kā komunikatīvam notikumam ir konceptuāli līdzīga R. Baumana performatīvajam skatījumam uz mutvārdu priekšnesumiem – tās abas uzsver konteksta nozīmīgumu un komunikācijas situatīvātāti. Tomēr Č. L. Brigs, atšķirībā no R. Baumana, sniedz precīzas norādes, kam pievērst uzmanību sociālo zinātņu intervijas analīzē – tāpat arī biogrāfisku interviju analīzē.

Biogrāfiskā intervijā ir cieši saistīti vairāki aspekti – sociālais konteksts, sociālā situācija, sociālās lomas, saskarsmes mērķi, intervētāja un respondenta sadarbība – saprašanās lauka nodibināšana un uzturēšana, komunikācijas noteikumu ievērošana, dažādu komunikācijas līdzekļu (verbālu un neverbālu) izmantošana un atpazīšana (Briggs, 1986). Visu šo aspektu savstarpējā mijiedarbē veidojas dzīvesstāsts vai dzīves vēsture.

Intervijas sociālais konteksts un sociālā situācija ir nozīmīgs intervijas situatīvais aspekts. Sociālais konteksts, ko veido konkrētajā sabiedrībā un kultūrā pastāvošie komunikācijas noteikumi, priekšstati par dzīvi, sevi un vēsturi atstāj iespaidu uz to, kas un kā tiek runāts. Liela nozīme ir arī intervijas norises vietai –

atšķirsies ne tikai dažādās valstīs ierakstītas intervijas par vienu un to pašu tēmu, bet nozīme ir arī tam, vai intervija notiek mājās vai darbā, plašākas sabiedrības, tuvāko cilvēku lokā vai esot divatā ar intervētāju. Nozīme ir arī laikam, kurš atvēlēts intervijai – atšķirsies brīvdienā ierakstīta intervija bez laika ierobežojumiem un intervija, kura jāveic pusstundā, kas izbrīvota saspringtā darba dienā.

Intervijas gaitu lielā mērā ietekmē katra dalībnieka motivācija, kādēļ viņš iesaistījies intervijā. Izpratne par intervijas mērķiem un motivācija tajā piedalīties nosaka to, par ko un kā tiek runāts, un kā teiktais jāsaprot. Intervētāju un stāstītāju mērķi var atšķirties. Piemēram, intervētāja mērķis ir ierakstīt dzīvesstāstu vai iegūt informāciju, bet respondenta mērķi ir atšķirīgi – indivīds notiekošajā var iesaistīties ar mērķi patīkami pavadīt laiku, pamācīt, nopelnīt u.c.. Tikai tad, kad abu intervijā iesaistīto pušu motivācija sakrīt, intervija izdosies. Tādēļ materiāla interpretācijā ir svarīgi pievērst uzmanību intervijas dalībnieku motivācijai un izpratnei par intervijas mērķiem.

Jau iepriekš, raksturojot atšķirības starp sarunu, interviju un dzīvesstāsta interviju, tika pievērsta uzmanība sociālajām lomām, kādas jāievēro komunikācijas notikuma dalībniekiem. Intervētājs un stāstītājs ir specifiskas sociālas lomas, kas prasa atbilstošu izpratni. Tās nav raksturīgas ikdienas sociālās lomas (draugs, radnieks, speciālists, kolēģis u.c.). Intervijas situācijā lomām, kuras katrs no dalībniekiem parasti pilda ikdienā, būtu jāatkāpjas otrā plānā, un jādominē citām, intervijas situācijai atbilstošām – intervētājs un intervējamais*. Teorētiski, intervētāja loma ir uzdot skaidrus un interesantus jautājumus un intervētā cilvēka loma ir akurāti un detalizēti atklāt savas zināšanas. Dzīvesstāsta intervijā attiecīgi – ierosināt stāstu un stāstīt. Tomēr ne vienmēr šīs lomas tiek pieņemtas.

Intervijas dalībnieku izpratne par interviju kā komunikatīvu notikumu ir viens no būtiskākajiem situatīvajiem aspektiem, kas nosaka, kādi saziņas noteikumi tiks ievēroti. Kā jau iepriekš atzīmēju, katram runas notikumam ir savi noteikumi – viena cilvēka runa par vienu un to pašu jautājumu būs būtiski atšķirīga TV šovā, sarunā ar tuvu draugu, konferencē speciālistu auditorijai vai dzīvesstāsta intervijā. Tas, kā intervējamais sapratīs komunikācijas noteikumus un mērķus konkrētajā situācijā,

* Tiek lietoti dažādi apzīmējumi – respondents, informants, stāstītājs, sarunas līdzdalībnieks u.c., kas izvēlēti atbilstoši zinātņu disciplīnā pieņemtām tradīcijām, intervijas mērķiem un intervijas metodēm. Runājot par dzīvesstāsta intervijām, piemēram, folkloristi visbiežāk lieto jēdzienu „stāstītājs” vai „intervijas līdzdalībnieks” (Gāle-Kārpentere, 2001), antropologi dod priekšroku jēdzienam „informants” (Spradley, 1979), bet sociologi „respondents” (Miller, 2000).

ietekmēs viņa teikto – ko sacīt un cik daudz, cik personiskā atsegt, vai dalīties noslēpumos u.tml. Ja intervētais cilvēks nepieņem intervijas kā runas notikuma normas un noteikumus, viņš var izvēlēties sekot citām saskarsmes normām un noteikumiem – piemēram, izturēties kā draudzīgā sarunā vai sniegt lekciju par kādu jautājumu.

Turklāt interviju analīzē jāņem vērā, ka intervējamie cilvēki ir ļoti jūtīgi attiecībā pret intervētāju attieksmi pret viņiem, kā arī pret sociālajām un politiskajām implikācijām, kas var rasties pēc informācijas sniegšanas.

3.2. Ekspedīcijas “Dzīvesstāsts Latvijā 96” intervijas kā komunikatīvi notikumi

Tagad pievērsīšos ekspedīcijā “Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstīto 39 interviju kā komunikatīvu notikumu analīzei, lai noskaidrotu stāstītāju un intervētāju lietotās komunikatīvās stratēģijas jeb sarunas noteikumus stāstījumu veidošanā un novērtētu, kā sociālā situācija biogrāfiskās intervijas ieraksta laikā ietekmējusi pieredzes pasniegumu. Atsevišķas intervijas ir izdevušās kā izvērsti un detalizēti dzīvesstāsti, kur stāstītājs brīvi izvēlas stāstījuma tēmas un to izkārtojumu. Lielākoties intervijas atbilst dzīves vēstures intervijām, kurās stāstījuma formu un saturu lielā mērā nosaka intervētāju jautājumi un intervēšanas prasme. Kaut gan ekspedīcijas organizētāji izvirzīja līdzīgus nosacījumus visiem intervētājiem un intervētāji savukārt stāstītājiem (interviju mērķi bija iegūt dzīvesstāstu un intervēšanas stratēģija bija rosināt brīvu stāstījumu) – katrā individuālā gadījumā praksē tie īstenojās visai atšķirīgi. Atšķirīgās atbildes uz ierosinājumu izstāstīt dzīvesstāstu lika meklēt pēc izskaidrojuma – kādēļ šis stāstītājs sarunā ar šo intervētāju attīsta savu stāstījumu šādā veidā?

Tādēļ tiks analizēti intervijās dominējošie runas noteikumi un to saistība (1) ar stāstītāju ievērotajām komunikācijas normām, viņu iepriekšējiem priekšstatiem par interviju un stāstiem, motivāciju piedalīties intervijā, spējā adaptēties specifiskajām sociālajām lomām un stāstītprasmi, un šo pašu runas noteikumu saistība ar (2) intervētāju komunikācijas prasmēm. Kā arī (3) tiks novērtēta citu intervijas dalībnieku klātbūtnes ietekme. Jāatzīmē, ka komunikācijas noteikumus nevar analizēt šķirti no sociālās situācijas analīzes. Intervijas situācijā šie aspekti ir ļoti cieši saistīti, tādēļ

disertācijā komunikācijas noteikumi un sociālā situācija tiks skatīta savstarpējā saistībā.

3.2.1. Stāstītāju ievērotie komunikācijas noteikumi

Analizējot stāstītāju izpratni par dzīvesstāsta intervijas situāciju un mērķiem, un intervijā dominējošos komunikācijas noteikumus, var saskatīt, ka intervētie cilvēki ir veidojuši savu stāstījumu saskaņā ar trim atšķirīgiem komunikācijas noteikumiem. Pirmkārt, daļa intervēto cilvēku ir labi iejutušies dzīvesstāsta intervijas noteikumos. Otrkārt, daļa intervēto cilvēku ir labi iejutušies sociālo zinātņu vai dzīves vēstures intervijas noteikumos. Treškārt, atsevišķos gadījumos intervētie cilvēki ir izvēlējušies sekot sarunas noteikumiem. Tika meklēti skaidrojumi, kādi varētu būt konkrēto sarunas noteikumu izvēles iemesli vai motivācija.

Dzīvesstāsta intervijas noteikums ir ievērojuši neliels skaits intervēto cilvēku. Šīs intervijas ir ciešs dialogs, kurā uz jautājumiem tiek atbildēts ar stāstu, turklāt jautājumi lielākoties izriet no iepriekšējās stāsta epizodes, nevis lauž vai virza sarunas gaitu. Šīs biogrāfiskās intervijas atbilst dzīvesstāsta definīcijai – stāstītāja paša veidots, secīgs autobiogrāfisks stāstījums labā valodā, detalizētām epizodēm un vairāk vai mazāk aptver visus dzīves posmus.

Intervētie cilvēki labprāt pieņēma ierosinājumu stāstīt par savu dzīvi un diezgan brīvi paši izvēlējās tēmas, par kurām vēlējās runāt. Jūtams, ka daži stāsti tika stāstīti kā liecinājums, aculiecinieka liecība par pagātnes notikumiem – tādi bija vairāki, bet ne visi, deportēto cilvēku stāstījumi. Piemēram, Almas Dreimanis (NMV 374) un Haralda Cābeļa (NMV 375) dzīvesstāstu galvenā tēma ir izsūtījums (NMV 374) un ieslodzījums (NMV 375). Tās ir sabiedrības sociālās atmiņas veidošanā nozīmīgas tēmas 90. gadu Latvijā, kas kalpo kā liecība par padomju varas noziegumiem pret latviešu tautu. Pie intervijām, kurās ievēroti dzīvesstāsta intervijas noteikumi, pieder arī pieredzes stāsti, ko veido atsevišķas epizodes turp un atpakaļ virzībā starp tagadni un pagātni, kuru izkārtojumu un izvēli ir noteicis pats stāstītājs (NMV 342x*, NMV 346, NMV 353, NMV 352). Piemēram, Antona Buraka (NMV 353) dzīvesstāstu veido atsevišķas epizodes par nabadzīgo bērniņu Polijā, par dzīves notikumiem Otrā pasaules kara laikā un pēckara posmā, kā arī stāstītājs izsaka vērtējumus, pārdomas un salīdzinājumus par cilvēkiem un dzīvi dažādos savas dzīves posmos. Stāstījums, lai

x – ierobežojumi intervijas izmantošanā

arī tajā netiek ievērots hronoloģisks secīgums un netiek aptverti visi mūža posmi, uzskatāms par dzīvesstāstu – intervētais cilvēks ir galvenais stāsta autors un ir veidojis to saskaņā ar notikumiem un vērojumiem, kuri viņam ir svarīgi un nozīmīgi. Turklāt Buraks ir lielisks stāstītājs – viņš pārvalda bagātu lingvistisko repertuāru (prasmīgi lieto sinonīmus, veiksmīgi un izteiksmīgi būvē atsevišķās stāsta epizodes, lai arī gramatiskās formas lieto īpatnēji un runā ar akcentu) un viņam ir izcila performatīvā kompetence – katra epizode tiek izspēlēta kā dialogs ar intervētājām, runa ir intonatīvi ļoti izteiksmīga.

Saskaņā ar vienu skaidrojuma modeli, tieši stāstītāju iepriekšējie, intuitīvie priekšstati par to, kas ir dzīvesstāsts (liecība, stāsts), lielā mērā rada nosacījumus plaša un detalizēta stāsta ierakstīšanai. Pats vārds „stāsts” ir piesātināts ar informējošiem tēliem, pieņēmumu kopumu par to, kas ir stāsts (Gubrium&Holshtein, 1997). Viens no šiem jēgas uzslāņojumiem nosaka, ka stāsts ir par dzīvi, kuru tas attēlo. Pastāv arī pieņēmumi par to, kas ir labs „stāsts” – piemēram, labs stāsts ir saskaņots veselums ar noteiktu sižetu – sākumu, vidu un beigām (izpratne, kas pazīstama jau kopš Aristoteļa). Arī Latvijas kultūras telpā 90. gadu sākumā vērojama autobiogrāfisko atmiņas vilnis noteikti ir rosinājis dažus stāstītājus sākt izturēties citādāk pret savu dzīves pieredzi un intervijas situācijā stāstīt savu dzīvesstāstu kā liecību vai kā stāstu. Jāatzīmē arī latviešu vecākās paaudzes specifiskā attieksme pret literatūru un valodu – vecākā paaudzē lielākoties dominē ļoti augsts literārās latviešu valodas un latviešu literatūras vērtējums (Skultāne, 1998). Tādēļ literārās stratēģijas ir nozīmīgas procesā, kad dzīve tiek pārvērsta par stāstu. Spilgti piemēri ir jau pieminētie Almas Dreimanes (NMV 374) un Haralda Cābeļa (NMV 375) dzīvesstāsti. Abi stāstītāji atzīmē mīlestību pret grāmatām, kā arī atzīmē, ka ir daudz domājuši par savu dzīvi – tādā jau pirms intervijas bija piešķīruši savai pieredzei naratīvu veidolu, ņemot vērā zināšanas par literāriem paņēmieniem, kā to izdarīt. Ļoti svarīgi ir uzsvērt, ka dzīvesstāsta noteikumu ievērošana biogrāfiskā intervijā prasa stāstītāja talantu, kas ietver gan izkoptu lingvistisko kompetenci, gan performatīvo kompetenci.

Tomēr vairumā gadījumu intervētie cilvēki nesekoja dzīvesstāsta intervijas noteikumiem. Šajās intervijās runātais atšķīrās no tā, ko sagaidīja intervētājs – proti, cilvēki nevēlējās paši uzņemties būt sava dzīvesstāsta autori, neskatoties uz intervētāju vēlēšanos viņiem šādu iespēju dot.

Dzīves vēstures intervijas noteikumiem izvēlējās sekot visvairāk intervēto cilvēku. Viņi vēlējās tikt izvaicāti un labprāt atbildēja uz jautājumiem, cits

īsiem teikumiem, cits īsiem stāstījumiem. Dzīves vēstures sniedzēju motivācija galvenokārt balstās pārliecībā par pienākumu (vai iespēju?) dalīties zināšanās par vēstures notikumiem, kuriem bijuši aculiecinieki. Domāju, ka nozīmīgs skaidrojums šādu komunikācijas noteikumu izvēlē rodams apstākļi, ka vecākās paaudzes cilvēkiem intervija ir pazīstama galvenokārt plašsaziņas līdzekļos izplatītajā variantā, kuru viņi pazīst kā skatītāji un lasītāji. Tās modelis paredz žurnālistu kā jautātāju un intervijas līdzdalībnieku kā atbildētāju. Interviju komunikatīvās struktūras analīze liek domāt, ka daudzi intervētie cilvēki notiekošo izprata kā šādu interviju. Plašsaziņas līdzekļos lietotais intervijas modelis zināmā mērā sasaucas ar strukturētas intervijas modeli – abos gadījumos intervētāja loma ir uzdot skaidrus un saprotamus jautājumus, bet intervētā cilvēka loma ir atbildēt akurāti un detalizēti (Spradley, 1979). Tā kā stāstītāji lielākoties pirms ekspedīcijas nebija intervēti – ne kādiem socioloģiskiem pētījumiem, ne rakstiem vai TV sižetiem plašsaziņas līdzekļos, tad viņiem gan bija priekšstats par to, kas ir intervija, bet trūka pieredzes, kā šajā situācijā rīkoties pašiem. Citi interviju žanri – kā psihoanalītiskais, darba intervija u.c. Latvijā tikai sāka parādīties, turklāt citos sabiedrības slāņos un jaunākās paaudzēs.

Dzīves vēstures intervijas ir ārkārtīgi dažādas – dažās atsevišķas atbildes pāraug īsos naratīvos, citās jautājumi un atbildes seko viens otram, atbildēm tā arī neizvēršoties garākā stāstījumā. Līdzīgi komunikācijas noteikumi – sniegt atbildes uz jautājumiem, ir ievēroti visās dzīves vēstures intervijās, bet atšķirīgu iemeslu dēļ. Var nošķirt dzīves vēstures intervijas, kurās cilvēki (apzināti vai intuitīvi) pieņēma intervijas noteikumus no tām, kurās intervētajiem cilvēkiem drīzāk trūka lingvistiskā kompetence izveidot dzīvesstāstu. Kā piemēru varu minēt interviju ar pensionētu mūzikas skolotāju (NMV 371x), kurā dzīves vēstures līdzautors ļoti labprāt piekrita intervijai un atsaucīgi atbildēja uz uzdotajiem jautājumiem, tikai pārsvarā īsiem, nepaplašinātiem teikumiem. Biogrāfiskās intervijas sniedzējs sarunas vadīšanu pilnībā uzticēja intervētājam, nevienā brīdī nesniedza pat īsu stāstījumu, vienīgi izteica lūgumus uzdot nākošos jautājumus, uz kuriem laipni un īsi atbildēja.

Sarunas noteikumiem izvēlējās sekot trīs no ekspedīcijā intervētajiem cilvēkiem un vēl vienā gadījumā komunikācijas noteikumi mainījās intervijas gaitā – apmēram stundu stāstītāja iekļāvās intervijas noteikumos, bet tad „pārslēdzās” uz sarunas noteikumiem (NMV 358x). Divi no intervētajiem cilvēkiem labprāt piekrita tikt intervēti un izturējās ļoti labvēlīgi. Tomēr uz jautājumiem atbildēja izvairīgi, vispārīgi vai neatbildēja vispār, tā vietā sākot reproducēt kādas sabiedrībā populārus

viedokļus politiskos vai vēstures jautājumos, pārstāstīt vietējās baumas u.c. Arī šo sarunu saturs var būt nopietnas analīzes objekts, jo satur informāciju par stereotipiem, sabiedrībā dominējošiem priekšstatiem un viedokļiem, parāda vēstures un fantāzijas savīšanos – vēstures individuālo uztveri un interpretāciju. Piemēram, Andris Mudiņš (NMV 368) stāsta par Hitlera un viņa sievas attiecībām. Intervētais vīrietis notiekošo uztvēra kā draudzīgu sarunu, jauku iespēju patīkami pavadīt laiku un dalīties savās pārdomās. Bija izteikti jūtams, ka viņam ir īpaši nozīmīgi tas, ka viņš tiek intervēts, turklāt intervētāja ieradusies no Amerikas – stāstītājs lielās nejauši ienākušai radniecei, ka, lūk, kādi tāli ciemiņi pie viņa ieradušies. Vienlaicīgi – pat uz vienkāršākajiem jautājumiem – piemēram, ir vai nav bijis represēts, atbild pretrunīgi un haotiski. Stāstītāja, kura vēlējās būt anonīma, apmēram pusi intervijas sekoja dzīves vēstures intervijas noteikumiem, tad pārslēdzās uz sarunu, kurā sniedza vērtīgu informāciju par vietējo sabiedrību. Tomēr komunikācijas noteikumi šajā sarunā vairāk atbilda runas notikumam, kas ikdienā tiek saukts par „klačošanos” nekā biogrāfiskai intervijai. Sieviete labprāt stāstīja par citiem, par cilvēku attiecību ēnas pusēm lokālajā sabiedrībā (par krāpšanu, zagšanu), atsedza problēmas, par kurām lielākā daļa stāstītāju nerunāja (piemēram, par alkoholismu ģimenē).

Savukārt divas intervētās sievietes, abas bijušas represētas (NMV 372, NMV 336x), uz jautājumiem atbildēja skopi, vispārināti vai arī izvēlējās sākt runāt par kādu citu tēmu, intervijas gaitu cenšoties ievirzīt ikdienišķu sarunu gultnē. Intervijas situācija viņas mulsināja un viņas jutās neērti. Var pieņemt, ka piekrist intervijai viņas motivēja galvenokārt priekšstati par pieklājības normām – sievietes vēlējās būt pieklājīgas pret cilvēkiem, kuri ieradušies no Rīgas un pat Amerikas. Tikt atzītam par labu un pieklājīgu cilvēku, kurš pazīst pieņemtās sociālās normas, ir visai nozīmīga cilvēka vēlēšanās (Linde, 1993). Turklāt viena no sievietēm (NMV 336x) nevarēja atrast savai traumatiskajai pieredzei izpausmi valodā. Lai arī Latvijā cilvēki lielākoties spēj atrast valodas formas, kā stāstīt par traumatisku pieredzi, tomēr tā nenotiek vienmēr (Skultans, 1998, Ķīlis, 2000). Kā atzīst sociologs R. Millers, biogrāfiskai intervijai var būt arī negatīva ietekme uz stāstītāju – sākotnēji piekritis sarunai, cilvēks tikai tās gaitā aptver, ka stāstīšana ir nevis terapeitisks process, bet pārāk sāpīgs, lai to turpinātu (Miller, 2000).

Stāstītāju komunikācijas noteikumu izvēle ir saistīta gan ar viņu iepriekšējiem priekšstatiem par stāstiem un intervijām, gan ar motivāciju piedalīties intervijā – parunāties, liecināt, būt pieklājīgiem.

Tomēr pastāv vēl kādi komunikācijas noteikumi, kuru klātbūtne ir jūtama intervijās – sabiedrībā pieņemtie *noteikumi attiecībā uz emociju izpaušanu*. Ierakstītie dzīvesstāsti, dzīves vēstures un sarunas dokumentē, liecina, informē, pamāca, bet visai maz stāsta par intervēto cilvēku emocionālajiem pārdzīvojumiem, izjūtām un vērtējumiem.

Biogrāfiskā intervija rada spēcīgu emocionālu pārdzīvojumu stāstītājā gan intervijas laikā, gan vēlāk pārdomājot savu dzīvi un stāstījumu par to (Miller, 2000). Cilvēks ir ne tikai prāts, kas piedalās intervijā, bet arī jūtas un ķermenis. Paradoksāla situācija ir arī apstākļi, ka ikviena cilvēka dzīvē emocijām ir ļoti liela nozīme visa mūža garumā, bet stāstos emocionālās attieksmes lielākoties tiek noklusētas, un lielākā daļa intervēto cilvēku distancē emocijas no stāsta. Jau 19. gadsimta beigās filozofs Vilhelms Diltejs norādīja, ka cilvēkā prāts, jūtas un ķermenis atrodas nesaraujamā vienībā un savstarpējā ietekmē. Tomēr dzīvesstāsta intervijās tieši vai netieši emocijas parādās mazāk, nekā varētu gaidīt. Tas vedina pārdomāt, kā emocijas un emocionalitāte tiek manifestētas mūsu kultūrā – cik lielā mērā ir pieņemts atsegt emocijas savstarpējā komunikācijā, un kādas normas un noteikumi tiek ievēroti intervijā attiecībā pret emociju izpaušanu?

Uztraukums sakarā ar intervēšanu reti kad tika izrādīts ārēji un pausts vārdiem, to var novērot netieši – kā mainās žesti, vārdu izvēle, stāstījuma ritms, atbilžu garums vai skarto tēmu intimitāte. Īpaši dzīves vēstures intervijās var redzēt, kā skopās atbildes uz jautājumiem pāraug īsākos vai garākos stāstījumos, izveidojoties savstarpējai sadarbībai un mazinoties sākotnējai neziņas spriedzei un emocionālajam satraukumam.

Pamatā emocijas veido komunikācijas un stāsta fonu, nevis tiek iznestas priekšplānā. Tikai atsevišķi stāstītāji – kā vīrieši, tā sievietes atsedz savu emocionālo attieksmi pret dzīves notikumiem un dalās savos pārdzīvojumos (vīrieši - NMV 342x, NMV 353, sievietes – NMV 336x, NMV 354, NMV 373x). Turklāt divi no septiņiem emocionāli atklātākajiem stāstītājiem ir poļi, kuri nav dzimuši un auguši Latvijā. Tādēļ ir pamats domāt, ka Antonam un Marijai Burakiem ir mazliet atšķirīgs priekšstats par to, cik daudz emocionalitātes ienest sarunā par dzīvi sociālajā saskarsmē ar mazāk pazīstamiem cilvēkiem, kas ir veidojies bērnībā un jaunībā poļu saskarsmes telpā pastāvošo pieņēmumu ietekmē. Šķiet, ka divu sieviešu stāstos (NMV 336x, NMV 373x) caur personīgo ciešanu uzsvērumu naratīvā tiek radīts paštēls, kas klausītāju vedina uz emocionālu līdzpārdzīvojumu – var būt tā ir komunikatīva

stratēģija, lai panāktu intervētāja emocionālu iesaisti sarunā un līdzjūtīgu attieksmi pret stāstītāju (Wortham, 2000). Vienlaicīgi pārdzīvojumu uzsvēršana visos gadījumos darbojas kā stāsta žanra atslēga, paužot stāstītāju attieksmi pret savu dzīvi un norādot intervētājam, kā šī dzīve būtu jāsaprot. Abos vīriešu stāstos emocionālo pārdzīvojumu atklāšana asociējas drīzāk ar autobiogrāfiju žanru, kurā ievērojama vieta tiek ierādīta notikumu iespaidam uz autora dzīvi un personību.

Jāatzīmē, ka visas intervētājas bija sievietes. Emocionalitāte tradicionāli tiek uzskatīta par sieviešu pasaules uztveres un izjūtas nozīmīgu daļu. Tomēr arī intervētājas reti kad ir uzdevušas jautājumus par pieredzes stāsta autoru emocionālo attieksmi pret savas dzīves notikumiem. Izteiktā emocionalitātes noklusēšana arī no intervētāju puses sociālajā saziņā telpā intervijas laikā ļauj secināt, ka arī intervētājas ir sekojušas sabiedrībā dominējošiem priekšstatiem, par ko kurā situācijā drīkst runāt.

Skopās norādes uz intervēto cilvēku pārdzīvojumiem vai izjūtām attiecībā pret savas dzīves notikumiem un nejautāšana par emocionālajiem pārdzīvojumiem un izjūtām liek izdarīt pieņēmumu, ka Latvijā emocionālo pārdzīvojumu paušanā pastāv stingri noteikumi. Tie neparedz dalīties emocionālajā pieredzē ar svešiem cilvēkiem, pat ja sarunājas divas sievietes un sarunas centrā ir cilvēka dzīve, kurā emocijām ir liela nozīme. Emocionālie pārdzīvojumi pieder pie intīmās pieredzes, kuras atsegšana tādā sociālā notikumā kā biogrāfiskā intervija mutvārdu vēstures dokumentēšanas nolūkos ne intervētajiem cilvēkiem, ne intervētājām nebija pieņemama.

3.2.2. Intervētāju komunikācijas prasmes

Biogrāfiskajā intervijā stāstītāja veiktā komunikācijas noteikumu izvēle un ievērošana ir būtiski un cieši saistīta ar katru intervētāja darbību intervijas norises gaitā. Kā jau vairākkārt norādīju, intervētāji tika lūgti būt dzīvesstāsta ierosinātāji un labi klausītāji. Ekspedīcijas laikā, sastopoties ar konkrētiem cilvēkiem, vienlīdz liela nozīme bija gan stāstītāju izpratnei par notiekošo un vēlmei sniegt stāstu, tikt intervētiem vai vienkārši parunāties, gan intervētāju prasmei panākt sadarbību un vadīt interviju. Intervēto cilvēku atbildes uz ierosinājumu pastāstīt par savu dzīvi ne reti lika mainīt izvēlētos komunikācijas noteikumus – dzīvesstāsta intervijas modelis bija jāmaina pret dzīves vēstures intervijas modeli, respektējot intervētā cilvēka izvēli un lingvistisko kompetenci.

Svarīga ir intervētāju *prasme sniegt skaidrojumus par intervijas mērķiem*. Kā norāda vairāki pētnieki (Portelli, 1998, Spradley, 1986, Jackson, 1979), jau intervijas pieteikums (kā cilvēkam tiek paskaidrots intervijas nolūks) sāk veidot komunikācijas noteikumu izvēli un intervijas tālāko formu – piemēram, nozīmīgās tēmas, to hronoloģisko kārtību, žanra izvēli. Ekspedīcijas laikā sastaptie cilvēki vairākos gadījumos nebija iepriekš brīdināti par interviju, vai arī iepriekš bija saņēmuši ļoti īsu un aptuvenu paskaidrojumu par tās mērķiem un paredzamo laiku. Intervētāji bija iepriekš piedalījušies seminārā, kur tika izglītoti par intervēšanas stratēģijām un taktiku, un par dzīvesstāstu ierakstīšanas mērķiem (skatīt 2.2.). Intervētājiem dzīvesstāsta intervija bija plānots notikums, bet stāstītājiem – lielākoties ne. Diemžēl ierakstos tikai atsevišķos gadījumos ir fiksēta intervētāja iepazīstināšana ar sevi un dzīvesstāsta intervijas ieraksta mērķiem – skaidrojumi ir īsi un lakoniski. Piemēram: „*Atnācu pie Jums ciemos tāpat aprunāties par jaunības laikiem*” (NMV 351), „*Visa Jūsu dzīve mūs interesē. Un varbūt sāksim...*” (NMV 355). No intervēšanas teorijas skata punkta raugoties, skaidrojumi bija neizstrādāti un nepilnīgi, tādēļ arī intervētie cilvēki ļoti dažādi varēja izprast to, kas no viņiem tiek gaidīts. Cilvēkam bez zināšanām par kontekstu – NMV projekta un dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijas mērķiem, īsie skaidrojumi varēja būt grūti saprotami un pārāk brīvi interpretējami. Tomēr skaidrojumus, kas šķiet nepilnīgi no teorijas viedokļa, var vērtēt pēc to atbilstības adresātam – tādā gadījumā vērtējums būtiski mainās. Tika intervēti vienkārši lauku cilvēki. Ļoti iespējams, izsmalcināti un gari skaidrojumi viņus mulsinātu un nobaidītu piekrist intervijai. Intervētāju vienkāršie skaidrojumi radīja cilvēciski sirsnīgu un ieinteresētu atmosfēru, kas ir nozīmīga, lai panāktu atklātību intervētāja un stāstītāja starpā. Iespējams, ka cilvēku lielā atsaucība stāstīt savus dzīves stāstus vai tikt intervētiem pamatojās ne tik lielā mērā intervētāju sniegto paskaidrojumu vienkāršībā, cik atmiņu nozīmīgajā lomā sabiedrībā 90. gadu sākumā. Sabiedrības uzmanība pret individuālajām atmiņām kā kopīgās vēstures daļu bija radījusi pateicīgu fonu, lai uztvertu, brīvi interpretētu un pieņemtu intervētāju skaidrojumus par dzīvesstāstu ierakstīšanas mērķiem.

Dzīvesstāsta intervijas procesā ir svarīgi nodibināt, attīstīt un uzturēt produktīvas attiecības ar stāstītāju – *prasme nodibināt sadarbību*. No intervētāja puses nepieciešams iespējami skaidri un stāstītājam saprotami paskaidrot intervijas mērķi un uzdot skaidrus jautājumus īstajā brīdī. Labam intervētājam ir jāprot klausīties, uzdot jautājumus, ieņemt drīzāk pasīvu, nekā aktīvu lomu, izteikt verbālu

ieinteresētību, paust interesi ar neverbāliem līdzekļiem (Jackson, 1987). Prasme nodibināt sadarbību un vadīt interviju ir ļoti nozīmīga komunikācija iemaņa, kura jāpārvalda labam intervētājam.

Arī ekspedīcijā dokumentēto dzīvesstāstu analīzē var redzēt, ka sadarbībai starp intervētāju un stāstītāju ir liela nozīme. Tomēr pastāv vairāk kā viens paņēmieni, kā panākt sadarbību, un vairāki nosacījumi, kuri to sekmē. Kā jau iepriekš atzīmēts, intervētāja skaidrojumi par interviju mērķiem ekspedīcijā nebija pietiekoši izstrādāti un precīzi. Tādēļ ir pamats domāt, ka lielu daļu stāstītāju motivēja ne tik daudz racionāla apzināšanās par līdzdalību zinātniskā projektā un savu atmiņu nozīmīguma novērtēšana, bet galvenokārt – emocionāla un intuitīva vēlēšanās (vai atsevišķos gadījumos – nevēlēšanās) dalīties savā dzīves pieredzē ar citu cilvēku. Lai arī intervētāji bija ieguvuši priekšstatu par dzīvesstāsta interviju ekspedīcijas ievadseminārā un lielākā daļa no Vadakstes grupas intervētājiem bija ieguvuši arī profesionālu sagatavotību (Agita Lūse, Māra Lazda) vai vismaz iepriekšēju pieredzi biogrāfiskā intervēšanā (Ginta Elksne, Baiba Bela), tomēr atļaušos apgalvot, ka arī no intervētāju puses racionāla un zinātniska attieksme pret intervētājiem cilvēkiem ne vienmēr bija dominējoša. Priekšplānā bija cilvēcīga ieinteresētība un eksistenciāla atvērtība cita cilvēka pieredzei. Šāda pieeja daudzos gadījumos kompensēja racionāli izsmalcinātas intervēšanas stratēģijas nepārvaldīšanu, jo atļāva nodibināt uzticības attiecības ar stāstītājiem, balstītas cilvēka esamībā būtiskos pamatprincipos – ētiskā attieksmē pret otru, ieinteresētībā līdzcilvēkos un saskarsmes atvērtībā.

Starpt ekspedīcijā ierakstītajām intervijām kā īpaši veiksmīgi dzīvesstāsta interviju paraugi izceļas gandrīz visi Ilgas Strazdiņas (ASV, brīvprātīgā talciniece) ieraksti. No 10 intervijām 5 veiktas kopā ar Daci Bormanī, FSI, filozofi, tomēr vērtējot intervētāju iesaisti, Daces Bormanē balss audioierakstā nav dominējošā. Tā nevar būt nejauša sakritība, ka I. Strazdiņai un D. Bormanēi tik viegli padodas ierosināt stāstu. Iespējams, ka te lielu lomu spēlē intervētāju vecums. No vienas puses, viņas pieder tai pašai paaudzei, kurai ekspedīcijas lokālās organizētājas un starp viņām izveidojās ļoti draudzīgas attiecības – varbūt I. Tuza apzināti vai neapzināti veda intervētājas pie vietējiem stāstītājiem, kas apveltīti ar lieliskām runas dāvanām un ir spēcīgas personības. No otras puses – I. Strazdiņa un D. Bormane nāk no paaudzes, kas ir tuvāka stāstītāju paaudzei (apmēram 20 gadu starpība, kamēr ar pārējām intervētājām – apmēram 40 gadu starpība) un lielāku dzīves pieredzi – iespējams, šīs lietas ir bijušas pamatā intuitīvai lielākai uzticībai no stāstītāju puses un

atvērtākai saskarsmei starp intervētājām un stāstītājiem. Var pieņemt, ka tuvāka kontakta nodibināšanā liela loma ir arī I. Strazdiņas mazliet īpatnējam latviešu valodas gramatisko formu lietojumam un neuzspēlēti sirsnīgajai attieksmei pret cilvēkiem, ko var just balss intonācijā ierakstā. Intervētājas valodas kļūdas var darboties kā intuitīvi uztverams vēstījums, ka neviens nav perfekts un arī intervijā netiek sagaidīts, ka stāstītājs tāds būs - intervētajam cilvēkam tā tiek mazināta neziņas spriedze, ko sagaidīt no šīs sarunas, kā uzvesties un kā runāt. Tādējādi draudzīga balss intonācija un nekautrēšanās no savām valodas kļūdām pati par sevi var būt paņēmieni, kas palīdz nodibināties draudzīgām un atklātām cilvēciskām attiecībām intervijas līdzdalībnieku starpā, tā rosinot sadarbību un mazinot sākotnējo nedrošību. Jāatzīmē, ka Ilgas Strazdiņas intervijas no citām atšķiras ar profesionāli pareizāko biogrāfiskas intervijas iesākumu un noslēgumu – tiek pieteikts, ar ko intervija notiek un kur tā notiek, tad seko vēršanās pie stāstītāja ar skaidri formulētu vai tēlainu jautājumu, bet noslēgumā vienmēr tiek pateikts paldies par stāstu. Šāds ieraksta sākums un noslēgums rada izjūtu par interviju kā vienotu veselumu.

Kā nākošais nozīmīgais aspekts jāatzīmē *intervētāju prasme vadīt interviju* un uzklaut stāstījumus, kā arī sarunu fiksēt ierakstā. Visprofesionālāk dokumentētas ir Agitas Lūses (Latvija, antropoloģe) intervijas – audioierakstā dokumentēta praktiski visa intervija, ieskaitot anketas aizpildīšanu, diktofors nav slēgts iekšā un ārā atkarībā no tā, vai runātais intervētajam vai stāstītājam šķiet iederīgs dzīvesstāsta intervijā. Pārējie intervētāji bieži vien nav ierakstā fiksējuši visu intervijas norisi, diktofonu izslēdzot vienošanās līguma, anketas aizpildīšanas, fotogrāfiju skatīšanās, šķietami sadzīvisku sarunu, kā arī tējas paužu laikā. Ja anketa aizpildīta pie izslēgta diktoфона, tad šādas pieejas trūkums ir, ka anketas aizpildīšanā reizēm ir spontāni radies kāds stāsts, kurš vai nu nav dokumentēts, tam trūkst sākuma, vai arī šāds stāsts ierakstā ir dekontekstualizēts (iepriekšējā un sekojošā saruna, kas novieto stāstu kopējā sarunas kontekstā, nav fiksēta), un tādēļ tas ir grūtāk saprotams.

Jāatzīmē Māras Lazdas (ASV, mutvārdu vēstures studente) prasme vadīt interviju, īpaši, intervējot mazrunīgus stāstītājus. Ja intervētais cilvēks ir labs stāstītājs, tad intervētājs var lielākoties iztikt ar jautājumiem, kas izriet no iepriekš runātā. Bet intervējot mazrunīgus cilvēkus, tieši intervētājs ir tas, kurš vada sarunu. Parasti teorijā tiek ieteikts dzīvesstāsta intervijai izvēlēties labus stāstītājus (Thompson, 1988, Miller, 2000). Ekspedīcijā īpaša interese bija par represētajiem cilvēkiem, kā arī novada vēsturē nozīmīgām personībām – ko darīt, ja šie cilvēki nav

apveltīti ar stāstītāja talantu? Vai tikai lielisku stāstītāju pieredzei ir privilēģija tikt uzklausi? Pozitīvais ieguvums izvēlei intervēt arī mazrunīgus cilvēkus ir gan faktu materiāls, ko izdevās ierakstīt, gan arī iespēja novērot dzīvesstāsta veidošanos ārkārtīgi ciešā sadarbībā starp intervētāju un stāstītāju.

M. Lazdas vadītās intervijas ar mazrunīgiem stāstītājiem (NMV 364, NMV 365) demonstrē intervētāja prasmi vadīt sarunu. Jāatzīmē gan M. Lazdas prasme pauzēt, gan prasme metodiski uzdot jautājumus, kuri gan izriet no iepriekš teiktā, gan virza sarunu tālāk. Teorētiski ir viegli norādīt uz virkni jautājumu, kas jāuzdod biogrāfiskā intervijā (piemēram, P. Tomsona ieteiktie jautājumi mutvārdu vēstures intervijām (Thompson, 1988)), bet pilnīgi cita lieta ir tos prasmīgi uzdot konkrētā intervijas situācijā, vadoties no dzīves cikla, stāstītāja dzīves notikumiem un konkrētās vēsturisko notikumu un kultūras telpas.

Interviju ar Zigfrīdu Strēlnieku (NMV 364) var analizēt kā piemēru, kurā Māra Lazda gan prasmīgi iztur garās pauzes un pieskaņojas vecā cilvēka mazrunīgumam un lēnajam runas tempam, gan metodiski uzdod jautājumus. Stāstītājs ir ļoti vēlējies tikt intervēts (tā atzīmēts intervijas novērtējuma lapā), enerģiski un dzīvespriecīgi atbild uz jautājumiem, taču dara to pārsvarā ar vienu teikumu. Intervijas pirmajās 10 minūtēs pēc īsās atbildes uz katru jautājumu tiek ieturēta pauze 2-5 sekundes:

-Jūsu māti un tēvu, kā viņus sauca?

-Tēvs Roberts, māte Anna. [...]

-Viņi arī bija no šīs apkārtnes? No Auces?

-Nē, viņi nebija no Auces, no cita rajona. No cita rajona. [...]

-No kurienes viņi bija?

-Jēkabpils rajons un Saldus rajons. Viens no Saldus, viens no Jēkabpils rajona.

-Tēvs no Jēkabpils rajona?

-Tēvs no Jēkabpils. Māte no Saldus. [...]

-Ar ko viņi nodarbojās te, Aucē?

-Pastā strādāja [...] tēvs. [...] Pastā. [...] Un māte pa māju. Viņa [...] māte gāja mājturības skolā. Mājturības skolā [...] mācīt.

-Tas arī bija tepat, Aucē?

-Nē, Kaucminde. Kaucminde, tur Bauskas rajons. [...]

(NMV 364)

Svarīgi, ka intervētāja, līdzīgi kā respondents, runā ļoti lēni un uzdod nākošo jautājumu, būdama pilnīgi pārliecināta, ka stāsts nesekos. Pauze ir pietiekami gara –

ja intervētais cilvēks būtu gribējis vēl ko teikt, viņam tika dota iespēja to darīt. Sākotnēji pauzes funkcionē kā klusuma telpa, kurā notiek stāstītāja adaptēšanās intervijas situācijai. Tālāk intervijā paužu garums un biežums samazinās, lai gan tās kā stāstītājam raksturīgs izteiksmes līdzeklis saglabājas visā intervijā.

M. Lazda panāk respondenta lielāku iesaisti intervijā, metodiski uzdodot jautājumus. Viņa mērķtiecīgi vada interviju gan sarunā par armijas gaitām, gan gūstā, Polijā pavadīto laiku, gan par ieslodzījumu Karēlijā nometnē. Izmantojot Sokrāta terminoloģiju, kā vecmāte palīdzot dzimt dzīves vēsturei. Jautājumi izriet no sarunas tēmas, sekojot stāstītāja atbildēm vai kontekstā ar tām. Intervētāja ir nepārtraukti domājusi par dažādiem dzīves un sadzīves aspektiem, kas konkrētajā dzīves situācijā varēja būt nozīmīgi – tiek jautāts par apģērbu, pārtiku, veselību un slimībām vai ievainojumiem, tiešiem pienākumiem un darbu, brīvā laika pavadīšanu, attiecībām ar apkārtniekiem – biedriem, priekšniekiem, sargiem, tiek jautāts par darba rīkiem vai ieročiem, iespējām uzzināt, kas notiek pasaulē u.tml. Apmēram sarunas 20. minūtē sāk parādīties arī izvērstākas atbildes uz intervētājas jautājumiem un pat īsi stāstījumi. Parādās uzrunas formas, kas tieši un personīgi uzrunā intervētāju – *zini, saproti*. Piemēram:

- Jums ārā bija jāstrādā?

-Ārā, ārā, pie kanāla, ārā, jā.

- Kanāls nenasala?

-Kā tad nē, sasala, bet mēs jau sildījām. Zini, tādas dzelzs plates bija tādas, un sakurts uguns bija uz tām platēm, malka salikta, un tad vilka un to zemi kausēja vaļā. Nevar bērt uz sasalušas zemes, nevar bērt virsū nenasalušu, jāatsilda ir, viņi nesavienojas kopā. Paliek sasalis iekšā un tad vēlāk sprāgst. Visu ņēma sildīja. Tādas lielas dzelzs plates bija un sakrāva malku – vot tā virsū, kaudzēm malku, un aizdedzināja to malku. Un tikmēr sildīja, kamēr tā zeme atkusa vaļā apakšā. Sapratāt? Atkusa apakšā vaļā, un tad novilka tās plates nost, un tad bēra to zemi virsū, to nenasalušu. Nevar atstāt sasalušu iekšā, tad viņš atkal juks ārā, kad laidīsies vaļā. Jā, tā bij.

/NMV 364/

Prasme pazēt un būt uzmanīgiem pret pazēm intervēto cilvēku runā izrādījās ļoti būtisks intervētāju prasmes aspekts, kas atstājis jūtamā ietekmi uz intervijām ne tikai Māras Lazdas dokumentētajos ierakstos. Pauzes un klusuma izjūta kā būtisks saskarsmes lauka elements jāatzīmē arī A. Lūses un I. Strazdiņas interviju ierakstos,

vai arī tieši otrādi – neprasme izturēt pauzi M. Hinkles un B. Belas intervijās. Intervējot latviešu vecākās paaudzes cilvēkus laukos, tā ir ļoti svarīga prasme, jo vecākā gadagājuma cilvēkiem parasti ir dabiski lēnāks dzīves ritms un līdz ar to arī lēnāks runas ātrums. Lauku dzīves ritms vienmēr ir atšķiries no pilsētnieciskā ar tempu, ātrumu, ar kādu notikumi nomaina viens otru, un ar cilvēku gatavību pielāgot savu rīcību mainīgajiem apstākļiem. Gan agrāk, gan arī tagad laukos dzīves ritms ir lēnāks. Pārklājoties šiem abiem nosacījumiem, izrietošiem no atšķirībām gan paaudžu starpā, gan arī starp pilsētas un lauku dzīves ritmu, kļūst saprotams, ka pauzēšana intervijās no stāstītāja puses visbiežāk ir viens no tradicionāliem komunikatīviem paņēmieniem, izteiksmes līdzeklis, kas pauž (atkarībā no konteksta) pasaules izjūtu un dzīves ritmu, rada uztveres un komunikācijas telpu, kurā notiek teiktā saprašana un runātāju saprašanās. Bieži vien pauze ir izteiksmes paņēmiens, kas tiek lietots, lai pasvītrotu sacītā nozīmi. Un tikai reizēm ieilgusi pauze ir zīme, ka jāuzdod nākošais jautājums.

Tomēr nevar teikt, ka intervētāji, kas neizjūt pauzes nozīmi sarunā tik labi, regulāri būtu pārtraukuši tikko iesākta stāsta pavedienu ar jautājumiem, tā pārtraucot arī visus turpmākos stāstus (Thompson, 1988). Vai arī otrādi – intervētāju prasme pauzēt vienmēr radīja lielisku dzīvesstāstu. Tagad, analizējot 11 intervijas, kurās pati biju vienīgā vai viena no intervētājām, saprotu, cik ļoti steidzos uzdod nākamo jautājumu pie kaut nedaudz ieilgušas pauzes un pārtraucu dažu labi iesāktu stāstu ar nevietā uzdotu precizējošu jautājumu. Divas dzīvesstāsta intervijas (NMV 374, NMV 375) ir brīnišķīgi stāsti, pateicoties intervēto cilvēku stāstītprasmei un neskatoties uz manu neprasmi pauzēt. 8 variējas starp vadītu interviju un ciešu dialogu, kurā jautājumi mijas ar atbildēm atkarībā no stāstītāja vēlmes un prasmes runāt un manas prasmes uzdot jautājumus, vadot interviju, un vajadzīgā brīdī ieturot pauzi. Vienīgi intervijā ar Emīlu Zēmeru (NMV 341) šķiet, ka tiek apklusināts iespējams stāsts vismaz pāris epizodēs, kad stāstītājs nokļūst abu intervētāju (M. Hinkles un B. Belas) gandrīz vienlaicīgi uzdotu jautājumu krustugunīs, turklāt brīžiem precizējošie jautājumi tik ātri seko viens otram, ka tikpat kā neatstāj vietu atbildēm. Stāstītājs nav pārāk runīgs, mēdz ieturēt garas pauzes, tomēr atsevišķas savas dzīves epizodes izstāsta labi. Intervētājas stāstītāja lēno runas veidu pārprot, labi neizjūtot situāciju – kad ir jāpauzē un kad tomēr jāuzdod nākošais jautājums. Piemērs:

B.B. – Un kā tālāk? Tad jūs uzreiz sūtīja kaut kur vai ...?

– Nu tad jau gatavoja ešalonu, vagonu, kas ir Stolipina vagoni. Tie pasažieru vilcieni, kad bija pilns vagonš, tad veda prom. Veda prom. Tas brauciens jau bija ilgs. Es nezinu, mēnesi varbūt, kādas 3 nedēļas, kamēr tas ...

B.B. – Un jūs teicāt – pasažieru vagoni. Tad tie bija, kurā nu atradās ...?

– Viens vagonš ar restēm, viens vagonš piekabināts pie pasažieru...

B.B. – Ā! Bet tas bija tā kā tāds ... tā ka bija tie preču vagoni?

– Nē, nē. Nu tāds kā pasažieru vagonš. 3 lāviņas: apakšā, vidū un augšā.

B.B. – Un tad 6 cilvēki...?

– Bet restes priekšā durvīm un logiem, restes priekšā.

B.B. – Kontrole un viss..

– Apsardze.

B.B. – Un kā tad brauciena laikā bija ar ūdeni un pārtiku?

– Nu ūdeni deva tikai vienreiz pa dienu un siļķes deva. Siļķes deva, lai speciāli gribētu dzert. Vienreiz pa dienu ūdeni tikai laida nodzerties.

M.H. – Un laida arī kādreiz jeb ...?

B.B. – Uz tualeti?

– Nu no rītiem un vakaros laida uz tualeti. No rīta un vakarā tikai, pa dienu – ne.

Pa vienam laida ārā.

M.H. – Un kā tie pārējie, kas tur tanī vagonā bija, tie bija tāpat kā jūs notiesāti uz tik un tik gadiem, un tā?

B.B. – Nu politiskie.

– Jā, jā. Bija visādi. Uz 10, uz 25 gadiem, veci un jauni. Bija tādi veci vīri.

B.B. – Teiksim, jūs atceraties tanī jūsu kameriņā, kupejiņā, kas tie bija par cilvēkiem, ar ko jūs braucāt?

(NMV 341)

Stāsts veidojas savstarpējā sarunā, un tieši sarunas smalkās nianšes un tās dalībnieku savstarpējā izjūta ir svarīgas komunikācijas sastāvdaļas, kas ļauj veidoties labam dzīvesstāstam. Prasme uzdot jautājumus un klausīties, prasme stāstīt un vēlme dalīties pieredzē ir nepieciešamas autobiogrāfiskās intervijas sastāvdaļas. Biogrāfiskās intervijas gaitu iepriekš tikpat kā nav iespējams paredzēt, un intervētājam ir jābūt pietiekoši elastīgam, lai piemērotos situācijai. Līdzīgi ir arī antropoloģes V. Skultānes novērojumi:

Būdama lauka pētniece, es nekad neesmu bijusi pārliccināta, ka intervijas galu galā sniegs dzīvesstāstu. Iepriekš es nekad nezinu, kādu lomu man uzticēs intervējamie. Daži domā, ka es ieradīšos ar garu jautājumu sarakstu. Reiz kāda sieviete man teica: „Es domāju, ka jūs atnāksiet sagatavojusies.” Viņa bija pārdzīvojusi neiedomājami vētrainu

pagātni un pati nevarēja izveidot stāstu, vismaz nevēlējās tajā dalīties. Citā reizē, tikko pārkāpusi mājas sliekšni, es kļuvi par vienīgo gara dzīvesstāsta klausītāju. Šādos gadījumos jebkuri plāni, ko es būtu varējusi izstrādāt, kļuva pilnīgi nederīgi. (Skultāne, 2001:93)

3.2.3. Citu intervijas dalībnieku klātbūtnes ietekme

Pēc tā, cik lielā mērā intervija mainījās (vai nemainījās) atkarībā no citu klātesošo parādīšanās intervijas laikā, var redzēt, cik ļoti liela nozīme ir intervijas dalībnieku jūtīgumam un cik lielā mērā dzīvesstāsta intervija ir situatīvs notikums. Šajās intervijās *citi* nozīmē intervējamā cilvēka dzīvesbiedri/u un/vai ekspedīcijas lokālos organizētājus, īsu brīdi lielā daļā interviju – filmētāju grupu, kā arī iedomāto klausītāju klātbūtni. Citu klātbūtnē intervijā bija gan pozitīva, gan negatīva ietekme.

Piemēram, vairākās intervijas situācijās spilgti parādījās *laulāto draugu attiecības*. Uzskatāmi varēja pārliecināties, cik pamatots ir ieteikums intervēt laulātos atsevišķi. Vienīgi situācijā, kad abiem laulātajiem ir labas attiecības, kopīga piedalīšanās intervijā bija pozitīva. Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts 96” ir divi pozitīvi piemēri – intervija ar Veru Vinkleri un Franci Buividu (NMV 340) un intervija ar Arvīdu Jaunzemi (NMV 345), kad tiek intervēts vīrs un sieva piedalās kā klausītāja. Pirmajā gadījumā abi dzīvesbiedri tiek intervēti vienlaicīgi un stāsta pamīšus par vienu un to pašu dzīves posmu – piemēram, bērnību, skolas gadiem, kara gadiem, vai stāsta par specifisku pieredzi – piemēram, dienestu leģionā vai iestāšanos komunistiskajā partijā. Intervijā ar Arvīdu Jaunzemi sieva (lietuviete) šķiet runātīgāka pēc rakstura, tomēr nevēlas tikt intervēta. Viņa ar cieņu izturas pret vīru un runā tikai garu paužu brīžos. Piemēram, sieva pārtrauc ieilgušo pauzi pēc intervijas pieteikuma, īsi iepazīstinot ar vīra biogrāfiju, un tikai tad lēnām stāstu uzsāk stāstītājs. Intervijas gaitā vīrs atraisās, un pauzes kļūst arvien īsākas. Sieva nejaucas vīra stāstījumā, tomēr reizēm atgādina par kādu būtisku dzīves epizodi, reizēm kādus notikumus izstāsta vīra vietā, reizēm sniedz savu skatījumu uz notikušo.

Pārējos gadījumos intervijas notika atsevišķi pat bez īpašas intervētāja uzstājības vai taktikas. Vienīgi dažas epizodes liecina, cik tās būtu neveiksmīgas, ja nebūtu apstākļu sakritību, kuru dēļ otrs laulātais devās darbos, iepirkties, vai arī tika intervēts paralēli. Kā negatīvu laulātā klātbūtnes iespaidu varu minēt interviju ar

Zēmeru pāri (NMV 341). Pamatā vīrs un sieva tika intervēti atsevišķi, jo pamīšus devās apdarīt kādus neatliekamus darbus. Bet dažkārt vīra klātbūtne apklusināja sievas stāstu – gan tiešā veidā pārtraucot viņas stāstījumu, uzskatot, ka tas nav svarīgs, un piedāvājot sievai stāstīt par citu, pēc vīra domām, svarīgāku tēmu, gan arī vienkārši ar savu ierašanos istabā pārtraucot iesāktā stāsta gaitu. Citā intervijā (NMV 342x) izveidojās situācija, kad sieva atgriezās no iepirkšanās tieši intervijas vidū. Vīra iesāktais stāsts pārtrūka, un viņš diezgan asi lūdza sievu netraucēt un doties apkopt dārzu. Radās iespaids, ka viņa stāstā radītais izteikti pozitīvais paštēls bija kontrastā ar to, kādu viņu redz sieva, vai arī intervētājas cieņas pilnā attieksme pret stāstītāju kontrastēja ar laulātā pāra savstarpējo attiecību pamatu.

Novērtējot biogrāfiskās intervijas, kurās tika intervēti abi dzīvesbiedri (vai bija iecerēts intervēt abus), vīrieša balss ir dominējošā. Jāatzīmē arī intervija ar Andri Mudiņu (NMV 368), kura plānota kā intervija ar viņa sievu, kura 1949. gadā tikusi izsūtīta. Sievu lūgums sniegt dzīvesstāsta interviju mulsina, bet vīrs pats vēlas tikt intervēts, lai arī nevēlas pieņemt intervijas noteikumus. Vīrieša dominējošo lomu var saistīt gan ar tradicionālo ģimenes galvas lomu, gan ar konkrēto vīriešu lomu vietējā vēsturē. Zēmers ir bijis nacionālais partizāns, Buivids ir bijis leģionārs un abi bijuši represēti – abu vīriešu dzīvesstāsti ir nozīmīgi jaunajā Latvijas vēstures interpretācijā.

Gan pozitīva, gan negatīva ietekme bija *vietējo organizētāju līdzdalībai* intervijā, galvenokārt vēstures skolotājas un novadpētniecības muzeja vadītājas Intas Tuzas personā. Kā pozitīvas klātbūtnes piemēru varu minēt intervijas situāciju, kad Inta Tuza, pārzinot stāstītājas repertuāru, lūdz izstāstīt vairākas dzīves epizodes. Tās skar dzīves humora pusi cilvēku intīmajās attiecībās, kuras stāstītāja acīmredzot neuzskatīja par dzīvesstāsta intervijai atbilstošām – „*tur prasti jāsaka. Bet nu no dzīves tas ir.*” (NMV 343). Kā negatīvu piemēru varu minēt interviju ar Arvīdu Jaunzemi (NMV 345), kad vietējie organizētāji pievienojas intervijai, sarunas gaitu pilnībā novirzot uz novadpētniecības jautājumiem – bijušo saimnieku vārdiem un saimniecību raksturojumiem, īpašumu robežām un nosaukumiem. Viņu jautājumi pārsvarā nedeva vietu izvērstām atbildēm un nerespektēja dzīvesstāsta intervijas pamatprincipus. Labi, ka vietējie cilvēki – vēstures skolotāja I. Tuza un bibliotēkas vadītāja A. Dvariške, pievienojās intervijai tās pēdējās minūtēs. Līdzīgi arī intervijā ar Pauli Beļicki (NMV 365) Inta Tuza aktīvi virza sarunu, tikai šajā gadījumā viņas klātbūtnei ir pozitīvs iespaids. Viņa ir klāt intervijā ilgāku laiku un iejūtīgāk izturas pret stāstītāja teikto, reizēm ļaujot izvērsties stāstam. Ar novadpētniecību un vietējo

vēsturi saistītie jautājumi, ko uzdod novadpētniecības entuziaste, ne tikai aptver vietu nosaukumus un ziņas par cilvēkiem, bet arī izvilina no visai nerunīgā stāstītāja vairākus atgadījumus, kas būtiski saistīti ar viņa biogrāfiju. Jāatzīmē, ka šajos gadījumos acīmredzot liela nozīme ir stāstītāju un vietējo organizētāju iepriekšējām pozitīvām attiecībām (kā pirmajā un pēdējā piemērā, kad I.T. izturas ar lielāku cieņu pret stāstītāju) vai dziļāku personisku attiecību trūkumam (kā intervijā ar Jaunzemi – svarīga tikai informācija, ko cilvēks var sniegt. Otra iespējamā interpretācija – saruna bija drīzāk formāla pieklājības un intereses izrādīšana attāli pazīstamam cilvēkam).

Nākošais aspekts jautājumā par citu klātesošu personu ietekmi uz intervijas gaitu ir *videoieraksta ietekmes* izvērtēšana. Vairākās intervijās neilgu laiku (apmēram 15 līdz 30 minūtes) kā klātesošie piedalījās filmētāju grupa (precīzāk – filmētājs un kāds asistents). Filmēšana lielākoties satrauca stāstītājas, bet radītais mulsums tomēr bija ātri pārejošs. Nelikās, ka stāstītāji vīrieši uztrauktos par to, ka viņus filmē. Filmētā epizode dažos gadījumos bija priekšnesums filmētājiem, kad interesantākā stāsta epizode tika atkārtota vēlreiz – tā pārsvarā notika pirmās trīs dienas, kad filmētājs bija Hugo Miķelsons (ASV, brīvprātīgais talcinieks). Pēdējās trīs dienas filmēja Ēvalds Lācis (tobrīd Kultūras akadēmijas students), kurš necentās neko speciāli inscenēt un neveidoja filmēšanai speciālu priekšnesumu. Interviju ierakstos ir grūti restaurēt filmēšanas epizodes. Galvenokārt tādēļ, ka pieredzes trūkuma dēļ diktofonā lielākoties netiek fiksēta pilnīgi visa intervija – diktofons tiek izslēgts, ierodoties filmētājiem, un tiek ieslēgts, turpinoties stāstam par dzīvi filmēšanas laikā vai pēc tās.

Izņēmums – intervija ar Elvīru Ģermani (NMV 352). Šajā intervijā filmēšanu kā daļu no priekšnesuma iekļauj pati stāstītāja, kura vēršas pie filmētājiem sekojoši:

- Un kas tas tāds par verķi tagad ir?
- Videofotogrāfija.
- Nē, mani fotogrāfēt nevajag, sabojāt filmu. Goda vārds, jūs nevariet iedomāties, kā mans ģimīs nepanes šito te! Nelabi palikās. (NMV 352)

Tā kā filmēšanas epizodes ierakstos ir grūti atpazīt, var secināt, ka filmēšanas dēļ intervijās nenotiek būtiska tēmu vai sarunas struktūras maiņa (piemēram, stāstu nomaina jautājumi un atbildes). Tas liek domāt, ka īsā filmēšana atstāja uz stāsta gaitu mazāku iespaidu nekā tuvu vai pazīstamo (vietējo) cilvēku klāt pienākšana intervijas

laikā. Drīzāk filmēšana uztverta kā dabiska dzīvesstāstu ekspedīcijas sastāvdaļa, kas varbūt pat pasvītvoja notiekošā svarīgumu atsevišķu intervēto cilvēku acīs.

Cits jautājums – cik ētiski un teorētiski pareizi notika interviju videodokumentācija, vai ar stāstītājiem notika īpaša vienošanās arī par filmētā materiāla izmantošanu? Vai cilvēku piekrišana filmēšanai tika lūgta vairāk formāli, faktiski nemaz nedodot iespēju atteikties, vai arī intervētajiem cilvēkiem tika dota iespēja apdomāt – viņi vēlas tikt filmēti vai nē? Tikai vienā vienošanās līgumā ir fiksēts lūgums filmēto nerādīt publiski. Vienošanās līgumā tiek minēts, ka autors sniedz atļauju atmiņu glabāšanai, pavairošanai un izmantošanai pētījumos, neprecizējot dokumenta raksturu – tas ir audio ieraksts, videoieraksts vai kādi citi atmiņu materiāli, kas formāli ļauj brīvi interpretēt vienošanos, attiecinot to arī uz atļauju uzglabāt un brīvi (vai ar ierobežojumiem) izmantot videoierakstu. Tomēr, ņemot vērā veco ļaužu emocionālo pārdzīvojumu intervijas laikā, nedomāju, ka viņi racionāli apsvēra dokumentēto atmiņu liecību daudzveidīgās tālākās izmantošanas iespējas – ne attiecībā uz videoierakstu, ne audio ierakstiem. Kā atzīmējis Dž. Spradlijs, intervētie cilvēki un pat pētnieks ne vienmēr var paredzēt visas implikācijas, kas var rasties no materiāla tālākās izmantošanas, tādēļ ikvienā gadījumā tā ir pētnieka atbildība, kā materiāls tiek izmantots un rūpēties par to, lai izmantojuma veids neaizskartu personas godu un cieņu (Spradley, 1979). Tātad no formālā viedokļa profesionālās ētikas normas nav pārkāptas un ikvienā gadījumā pētnieks ir tas, kurš pieņem izšķirošo lēmumu par konkrētā materiāla izmantojumu, pat, ja intervētais cilvēks nekādus ierobežojumus nav norādījis.

Vēl, aplūkojot citu klātesošo ietekmi uz interviju, jāmin arī netieši klātesošo iespaids – jeb *iedomāto intervijas klausītāju klātbūtne*. Pati intervijas situācija paredz, ka tās dalībnieki rada materiālu, kas vēlāk tiks izmantots kādiem tālākiem nolūkiem – pētījumiem, publikācijām, muzeju ekspozīcijās vai tml. Dažos gadījumos stāsts vairāk tiek stāstīts intervētājam kā cilvēkam, aizmirstot par to, ka interviju varētu klausīties vai lasīt arī citi cilvēki. Tā, piemēram, intervijas noslēgumā stāstītāja (NMV 358x) atceras par citu iespējamo klausītāju pastāvēšanu un lūdz nenodot interviju vietējā novadpētniecības muzejā. Intervijas laikā viņa atklāti runāja par saviem personīgās dzīves pārdzīvojumiem, stāstīja par vietējiem konfliktiem, zagšanu, kā arī visai kritiski izteicās par vietējiem cilvēkiem, tai skaitā skolotājiem. Lai arī neviens netika saukts vārdā, viņa pilnīgi noteikti nevēlējās, lai viņas teiktais būtu pieejams vietējiem cilvēkiem, kuri ātri atšifrētu stāsta varoņus un pēc tam

stāstītāja pati kļuva par galveno varoni vietējo sarunu aprītē. Vēl dažās intervijās (NMV 359x, NMV 366x) vienošanās lapā ar stāsta autorēm ir minēts, ka publicēšanas gadījumā jāievēro anonimitāte un īpaši atzīmēts lūgums nenodot ierakstus vietējā novadpētniecības muzejā – tāvad privātā vēsture vietējās sabiedrības mērogā ir īpaši jūtīga lieta.

Bet dažos gadījumos stāsts jau no paša sākuma tiek stāstīts kā vēstījums plašākam cilvēku lokam. Iespējams, paturot prātā to, ka intervētājs tikai pilda savu uzklaustāja un reģistrētāja lomu šajā gadījumā. Plašāka klausītāju loka netiešā klātbūtne vai vismaz sabiedrībā dominējošo viedokļu spiediens jūtams arī gadījumos, kad kaut kas netiek stāstīts tieši tādēļ, ka intervētājs ir ne tikai fiziska persona, bet, pirmkārt, pārstāv plašāku auditoriju un, otrkārt, visu runāto fiksē audioierakstā. Parādās intervējamo cilvēku jūtīgums attiecībā pret sociālajām un politiskajām implikācijām, kas var rasties informācijas sniegšanas dēļ. Tā piemēram, viena poļu sieviete (NMV 350) nerunā par to, kā pēckara laikā bijusi iznīcinātāju organizācijā jeb *istrebiķeļos* – šis fakts parādās citos stāstos (NMV 354 un NMV 353). Savukārt bijušās padomju saimniecības priekšsēdētājas stāstā (NMV 349) maz konkrētu epizožu, vairāk vispārīgas lietas un vērtējumi. Viņa stāsta tikai par savām labajām iecerēm saimniecībā un grūtībām pārmaiņu laikos, visus neizdošanās iemeslus projicējot uz ārējiem apstākļiem. Stāstītāja pat nepiemin nesaskaņas un konfliktus sabiedrības izjukšanas posmā, par ko tiek runāts vairākos citos stāstos (NMV 352, NMV 358x), vienīgi vispārīgi norāda, ka tagad cilvēki ir ļoti mainījušies – kļuvuši naidīgi un nenovīdīgi. Stāstītāja tikai anketas aizpildīšanas laikā atzīst, ka bijusi komunistiskajā partijā – viens no jautājumiem ir par līdzdalību organizācijās vai biedrībās. Tikmēr citā dzīvesstāstā (NMV 354) viņa raksturota kā „*riktīga partijniece*”. Ņemot vērā šo norādi, var tikai nojaust noklusēto, un secināt, ka intervētā sieviete nevar atrast šodienas situācijai iederīgu interpretāciju daudziem notikumiem savā biogrāfijā. Lai gan stāstītāja dzīvē bijusi aktīvas darītājas pozīcijā, stāstā par šo dzīvi tiek radīts pasīvas novērotājas paštēls un daudzas dzīves epizodes un sociālās lomas tiek noklusētas - iespējams, izjustas vai iedomātas sociālās vainas un sociālā spiediena rezultātā.

3.3. Dzīvesstāstu kā komunikatīvu notikumu novērtējums

Dzīvesstāsta intervija var tikt uzlūkota kā vislabākais veids, kā sociālie zinātnieki var piekļūt citu cilvēku dzīves pieredzei nolūkā izprast sabiedrību kā

veidotu no atsevišķiem indivīdiem, kuri pārmanto, lieto un radoši pārveido resursus, ko sastop savā dzīves telpā. Tomēr intervijas situācijas analīze parāda, ka stāsts par dzīvi nevar tikt skatīts nekritiski – kā stāstītāja dzīves nospiedums. Dzīvesstāsts, ko iegūst intervijas laikā, ir situācijas ietekmēts atsevišķu dzīves notikumu spilgts pasniegums dialogā starp stāstītāju un intervētāju, kuru veido gan dzīves notikumu attēlojums valodā, gan sabiedrībā un konkrētajā sociālajā grupā pastāvošie priekšstati, normas un komunikācijas noteikumi.

Biogrāfisko interviju kā komunikatīvu notikumu analīze parādīja, kā tās dalībnieku priekšstati par dzīvesstāsta interviju un ievērotie komunikācijas noteikumi nosaka to, kas tiks ierakstīts – dzīvesstāsts, dzīves vēsture vai saruna. Biogrāfiskā intervija ir īpašs komunikatīvs notikums – ar saviem specifiskiem noteikumiem, kuri būtu jāpieņem un jāievēro abām intervijā iesaistītajām pusēm – intervētājam un stāstītājam. Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” intervētāju uzdevums bija ierosināt stāstu par dzīvi, nodibināt un uzturēt sadarbības attiecības, lai rezultātā ierakstītu labu personīgās pieredzes stāstu. Bet stāstītāji sadarbojās ar intervētājiem saskaņā ar savu izpratni par intervijas uzdevumu un saviem iepriekšējiem pieņēmumiem par interviju, dzīvi un stāstiem, intuitīvi virzot sarunu par to, par ko ir pieņemts runāt un kā viņiem šķiet pieņemami to darīt. Tādēļ ierakstītais materiāls ir tik atšķirīgs, neskatoties uz līdzīgajiem nosacījumiem, kurus bija iecerēts ievērot.

Biogrāfiskās intervijas gaitu un komunikācijas noteikumu izvēli ietekmēja gan sadarbības raksturs, kāda nodibinājās starp stāstītājiem un intervētājiem, gan intervēto cilvēku priekšstati par notiekošo, gan viņu motivācija iesaistīties intervijā, gan prasme un spēja to darīt. Intervijas notikumā ir cieši saistīti gan situatīvie aspekti intervijas dalībnieku attiecībās (piemēram, sadarbības raksturs, prasme vadīt interviju, stāstītprasme, citu klātesošo ietekme), gan sabiedrībā pastāvoši priekšstati, vērtības un komunikācijas normas. Tā piemēram, Latvijā 90. gados bija spēcīga nepieciešamība radīt citu vēsturi, kura tika meklēta galvenokārt cilvēku atmiņās. Atmiņu vēstījumu nozīmīgums sabiedrībā bija svarīgs priekšnoteikums cilvēku atsaucībai un izpratnei par dzīvesstāstu vākšanas nepieciešamību, kas stiprināja motivāciju piekrist intervijai.

Dzīvesstāsta intervijas tika ierakstītas, kad izdevās nodibināt sadarbības attiecības un intervētājiem cilvēkiem bija skaidrs priekšstats par dzīvesstāstiem (kā Haraldam Cābelim un Almai Dreimanei), vai radās vismaz intuitīva izjūta par dzīvesstāsta intervijas noteikumiem pēc skaidrojuma par intervijas mērķiem un sarunas gaitā (kā Elvīrai Ģērmanei, Antonam Burakam un vēl dažiem citiem). Tad

tika ievēroti dzīvesstāsta intervijai nepieciešamie komunikācijas noteikumi, kas paredz arī noteiktu sociālo lomu ievērošanu – intervētājs ir labs klausītājs, bet intervētais cilvēks pilnībā uzņemas būt sava dzīves stāsta autors. Kā to parādīšu nākošajā nodaļā, dzīvesstāsta izveidošanai ir nepieciešams būt ļoti prasmīgam stāstītājam – tas nozīmē, ir brīvi jāpārvalda plašs lingvistiskais repertuārs un noteiktas performatīvās iemaņas.

Vidējas vai zemas lingvistiskās un performatīvās kompetences dēļ cilvēks, pat gribēdams, nevar izveidot stāstu. Šajās situācijās tieši intervētājam bija jābūt pietiekami prasmīgam, lai iegūtu vismaz labu dzīves vēsturi – iespējami pilnīgu informāciju par intervētā cilvēka dzīves notikumiem. Tā vairākos gadījumos, sastopoties mazāk apdāvinātiem stāstītājiem (vai pat izteikti mazrunīgiem cilvēkiem) un prasmīgām (vai mazāk prasmīgām) intervētājām, tika ierakstītas dzīves vēstures intervijas (kā intervija ar Pauli Beļicki, Zigfrīdu Strēlnieku, Emīlu Zēmeru u.c.). Tomēr dzīves vēstures intervijas tika ierakstītas arī tajos gadījumos, kad cilvēki vēlējās tikt intervēti, un nevēlējās (nevis nevarēja) stāstīt paši. Arī šajās intervijās tiek ievēroti dzīves vēstures intervijas noteikumi. Proti, intervētāja jautājumi ir tie, kas virza sarunu, kaut gan intervēto cilvēku atbildes uz jautājumiem ir dažādas – gan īsi teikumi, gan garāki stāstījumi.

Iemesli, kādēļ cilvēki pieņēma dzīves vēstures intervijas noteikumus, ir visai dažādi. Pirmkārt, kā jau iepriekš atzīmēju, daudziem trūka prasmes un iemaņu izveidot stāstu par savu dzīvi. Otrkārt, neizveidojās labs cilvēcisks kontakts, kā rezultātā nenodibinājās labas sadarbības attiecības. Treškārt, intervijas situācija cilvēkus mulsināja un viņi bija piesardzīgi personiskās dzīves atsegšanā, lai gan vēlējās būt pieklājīgi. Ceturtkārt, nevarēja savu dzīvesstāstu izveidot saskaņā ar jauno vēstures interpretāciju, kāda pastāvēja Latvijā 90. gados.

Dažos ekspedīcijas ierakstos intervētie cilvēki ir vēlējušies sekot sarunas noteikumiem un nav vēlējušies pieņemt ne intervijas, ne dzīvesstāsta intervijas gadījumā nepieciešamos komunikācijas noteikumus un sociālās lomas. Draudzīga saruna par dzīvi ir visai pazīstams runas notikums ikdienā, ar kuru acīmredzot ir tikusi saistīta arī dzīvesstāsta intervijas situācija (kā intervijā ar Andri Mudiņu). Draudzīgas sarunas noteikumi tika ievēroti arī situācijās, kad intervētās sievietes atskārta, ka viņu dzīves pieredze ir pārāk sāpīga, lai par to runātu, vai arī nespēja adaptēties intervijas situācijai. Kā atzīmē pieredzējuši pētnieki, cilvēkiem nav pienākuma dalīties ar intervētāju savā dzīves pieredzē un var izveidoties situācija, kad cilvēks tikai

intervijas gaitā saprot, ka viņš vai viņa nevēlas stāstīt par savu dzīvi (Miller, 2000, Spradley, 1979). Drīzāk ir jābrīnās par to, ka kāds vēlas jums, nepazīstamam svešiniekam, ziedot savu laiku un dalīties ļoti personīgā pieredzē, nekā par to, ka kāds to nevēlas.

Tika arī analizēts, kā intervijas situāciju ietekmē citu cilvēku klātbūtne vai iesaistīšanās intervijas procesā. Tika konstatēts, ka acīmredzamākā citu dalībnieku iesaistīšanās intervijā – stāstītāja filmēšana, uz stāstījuma gaitu atstājusi ievērojami mazāku iespaidu, nekā tuvu cilvēku klātbūtne, vietējo ekspedīcijas organizētāju iesaistīšanās vai iedomāto klausītāju iespaids. Stāsta vai sarunas tēmas filmēšanas dēļ praktiski nemainās, bet pārējos gadījumos mainās, intervētā cilvēka iesākto stāstījumu papildinot, pārtraucot vai ierobežojot intervijā iekļaujamo dzīves notikumu loku. Tas norāda, ka dzīvesstāsta sniegšana ir sociāla darbība, kuras laikā ik brīdi notiek personiskās pieredzes interpretācija saskaņā ar sociālajiem priekšstatiem, mainīgajiem sociālajiem apstākļiem un starppersonu attiecībām intervijas laikā.

Tomēr, ne tikai intervijas situatīvie aspekti un sabiedrībā pastāvošie priekšstati par atmiņu nozīmīgumu un nepieciešamību pārrakstīt vēsturi veidoja komunikācijas noteikumus, kuru ievērošanas rezultātā tika ierakstīti dzīvesstāsti, dzīves vēstures vai sarunas par dzīvi. Analīzes gaitā kā nozīmīgs komunikācijas noteikums tika atklāta normu klātbūtne, kas nosaka, kā sociālajā saziņā izturēties pret emocionalitāti. Atsevišķos pieredzes stāstos emocionālo pārdzīvojumu atsegšana veido stāsta žanra atslēgu, liekot stāstīto uztvert kā traģēdiju. Atsevišķos dzīvesstāstos atsegtie emocionālie pārdzīvojumi drīzāk veido stāstītāja paštēlu, atklājot viņu kā emocionāli jūtīgu cilvēku. Tomēr kopumā emocijas un pārdzīvojumi tiek distancēti gan no intervijas kā notikuma (uztraukums reti tiek izrādīts atklāti), gan no autobiogrāfiskā stāstījuma un atbildēm uz intervētāju jautājumiem (par pārdzīvojumiem un emocionālajām izjūtām par notikušo tiek klusēts gan stāstos, gan jautājumos).

Jāatzīmē, ka emociju loma cilvēku sociālajā rīcībā un sociālās normas, kas saistītas ar emociju kontroli, izpaušanu un pārrunāšanu, ir socioloģijā maz pētīts jautājums, lai gan pēdējos gados tiek norādīts uz emocijām kā nozīmīgu rīcības motivāciju avotu (Inglis, 2001). Zinātniskajā literatūrā par biogrāfisko metodi socioloģijā emocionalitātei nav pievērsts vairāk uzmanības, kā norādīts uz cilvēkiem kā jūtīgām būtnēm (Miller, 2000). Doktora pētījums konstatē emocionalitāti un sociālās normas, kas kontrolē emociju izpaušanu saziņā, kā nozīmīgu aspektu biogrāfiskajā intervijā, kas būtiski iespaido gan stāstījuma gaitu intervijas procesā

(piemēram, stāstītājas emocionāli jūtīgā reakcija uz dzīvesbiedra komentāriem), gan ierakstītā materiāla formu un saturu kopumā (emociju distancēšana no stāsta par dzīves notikumiem un konsekventa nejautāšana par izjūtām lielākajā daļā interviju). Tādējādi emociju loma, kontrole un izpaušana sociālajā saziņā un rīcībā parādās kā joma, kam jāpievērš lielāka uzmanība socioloģiskā izpētē, īpaši biogrāfiskajos pētījumos. Pirmkārt, kā pētījumu priekšmetam, ja biogrāfiskie sociologi pretendē uz cilvēka dzīves vispusīgu izpēti. Otrkārt, kā jomai, kuras izpratne ir nozīmīga pētījumu praksē, kritiski izvērtējot pētījumu avotu veidošanos biogrāfiskajā intervijā.

4. nodaļa

DZĪVESSTĀSTI KĀ MUTVĀRDU TEKSTI

*Un cik dīvaini, ka ar to valodu, kas ir mūsu rīcībā,
mēs vispār spējam kaut ko izdarīt!
L. Vitgenšteins (1997:55)*

Dzīvesstāsti dzīvo valodā, tādēļ jautājums par valodu ir viens no svarīgākajiem stāstījumu pētījumos. Stāsts par pieredzi vienmēr ir pieredzes interpretācija valodā, un ir svarīgi saprast interpretācijas noteikumus – pieredzes izpausme ir darbība, kas sakņojas sociālā situācijā, kurā atrodas reāls cilvēks konkrētā kultūrā, noteiktā vēstures momentā. Autobiogrāfiskie stāstījumi sākas sarunā, intervētāja un stāstītāja saskarsmes procesā, bet atmiņa un individuālās pieredzes stāsts specifiskā veidā sakņojas kultūrā (Brockmeier, 2000: 52). Autobiogrāfiskajam naratīvam ir divējāda daba: no vienas puses, tas ir subjektīvs vēstījums, ko raksturo subjektīvs naratīvo fakti jeb notikumu sarindojums, bet, no otras puses, naratīva aktualizācija iespējama tikai tad, ja ir kāds kopīgs vēsturisko un biogrāfisko fakti, kultūras atsauču lauks (Vēvere, 2002: 103). Viens no vadošajiem speciālistiem naratīva analīzes pieejā, psihologs Makss Frīmens raksta:

Mana autobiogrāfija ir ne tik daudz par mani pašu, par manas pieredzes krīzēm un dīvainībām, kā par manu pasauli, manu esamību kā sociālam un kultūras subjektam. (Freeman, 2002: 194)

Šajā disertācijas nodaļā tiks analizēta stāsta dzīve valodā ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās – lingvistiskais repertuārs un kultūras resursi, kas palīdz individuālajai pieredzei iegūt mutvārdu stāsta formu. Lai identificētu dažādās lingvistiskā repertuāra un kultūras resursu balsis, pirmkārt, tiks analizēti valodas izteiksmes līdzekļi un, otrkārt, naratīvie modeļi dzīvesstāstos. Šie abi valodas aspekti kopā veido izteiksmes formas, kuras situē stāstītāju individuālo pieredzi kopīgā kultūras un valodas telpā Latvijā. Analizē tiks ievērota koncepcija par daudz balsību stāstījumu, meklējot gan izteiksmes veidu dažādību, gan kopīgos atbalsta punktus – latviešu vecākās paaudzes runātai valodai raksturīgus izteiksmes līdzekļus un līdzīgus elementus stāstu struktūrā. Vienlaicīgi

tiks izvērtētas šīs koncepcijas lietojuma iespējas, tās pozitīvie un negatīvie aspekti. Aplūkojot individuālo valodas lietojumu, disertācijā tiks ievērots pieņēmums, ka biogrāfiskās intervijas ir mutvārdu priekšnesumi (Bauman, 1986) un personīgās pieredzes izteikšanai indivīds apzināti vai neapzināti meklē atbalstu jau nostabilizētos izteiksmes veidos un valodas repertuārā (Tonkin, 1992, Skultans, 1998, Freeman, 2000).

Lingvistiskā repertuāra krātuve nepastāv kā ārpus indivīdiem esošs dots veselums, ko lietotāji vispirms apgūst un tad izmanto. Tā pastāv lietojumā un mainās līdz ar cilvēkiem, kas to lieto gan personiskā komunikācijā, gan caur tekstiem. Svarīga loma ir priekšstatam par indivīdu kā tādu, kurš savā izvēlē lietot to vai citu valodas tradīciju fragmentu nav ne pilnīgi brīvs, ne pilnīgi determinēts. Izvēle lielākoties nav apzināta, drīzāk intuitīva, taču to vada konkrētās sabiedrības komunikatīvo normu un tradīciju gandrīz vai ķermeniska pazīšana (Freeman, 2000: 198). Cilvēks ir iesaistīts konkrētā valodas un kultūras telpā neatkarīgi no tā, cik lielā mērā viņš to apzinās vai atzīst. Lingvistiskā repertuāra lietojumu nosaka intuitīva un situācijas noteikta izvēle, ko katrā konkrētā biogrāfiskajā intervijā ir veidojuši daudzi savstarpēji pārklājušies apstākļi – mirkļa izjūta, situācijas izjūta, attieksme pret interviju un intervētāju, stāstītāja sociālais statuss un intereses, intervētāja sociālais statuss un intereses, atvērtība komunikācijai, simpātijas pret vienu vai otru izteiksmes veidu, vēlme sevi parādīt tā vai citādi – izcelties starp citiem vai tieši otrādi – pasvītrot kopīgo, kā arī priekšstati par publiski pārrunājamo vai pie sevis paturamo. Turklāt tiešas saskarsmes situācijā lingvistiskais repertuārs var tikt lietots tikai pateicoties noteiktām komunikatīvām un performatīvām iemaņām (Haimzs, 2003).

Atkārtoti klausoties dzīvesstāstu ierakstus un pārdomājot iemeslus, kādēļ tik maz ir to cilvēku, kuriem izdodas izveidot stāstu par savu dzīvi, atklājās arvien lielāka sarežģītība attiecībās starp valodu, pieredzi un stāstu. Ikdienas diskursā šķiet pašsaprotami, ka vienīgi vārda mākslinieki – rakstnieki un dzejnieki sava talanta un valodas izjūtas dēļ ir privilģēti pārvērst dzīves stāstos. Biogrāfiskās metodes piekritēji reizēm pieņem, ka gandrīz visiem cilvēkiem būtu jāvar pārvērst savu dzīvi stāstā – jo gandrīz visiem taču ir kāda dzīves pieredze un pagātne, par ko varētu stāstīt, un runas spējas, kas to ļautu veikt. Biogrāfisko interviju laikā izrādās, ka stāstīšana daudziem rada grūtības un izteikt pieredzi valodā vienkāršam cilvēkam visbiežāk nemaz nav viegli. Jau iepriekšējā nodaļā tika atzīmēts, ka biogrāfiskā intervija nav parasta ikdienas situācija un cilvēki nav raduši ikdienā veidot garus

stāstījumus par savu dzīvi, tādēļ arī intervijas situācijā ne visiem to izdodas veikt (Portelli, 1998). Tomēr pastāv arī vēl kāds cits skaidrojums, kas uzsver dzīves, pieredzes un valodas sarežģītās attiecības. Jau 80. gadu vidū antropologs Edvards Bruners (Bruner, 1986) uzsvēra, ka pieredzi gūst ne tikai verbāli, bet arī tēlos un iespaidos. Autors norādīja uz būtiskajām atšķirībām starp dzīvi, pieredzi un stāstu par to. Dzīvesstāstā šīs atšķirības pastāv starp dzīvi kā dzīvotu (realitāte), dzīvi kā pieredzētu (pieredze, kā realitāte parādās apziņā) un dzīvi kā stāstītu (stāsts, pieredzes izpausme valodā) (Bruner, 1986:4). Tomēr tikai pēdējos gados naratīvu pētnieku vidū problemātiskās attiecības starp pieredzes veidošanos un pieredzes izpausmēm ir kļuvušas par nopietnu pētījumu lauku. Tiek secināts, ka nepieciešamas pūles, lai piešķirtu pieredzei naratīvu veidolu. Doktora pētījumā, analizējot dzīvesstāstus kā mutvārdu tekstus, tiks izvērtēts arī apgalvojums par individuālajiem pūliņiem piešķirt pieredzei šo naratīvo veidolu.

Rakstīt par valodu mutvārdu stāstījumos apgrūtina ne tikai latviskas terminoloģijas trūkums, bet arī vienotas terminoloģijas trūkums pašā naratīva analīzes pieejā. Naratīva analīzes pieeja ir salīdzinoši jauns teorētisks skatījums uz stāstījumiem. Naratīvās struktūras ir mainīgas, neskaidras un subjektīvas, tādēļ to teorētiskās analīzes iespējas ir sarežģītas un prasa arvien jaunas apraksta un apjēguma formas. Turklāt vēlēšanās saprast stāstījumus pastāv vienlaicīgi ar atziņu par viena apraksta veida neiespējamību – postmodernisms iezīmē jaunu situāciju, pat pieprasot atteikties no mēģinājuma ietvert visus dzīves aspektus vienā skatījumā un aprakstīt, izmantojot vienu vienīgu vārdu krājumu (Vēvere, 2001). Līdz ar to naratīva analīzes pieeja piesaka ne tikai skatīt daudz balsību stāstījumos, bet arī izmantot daudz balsību teorētiskajā diskursā par stāstījumiem. Naratīva analīzes pieejā nav notikusi vienošanās par pamatjēdzieniem, un tiek izmantots visai plašs ar līdzīgu nozīmi lietotu jēdzienu klāsts. Naratīvās konvencijas, naratīvie modeļi, naratīvie žanri, autobiogrāfiskā naratīva diskursīvie žanri, diskursīvās prakses, autobiogrāfiskais diskurss, kultūras resursi, lingvistiskais repertuārs – katrs autors lieto mazliet atšķirīgus jēdzienus, tomēr to nozīmes visbiežāk ir līdzīgas un attiecas uz dažādiem paņēmieniem, kas palīdz veidot stāstījumu un izteikt valodā subjektīvo pieredzi (Tonkin, 1992, Riessman, 1993, Tisenkopfs, 1993, Freeman, 2000, Brockmeier, 2000, Wortham, 2000).

Disertācijā dzīvesstāstu valodas analīzē tiks lietoti pamatjēdzieni *lingvistiskais repertuārs*, *naratīvās stratēģijas* un *kultūras resursi*.

Jēdziens *lingvistiskais repertuārs* apzīmē gan valodas gramatiskās formas un struktūras, gan verbālo repertuāru un runas paradumus, kas tiek lietoti, lai saprastos (Haimzs, 2003). Jēdzieni *naratīvās stratēģijas* un *kultūras resursi* apzīmē valodas konvencijas, caur kurām runātāji stāsta, bet klausītāji viņus saprot, un kuras signalizē par noteikta veida interpretācijas klātbūtni un zinošiem klausītājiem veido sapratnes horizontu, kas nav izsecināms no sarunas semantiskā satura vien (Tonkin, 1992).

4.1. Sarunvaloda

Biogrāfiskās intervijas sākotnējā forma ir mutvārdu vēstījums. Zinātniskajā literatūrā tiek norādīts uz nepieciešamību pievērst īpašu uzmanību stāsta mutvārdu formai un ar to saistītajām teksta uzbūves un pasnieguma īpatnībām (Portelli, 1998, Tonkin, 1992). Doktora pētījumā tikai pieredzes stāstu analīzes procesā, mēģinot saprast, kā atsevišķie izteikumi veido un virza stāstījumu, priekšplānā izvirzījās jautājums par runātās valodas īpatnībām. Dzīvesstāstu transkripcijas laikā, mēģinot runāto vārdu „konvertēt” rakstītā, atšķirības starp runāto un rakstu valodu kļuva īpaši uzskatāmas. Piemēram, atkārtoti klausoties interviju audioierakstus, radās jautājums par to, kādēļ dažiem cilvēkiem izdodas stāstīt par savu dzīvi labāk nekā citiem. Veicot izteiksmes formas ziņā bagātāko un viengabalaināko dzīvesstāstu transkripciju, pārsteidza rakstītā teksta uztveres problemātiskums. Izvirzījās jautājums – kā tas var būt, ka tik interesants dzīvesstāsts, pārvērsts rakstītā tekstā, zaudē pievilcību? Vai arī otrādi – pēc šķietami garlaicīgas intervijas satura pārstāsta uzrakstīšanas atklājas, ka ir izstāstīts informatīvs un vērtējumiem bagāts dzīvesstāsts. Kā ir iespējams, ka viens un tas pats dzīvesstāsts tiek uztverts tik atšķirīgi, atkarībā no kanāla, kādā tas tiek komunikēts – kā rakstīts teksts vai runāts vārds? Meklējot atbildes uz šiem jautājumiem zinātniskajā literatūrā, naratīvu analīzes pētnieku iespaidā pievērsu uzmanību tam, kā saskarsmes laikā valodā notiek saprašanās process un kā individuālā pieredze iegūst izpausmi valodā (Riessman, 1993, Freeman, 2000, Wortham, 2000, Brockmeier, 2000).

Gan valodas mutvārdu, gan rakstu formas ir sazināšanās līdzekļi, un, no šāda viedokļa raugoties, funkcionālu atšķirību starp šīm formām nav (Rozenbergs, 1995). Tomēr ļoti būtiskas ir atšķirības valodas funkcionālo stilu izpausmēs. Pirmkārt, rakstu valodu veido grafiskas zīmes (burti), kamēr runātā valoda ir skaņu valoda. Otrkārt,

būtiskākā atšķirība starp mutvārdu un literārajām valodas formām ir tāda, ka mutvārdu saziņa vienmēr ir dialogiska – ir nepieciešami vismaz divi – runātājs un klausītājs, lai notiktu saruna, jo runas adresāts ir pilnīgi konkrēts cilvēks vai cilvēku grupa. Mutvārdu saziņā izšķiroša loma ir priekšnesuma jeb sarunas apstākļiem un klausītāju gaidām, kamēr lasīšanas procesā teksta interpretācijai situatīvie aspekti var nebūt izšķiroši vai pat būt pilnīgi nesvarīgi, jo starp lasītāju un teksta autoru nepastāv tiešas komunikatīvas attiecības (Tonkin, 1992: 51). Treškārt, mutvārdu saziņā svarīgs ir arī neverbālo līdzekļu lietojums, kas būtiski paskaidro teikto (žesti, mīmika u.c.). Ceturtkārt, runātā valoda ir spontāna un nerediģēta, pat nerediģējama tādā nozīmē, ka nav iespējams vienlaicīgi runāt un rūpīgi pārdomāt, kā labāk izteikties. Ilgstošai izteiksmes līdzekļu izvēlei nav laika, tāpat kā nav laika nopietnai pašcenzūrai. Rakstot ir iespējams ilgstoši apdomāties, tekstu pārrakstīt neskaitāmas reizes, atrodot precīzākos apzīmējumus un atbilstošāko izteiksmi.

Atšķirības funkcionālo stilu izpausmēs starp rakstu un sarunvalodu nosaka atšķirības izteikumu jēgas veidošanā. Sarunvalodas parastā forma ir dialogs un sarunvalodu raksturo gan leksiskas, gan sintaktiskas īpatnības. Tā kā sarunvalodas uzdevums ir sazināties, informēt, apmainīties ar domām ātri un koncentrēti, tad teikumu konstrukcijas ir vienkāršas, dominē brīvāka attieksme pret gramatiskajām normām. Literārajai rakstu valodai ir raksturīgi stāstījuma teikumi, bet sarunvalodā ļoti bieži lieto izsaukuma, jautājuma, pamudinājuma teikumus. Sarunvalodas raksturīgas pazīmes ir teikumu redukcija, aprāvumi un elipse, kā arī izsaukumi, uzruna, iespraudumi un atkārtojumi. (Rozenbergs, 1995: 97). Sarunvalodā sastopami „nemotivēti” izlaidumi, ko kompensē runas situācija, žesti, mīmika, balss intonācijas, tā nodrošinot ātru, emocionālu un koncentrētu sazināšanos. Īpatnības leksikā izpaužas kā visiem zināmu vārdu lietojums (jaunvārdi, vecvārdi vai svešvārdi sarunvalodai nav raksturīgi). Sastopami arī tikai sarunvalodā lietoti vārdi, kas atrodas ārpus literārās rakstu valodas.

Biogrāfiskās intervijas var kalpot par brīnišķīgiem literārās sarunvalodas paraugiem – katrs sarunas fragments uzrāda iepriekšminētās pazīmes. Tomēr saskaņā ar doktora pētījuma mērķiem, svarīgi pievērst uzmanību runātās valodas īpatnībām tādēļ, lai izprastu, kā sarunā veidojas stāstījuma jēgas struktūra un izpētītu lingvistisko repertuāru un kultūras resursus Latvijā maz pētītajā sarunvalodā. Lingvistiskā repertuāra un kultūras resursu analīze tiks veikta četros dzīvesstāstos.

Trīs autobiogrāfiskie stāsti tika izvēlēti tādēļ, ka tie ir izteiksmīgi mutvārdu priekšnesumi, kas stāstīti labā un bagātā valodā. Tie izklausās interesanti un ir aizraujoši. Intervēto cilvēku augstais performatīvās un lingvistiskās kompetences līmenis vērš viņu stāstus par daudzsološu analīzes lauku. Bet ceturtais tika izvēlēts tādēļ, ka stāstītājam neizdodas veidot interesantu stāstījumu, lai arī intervija satur daudz informācijas. Veiksmīgu un neveiksmīgu stāstījumu analīze sniedz iespējas rast dziļāku izpratni par stāstījumu veidošanos un lingvistiskās, kā arī performatīvās, kompetences nozīmi šajā procesā.

Analīzei izvēlētie stāstījumi ir atšķirīgi gan pēc stāsta formas, gan izteiksmes līdzekļu lietojuma. Stāstītāji, kā visi intervētie cilvēki, nosacīti pieder vecākajai paaudzei – ja par kritēriju uzskata darba spējas vecuma pārsniegšanas robežzīmi, tomēr atšķirības valodas lietojumā starp tiem, kas dzimuši 20. gados un agrāk, un starp tiem, kas dzimuši pēc 1930. gada, ir skaidri manāmas. Turklāt viens no stāstītājiem ir Latvijā kopš 1936. gada dzīvojošs polis. Tādēļ izvēlētās intervijas ļauj saskatīt atšķirības valodas lietojumā starp dažādu paaudžu valodas lietotājiem un pievērst uzmanību ne tikai latviešu stāstījumiem.

4.1.1. Stāstījuma veidošanas paņēmieni visvecāko stāstītāju dzīvesstāstos: tradicionālās mutvārdu kultūras lietojums

Visvecāko stāstītāju valodas lietojuma analīzē tiks izmantots Almas Dreimanes dzīvesstāsts (NMV 374). Alma ir dzimusi 1909. gadā Tukuma apriņķī. Valodas ritms, izteiksmes līdzekļu lietojums, stāsta kompozīcija un pat intonatīvi izteiksmīgais stāstīšanas veids sasaucas ar citviet Latvijā ierakstītajiem šī gadagājuma cilvēku stāstiem, kas ļauj secināt, ka individuālā stāstītāja specifiskā runas maniere balstās kultūrā nozīmīgu komunikācijas paņēmienu un lingvistiskā repertuāra lietojumā.

Ja Latvijā kopumā valodas literārajām normām tiek pievērsta īpaša uzmanība un valodniecības autoritātes tiek respektētas (Skultāne, 1998, Nau, 2001), tad visuzskatāmāk tas novērojams vecākās paaudzes stāstījumu uzbūvē un attieksmē pret valodu. Visvecāko cilvēku dzīvesstāsti kopumā, vai vismaz ievērojama apjoma naratīvi biogrāfiskajās intervijās, atbilst priekšstatam par stāstu kā saskaņotu vēstījumu ar sākumu, notikumu attīstību un atrisinājumu (piemēram, NMV 335, NMV 342, NMV 343, NMV 345, NMV 374, NMV 375). V. Skultāne ir pētījusi, kā

kopīgās literārās stratēģijas izmanto individuālās pieredzes verbalizācijā, un ir novērojusi, ka Latvijā vecākajā paaudzē mutvārdu naratīvi atrodas ļoti tiešās attiecībās ar literārajiem un vēstures tekstiem (galvenokārt no skolas grāmatām). Autore atzīmē, ka, klausoties dzīvesstāstus, mēs pat varam noskaidrot, kā atsevišķi teksti tiek lasīti, atsedzot to cirkulāciju sabiedrībā. Pētniece uzsver izglītības nozīmi 20. un 30. gados, pasvītrotot literatūras lielo nozīmi nacionālās identitātes veidošanas procesā (Skultans, 1998).

Doktora pētījumā, analizējot visvecāko stāstītāju valodu, tomēr galvenā uzmanība tika pievērsta nevis literārajam stratēģijām, bet mazāk pētītajiem paņēmieniem un kultūras resursiem sarunvalodā un mutvārdu komunikācijā. To starpā – neverbālajiem izteiksmes līdzekļiem, ko prasmīgi izmanto šīs paaudzes labākie stāstītāji – ārkārtīgi bagātajām intonācijām un runas ritmam. Runas ritms, ātrums un veids, kā intonatīvi niansēt stāstījumu, izkārtot uzsvarus un pauzes, šķiet līdzīgs vairākos visvecāko autoru stāstījumos NMV kolekcijā (piemēram, NMV 131, NMV 213, NMV 221, NMV 428, NMV 441). Šie dzīvesstāsti rada asociācijas ar laiku, kad cilvēki viens otram vakaros stāstīja pasakas, teikas un dzīvesstāstus (kad nebija radio, televīzija, bet prese bija grūti pieejama). Šo stāstītāju valoda liek domāt ne tikai par literāro stratēģiju klātbūtni, bet arī par kopīgiem runātās valodas lietojuma elementiem, kas raksturīgi vēstītājas folkloras pastāvēšanai mutvārdu tradīcijā.

Vecākās paaudzes runāto valodu raksturo vēl kāda īpatnība – īsie teikumi, kas veido viņu stāstījumu. Lai gan sarunvalodai vispār ir raksturīgi īsāki teikumi, nekā tiek lietoti rakstu valodā, tomēr, valodai laikā gaitā mainoties, arī sarunvalodā cilvēki sāk izmantot garākas teikuma konstrukcijas. Laika gaitā sarunvalodā mainās arī specifisku izteiksmes formu lietojums. Piemēram, folkloras elementu klātbūtni nomaina vai papildina profesionālā leksika, ko šīs paaudzes cilvēku stāstos neatrast.

Almas stāstījumam ir īpaši raksturīgi īsie teikumi, atkārtojumi, specifiski sarunvalodas vārdi (piemēram, *kukst*), tā saukto valodas formulu lietojums (piemēram, *jā; nu labi* – pasvītro kādas epizodes, notikuma pabeigtību), aktīvi tiek lietota pastiprinājuma partikula „nu”, stāstījumā bieži tiek izmantota tiešā runa, atainoti dialogi, ārkārtīgi emocionāli piesātinātas intonācijas un prasmīgas runas ātruma maiņas. Šajā ierakstā intervētāja bieži pārtrauc iesākto stāstu, uzdodot papildjautājumus, bet stāstītāja vienmēr saglabā iesākto stāsta līniju, atbildot uz jautājumiem un tad atgriežoties pie stāsta. Alma ir viena no retajām, kurai izdodas ļoti izteiksmīgs un saskaņots stāsts. Valodas ritma ziņā stāsts sasaucas gan ar valodas

ritmu latviešu pasakās (skatīt, piemēram, *labi* kā valodas formulas lietojumu pasakās „Trīs labas lietas”, „Vēl un septiņi brāļi” krājumā „Latviešu tautas pasakas”, Zvaigzne ABC, 2000), gan gadsimta sākuma autoru darbos. Gribētu citēt fragmentu, kurā Alma stāsta savu pirmo spilgto atmiņu no 1919. gada. Tas ir mazs stāsts stāstā, kurā uzskatāmi savijas sarunvalodas īpatnības ar literāra teksta uzbūves paņēmieniem:

... Bet nu tāda īsta, īsta atmiņa varbūt no 19. gada, kad visas tās šausmas sākās tai Latvijā.

- Un to jūs arī atceraties, jau to laiku?

- Jā. To es loti atceros. Mēs, starp citu, dzīvojām (mans tēvs kalējs bija [a]) muižā. [...] Toreiz mēs dzīvojām, 19. gadā, Springu muižā. Tēvs bija par kalēju. [...] Un tad vienā rītā – šausmas! Ienāk tēvs un saka: „Kungu aizveda prom.” Un iepriekšējās dienas jau dzirdēja, kad kaimiņu ... tur, kur tas arendators, ne jau īpašnieks, ..mm... ir paņemts, likta izrakt bedre, un ..mh.. nošauts vai krītam ...

- Pašam vēl bija bedre jāizrok?

- Jā, jā, pašam tā bedre izrakt [a]. Un tagad tēvs ar šausmām ienāk, viņš saka: „Un mūsu kungs arī aizvests.” Nu, un tam nav miera..

- Jums bija labas attiecības ar to kungu?

- Kā lūdzu?

- Jums bija labas attiecības ar to kungu?

- Nē, kāpēc, kāpēc. Bet viņš nekā ļauna nebija darījis. [a] Jā, jā. Kas tur kalējam var būt par kādām sevišķām attiecībām. Jā. Un viņš aiziet ... Un jā – tur bija ielikts (tas kungs jau vairs nekas nebija [a]), tur jau bija iecelts priekšnieks no tiem atbraukušajiem komunistiem. Un, nu ar vārdu sakot, tur visa pārvērsta tā lieta. Un viņš, nu, aizvests tur uz centru, kur nu tas centrs ir. Aizvests tur. Un tagad papus aiziet pie viņa. „Un ko viņš mums ir darījis ļauna? Mēs paši ar viņu tiksim galā. Ejam prom.” Un tagad vēl tur, ar vārdu sakot, tur daži vīri vēl klāt un iet savam kungam pakal.

- O!

- Jā. [Iesmejas] Aiziet tur un: „Nu, mēs viņam atnācām pakal. Mēs paši ar viņu tiksim galā.” Un ..m.. ar vārdu sakot, tēvu pārņēma šausmas, ka to cilvēku nošaus par it neparko. Nu, labi irā. Tagad nu kukst un ...m...: „Mēs nevaram...m... momentā dot jums viņu līdzī. Bet mēs apsolām, ka pēc 3 dienām viņš būs mājā.” Nu, jā. Pēc 3 dienām viņš ir pārnācis. Jā. Tā ka tie vīri viņu, jāsaka tā – tie kalpi, viņu izglāba. No tā man tāda spilgta, spilgta atmiņa.

(NMV 374)

Klausoties interviju, stāstījums ir lēns un izteiksmīgs. Stāstījuma epizode tiek iesākta un arī noslēgta gan ar verbālu pieteikumu un nobeigumu (ar paskaidrojumu,

ka tā ir pirmā spilgtā atmiņa), gan ar neverbāliem izteiksmes paņēmieniem – ar lēnāku un mazliet uzsvērtāku runu un atsevišķu atslēgas vārdu izcēlumu. Vārds „šausmas” , turklāt lietots divreiz – epizodes pieteikumā un pirmajā iesākuma teikumā, sniedz stāstītājas vērtējumu notikušajam. Vārds „pārnācis”, kas tiek izcelts ar lēnāku runu, uzreiz kļūst atpazīstams kā epizodes atrisinājums, ko plašāk paskaidro arī nākošais teikums – „Tā ka tie vīri viņu, jāsaka tā – tie kalpi, viņu izglāba”. Intonācijas tiek prasmīgi izmantotas, lietojot arī tiešo runu. Turklāt tiešās runas lietojums pats par sevi ir nozīmīgs izteiksmes paņemiens, kas pārceļ kā stāstītāju, tā klausītāju reālā notikuma telpā, vienlaicīgi parādot iesaistītās personas kā aktīvus darītājus (Wortham, 2000). Prasmīgi tiek izmantotas arī runas ātruma maiņas. Īsajā epizodē runas ātrums tiek mainīts vairākkārt – piemēram, atbildes uz precizējošajiem jautājumiem vai kāda papildinformācija tiek pasniegta ātrākā ritmā, nekā galvenais stāstījums, kas komunikācijas situācijā palīdz nošķirt stāstījuma attīstības līniju no precizējošās informācijas. Liekvārdība un atkārtotās kļūst pamanāma rakstīta teksta lasīšanas laikā, kamēr runas situācijā spontānie izteiksmes formas meklējumi netraucē teiktā jēgas uztverei.

Tālāk gribētu citēt garāku fragmentu no Almas dzīvesstāsta, turpinot pievērst uzmanību stāstītājas valodas lietojumam un stāsta uzbūvei. Fragmentā stāstīts par galvenajiem notikumiem ceļā uz izsūtījuma vietu. To veido sešas īsas epizodes, kuras seko viena otrai, un netiek kā īpaši saistītas, tomēr kopā veido spilgtu priekšstatu par notikušo. Stāstītāja runā lēni, atsevišķus vārdus uzsverot īpaši. Stāstījums ir intonatīvi bagāts un īsās pauzes vēl vairāk pasvīturo teiktā nozīmi. Atsevišķas īsas pauzes veidojas nejauši – stāstījuma spontanitātes dēļ, kad vārdi tiek meklēti stāstījuma laikā. Teikumi ir īsi un notikumus stāstītāja mēģina aprakstīt skaidri un detalizēti, tomēr minot tikai pašas svarīgākās detaļas, stāstījumu nesadrumstalojot. Tiek lietota tiešā runa, izsaukuma teikumi. Šajā fragmentā vairākkārt tiek lietota valodas formulas „labi”, „labi ira” kā valodas formulas jeb kodi, kas norāda uz kādas darbības pabeigtību vai situācijas skaidrojuma beigām.

- Mēs braucām pamazām.. Mēs jau nezinājām, ka sācies karš.. Kad.... To mēs tikai uzzinājām Maskavā...

- Par to kara sākumu?

- Jā. Un kā mēs uzzinājām? ... Mēs iebraucām Krievijā, sākam ilgi stāvēt stacijās, jo iet ešeloni ar armiju, ar zaldātiem. Nu, ka viņi iet, tad mums ir jāstāv, kamēr ... kāda nu

viņiem tur ir tā kārtība. Un Maskavā pretī stāv tukšs ešelons, un viens vīrietis staigā pa to ... nu, kaut ko tur kārtot. Un tagad viņš tā stāv un skatās uz mums. Nu, mums attaisītas durvis, mēs varam iziet ārā. Un.... tagad viņš izņem, tā - avīzi parāda mums. Parāda to avīzi un saloka smalki, nu cik... kā var iebāzt papirosu kārbīnā. Iebāz tai papirosu kārbīnā, vēl tur pašēptējas un nāk ārā. Iedams pāri tā garām tiem mūsu ...

- Sargiem?

- Nosviež tur zemē.

- It kā papirosu?

- Jā, to papirosu tukšo paciņu nosviež zemē. Un...e... Labi. Tagad vienai ...m... tāda maza meitiņa, bet kas jau prot runāt un kas saprot. Tā nes to čurināt uz tām ... Aiznes līdz tai paciņai un tagad tura ... un saka: „Paņem, Mārīt, to paciņu. Tu redzi, kur ir paciņa.” Un tā mēs uzzinājām, ka ir sācies ... Kad ir sācies... [*priecīga intonācija*] Mēs bijām priecīgi - nu jau drīz, drīz, nu jau drīz, drīz mēs tiksim mājā. Jā. Un tā mēs nobraucām līdz Krasnojarskai... Visu laiku mēs bijām nemazgājušās... tikai ūdens nodzerties... [*skumji*].

- Un kā bija ar to ūdeni? Tur tā deva?

- Stacijās vārīto ūdeni ienesa spaini un kaut kādu biezo putru. Ar vārdu sakot, spanni ūdeni un spanni tās biezās putas. Bet mums jau viņa negaršoja un ..e... tā. Nu kam jau kas bija... pats iegrauzis, kas nu tur bija līdzī ... Un tad jau mūs Krasnojarskā izlādēja tur pie... pie tādas barakas uz pāļiem. Pašreiz lielie plūdi bija, tie skābā ūdens plūdi bijuši. Dubļi vēl bija. Un ..e... Jā. Un tad mēs veselīgi upē nomazgājāmies. Un tad tur kādas dienas mēs... Jā, un tagad uzreiz ... vienā rītā... pavēsta mums, kad ... Gadās tāda būdiņa, un tur sēž cilvēks ar papīriem iekšā. Un tagad mums jāparaksta ir, jāiet parakstīties, ka mēs labprātīgi esam uz 20 gadiem izbraukuši. Un man tā caur smadzenēm izskrien: „Ā! Tad man būs 52 gadi, kad es braukšu mājā.” Jā, tā es braukdama, nemaz nezināju, cik man gadu ... Un ...e.. Jā, un ...

- Un kā? Jūs parakstījāt to papīru?

- Nē. Un es skandalējos: “Nu, kas tas ir!” Tiem pazīstamiem es saku: “Uz kāda pamata tad es varu parakstīt, kad es neesmu pati braukusi!” Un alfabēta kārtībā sāka. Tai pirmajā dienā līdz tam D burtam netika. Un ar to tā lieta beidzās. Otrā dienā vairs...

- Tiem vairs nevajag ...

- Nē, nē, nē. [*Smejas abas ar intervētāju*] Tie varēja braukt tūlīt atpakaļ, es tā domāju [*smejas abas ar intervētāju*]. Jā. Un tagad mūs salādē baržās, un sākam braukt uz leju. Sākam braukt uz leju ... un nobraucam vairāk kā 200 km.. Un tagad vienā tai “pristaņā” mūs izsēdina. Tas tā vakarā vēlū bij. Un nu mēs turpat, kā nu kurš, satinamies un guļam [*nopietni*].

- Turpat tanī pieturā? Pieturvieta arī upes krastā?

- Tai upmalā, jā. Uz tā krasta. Un..... un nezinām, ka tādi kukainīši, kurus sauc par moškām. Nu mēs jau nekas, kā saka. Sāk traucēt – apsedzās un satinās. Bet tad bērniņi,

kas bija ratiņos, tie no rīta vairs nebija – viņiem bija pilli deguniņi, pillas ausis, pillas mutītes... Viņus bija apēdušas tās moškas. Ar vārdu sakot, viņi bija noslāpuši *[nopietni]*.

- Tur bija daudzi tādi bērniņi?

- Tās, tās moškas, nu, drausmīgi.

- Un tie bija daži tie bērniņi tādi? Tie zīdainīši?

- Tas ir tāds, kas ratiņos ... Vienai bija ratiņi līdzī. Ar kas tā pie sevis bija turējusi, sasegusi, tie – nē. Bet tur kādos ratiņos, pāris bija ar ratiņiem. Tie no rīta ... bērniņš ir nosmacis. Ar vārdu sakot, tās moškas Un tagad sākas nu tā Sāk braukt tie vergu tirgotāji. Un es sapratu, ka ir tiem kolhoziem paziņots, lai nu nāk, ka nu ir darbaspēks savests. Labi ir. Un tagad, kas pirmais atbraucis, tas ņem tos spēcīgākos un, ar vārdu sakot, kam mazākas ģimenes.

- Ā! Skatījās, vai nav bērni tiem, ko izvēlas?

- Jā, jā, jā. Jā, jā. Nu viņš to sarakstu apskatījies ir un viņš ņem tādas. Un labi ir. Tagad es tikai vēl guļu, es dzirdu, ka mani izsauc. Es aizeju ... Jā..... Un nu, un tagad tā tantiņa, kas nu teica, ka viņa pieņems mani par meitu, un tā saka ... mm.... Es saku: „Nu mani izsauca.” „Paga, paga, viņa saka, es braukšu līdzī”.

-Tas jau bija tanī brīdī jau tiem vecajiem cilvēkiem, kad nedeja to maizi?

- Nē, nē. Tad vēl nezināja.

- Tad vēl nezināja.

- Tad vēl nezināja. Viņa tikai gribēja, kā saka, ar sava pagasta cilvēku ...

- Jūs no vienas puses?

- Jā, jā, vienas puses. Tagad viņa atnāk un saka (starp citu, viņa ļoti labi krievu valodu zināja, viņa Pirmajā pasaules karā bija bijusi jau tur; bērniņš arī viņai tur guļ kaut kur), un tā rājas: „Kā tad jūs tā? Manu meitu ņemat un mani nē.” Izsauc to. Nu, mums katrai savs vārds. Viņa saka: „Viņa ir precējusies”. Ā! Nu labi ir .

- Tā jau ir, ka precējusies.

- Jā, jā, viņš saprot to un paņem to tanti ar. Tagad visas tās manas pagasta sievas Jā. Viņš saka: „Tikai radniekus.” Ahā! Tad nu mēs gribam visas būt kopā. Tās nāk – viena man māsa, viena švēģerene, un cik mēs tās pagasta sievas bijām *[intervētāja sāk smieties un stāstītāja arī]*, tās mēs visas tikām tai kolhozā. Paldies Dievam, mums laimējās. Mēs... mēs tikām pie ukraiņiem, kuri 28. gadā bija tādā pašā ceļā izsūtīti. „Jūs negribiet kolhozu?” prasīts viņiem, kolhozus kad sāka dibināt. „Nē, mēs negribam.” Ai, die, tur ir zeme, sēta. Un līdz 33. gadam. 33. gadā bez vārda runas, mmm..., bija pārvērsts, jā, tai kolhozā. Laimējās. Par fašistiem mūs nesauca, viņi mūs saprata. Viņi dalījās ar mums.

(NMV374)

Jāatzīmē, ka ekspedīcijā tika ierakstīti tikai divi dzīvesstāsti (NMV 374 un NMV 375), kas ir izteikti saskaņoti stāstījumi un kuros runātā valoda tik ļoti seko literārās rakstītās valodas normām un ievēro daiļliteratūras stilu, liecinot par stāstītāju

attiecībām ar literārajiem tekstiem. Abās biogrāfiskajās intervijās atrodamas arī tiešas atsaucē uz tekstuālo telpu un literatūras nozīmi šiem stāstītājiem. Piemēram:

..... Un tagad pagājušo ziemu... Mums mazā rajona avīzītē nāk, „Saldus Zeme”, un tur arī nāk reizi mēnesī vai kā tāda nodaļa, kur ..m...tie dzejnieki ...e... raksta. Un mums te viens skolotājs bija uzrakstījis dzejoli: „Nu, sveika, mana ziema baltā, / Mums vēlreiz abām tikties lemts.” [*Ļoti izteiksmīgi*] Un, zinat, es visu laiku nezināju, kad es atkal esmu satikusies ar ziemu. Un šo ziemu es... kad es izlasīju to dzejoli, tad es taču 88. reizi satiekos. Un man tas palika tā kā sakāmais vārds, tā kā lūgšana, kad es no rīta gāju ārā, tad es teicu: „Nu, sveika, mana ziema baltā, / Mums abām vēlreiz tikties lemts.” [*Ļoti izteiksmīgi*] Vai mums vēl būs vēlreiz tikties ... ? Un tad es tā pārdomāju visu to [*dzīvi*]. (NMV 374)

Nelielā, bet būtiskā atsaucē, kā arī dzīvesstāsta NMV 374 valoda kopumā liek domāt par stāstītājas mīlestību pret literatūru un valodu visa mūža garumā. Būdamā vienkārša laukstrādniece, bet ieinteresēta valodā, viņa pārvalda bagātus lingvistiskos resursus un spēj tos brīvi un talantīgi izmantot savas dzīves pieredzes interpretācijā. Turklāt Almas dzīvesstāstā tiek izmantoti ne tikai daiļliteratūrā pastāvoši literārie paņēmieni, bet arī tradicionālās mutvārdu kultūras elementi, piemēram, valodas formulas (nu, labi, labi ir) un priekšnesuma stratēģijas. Alma savu stāstu izspēlē kā priekšnesumu, gan prasmīgi atveidojot dialogus, gan apzināti runājot intonatīvi ļoti niansēti – nopietni, priecīgi, bēdīgi, lēni vai ātri u.c. Pie tam intonācijas dažkārt mainās burtiski pa teikumiem, būvējot emocionāli tēlainas epizodes un ar balss intonāciju pavēstot klausītājam savu attieksmi pret notikumiem, par kuriem tiek stāstīts. Piemēram, epizodē, kad izsūtījuma ceļa iesākumā Maskavā uzzina par kara sākumu, Alma stāsta par cerībām, ka drīz tiks mājās un balss ir izteikti priecīga. Bet jau nākošajā teikumā, raksturojot tālo ceļu, kas sekoja, balss kļūst nopietna, arī klausītājam liekot sajust notikumu traģiskumu un salauzto cerību klātbūtni. Klausītājs tiek sagatavots arī sekojošajiem vēl skumjākajiem notikumiem. Stāstītāja prasmīgi izmanto ne tikai intonācijas, bet arī runas ātruma maiņas (svarīgāko izrunājot lēni, mazāk svarīgo – ātrāk) un izteiksmīgi lieto īsas pauzes (piemēram, uzsverot epizodes nopietnību) un speciāli uzsverot izceļ atsevišķus vārdus stāstījumā, kas būtiski parāda, kā stāstītais jāsaprot. Piemēram, epizodē: „*Gadās tāda būdiņa, un tur sēž cilvēks ar papīriem iekšā. Un tagad mums jāparaksta ir, jāiet parakstīties, ka mēs labprātīgi esam uz 20 gadiem izbraukuši. [..] Uz kāda pamata tad es varu parakstīt, kad es*

neesmu pati braukusi! Un alfabēta kārtībā sāka. Tai pirmajā dienā līdz tam D burtam netika.” Uzsvērtie vārdi (gan ar intonāciju, gan ar runas ātruma maiņu) pasvītrototikumu vardarbīgo raksturu. Gribētu atzīmēt arī vārda „gadās” lietojumu, kas tiek aizgūts no tautas mutvārdu daiļrades – pasaku žanra.

Almas lietotie neverbālie izteiksmes paņēmieni – niansētās intonācijas, runas ātruma maiņas un pauzes (klusums kā jēgas veidošanās lauks) ir raksturīgi tikai runātajai valodai un to prasmīgais lietojums liecina par izkoptu komunikatīvo un performatīvo kompetenci. Vēstītāja folklorā sastopamo verbālo elementu (valodas formulu) lietojums stāstījumā liek domāt, ka arī stāstījuma neverbālie izteiksmes paņēmieni ir aizgūti no tradicionālās mutvārdu daiļrades.

4.1.2. Stāstījuma veidošanas paņēmieni pieredzes stāstos: mūsdienu mutvārdu kultūras elementi

Vecākās paaudzes stāstītāju naratīvos, kuri ir dzimuši ap 30. gadu un vēlāk, vairs neatrast to valodas ritmu un stāstījuma uzbūvi, kas sastopama visvecāko cilvēku valodā. Analizējot ekspedīcijā ierakstītos dzīvesstāstus, var piekrist V. Skultānes secinājumiem latviešu stāstījumu analīzē – 20. gados un agrāk dzimušiem stāstītājiem visumā izveidot stāstu par dzīvi vai vismaz atsevišķām tās epizodēm izdodas labāk, nekā tiem, kas dzimuši ap 1930. gadu un vēlāk. V. Skultāne kā vienu no iemesliem min literārās tradīcijas un visas tekstuālās sabiedrības dekonstrukcijas procesu pēc 1945. gada, kas īpaši aktīvi notika padomju varas sākuma gados un ko var labi redzēt tā laika mācību grāmatās. Paaudze, kas izglītību ieguvusi jau padomju gados, vairs nerod atbalsta punktus literārās stratēģijās, jo piedāvātas versijas ir pretrunā personīgajai pieredzei vai nesabalsojas ar to (Skultans, 1998).

Tomēr, lai arī 20. un 30. gados veidotā valodas un literatūras telpa tiek būtiski mainīta (cenzēta, ideologizēta u.tml.), tas nav vienīgais vai pietiekošs skaidrojums, kādēļ sešdesmitgadnieku paaudzes stāsti ir tik atšķirīgi. Arī poļu, baltkrievu un lietuviešu stāstītāju naratīvo kompetenci nevar pamatot ar iesakņotību latviešu literārajās stratēģijās, vai nekompetenci – ar pēckara periodā notikušo tekstuālā lauka dekonstrukciju Latvijā. Pirmkārt, gribētu atsaukties uz psihologu pētījumiem par veco cilvēku nepieciešamību pārdomāt dzīvi, kas ļoti būtiski palīdz arī saskaņota dzīves stāsta izveidošanā. Stāstītāji, kas dzimuši pēc 30. gada, iespējams, vienkārši vēl ir

biogrāfiski pietiekami aktīvi, lai nejustu nepieciešamību ilgstoši pievērsties atskatam uz savu dzīvi. Varbūt, ka tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ viņiem mazāk veicas ar saskaņota dzīvesstāsta veidošanu. Otrkārt, jāpauž – vai dzīvesstāstam noteikti ir jābūt hronoloģiski secīgam un saskaņotam? Iespējams, fragmentārais modelis, kas dominē šīs paaudzes cilvēku dzīvesstāstos, piedāvā tikai neierastāku saskaņotības modeli, kā to parādīšu apakšnodaļā par naratīvajiem modeļiem pieredzes sakārtošanai stāstījumā. Treškārt, ekspedīcijā ierakstīto dzīvesstāstu analīze parāda, ka liela nozīme ir stāstītāju iesaistītībai runātās valodas kopienā, un komunikatīvā kompetence tādējādi pārsniedz literāro stratēģiju vai tekstuālas pieredzes robežas.

Elvīras (NMV 352) stāsts tiks analizēts nolūkā saskatīt ap 30. gadu un vēlāk dzimušu latviešu stāstītāju runātās valodas īpatnības un paņēmienus stāstījumu veidošanā. Elvīra ir dzimusi 1935. gadā Rīgā, bet visu dzīvi pavadījusi Vadakstes pagastā. Šī ir viena no retajām ekspedīcijā ierakstītajām biogrāfiskajām intervijām, ko veido gari stāstītājas monologi, intervētāja reti uzdod papildinošus, precizējošus vai tālāk virzošus jautājumus. Līdzīgi kā Almas stāsts, Elvīras stāsts ir mutvārdu priekšnesums – tas ir bagāts intonācijām, dažādiem izteicieniem, tiek izspēlēti izteiksmīgi dialogi, tomēr šķiet, ka stāstītāja izmanto citus paņēmienus tā veidošanā. Klausoties rodas iespaids, ka dzīvesstāsts ir ļoti izteiksmīgs un interesants. Tomēr, atšķirībā no Almas stāsta, kurš arī atšifrēts un „tulkots” rakstītā tekstā bija viegli uztverams, šajā gadījumā stāstītais kļūst gandrīz nesaprotams cilvēkam, kas nav šo stāstu dzirdējis.

Vispirms pievērsīšos iemeslu analīzei, kas izskaidro lielo atšķirību runātā un rakstītā stāstījuma uztverē, un tad pievērsīšos stāstītājas lietoto izteiksmes līdzekļu analīzei. Viens no rakstītā teksta apgrūtinātas uztveres iemesliem ir saistīts ar stāstījuma struktūru – stāstījums nav hronoloģiski strukturēts, un to veido epizodes, kuras seko viena otrai it kā bez loģikas. Iedziļinoties uzmanīgāk, atsevišķo stāstījuma vienību saistība kļūst saprotama – epizodes ir saistītas asociatīvi un izriet viena no otras. Kāda pēkšņi uzpeldējusi atmiņa vai intervētājas jautājums var pilnībā mainīt stāstījuma gaitu. Tad tikpat pēkšņi stāstītāja atceras, ko iepriekš bija vēlējusies teikt vai pat iesākusi stāstīt, un turpina varbūt pat pirms vairākām epizodēm sāktu tēmu. Otrs iemesls ir saistīts ar lielo konteksta jeb aprauto teikumu īpatsvaru. Konteksta teikumi ir tipiska literārās sarunvalodas gramatiskā forma, kad teikumā iztrūkst vārdi, lai doma būtu izteikta skaidri un izvērsti. Stāsts kopumā izklausās ļoti interesants, un lielais konteksta teikumu īpatsvars nav traucējošs sarunas laikā. Tas kļūst uzkrītošs,

vienīgi lasot intervijas transkriptu. Tad kļūst redzams, ka stāstījumu bieži vien veido gandrīz tikai aprauti teikumi, kuros ietvertu domu klausītājam jāatšifrē pašam:

- Priedula bija Priedula, un vadakstnieki ir vadakstnieki. Un priedulnieki uzskatīja: „Mēs vadakstniekus uzturam,” ja. „Visu tik centrā, ziniet, visu tik centram, mums nav dzīvokļu, mums neremontē, mums neceļ.” Kaut gan, es saku, es, pa to augšu grozoties, tā domāju, kāpēc to nesaprata arī tie, vai ne. Nu bija, bija likums, ka, teiksim, ārpus perspektīviem centriem tu neko nedrīksti. Uzcēla mums te 6-dzīvokļu māju uz kapitālā remonta rēķina, ja, faktiski uzblēdīja. Bet cilvēki atkal: „Vot, Vadakstē ceļ jaunās mājas. Te neceļ. Kāpēc neceļ?” Nu nedrīkstēja, es zinu, ka to nedrīkstēja. Bija likums, tad nedrīkstēja uz kapitāliem remontiem... Tad, es saku, tur jau vienu atjaunoja, principā no jauna uzcēla. Par kvalitāti jau nerunāsim. Dzirdiet, tas jau ko un kā ... Kā tad viņa nebūs 3, ka līdz tai bija jāuzceļ Upeniekam sava baznīca. Ne jau baznīca, bet elektriķu mehāniskās darbnīcas vai kaut kas. Nu tās tad uzstiepa līdz uz „Priedīšu” rēķina. Kāda tur var būt, vai ne... Bet tā viss ar tādu... Kad tu gribēji kaut ko normālu izdarīt, nu viss ar tādu mānīšanos, ar tādu ...

(NMV 152)

Dialogiskajā priekšnesuma formā, kurā dzīvo mutvārdu stāsts, aprautie teikumi paši par sevi darbojas kā stāstītājas individuālais izteiksmes stils, veidojot nevis precīzu aprakstu, bet radot tēlainu priekšstatu par situāciju vai notikumu. Stāstītājas drošā un skaļā balss, kā arī izteiksmīgi lietotās intonācijas ir neverbālie izteiksmes līdzekļi, kas ievērojami paspīlgtina stāstījuma tēlainību un klausītāju pilnīgi pārņem savā varā.

Lai arī gandrīz neviens teikums netiek pateikts līdz galam, to nozīme stāstījuma kopējā kontekstā ir atšifrējama un uztverama. Vēl vairāk – līdz galam nepateiktais vai tēlaini iezīmētais veido stāstījuma īpatnējo izteiksmes veidu un saprašanas atslēgu. Stāsta jēgu lielā mērā veido gan pateiktais, gan nepateiktais kopā (Portelli, 1998). Tomēr šajā gadījumā aprautie teikumi var būt kas vairāk par individuālu izteiksmes veidu. Iespējams, nozīmīga loma te ir klusēšanai un līdz galam nepateiktajam kā sarunas jeb diskursa formai Padomju Latvijā, kurā stāstītāja ir pavadījusi lielāko sava mūža daļu. Klusēšanas kultūra un tēlainas izteiksmes veida nepieciešamība bija ārkārtīgi nozīmīga cilvēku savstarpējā saziņā (un arī attiecībās ar varas struktūrām) padomju laikā.

Citētais fragments uzskatāmi parāda, ka sarunas laikā teiktā jēga tiek veidota pēc citiem principiem nekā rakstot tekstu. Galvenais ir informācijas vai izjūtas

tālāknodošana, daudz nedomājot par izteiksmes veida skaidrību un precizitāti. Lasot šādu fragmentu, kas atrauts no pārējās sarunas konteksta un konkrētā sarunas notikuma, var rasties iespaids, ka biogrāfiskā intervija bijusi visai nesakarīga un intervētā sieviete nespēj izveidot stāstījumu saskaņā ar literārajām valodas formām – kā gramatiskajām, tā semantiskajām. Varētu apgalvot, ka šajā gadījumā stāstītājam trūkst tekstuāla parauga, uz kura balstīt savu stāstu, lai tas iegūtu secīga stāstījuma struktūru un tiktu stāstīts pilniem teikumiem. Tomēr uzmanīga teksta analīze atsedz gluži ko citu – prasmīgu sarunvalodas izteiksmes līdzekļu un plaša lingvistiskā repertuāra lietojumu. Ārkārtīgi bagātā valoda, kādā tiek būvētas nelielās stāstījuma vienības, liecina par formalizēta materiāla klātbūtni (izteicieni, sakāmvārdi, valodas formulas, anekdotes un stereotipi) un norāda augstu pakāpi, kādā kolektīvais vēstījums ir klātesošs individuālajā naratīvā. Ja iepriekš aplūkotajā Almas dzīvesstāstā bija jūtama vēstītājas folkloras elementu klātbūtne un daiļliteratūras ietekme uz klasiskās kompozīcijas ievērošanu stāstā, tad šajā gadījumā stāstītājas attiecības ar valodas tradīcijām ir citas. Šīs paaudzes cilvēku runā stāstījuma teikumi ir garāki, tomēr valoda vairs neseko literārajām normām tik stingri. Tiek lietota cita leksika un cits veids, kā aprakstīt situāciju. Arī neverbālo izteiksmes līdzekļu (intonācijas, runas ritms un ātrums) lietojums ir atšķirīgs – intonācijas un runas ātrums neatgādina vēstījumu, kā Almas stāstā, bet gan teatralizētu sarunu. Tēlotā pasaules aina nav lineāri plūstoša kā pasakā vai stāstā, bet fragmentāra, asociatīva, lēkājoša. Atsevišķos naratīvos Elvīras stāstā ir jūtams, ka tie ir tikuši stāstīti jau iepriekš, un saskatāms noslīpēts sarunvalodas arsenāla lietojums. Piemēram:

- [...] Vai jūs vēlaties sākt tikai par ģimeni, kur jūs dzimāt?

- Vai! Tā taču vēsture! Kur es dzimu, es nezinu. Pasē man ierakstīts – Rīgā, dzimta rīdziniece, ja. Mani tā gada vecumā paņēma audžuvecāki Ozolu ģimene, ja. Tad bija toreiz Madonas apriņķis. Tā ka par saviem vecākiem es neko nezinu, tīrs atradenis. Tad, kad te var mulķības runāt iekšā, tad es vienmēr teicu .. „Kāpēc nav tēva vārda?” Tad es teicu: „Čigānam no ratu pakaļas izkritu.” Nē, nu krievu laikā tā bija interesanti, vai ne. Kur tu ..? Tēva vārdu visur..., ja. Nu kā! Nav! Nu cits tur samierinās ar to svītriņu un cauri. Nav. Oficiāli dokumentos ir svītriņa. „Kā nav? Nu kur tu gadījies?” Nu kur es gadījies? Vai es zinu, kur es gadījos. Nu vot, tā tās lietiņas ir.

(NMV 352)

Stāstītāja bieži lieto vārdu „anektode”, to attiecinot uz anekdotēm kā pazīstamu folkloras žanru, gan dažādām dzīves epizodēm – ne tikai komiskām, bet arī tādām, kurās individuālās vērtības pretnostatītas oficiāli dominējošām. Arī sava stāstījuma vienības Elvīra ne reti būvē pēc anekdotes uzbūves principiem, veidojot īsus stāstus, kas spilgti parāda kādu dzīves aspektu, ietver pamācību klausītājam un reizē liek pasmaidīt. Šīs mazās epizodes stāstītāja sauc par anekdotēm, stāstiem un pat – romāniem. T.G. Ašplants ir pētījis anekdotes un jokus kā naratīva paņēmienus britu strādnieku dzīvesstāstos, kas ļauj stāstītājiem izstāstīt un klausītājiem atpazīt šo epizodi kā komisku (Ashplant, 1998). Autors ir parādījis, kā stāstījumu forma tiek aizgūta no populāriem mūzikliem, kas kopumā sniedz paraugu, pēc kura veidot personīgo pieredzes stāstu. Līdzīgi, kā britu strādnieki ir piemērojuši mūziklu formu savu dzīvesstāstu izstāstīšanai, Elvīra ir piemērojusi anekdoti kā formu, ar kuras palīdzību komunicēt savu dzīves pieredzi.

Un, padomā, man mamma vienu ziemu skolā gājusi, vai ne, bet cik ārkārtīgi tomēr visa tā... ārkārtīgi sarežģīta un grūta dzīve, ja, bet tagad liekās tie teicieni tādi kā aforismi, vai ne. Nu, piemēram šis: „Bet, Elza, tu to katlu maisīsi?” Viņa [*kaimiņiene*] tik stāsta, cenšas tai manai mammai iestāstīt, cik nu būs labi un kā mēs tagad visi būsīm vienādi kolhozā. Un visi no viena katla ēdīsim, un visi būsīm vienādi. „Bet Elza, tu to katlu maisīsi?” „Nē, nē, Ozoliņ, katlu maisīsi tu.” „Nu, vot,” viņa teica, „es smelšu, ko gribēšu, un tu ēdīsi to, ko es tev ieliešu. Vot, tad būs vienlīdzība.” Tā bija, ja.

Tad toreiz nestrādāja tā kā tagad, kad strādā. Man starp citu ir tāds teiciens, vai ne ...Nu jau, teiksim, 70. gadu beigu, 80. gadu kolhozs, vai ne... Es teicu, ja mums, teiksim, 50. jau sākumā, kad sākās kolhozs, būtu šodienas tehnika un tā laika cilvēki, ja, mēs nezinātu ko darīt. Mēs būtu visu apdarījuši, apstrādājuši un meklētu pa ceļmalām, kā saka, zālītes lasīt, ja. Bet nu taču tas ārkārtīgi ... Starp citu, ja tas neiet nekur, tad ir tāds anekdotisks teiciens, no Rīgas kādreiz atvests. Kāpēc mēs neieredzam krievus, ja? Tad tā atbilde ... tas armēņu radio slavenais – kāpēc? Tad atbilde ir tāda – tāpēc ka viņi mums nolaupīja darba prieku. Tā taču ir anekdote. Šodienas bezdarbnieki visi. Vai tad tas ir, nu ... vienkārši cilvēks nejēdz, nesaprot, kas viņam būtu jādara un ka viņam vispār kaut kas būtu jādara, ja viņš, no rīta aizgājis tur uz darbnīcām, viņam tu nepasaki – dari to un ej tur un šito. Viņš pats nav spējīgs izdomāt. Arī jaunie. Nu tā viņš ir. Nu tad es toreiz strādāju tā kārtīgi.

(NMV 352)

Analizējot stāstītājas lietotos izteicienus, jāsecina, ka stāstītāja lieto plašu valodas formulu un izteicienu klāstu, kas sasaucas gan ar folkloras tekstiem vai to mūsdienīgu interpretāciju, gan ar populāriem sarunvalodas elementiem, kas padara stāstītāko dzīvāku un izteiksmīgāku. Stāstītāja lieto izteiksmīgas metaforas – piemēram, *Upenieka baznīca*. Folkloras elementus stāstītāja lieto bagātāka valodas tēla radīšanai: es biju gudra sieva (*cielaviņa gudra sieva*, LD 2594-0); pa to augšu grozoties (*man pa priekšu grozoties*, LD 7918-4). Stāstu par kādu dzīves epizodi Elvīra ne reti iesāk, izmantojot valodas formulas: *tad atkal bija tā; nu un toreiz bija tā situācija tāda* (reiz sensenos laikos – tipiska pasakas ievadformula) vai piesakot stāstījuma epizodi gluži kā teiku: *kā jaunsaimniekus taisīja; kā kolhozus taisīja; kā es tai 51. gadā komjaunatnē stājos*. Stāstītāja izmanto mūsdienu sarunvalodā populārus elementus un humorisku izteiksmes veidu, piemēram: „Es paskatos, mīļā stundiņ, tie ir biešu lauki!”, „Jo saprotiet, es tad esmu iegājusi no fermas, galvenais speciālists nez kāpēc ticis, vai ne.”

Stāstītāja būvē ekspresīvas un tēlainas ainas, izmantojot pretnostatījumus: „Veln! Kā sirmus matus nedabūj, zin? Varbūt, ka dabūju, man viņus nevar redzēt, ka viņi ir. Tas bija klusais ārprāts.” „Kaut gan es tā dzīvoju ar cerību – gan jau būs labi. Vai nu būs labāk, vai nebūs, to piedzīvosim, vai ne?” Lieto, kā pati saka, personīgos teicienus: „Nokalpoju kolhozā visu mūžu par notes pulķi” , „Nu tā pati muiža vien jau ir” (par kolhozu), „Es teicu, man gan labi, man nav jāpārkārtojas, jo es vēl neesmu iekārtojusies” (par Gorbačova pārkārtošanos).

Stāstā ne reti sastopamas atsaucis, kas stāstītājas individuālo dzīvi novieto kopīgā vēstures perspektīvā vai Latvijā populārā dzīves skaidrojuma modelī: „Nu tāda man tā vēsture”, „Nu, vot, tā tad tā dzīve ir pagājusi”.

Viņas stāsta valodas analīze parāda, cik ļoti svarīga ir piederība runas kolektīvam (*speech community*) un cik lielā mērā dzīvesstāsts ir priekšnesums. Elvīras lietotā bagātā sarunvaloda liecina par ievērojamu runātājas lingvistisko un performatīvo kompetenci, kas balstīta galvenokārt valodas repertuārā, kāds pastāv latviešu valodas lietotāju kopienā – galvenokārt mūsdienu folklorā (anekdotes, izteicieni, parunas) un sarunvalodā populāros izteiksmes veidos un gramatiskajās formās, lietojot daudz konteksta teikumus, veidojot ekspresīvus dialogus, izmantojot populārus skaidrojumus, stāstīto papildinot ar prasmīgi lietotām intonācijām un balss drošo skanējumu. Tajā pat laikā stāstītāja nepūlas izveidot saskaņotu stāstu par savu dzīvi.

4.1.3. Valodas lietojums poļu izcelsmes Latvijas iedzīvotāja dzīvesstāstā

Lai turpinātu valodas repertuāra daudzveidības meklējumus un pievērstu īpašu uzmanību tieši sarunvalodā balstītu izteiksmes veidu saskatīšanai, tiks analizēts poļu izcelsmes stāstītāja Antona dzīvesstāsts (NMV 353). Arī viņa stāsts, līdzīgi kā abi iepriekšējie, izceļas citu ekspedīcijā ierakstīto stāstu vidū, atstājot izteismīga un interesanti izstāstīta dzīvesstāsta iespaidu. Antons ir dzimis 1919. gadā Polijā un tikai kopš astoņpadsmit gadu vecuma dzīvo Latvijā. Tomēr viņa stāsts ir labā latviešu sarunvalodā un aizrauj ar izteismīgo stāstījumu.

Interesanti, ka, iedziļinoties biogrāfiskajā intervijā, atklājas, ka stāstu kopumā veido tikai atsevišķas spilgtas epizodes, kas turklāt neizkārtojas hronoloģiskā notikumu secībā. Analīzes procesā nācās vairākkārt klausīties šo dzīvesstāstu, lai sastrukturētu satura pārstāstu un izveidotu hronoloģiski secīgu stāstītāja dzīves notikumu shēmu. Antons stāsta par spilgtākajiem dzīves notikumiem tādā kārtībā, kā tie viņam ienāk prātā. Turklāt brīvi virzoties turp un atpakaļ starp tagadni un pagātni. Bet, neskatoties uz grūtībām priekšstatīt dzīves hronoloģiski lineāro virzību, piesaista stāstītāja reflektīvā attieksme, izteiktie vērtējumi, kas reti sastopami latviešu stāstījumos (lai gan kopumā vīriešu stāstos vērtējošā attieksme jūtama lielākā mērā un izteikta tiešāk nekā sieviešu stāstos). Tieši valoda, kādā stāstītājs tēlo atsevišķas savas dzīves epizodes, ir tā, kas visvairāk piesaista klausītāju.

Līdzīgi kā Elvīra, stāstītājs nebūvē savu dzīvesstāstu kā vēstījumu. Antons stāstījumu izspēlē kā dialogu ar intervētāju. Ik pa brīdim stāstītājs vēršas pie klausītājas, lietojot dažādas uzrunas formas – „zināt”, „es jums pateikšu”, „nu jūs varat iedomāties”, kā arī vārdus „nu”, „saprotiet”, „redz”, „zin”, „vai ne”. Iespējams, ka šie vārdi veido daļu no stāstītāja ikdienas leksikas, jo Latvijā tiek plaši lietoti sarunvalodā. Valodnieks Jānis Rozenbergs šos vārdus nosaucis par vienkāršrunas parazītiem (Rozenbergs, 1995: 98). Tomēr intervijas situācijā, izrunāti ar uzsvaru, tie nav uzlūkojami kā literārās sarunvalodas piesārņojums, bet gan kā īpašs izteiksmes veids, kas, pirmkārt, nodrošina dialogisko saiti starp stāstītāju un klausītāju, un, otrkārt, šo vārdu ritmisks atkārtojums viscaur sarunā veido valodas ritmu, radot stāsta valodas stilistiskas vienotības efektu. Jāatzīmē, ka stāstītājs daudzus vārdus izrunā visai savdabīgi (lieto nepareizas galotnes, garumzīmes), kas piedod citādi labā literārā sarunvalodā stāstītājam īpašu skanējumu un individuālu izteismīgumu. Citētajos

fragmentos pasvītāju uzrunas intervētājam, izceļot to daudzveidību un ritmisko lietojumu.

Mēs dzimām tagad pašlaik Baltkrievijā, toreiz bija Polija. Dzimuši Polijā. Tas ir... [...] Nu un toreiz jau mēs ie braucām, tas ir, es ie braucu 38. gadā. Un, zināt, ka man te patīk, zin, ka man te patīk. Un es, kad braucu, tad toreiz Polijā bija Pilsudska laika, diezgan nabadzība, es jums pateikšu. Lai nu tur kā bija, bija muižas. Senāk Ulmaņa laikā te bija ...[*neskaidri*]. A tur sādžu dzīvojām, mēs bijām ... 10 ha mums zeme ar bija. Nevar teikt, ka galīgi nekā nebija. 10 ha zeme bija, sādžā dzīvojām. Bet mēs bijām ģimene – mātei 9 bērni, 5 brāļi un 4 māsi. Nu jūs varat iedomāties? Un tētis man nomira 47 gadu vecs, un visi palika mazi kā ... Visvecākais brālis bija poļu dienestā, bija toreiz viņam 21 gads. A pārējie visi zem viņa. Un ko māte varēja darīt, nabadziņa, ar šitādiem bērniem? Tā mēs braucām šur tur. Citi jau uz Igauniju brauc. Un mēs atbraucām uz Latviju. Un mēs ar teic: “Ja labi klāsies, nekad mājās, es saku, nebraukšu”. Un tā arī iznāk, un paliku Latvijā.

(NMV 353)

Nu vācu laikā ar – nebija, zin, cik mums labi gāja. Tīri baili bija. Kāpēc? Ka redzi, kas viņam naidis bija par poļiem, es jau nezinu. Domāju, tāpat kā tam ebrejam uzliks, zin, to zvaigzni. Man katru nedēļu bija jāiet uz ciemu reģistrēties tāpēc, ka es esu polis, redz. Kas bija viņiem naida pret poļiem? Nu varbūt tur valsts, es nezinu, kāda tur ... Kā tagad valsts par valsti tur. Bet ko tad vienkāršs cilvēciņš? Ko es vainīgs? Darba rūķi, vai ne? Kāda tur ...? Bet nu, vot, tā man dikti bail bija. Domāju, reģistrēs, reģistrēs un vēlāk paņems kaut kur, un aizvedīs. Un tā arī bija. Tad visādas bija, vai ne?

(NMV 353)

Jau pieminēju valodas īpatnējos ritma aspektus, ko rada stāstītāja latviešu valodas izruna un regulārā vēršanās pie klausītājas. Otrs ļoti būtisks stāstītāja valodas bagātības aspekts ir prasmīgi lietotie sinonīmi un atkārtojumi, aprakstot kādu situāciju (tā pati situācija aprakstīta, izmantojot citus vārdus). Kā iepriekš citētajā piemērā – kā sinonīmi, attīstot vienu stāstījuma epizodi, tiek lietoti sekojoši vārdi: es; polis; vienkāršs cilvēciņš; darba rūķis. Turklāt caur prasmīgu sinonīmu lietojumu stāstītājam izdodas saistīt savus individuālos dzīves notikumus ar plašākiem vēsturiskiem notikumiem – runājot par sevi, reizē tiek aprakstīta poļu situācija Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Trešais nozīmīgais aspekts ir runātās valodas intonatīvā bagātība un izteiksmīgums. Biogrāfiskā intervija kā rakstīts teksts pilnībā zaudē

skaņas dimensiju, kurā dzīvo intonācijas, pauzes, uzsvāri, valodas tempa un tembra kāpumi un kritumi, kas padara Antona stāstījumu par izcilu mutvārdu priekšnesumu.

4.1.2. Lingvistiskās un performatīvās kompetences trūkums

Tomēr ne visiem intervētajiem cilvēkiem izdevās izveidot stāstu par savu dzīvi. Vairāki stāstītāji pieredzēja izteiktas grūtības atrast vārdisku izteiksmi savai pieredzei (NMV 365, NMV 371, NMV 372, NMV 373, NMV 363), lai gan daudzi no viņiem tiešām vēlējās tikt intervēti. Nolūkā izprast grūtības pieredzes izteikšanai stāstījuma formā, tika analizēta biogrāfiskā intervija ar Pauli Beļicki (NMV 365) un analīzes gaitā tika meklēti dažādi iespējamie skaidrojumi nespējai izveidot stāstu.

Paulis ir dzimis 1921. gadā Vadakstē. Stāstītājs kā pagasta skrīvera dēls tiek uzlūkots kā novada vēsturē ievērojama persona, un viņa zināšanas par pagastu un cilvēkiem 30. gados ir plašas. Intervija ar viņu ir vairāk kā 4 stundas gara (ieraksts veikts vairākos intervijas seansos), satur bagātīgu informāciju par stāstītāja dzīvi, pagastu un stāstītāja vērtējumus par daudziem jautājumiem. Tomēr ne par vienu dzīves notikumu vai posmu intervētais vīrietis nespēj izveidot stāstu, un intervētājam ļoti jānopūlas (kas arī veiksmīgi tiek darīts), lai uzturētu un virzītu sarunu ar ārkārtīgi lēni runājošo, bet pieredzē dalīties gribošo veco vīru. Intervētais vīrietis runā ļoti lēni, intonatīvi vienveidīgi, ilgi meklējot vārdus, ka klausoties intervija šķiet garlaicīga. Tajā pašā laikā, lasot intervijas transkriptu, uzreiz kļūst redzams, ka vairākos gadījumos tomēr veidojas īsāks vai garāks stāstījums, intervijā ir daudz informācijas par pagasta cilvēkiem un dzīvi 30. gados, kā arī tiek interesanti salīdzināti un vērtēti atšķirīgi dzīves aspekti dažādos Latvijas vēstures posmos. Tika formulēts jautājums – kādēļ no bagātās informācijas, kāda rodama Pauļa dzīves vēsturē, tomēr neveidojas stāsts?

Dzīves vēstures analīzē tika konstatēts, ka intervētais vīrietis runā pamatā stāstījuma teikumos, nevis sarunvalodai raksturīgākajā dialoga formā. Dialogi netiek izspēlēti ne ar intervētāju, ne „atdzīvinot” darbojošās personas. Valoda ir ļoti lakoniska un izteiksmes līdzekļu ziņā skopa. Tiek lietoti vienīgi deminutīvi jeb pamazināmās formas, bet sinonīmi, metaforas, izteicieni un valodas formulas tikpat kā nav. Viņš cenšas sniegt iespējami precīzu informāciju, nevis radīt stāstu. Ļoti lēnais runas temps un vienveidīgā intonācija padara šo interviju garlaicīgu klausoties.

Veiktos secinājumus vēlos ilustrēt ar garāku citātu no Pauļa dzīves vēstures. Dzīves vēstures fragmentu (kas ir 5 minūtes ilga audioieraksta atšifrējums) lūdzu lasīt tik lēni un intonatīvi monotoni, cik vien iespējams, jo savādāk šī intervija šķiet gluži līdzīga lielākai daļai citu ierakstu:

- Un kādus darbus tieši jūsu tēvs darīja, kas bija pagasta vecākā..
- Nē, viņš bija pagasta valdes sekretārs.
- Un kādi uzdevumi viņam bija?
- Pagasta valdes sekretārs – tas nozīmē, ka viņam ir visa pagasta dzīve uz viņa galvas..... Un pagasta valdes..... Vai, tur vaig būt uz galda man vēl..... viena aploksnīte ar fotogrāfijām, to ar atnes lūdzu [*vēršas pie sievas*]. Es parādīšu, kas toreizīt bij šinī pagasta valdē, cik cilvēku toreizīt strādāja. Toreizīt strādāja divi cilvēki – tēvs un viena kancelejas darbiniece. Tie bij algotie darbinieki. Vairāk nebij, tā kā tagad..... Paldies..... Jo tagad jau tie štati ir ļoti plaši. Šeit viņi ir – pagasta valdes sekretārs un kancelejas darbiniece. Un šie divi – tie ir vēlētie – pagasta vecis un piesēdētājs viens. Tie ir bezalgas darbinieki.
- Un kā viņu darbs bija iespaidots 39. gadā? Vai jūs atceraties kādas maiņas, politiskās pārmaiņas?
- Nu, kad nāca krievi iekšā, 39., 40. gadā, tad jau viņi tika arestēti visi.
- Jūsu tēvs arī?
- Jā. Manu tēvu arestēja... Ne tanī, 40. gadā, bet 45. gadā, kad beidzās karš. 40. gadā nepaspēja arestēt viņu.
- Vai viņš izglābās, vai...
- Nē, viņš vienkārši turpatās palika uz vietas un strādāja tās dienas. Jo tie krievi jau bija ļoti īsu laiku. Tad viņu 45. gadā, tad, kad krievi ienāca..... oktobrī kaut kad, ta viņu arestēja, un 45. gadā, maijā laikam arestēja. Es esmu piesiets, nevaru parādīt..... Mana labā atmiņa jau man neļauj..... Tā, redziet, te ir gads, kurā viņš tika arestēts un.....
- Un rehabilitācija... Vai viņš bija rehabilitēts? Kas ir rehabilitācijas apliecība?
- Tā man tagad, to es tagad dabūju. Un viņš ir ir 45-tajā gadā, otrā pusītē, redziet, viņš ir cietumā iestāj..... Tas parastais teiciens, bet viņš tika nošauts vai sadedzināts centrālapkures krāsnīs. Jo nav ziņu par to, kur viņš ir palicis..... Un tad es..... Es tikai tik daudz atceros, kad vēl mamma gāja augustā uz cietumu viņam aiznesa.. aiznesa paciņu..... Un tad vairāk nepieņēma paciņas, jo pateica, ka viņš ir izsūtīts. Viņš nemaz izsūtīts nebij, viņš bij uz vietas. Viņš tika nošauts vai kaut kā citādi iznīcināts. Un es nedabūju nekādas ziņas par to, kas ar viņu noticis ir. Es tikai dabūju zināt visus tos cilvēkus, kas tur bij, kur ir viņu gaitas liecinājušas par to ka viņi ir pratināti attiecībā par manu tēvu. Tur ne kaut kas nav tāds kompromitējošs pastāstīts. Piemetināts ir, ka viņš ir bijis aizsargos, bet viņš aizsargos nebij..... Vispār tēvs bij ļoti īpatnējs, viņš bij kluss.

Sabiedrībā negāja. Varbūt tāpēc viens otrs uz viņu tā savādāk skatījās..... Nu ko vēl, kas vēl varētu tāds interesants būt?
(NMV365)

Būtiski, ka arī šīs intervijas analīze apstiprina pieņēmumu, ka stāstījums sarunā tiek veidots pēc atšķirīgiem principiem, nekā tas notiek rakstu valodā. Tikai šajā gadījumā bija novērojams, ka intervijas klausīšanās var būt apgrūtināša, kamēr lasīšana grūtības nesagādā. Analizējot Pauļa grūtības piešķirt pieredzei stāsta formu, var gūt apstiprinājumu arī pieņēmumam, ka mutvārdu dzīvesstāsta tapšanā galvenā nozīme ir sarunas dalībnieku lingvistiskajai un performatīvajai kompetencei, kā arī tiešās saskarsmes attiecībām.

4.2. Autobiogrāfisko naratīvu struktūra

Līdz šim tika analizēti dzīvesstāsti kā mutvārdu teksti, galveno uzmanību pievēršot valodas repertuārā balstītu izteiksmes līdzekļu izmantojumam sarunvalodā. Tomēr dzīvesstāsti nebūtu iespējami, ja nelielās stāstījuma vienības netiktu saistītas lielākā vēstījumā. Tādēļ ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās tiks analizēti naratīvie modeļi, atsedzot indivīda, valodas repertuāra un kultūras resursu attiecības no cita aspekta – kādi principi saskatāmi individuālo stāstu kompozīcijā, dažādos dzīves notikumus iekļaujot vienā stāstā. Jēdziens *naratīvie modeļi* ietver kultūras normatīvo skatījumu, pieredzes sakārtošanas un novērtējuma paņēmienus. Naratīvie modeļi ir plastiski un atvērti, un vienā stāstā var tikt izmantoti dažādi pieredzes sakārtošanas un tālāk nodošanas paņēmieni.

Pagātne neglabājas kādā atmiņu plauktā kā gatavs stāsts. Lai atainotu dzīvi kā stāstu, cilvēkam ir diezgan jānopūlas, lai no pieredzējumu virknes izveidotu stāstu. Kā jau vairākkārt tika atzīmēts, stāstītāji, mēģinot atrast vārdisku izteiksmi savai dzīves pieredzei, apzināti vai lielākoties – neapzināti, meklē drošu atbalstu jau nostabilizētās izteiksmes formās vai nu rakstītos avotos (piemēram, literatūrā, vēsturē), vai nu mutvārdu kultūrā (piemēram folklorā, lietojot parunas, anekdotes, kādus noteiktus izteicienus, valodas formulas utt.). Stāstījumu var mēģināt veidot pēc tādu pazīstamu

žanru parauga kā, piemēram, komēdija, traģēdija vai varoņstāsts, piedzīvojumu stāsts vai ceļojumu stāsts, pasaka, episka vai cildinājuma poēma.

Mēs vienlaikus pieredzam dažādus dzīves aspektus. Ko izvēlēties stāstot? Kā organizēt stāstījumu? Pastāv dažādi notikumu atlases principi: „kolektīvi” (nacionāli vai starptautiski notikumi), „institucionāli” (darbs), „personiski” (ģimene). Arvien vairāk naratīvu pētnieku pievēršas stāstījumu organizējošo principu daudzveidības analīzei - piemēram, stāstu var organizēt tematiski, hronoloģiski, ģenealoģiski vai asociatīvi. Naratīvais „es” var nesakrist ar stāstītāja „es”, vai arī otrādi – naratīvais „mēs” vai „viņi”, lietots citā kultūras telpā, var nozīmēt stāstītāja „es” rietumu cilvēka izpratnē. Turklāt to, kādi dzīves aspekti ir publiski pārrunājami un par kādiem konkrētais cilvēks vispār drīkst runāt, lielā mērā nosaka konkrētās kultūras tradīcijas. Piemēram, antropoloģe Elizabete Tonkina aplūko, kā džao kultūrā indivīda sociālā pozīcija un līdzdalība konkrētajos notikumos nosaka to, vai viņš drīkst stāstīt par neseno pagātni pirmajā personā vai viņam jālieto trešās personas vietniekvārdi, runājot arī par savu pieredzi (Tonkin, 1992). Antropoloģe Iveta Kopijna ir pētījusi Surinami sievietes un atzīst, ka viņas vispār nav pieradušas runāt par sevi un izvaicātas jūtas neērti. Naratīvā saskaņotība, kas atrodama viņu stāstos, nav mērāma pēc kritērijiem, kādus tradicionāli izvirza rietumu biogrāfiskās metodes un naratīvu analīzes teorētiķi, piemēram, Labovs (Kopijn, 1998).

Kā atzīmējis Mihails Bahtins, tad ikvienas atmiņas par pagātni ir nedaudz estetizētas. Tajā pat laikā tām nepiemīt tā mākslinieciskā vienotība, kāda piemīt mākslas darbiem. Biogrāfiskajās intervijās ierakstītie stāsti ir situatīvi, spontāni un nerediģēti tādā nozīmē, ka rūpīgai un ilgstoši apdomātai pašcenzūrai nav laika, kā arī nav laika rūpīgām un ilgstošām pārdomām par stāstījuma organizēšanas principiem, izteiksmes veidu un stila izvēli. Arī individuālās pieredzes estetizācija stāstā ir saistīta ar konkrētā kultūras telpā pastāvošiem modeļiem.

Dzīvesstāstu naratīvā uzbūve ir ārkārtīgi kompleksa. Biogrāfiskajās intervijās parasti pārsedzas dažādi autorības jeb paštēla konstrukcijas paņēmieni, dažādi laika kategorizācijas paņēmieni, dažādi notikumu atlases principi un dažādi izteiksmes žanri. Pētīt, kā cilvēki lieto naratīvos modeļus savos autobiogrāfiskajos stāstījumos, nozīmē pētīt, kā viņi izsaka savu unikālo individualitāti, daudzveidīgus atbalsta punktus rodot sabiedrībā pieņemtajos komunikācijas modeļos, valodas repertuārā un kultūras resursos.

Meklējot stāstus organizējošos modeļus latviešu vēstījumos, galvenā uzmanība tiks pievērsta laika virzības (dzīves gaitas) attēlošanai saistībā ar skata punkta jeb autorības konstrukciju kā galvenajiem stāstījumu organizējošajiem principiem.

4.2.1. Naratīvie modeļi saistībā ar laika gaitas un virzības attēlošanu

Visa mūsu dzīve notiek laikā – tagadne ir nemitīga nākotnes pārtapšana pagātnē. Laiks ir grūti definējams un netverams, kā to norādījis jau Augustīns. Tas pastāv kā ilgstamība, bet cilvēks to segmentē atsevišķās vienībās – minūtēs, stundās, mēnešos, gados u.tml. Temporalitātes pieredze tiek izteikta ar dažādu modeļu palīdzību. Autobiogrāfiskā atmiņa saista laikā un telpā attālus notikumus. Tā ir turp un atpakaļ kustība starp pagātni un tagadni, kas turklāt attiecas uz nākotni pat tad, ja saistība vienmēr nav acīmredzama (Brockmeier, 2000). Nākotne ir vienmēr klātesoša stāstā par dzīvi, tā sākas jau tajā brīdī, kad cilvēks stāsta savu stāstu (citādi nemaz to nestāstītu).

Dzīvesstāstos laiks spēlē centrālo lomu gan kā konstrukcijas struktūra (organizējošs princips), gan kā tās objekts. Stāstot par savām dzīvēm, indivīdi rīkojas ne tikai ar klasiskajām laika modalitātēm – pagātni, tagadni un nākotni, bet saskaras arī ar dabisku, kultūras un individuālu procesu dažādām temporālām kārtībām. Autobiogrāfiskais laiks izriet no kultūras laika un individuālā laika sintēzes, un tajā vienlaicīgi pastāv kompleksi laika konstrukcijas paņēmieni. Vairāki autori ir norādījuši, ka hronoloģiskie laika segmentētāji vienmēr ir saistīti ar nojēgumu par secīgumu, un vienkārši tādēļ nav pietiekoši kompleksi, lai ļautu izteikt dzīves laika kompleksitāti (Portelli, 1998, Brockmeier, 2000). Autobiogrāfiskajos stāstījumos laiks tiek būvēts diezgan izsmalcinātā veidā - pieredzes naratīvi ietver un aktualizē dažādas laika formas un organizācijas principus, radot daudzdimensionālu temporalitātes ainu.

Aplūkojot laika kategorizāciju un naratīvos modeļus laika gaitas un virzības izteikšanai, izmantošu Jena Brukmeijera izteiktās idejas īsā, bet inovatīvā rakstā „Autobiogrāfiskais laiks”, kas publicēts žurnālā „*Narrative Inquiry*”, 2000 gadā. J. Brukmeijers sniedz teorētisku struktūru, kā aplūkot lingvistiskās formas, kas ietekmē mūsu idejas par laiku (laika izpratni, izjūtu) un aplūko sešus modeļus dzīves pieredzes organizēšanai saskaņotā stāstā Eiropas kultūrās, par pamatu ņemot laika kategorizācijas principu analīzi. J. Brukmeijers lieto apzīmējumu „naratīvie modeļi”,

kas ir analītisks termins un norāda uz naratīvā procesa strukturālajām iezīmēm. Autors uzsver, ka naratīvie modeļi ir ļoti plastiski un atvērti, un vienā stāstā var tikt izmantoti dažādi paņēmieni. Tie ietver kultūras normatīvo skatījumu, pieredzes sakārtošanas un novērtējuma modeļus.

Autors norāda uz dažādiem paņēmieniem, kā valodā izteikt laiku, un atzīmē, ka lielākā daļa Eiropas valodu pamatā lieto trīs kategoriju paņēmienus:

1) tradicionālā gramatika: 1. laiks un tā aspekti; 2. darbības vārda raksturīgās leksiskās iezīmes; 3. dažādi apstākļa vārdu tipi;

2) retoriskie un diskursa paņēmieni: 4. metaforas, metonīmijas, simboli, alegorijas un citi laika tropi; 5. vārdkopas, kas izsaka temporalitāti, kā idiomas, parunas, izteicieni, sakāmvārdi, klišejas un valodas formulas (piemēram, mēs zogam laiku, izšķiežam laiku, laiks nevienam negaida, mums pietrūkst laika u.tml.);

3) lielākas diskursīvas un naratīvas struktūras, caur kurām mēs izsakām un veidojam laika redzējumu: 6. anhronismi (atkāpes atpakaļ, pārlecieni uz priekšu, pārklāšanās, kopsavilkumi, pauzes u.tml.); 7. skatu punkti vai perspektīvas, 8. secības izkārtošana (piemēram, ar saikļu palīdzību); 9. struktūras veidošana (piemēram, integrējot vienu stāstu otrā); 10. naratīvais ātrums (dzīvesstāsts par 80 nodzīvotiem mūža gadiem var tikt izstāstīts 10 stundās, 1 stundā vai pat 10 minūtēs); 11. apzīmējošās sistēmas (kas definē laiku, telpu, identitāti u.tml.); 12. naratīva žanri (piemēram, ceļojuma stāsts, piedzīvojuma stāsts u.tml.).

Naratīvie modeļi dzīves laika un virzības izteikšanai ir kultūras elementi individuālās pieredzes stāsta konstruēšanas procesā. Naratīvie modeļi saista arī individuālo dzīves vēsturi ar vēsturi plašākā izpratnē. Tajā pašā laikā šie modeļi nekādā gadījumā nav uzlūkojami kā individuāli determinējoši. Tie ļauj izpaust individuālo patību kultūras tradīciju ietvaros. Paņēmieni laika gaitas un virzības attēlošanai, kas tiek lietoti dzīvesstāstos, reflektē galvenos procesus naratīvās pieredzes konstruēšanā un ļauj spriest par pastāvošo tradīciju konkrētās kultūras ietvaros.

J. Brukmeijers uzskata, ka Rietumu kultūrā pastāv seši autobiogrāfiskā laika naratīvie modeļi laika gaitas un virzības attēlošanai saskaņota dzīvesstāsta radīšanas procesā: lineārais, cirkulārais, cikliskais, spirālais, statiskais un fragmentārais. Pirmie četri modeļi ir ievērojami līdzīgi tādā nozīmē, ka dzīve tiek skatīta kā kustība, process un attīstība. Tos varētu saukt par attīstības naratīviem. Autors uzsver, ka cirkulārais, cikliskais un spirālais modelis bieži pārklājas. Tikmēr statiskais un fragmentārais

modelis ir radikāli atšķirīgi. Tajos attīstības trajektoriju nevar saskatīt, tie neapstiprina vai pat noliedz skatījumu, ka dzīve ir process ar noteiktu virzību un ar noteiktu mērķi. Tā kā autobiogrāfiskie naratīvi lielākoties satur vairāk nekā vienu stāstu, vairāk nekā vienu skatījumu uz dzīvi, nav pārsteigums, ka tajos tiek izmantoti vairāk nekā viens žanrs un vairāk nekā viens dzīves laika modelis.

4.2.2. Secīgi attīstības naratīvi

Lineārais modelis piedāvā organizēt dzīves notikumus hronoloģiski lineārā secībā. J. Brukmeiers uzsver, ka cilvēki tic, ka lineārais modelis ir pats pašsaprotamākais – pirmais, ko iedomājas saistībā ar autobiogrāfisku vēstījumu. Kā piemēru autors aplūko dažādas CV formas un sevis prezentācijas, kas notiek formalizētos sociālos apstākļos. Izstrādātākā variantā šis modelis atrodams pasakās un stāstos, kas atsedz protagonista attīstību. Tiek lietotas saturu integrējošas metaforas, kas attēlo dzīvi kā ceļojumu, mācības mūža ilgumā, pilnveidošanās ceļu, svētceļojumu u.tml. Vēl uzskatāms piemērs ir arī īsās autobiogrāfijas, kurās galvenais varonis tiek attēlots kā veiksmīgs un mērķtiecīgs, piemēram, politiķis, biznesmenis vai akademiķis.

Tomēr lineārā modeļa piedāvātās iespējas ir ļoti ierobežotas, ja autobiogrāfiju konstruē, izmantojot interpretatīvās līnijas. Autors atzīst, ka veidot stingri lineāru autobiogrāfisku naratīvu nav iespējams – atmiņas procesā dažādas atkāpes un pārlēcieni ir pārāk neizbēgami, dažādi dzīves aspekti temporāli norit vienlaicīgi vai arī pārāk atšķirīgi, lai tos integrētu stingri lineārā stāstījuma modelī.

Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstīto biogrāfisko interviju struktūras analīze izrādījās grūti veicams uzdevums. Pirmkārt, stāstījuma struktūra un stāstīšanas stratēģijas var tikt analizētas tikai tajās biogrāfiskajās intervijās, kur stāstījuma tēmas un to izkārtojumu ir galvenokārt izvēlēties stāstītājs, nevis sarunu virzījuši intervētāja jautājumi. No 39 biogrāfiskām intervijām, kas izmantotas doktora pētījumā, apmēram 8 var tikt uzlūkotas kā dzīvesstāsti un apmēram 18 atrodas uz robežas starp dzīvesstāstu un dzīves vēsturi – šajās intervijās ievērojamu daļu veido ilgstoši stāstītāja naratīvi, kaut gan stāstījuma gaitu virza tieši savstarpējā saruna – jautājumi dažkārt izriet no atbildēm, dažkārt piedāvā jaunas tēmas. Vairākiem stāstītājiem lineārais modelis šķita pats pašsaprotamākais dzīves stāsta organizācijas modelis –

intervētie cilvēki dažkārt izteica nožēlu, ka nav izdevies saskaņots un secīgs stāsts par dzīves notikumiem. Viņi samēroja savu stāstījumu intervijas laikā ar savu priekšstatu par dzīvi kā hronoloģiski secīgu ritējumu. Tomēr intervijas laikā cilvēkiem bija svarīgs pats sarunas process, viņi vairāk domāja par to, kas ir bijis personiski svarīgs, atceroties dažādus „stāstus” savā biogrāfijā, un mazāk pievērsa uzmanību notikumu hronoloģiskajai secībai. Lai arī stāstītāji izmanto dažādus žanrus un stāstīšanas paņēmienus savas dzīves pieredzes pārvēršanā stāstos, tomēr stāstījuma struktūrā, kādā izkārtojas atsevišķie naratīvi, var saskatīt kādas sakarības.

11 stāstītāji dod priekšroku atsevišķu spilgtāko vai stāstīšanas brīdī par svarīgākajiem atzītu dzīves notikumu izstāstīšanai – ievērojams mūža posms vai spilgts notikums tiek attēlots secīgā un detaļām bagātā stāstā, kas var būt pusstundu, stundu vai divas stundas garš stāstījums. Tad seko turp un atpakaļ virzība starp tuvākas un tālākas pagātnes notikumiem, tā radot fragmentāru stāstījuma struktūru. Piemēram, jau iepriekš aplūkotajam Almas Dreimanes stāstam (NMV 374) piemīt šāda struktūra, kurā pēc īsa ievada par bērnību un jaunību (atsevišķas spilgtas epizodes, bet dominē īsi, vispārīgi notikumu raksturojumi) seko garš un detalizēts stāstījums par īpašumu atsavināšanu un izsūtījuma pieredzi. Intervijas noslēgumā apmēram pusstundu tiek precizētas ziņas par ģimeni un pārrunātas dažādas epizodes no dzīves izsūtījumā.

9 dzīvesstāsti ir hronoloģiski vairāk vai mazāk secīgi stāstījumi, kas sākas ar bērnības pieredzi un turpinās līdz tagadnes situācijas aprakstam, un atsevišķu dzīves notikumu īpašs izcēlums nav jūtams. Tomēr arī šo stāstījumu naratīvais ātrums ir samērā intensīvs – piemēram, stāsts par 80 mūža gadiem tiek izstāstīts vienā stundā, un tālākā biogrāfiskās intervijas stunda vai pusstunda ir fragmentārs vēstījums, ko veido turp un atpakaļ kustība starp pagātni un tagadni, vai arī stāsti par interesantiem gadījumiem un dzīves anekdotes. Piemēram, Haralda Cābeļa dzīvesstāstā (NMV 375) dzīves notikumi tiek atainoti hronoloģiski secīgi, samērā konspektīvi, tomēr ar spilgtām detaļām un katram dzīves posmam veltot vienlīdzīgu uzmanību. Vairāk kā divas stundas tiek stāstīts par vecākiem, skolas gaitām, nākotnes plāniem, darba dienestu Vācijā, kara gaitām 19. divīzijā, apcietināšanu, pratināšanu, izmeklēšanu, tiesu, cietumu, darba nometni, atgriešanos no nometnes, dažādajiem darbiem un dzīvi Aucē, atmodas notikumiem, tiek stāstīts arī par savas smagās slimības vēsturi. Un tikai pašā intervijas noslēgumā tiek precizētas dažas pagātnes notikumu detaļas (piemēram, par mammu) un atsevišķas svarīgas epizodes tiek izvērstas sīkāk

(piemēram, par darba dienestu Vācijā 1942. gadā, par izvadītāja darbu 80. gados), radot fragmentāru dzīves notikumu savirknējumu, pārlecot no viena laikā attāla notikuma pie otra. Jāatzīmē, ka Haralda Cābeļa dzīvesstāsts ir vienīgais no ekspedīcijā ierakstītajiem, kurā ir jūtama ne tikai dzīves kustības līnija, bet arī attīstības līnija. Stāstītāja aktīvā līdzdalība atmodas laika notikumos – gan tautas Frontē, gan Daugavas vanagos, palīdz uztvert šo dzīvi kā tādu, kurai piemīt augšupejoša virzība.

Tomēr lielākajā daļā stāstījumu turp un atpakaļ kustība starp pagātņi un tagadni veido vismaz pusi intervijas, savietojot vienā stāstījumā hronoloģiski attālus un bieži vien arī tematiski nesaistītus notikumus. Šādai stāstījuma fragmentēšanai ir novērojami vairāki iemesli. Pirmkārt, tiek salīdzināti dažādi dzīves aspekti Latvijā starpkaru periodā, retāk arī kara laikā, padomju laikā un tagad. Otrkārt, pārlēcienus laikā reizēm rada intervētāju jautājumi. Treškārt, aprakstīto notikumu saistība ir asociatīva. Ceturkārt, stāstītājs pēkšņi atcerējies kādu svarīgu pagātnes epizodi, kuru noteikti vēlas izstāstīt. Biogrāfisko interviju struktūras analīze apstiprina J. Brukmeijera izvirzīto pieņēmumu, ka autobiogrāfiskā naratīvā dzīves notikumus konsekventi atainot lineārā un hronoloģiskā secīgumā ir neiespējami. Stāstījums ir dzīva saruna starp diviem cilvēkiem, kur tiek fiksēta audioierakstā.

Kopumā, lai arī vecākās paaudzes stāstītāji Latvijā atzīst hronoloģiski lineāras autobiogrāfijas nepieciešamību un daudzi par savu dzīvi var izveidot diezgan secīgu stāstījumu, viņi necenšas attēlot dzīvi kā virzību vai attīstību ar kādu noteiktu mērķi. Tādēļ jāsecina, ka ir iespējami arī tādi hronoloģiski secīgi naratīvi, kas attīstības līniju neparedz. 20. gadsimts Latvijas vēsturē ir bijis krasu pārmaiņu piesātināts un vecākās paaudzes dzīves ikdiena uzskatāmi parādīja, ka pastāvība un pārredzamība dzīvē ir ilūzija, ka nekas nav mūžīgs un nav kādas vienas un neapstrīdamas patiesības vai mērķa, uz ko viss virzās. Doktora pētījumā veiktā stāstījumu analīze parāda, ka dzīves notikumus var attēlot kā secīgus arī tad, ja tajos nav saskatāma attīstības vai mērķtiecīgas virzības līnija.

Pārējie secīgie attīstības naratīva modeļi – cirkulārais, cikliskais un spirālais, nav novērojami analizēto dzīvesstāstu struktūrā, tomēr ir konstatējams, ka atsevišķas stāstījuma vienības var tikt veidotas saskaņā ar augstākminētajiem stāstījuma veidošanas paņēmieniem.

Cirkulārais modelis sniedz citu iespēju, kā saistīt dzīves notikumus secīgā attīstības naratīvā. J. Brukmeijers šī tipa autobiogrāfiskos naratīvus sauc par

teleoloģiski cirkulārām autobiogrāfijām, kurās visi dzīves notikumi tiek stāstīti tā, it kā būtu mērķtiecīgi virzīti pretim konkrētajam tagadnes momentam, tagadnes sasniegumiem. Domu uzsvāru maiņa un daži lingvistiski paņēmieni – un lineārais modelis pārtop cirkulārajā. Kaut gan ikviens dzīvesstāsts, lai arī vēsta par pagātnes notikumiem, tiek stāstīts tagad, no šodienas skata punkta, tomēr cirkulāro modeli raksturo šīs situācijas mērķtiecīga izmantošana un uzsvēršana. Cirkulārs šīs autobiogrāfiskais modelis ir tāpēc, ka tajā no tagadnes punkta tiek vēstīts par dzīvi, kas mērķtiecīgi virzīta pretim šim pašam tagadnes punktam.

Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītajos dzīvesstāstos nav sastopams neviens, kas būtu organizēts atbilstoši teleoloģiski cirkulārajam principam. Arī atsevišķi dzīves notikumi netiek attēloti kā mērķtiecīgi virzīti. Tomēr atsevišķas dzīves epizodes ir attēlotas saskaņā ar cirkulāro principu, tikai mērķtiecības vietā latviešu stāstījumos ir stājusies nejaušība. Dažkārt stāstītāji ir pievērsuši uzmanību nejaušām sakarībām starp notikumiem, un šīs nejaušības tiek attēlotas kā tādas, kuras ir virzījušas dzīvi pretim tagadnes situācijai un atstājušas ievērojamu iespaidu uz stāstītāja dzīves gaitu. Piemēram, Vera Vinklere (NMV 340) stāsta par to, kā ir kļuvusi par skolotāju – stāstītājas māte ir veiklā pirkusi ziepes, kuras bijušas ietītas avīzē. Atlokot avīzi, māte ieraudzījusi sludinājumu, ka tiek pieņemti dokumenti Jelgavas skolotāju institūtā. Viņa panākusi, ka meitai skolā izsniedz atestātu ātrāk, lai viņa varētu paspēt iesniegt dokumentus norādītajā termiņā. Tā Vera ir tikusi Jelgavas skolotāju institūtā. Stāstītāja visu mūžu nostrādājusi par mūzikas skolotāju un bijusi sabiedriski aktīva – vadījusi kori, sieviešu ansambli, dziedājusi diriģentu korī Rīgā.

Cikliskais modelis piedāvā vēl vienu iespēju dzīves notikumu virzības attēlošanai. Autors norāda, ka ir nepieciešams pavisam neliels lingvistisks paņēmieni, un cirkulārais modelis pārtop cikliskajā. Un šis paņēmieni ir – atkārtojošās struktūras (angl. *repetitive structures*), dzīves cikli vai epizodes, kas atkārtojas. Kā piemēru Brukmeijers izmanto psihoanalīzes lauka ietekmi uz biogrāfiskajiem naratīviem. Gan cirkulārais, gan cikliskais modelis spēlē galveno lomu psihoanalīzes teorijā un praksē. Autors atzīst, ka psihoanalīze ir ne tikai labi iedibināta klīniska un terapeitiska dzīves skaidrošanas tradīcija, bet Rietumu kultūrā tā lielā mērā iespaidojusi arī ikdienas dzīves sarunas, „tautas psiholoģiju” dzīves jēgas konstruēšanā. J. Brukmeijers atsaucas uz Zigmunda Freida teoriju par agrīnās pieredzes iespaidu uz visu turpmāko dzīvi un apgalvo, ka arī daudzos dzīvesstāstos kā organizējošās metaforas var atrast

tādus izteicienus kā “bērnības cietums”, “dzīves posms” u. tml., un stāstītāji bieži attēlo sevi kā aktierus, kas atkal un atkal izspēlē tās pašas situācijas.

Latvijas kultūras telpā, īpaši jau vecākās paaudzes latviešu dzīvesstāstos nav iespējams saskatīt psihoanalīzes teoriju iespaidu uz stāstītāju priekšstatiem par savu dzīvi. Bērnības atmiņām, kā arī citiem mūža posmiem stāstījumā ir pilnīgi cita interpretācijas stratēģija. Tas nenozīmē, ka nepastāvētu atsaucē uz cikliskumu, vienīgi to izcelsme meklējama citos kultūras slāņos nevis psihoanalītiskajā tradīcijā. Latviešu dzīvesstāstos var atrast atsaucē uz dzīves notikumu vai situāciju atkārtošanos, tomēr šī atkārtošana nav interpretējama psihoanalīzes lauka ietvaros. Tai ir drīzāk dziļi simboliska nozīme, kas piešķir dzīves notikumiem jēgu un apliecina kādas augstākas kārtības un sakarību pastāvēšanu. Piemēram, Alma stāsta (NMV 371) par paralēlām situācijas fiziskajā izkārtojumā starp tēva aiziešanu Pirmajā pasaules karā un savu ceļu uz izsūtījuma vietu 1941. gadā.

- 14. gadā, kad sākās karš, nu, jā, tad man bija 5 gadi, kad tēvs aizgāja ar pirmo dienu jau projām uz Tukumu karā. Un tad man tas rīts, tas rīts man vēl šodien ir atmiņā, kad agri saulīte tā (pirmo reizi, jāsaka, es redzēju saulīti palienam ārā)... Un piebrauc šķūtnieks, nu, kas ar zirgu (ar zirgiem, protams, veda projām), un aiz..., jā, vedīs to tēvu prom. Brālis ir 3 gadi par mani jaunāks, tas vecaimātei uz rokas. Es ar esmu uzcelta, un iznāku ārā, un man sala kājas. Es biju nometusies un, kā saka, naktskreklus pabāzusi zem kājām, lai man nesalst, un es tupēju un noskatījos, kā tā atvadīšanās tur notika. Papum bija grūti. Tikai atceros - viņš teica vecaimātei: „Ej ar to bērnu iekšā.” Un... Jā. Nu tā tas beidzās. Viņš aizgāja, viņš bija prom visus gadus, tos kara ... [...] Un tad man tas... 41. gadā es atcerējos to, ka es tupēju uz tā ceļa un man sala kājas, jo 41. gada 14. jūnijā no rīta palika vecs vīrs uz ceļa... *[Balss nodreb, ļoti nopietna intonācija]* Un es aizbraucu... Tā ka atkārtojas viss dzīvē.

- Jā.

- Jā. Es 14. gadā tupēju tai pašā vietā uz ceļa un viņš stāvēja savā kalēja ādas priekšautā... Viņš palika uz ceļa... Jā... Un es aizbraucu...

(NMV 374)

Tā personīgā pārdzīvojumā krustojas laikā attāli un atšķirīgi notikumi, kuros vienojošais ir – tās pašas darbības personas, notikuma telpa (ceļš) un šķiršanās moments. Nozīmīgi, ka dzīvesstāstā šis fragments ir daļa no naratīva par agro bērnību un nemaz neparādās stāstā par 1941. gada 14. jūniju, lai gan tieši tajā dienā („41. gadā es atcerējos to”) no neapzinātās atmiņas tas kļūva par apzinātu atmiņu un tika

iekļauts dzīvesstāstā. Naratīvo epizodi stāstītāja iesāk, sakot „*tas rīts man vēl šodien ir atmiņā*” – tā liekot domāt, cik spilgts un spēcīgs bijis tā brīža pārdzīvojums, un tikai epizodes noslēgumā Alma norāda, ka šī epizode par dzīves kopainā ārkārtīgi svarīgu notikumu ir kļuvusi ievērojami vēlāk. Tātad autobiogrāfiskajā naratīvā stāstītāja apzināti organizē notikumus hronoloģiskā secībā, reizē norādot uz to asociatīvo saistību un atmiņas procesa darbu. Šajā īsajā fragmentā ir labi redzama autobiogrāfiskā laika komplicētība – secīgā stāstījumā notiek anahronisks pārlēciens uz priekšu, saistot hronoloģiskā laikā attālus notikumus, un tieši to saistība piešķir tiem īpašu jēgu. Vēl vairāk – turpinot apdomāt atkārtotās sakarības, man kā klausītājam ievērojama šķiet arī līdzība starp gada skaitļiem – 1914. un 1941. – nepieciešama tikai neliela skaitļu vietas maiņa, lai abi gada skaitļi kļūtu identi. Šis apvērsums sasaucas ar identisku sakarību darbības personu lomu apvērsumā, tā vēl vairāk pasvītrotot notikumu atkārtotās simbolisko nozīmi.

Tomēr atkārtotās struktūras kā paņēmieni lielāku stāstījuma vienību sakārtošanā un saskaņas radīšanā nevienā no ekspedīcijā ierakstītajiem dzīvesstāstiem netiek izmantots.

Spirālais modelis ir vēl viens stāstījumu sakārtošanas paņēmieni. Pateicoties mazai pārbīdei, cikli, kas atkārtojas, var tikt transformēti tādā skatījumā uz dzīvi, kas to attēlo kā augšupejošu spirāli. Piemēram, atklājumu stāsti vai vienas tēmas dažādas variācijas. J. Brukmeijers kā piemēru aplūko kāda arhitekta dzīvesstāstu, kurš vēlējās būt mākslinieks, līdzināties tēvam kā māksliniekam, vienlaicīgi neesot ar tik šauriem uzskatiem attiecībā pret sabiedrību. Tā dzīvesstāstā parādījās līdzīgas struktūras tēva un dēla kā mākslinieku dzīvēs, kas tomēr katra bija citā kvalitātē.

Doktora pētījumā analizētajos dzīvesstāstos nav saskatāms neviens, kurš būtu organizēts atbilstoši spirālajam modelim. Tajā pašā laikā mazākas stāstījuma vienības ne reti tiek būvētas tieši pēc šāda modeļa. Tā piemēram, bieži lietots paņēmieni ir viena dzīves aspekta aplūkojums, novietojot paralēli dažādus „laikus”. Sievietes bieži aplūko kādu konkrētu mūža ciklu, kā to izdzīvo dažādas paaudzes. Piemēram, bērnību – aplūko savu bērnību saistībā ar savu bērnu un mazbērnu bērnību (retāk – vecāku bērnību). Vīrieši savukārt bieži salīdzina darba tikumu, darba apstākļus un atalgojumu dažādos „laikos” – Latvijas pirmās republikas laikā, padomju laikā un pēc neatkarības atgūšanas (retāk – arī vācu laikā). Līdzīgi tiek sniegts dažādu citu dzīves aspektu vērtējums – attiecībām starp cilvēkiem, iespējām īstenot savus dzīves plānus, par sadzīves apstākļiem, attieksmi pret īpašumu u.tml. Būtiski, ka šajos salīdzinājumos

tiek novietoti uz vienas ass laikā attāli, bet tematiski saistīti notikumi, bet laika virzība ne vienmēr nes attīstību. Piemēram, darba tikums, attiecības starp cilvēkiem vai iespējas īstenot savus dzīves plānus ne reti tiek attēloti kā regresējoši, salīdzinot „Latvijas laikus”, „padomju laikus” un arī „pēcatmodas laiku”.

4.2.3. Naratīvie modeļi latviešu dzīvesstāstos ārpus Latvijas

Pirms turpinu nākošo divu modeļu – statiskā un fragmentārā aplūkošanu saistībā ar ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītajām biogrāfiskajām intervijām, gribētu sniegt ieskatu emigrācijā dzīvojošo latviešu dzīvesstāstos dominējošajos naratīvajos modeļos, balstoties uz savu pētījumu par Zviedrijas latviešu dzīvesstāstiem*. Atšķirības dažādu zemju latviešu dzīvesstāstos ļoti trāpīgi atsedz individuālo stāstu saistību ar plašāku kultūras tradīciju kontekstu.

1996. gada novembrī Nacionālās Mutvārdu Vēstures projekta ietvaros kopā ar kolēģi Māru Zirniņi man bija iespēja būt Zviedrijā, Stokholmā, kur mēs ierakstījām 24 Stokholmas vecākās paaudzes latviešu atmiņu stāstus. To vidū ir gan sabiedrībā pazīstami kultūras darbinieki, gan cilvēki, kuru vārdus Latvijā nezinām. Vairāki stāsti bija ne tikai personisks dialogs starp stāstītāju un intervētāju, bet vēstījums, ko varēja nolasīt caur stāstu. A. Eglītis savas domas par dzīvesstāsta intervijas nozīmi un mērķi precīzi formulēja vārdos – „*ko būtu svarīgi izstāstīt šodienas Latvijai*”. Bet gandrīz visi stāsti bija vairāk vai mazāk hronoloģiski secīgi organizēti attīstības naratīvi no ļoti izteiktām „es” pozīcijām.

Gribētu norādīt uz „es” pozīciju dzīvesstāstos un uz notikumu izklāsta secīgumu, kas labi atsedz stāstu saistību ar plašāku kultūras kontekstu un atšķirības no stāstiem Latvijā. Lai vēl vairāk pasvītrotu atšķirības, kādas atrodamas dažādu zemju latviešu dzīvesstāstos, atsaukos arī uz R. Ķīļa pētījumu par Babraukas ciema (Sībirijā) iedzīvotājiem un viņu stāstiem (Ķīlis, 2002).

„Es” pozīcija jeb skata punkts, no kura stāstījums tiek veidots, ir svarīgs stāstījumu organizējošs princips – laika gaitas un virzības attēlošana stāstā vienmēr notiek no kāda konkrēta skata punkta. Zviedrijā ierakstītajos dzīvesstāstos „es” pozīcija lielā mērā atšķiras no tā „es”, kāds parādās Latvijas latviešu dzīvesstāstos, kā

* Pētījuma rezultāti apkopoti publikācijā „Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos” LZA Vēstis 1997. gada 51. sējumā, kā arī referātā „Trimdas identitāte dzīvesstāstos”, kas tika nolasīts konferencē „Emigrācija un kultūra” Daugavpilī, 2002. gada novembrī.

arī no Sibīrijas latviešiem raksturīgā stāstītāja „es”. Kā parādījis R. Ķīlis, tad Sibīrijas ciemu latviešu stāstījumos grūti atrast to, ko sauc par dzīvesstāstu – proti, dzīves līniju, kas vijas cauri vairākiem stāstiem un ietver sevī secīgu dzīves pieredzes izklāstu. Vēl vairāk – stāsti nav pašreferenciāli, „es” pols tajos nav īsti identificējams – ciematnieki vairījās stāstos atainot sevi notikumu vai procesu centrā (Ķīlis, 2002: 81). Vēsturnieks Juris Zalāns, kurš pavadījis gadu Lejas Bulānu latviešu kolonijā, personiskā sarunā atzina, ka tur situācija bija līdzīga. Latvijā ierakstītajos dzīvesstāstos „es” pozīcija lielākoties ir labi jūtama, tomēr bieži tiek stāstīts no notikumu aculiecinieka pozīcijām, drīzāk uzsverot pakļautību kādiem ārpus personas pastāvošiem spēkiem, retāk parādot sevi kā aktīvu savas dzīves veidotāju. Turpretim Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos „es” pols ir ļoti izteikts – stāsta autors ir arī savas dzīves autors. Nepieciešamība un iespēja savā dzīvē izrādīt un īstenot pašiniciatīvu ļauj trimdas latviešiem par savu dzīvi stāstīt ne tikai no aculiecinieka, bet arī no notikumu aktīva veidotāja pozīcijām. Pastāvēja arī nepārtraukta nepieciešamība gan sev pašiem (grupas iekšienē), gan citiem (svešajiem ārpus grupas) nepārtraukti skaidrot, kas tu esi – tādēļ bija jābūt skaidrībā par sava „es” statusu un pozīciju.

Zviedrijā ierakstītie latviešu dzīvesstāsti atšķiras no Sibīrijas ciemu latviešu stāstiem un no NMV krājumā esošo Latvijas latviešu dzīvesstāstiem arī ar to, ka tie ir lielā mērā secīgs dzīves notikumu izklāsts, kurā uzsvērtā attīstības līnija. Lai gan, protams, tā ir dzīva saruna, kurā neiztikt bez atkāpēm, pārlēcieniem un mirkļa vadītas tēmu atlasēm. Tam, ka trimdas latvieši savu dzīves pieredzi tik labi prot izteikt stāstā un strukturēt hronoloģiskā secībā, var atrast dažādus iemeslus. Pēc stāsta valodas raituma var just, ka vairāki stāsti, kas kopā veido dzīvesstāstu, jau ir tikuši stāstīti iepriekš. Sabiedrisku pasākumu un publisku diskusiju laikā gan latviešu sabiedrības ietvaros, gan kā grupai vēršoties pie plašākas zviedru sabiedrības bija nepieciešams prast formulēt un argumentēti pamatot savu trimdinieka pozīciju pasaulē – tādējādi stāstītprasme bija neatņemama trimdas dzīves daļa. Pirmkārt, stāsts trimdas sabiedrībā bija kā grupas identitāti konstituējošs elements. Stāsti bija būtiska ikviena latviešu pasākuma daļa, vai tā būtu dzimšanas diena vai dziesmu svētki. Tie veidoja kopības izjūtu un kopīgas atmiņas tikpat lielā mērā, kā kalpoja par līdzekli, lai nodotu nākamām paaudzēm savu kultūru un vērtību sistēmu – respektīvi, tieši stāsts bija nozīmīgs trimdas identitātes veidotājs. Stāsti par to, kāda bija dzīve Latvijā, par „krievu gadu”, par to, kā notika izbraukšana – tās ir tikai dažas stāstu tēmas, kam bija liela loma trimdas ritualizētajā sabiedriskajā dzīvē. Otrkārt, cilvēki savā ikdienā bieži

saskārās ar nepieciešamību skaidrot savu trimdinieka situāciju – piemēram, vīrieši militārpersonu filtrācijas nometnēs, kad viņiem bija jāskaidro, ka nav fašisti, lai arī dienējuši vācu armijā, vai arī (un tas attiecas ne tikai uz vīriešiem) jāskaidro komunistiski noskaņotiem darba kolēģiem, ka nav bēguši no komunistiem tādēļ, ka ir fašisti, bet vienkārši komunisti tomēr nav tik labi, kā izskatās no Zviedrijas. Treškārt – arī publiskā telpā ārpus kopienas ietvariem tika kopta prasme izteikties – caur organizācijām, laikrakstiem, piketējot, nepārtraukti tika pasaulei skaidrota Baltijas valstu situācija un tika mēģināts panākt Baltijas valstu okupācijas atzīšanu. Gan individuālais, gan grupas stāsts tiek pārstāstīts ik situācijā no jauna, tā nepārtraukti pilnveidojot stāstītprasmi, ko varētu skatīt kā īpašu trimdas latviešu kopienu raksturīgu iezīmi. Dzīvesstāsta intervija, kas sniegta cilvēkiem no Latvijas, bija tikai viens stāstīšanas gadījums (lai arī varbūt ļoti īpašs un stāstītājiem nozīmīgs) starp daudziem citiem – tādēļ Stokholmā intervētajiem cilvēkiem bija vieglāk iejusties intervijas situācijā nekā cilvēkiem Latvijā, kur tik izstrādāta stāstīšanas kultūra nepastāv.

Tomēr iespējama arī cita interpretācija, kā skaidrot vairākus no Zviedrijā ierakstītajiem stāstiem atrodamo lineāri secīgo struktūru. Starptautiskajā konferencē „Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā” 2003. gada maijā Rīgā uzstājot ar referātu, kurā tika salīdzinātas stāstījumu struktūras Latvijā un Zviedrijā un tika izteikts pieņēmums, ka trimdas vecākās paaudzes latvieši spēj izveidot saskaņotāku un hronoloģiski secīgāku stāstu, nekā stāstītāji Latvijā. Psihologe un stāstījumu pētniece Sandra Sebre atzīmēja, ka viņas pieredze liecina tieši par pretējo – trimdā viņa ir uzklauzījusi daudz fragmentārākus stāstījumus, nekā no cilvēkiem Latvijā. Tas liek domāt, ka tad, kad dzīvesstāstu stāsta cilvēkam, kurš pieder atšķirīgam kultūras laukam, to pūlas sakārtot un izlīdzināt lielākā mērā, nekā stāstot „savējam” (kad Latvijas cilvēki uzklauza stāstu trimdas sabiedrībā un otrādi). Kad stāstītājs apzinās, ka viņa vai viņas dzīve reprezentēs trimdas vai padomju laika pieredzi, tas mobilizē izveidot pēc iespējas saprotamu stāstu. Šāds skaidrojums apliecina naratīva analīzes teorijā izteikto pieņēmumu, ka autobiogrāfiskais stāstījums ir situatīvs, tas veidojas divu konkrētu cilvēku sarunā, kurā dalībnieku sociālajām lomām, pozīcijām, statusam un novietojumam sociālajā un vēsturiskajā laiktelpā ir liela nozīme.

Stokholmā ierakstītie stāsti ir vairāk vai mazāk lineāri vēstījumi ar izteiktu attīstības līniju un skaidri identificējamu „es” polu. Uzsveru – vairāk vai mazāk lineāri, jo to autobiogrāfiskā laika uzbūve nav vienkārša – tajos atrodami pārlēcieni,

atkāpes, pārklāšanās, izlaidumi, kā jau dzīvā sarunā, nevis redīgētā tekstā. Dzīves secīga priekšā stādīšana un galvenais – attīstības līnijas klātbūtne, ļauj šos stāstus interpretēt kā stāstītus saskaņā ar J. Brukmeijera aplūkoto Rietumos dominējošo secīgu attīstības naratīva modeli.

4.2.4. Naratīvi, kas neparedz attīstības līniju

Statiskais modelis paredz tādu skatījumu uz dzīvi vai atsevišķu dzīves posmu, kas vijas ap vienu centrālo, parasti katastrofisku notikumu. Tuva cilvēka zaudējums, slimība, karš, ieslodzījums un vardarbība atstāj pēdas katrā, kas to pārdzīvojis. Stāstos, kuros dominē statiskais modelis, parādās nekustīga aina, ko nosaka kāda dominējoša pieredze vai arī neatrisināmas pretrunas un konflikti. Šie stāsti bieži vien aizgūst savu formu no traģēdijas žanra.

J. Brukmeijers kā piemēru min holokausta atmiņas un teorētisko literatūru par šīm atmiņām un traumatisko pieredzi. Lielākā daļa holokausta vēstījumu lieto vārdu krājumu, kas norāda uz pārrāvumu un neatgriezenisku zaudējumu. Autors atsaucas uz *Primo Levi* autobiogrāfiju, kurš ir pieredzējis Aušvices nometni. Ne tikai Aušvicē pieredzētais, bet viss, kas noticis gan pirms, gan pēc tam, sastopas ar nometnes pieredzi. Tas nozīmē, ka nometne nekad neklūst par pagātni, ka tajā pavadītais laiks ir it kā iesaldēts un veido visas iespējamās pieredzes – gan vecās, gan jaunās – horizontu. J. Brukmeijers secina, ka tā līdzinās psiholoģiskam melnajam caurumam, kas absorbē jebkuru iespējamo attīstību un kustību, kas varētu aizvest autobiogrāfisko vēstījumu prom no šīs visu pārklājošās pieredzes.

Puse Vadakstē ierakstīto stāstu ir represēto cilvēku atmiņas, kurās centrālais stāsts ir par represijām. Tajos var atrast atsauci uz pārrāvumu un neatgriezenisku zaudējumu, un dzīve tajos nesniedz priekšstatu par attīstību vai pozitīvu virzību, tomēr nevar arī apgalvot, ka represijas ir visu aizēnojoša pieredze. Tikai divos gadījumos bija vērojams, ka izsūtīšanā pieredzētās bailes nav atstājušas cilvēkus līdz šim brīdim un visi tagadnes notikumi, tai skaitā sekas, ko var radīt pieredzes stāsta uzglabāšana NMV arhīvā, tiek vērtēti caur prizmu „ja nu tas notiek atkal” (NMV 336 un NMV 361). Ja statiskā modeļa galvenās pazīmes ir vārdu krājums, kas apraksta zaudējumu un pārrāvumu, attīstības līnijas iztrūkums un traumatiskās pieredzes „melnā cauruma” raksturs, tad ekspedīcijas laikā ierakstītajos traumatiskās pieredzes

naratīvos iztrūkst tieši pēdējais aspekts. Padomju iekārtas īstenotā vardarbība pret cilvēkiem un personiskās ciešanas, ko tā sagādājusi, ir galvenā tēma represēto stāstījumos. Tomēr traumatiskā pieredze netiek attēlota kā visu citu pieredzi aprijoša. Iespējams, ka tieši padomju represiju pieredzes aktualitāte visas sabiedrības mērogā ir izšķiroša, kādēļ stāsti par represijām kļuva par stāstos dominējošo balsi. Tikai kopš 1988. gada varēja sākt atklāti runāt par šo pieredzi, un tā spēlēja svarīgu lomu sabiedrības paštēla veidošanā 90. gadu sākumā. Tieši totalitārā režīma represijas tika uzlūkotas kā vēstures *baltie plankumi* un veidoja nacionālās vēstures daļu, kurā īpašu pienesumu veido personiskās liecības. Tādēļ represijas pieredzējušajiem stāstītājiem likās vissvarīgāk dalīties šajā pieredzē, kas, viņuprāt, vislielākajā mērā veido nerakstīto vēsturi un intervētājus interesē visvairāk. Bet šo cilvēku stāstījumu modeli nevar raksturot kā statisku.

Kā netradicionālu modeli dzīves attēlošanai stāstījumā J. Brukmeijers apskata *fragmentāro modeli*. Šo modeli autors redz saistībā ar postmodernisma situāciju sabiedrībā un kultūrā, kā formāciju, kas ir izplatījusies visās mūsdienu Rietumu sabiedrības diskursa formās. Viņš atsaucas uz pašreizējo sociālo mobilitāti salīdzinājumā ar tradicionālām stabilām dzīves formām, uz ko norāda sociologi Ulrihs Beks un Ričards Senets. J. Brukmeijers konstatē, ka jaunās paaudzes izglītotie cilvēki izvairās attēlot savu dzīvi saskaņā ar tradicionālajiem žanriem, kas paredz attīstības līniju. Tā vietā autobiogrāfiskie naratīvi, mutiskie tikpat lielā mērā kā rakstītie, kļūst decentriski, atvērti, fragmentāri. Analizējot lielākas naratīva vienības, var redzēt, ka vienlaicīgi tiek pasniegtas vairākas alternatīvas stāsta versijas – reālā, iespējamā, iedomātā u.tml., kā vienlīdzīgas stāsta līnijas. Tradicionālā autobiogrāfiskā „es”, pirmās personas balss vietā var saskatīt divas, trīs vai pat vairākas balsis dialogiskā vai multivokālā diskursā, radot mozaīkveida identitātes kompozīciju. Tiek apšaubīta pati ideja par dzīvi kā virzību, vēl jo vairāk – mērķtiecīgi orientētu, uzskatot, ka tādā veidā dzīves atvērtībai un plūsmai tiek uzspiesti novecojuši ierobežojumi.

Fragmentārais modelis ir saskatāms vismaz divu ekspedīcijā ierakstīto dzīvesstāstu uzbūvē. Visās biogrāfiskajās intervijās ir saskatāmas fragmentāras struktūras iezīmes, ko veido ikvienam mutiskam dzīvesstāstam raksturīgās atkāpes, pārlēcieni, aprāvumi un izlaidumi. Bet izšķiroša nozīme ir galveno naratīvu savstarpējam saistījumam un izkārtojumam, kas ļauj nosaukt stāstījumu par drīzāk fragmentāru nekā secīgu. Fragmentārajiem pieredzes stāstiem ir raksturīgs hronoloģiska secīguma pilnīgs trūkums, pārlecot no vienas tēmas uz citu, no viena

stāsta uz citu, no viena dzīves hronoloģiskā punkta uz citu, iezīmējot vienīgi atsevišķu dzīves aspektu precīzas vai tēlainas ainas.

Kā fragmentāra stāstījuma piemērs var tikt skatīts jau iepriekš aplūkotais Elvīras Ģermanes (NMV 352) dzīvesstāsts. Kā jau atzīmēju, izteikti secīgs – kā rakstītā autobiogrāfijā, nav neviens no ekspedīcijā ierakstītājiem dzīvesstāstiem. Bet pamatā biogrāfisko interviju fragmentārais raksturs izriet drīzāk no sadarbības starp intervētāju un stāstītāju, no jautājumu un atbilžu saspēles. Intervijā ar Elvīru pati stāstītāja, šķiet, runā visu pēc kārtas, kas ienāk prātā, daudz nerūpējoties par secīgumu. Neskatoties uz bagāto valodu, kādā tiek veidotas atsevišķās stāstījuma epizodes, to savstarpējā saistība sakņojas vienīgi apstākļi, ka tās visas attiecas uz stāstītājas dzīvi. Stāsts tiek iesākts tradicionāli – ar stāstu par piedzimšanu un to, kā nokļuva Vadakstes pagastā, par skolas gaitām, darbu kolhozā, mācību turpinājumu tehnikumā un tā tālāk. Tomēr, lai izlobītu šo notikumu hronoloģisko secīgumu, ir jāatsijā puse stāstījumu, kas vijās pa vidu. Tie ir pārlēcieni gan laikā, gan tematiski – no bērnības 1938. gadā uz audžuvecāku nāvi 1987. gadā, no personīgās pieredzes pamatskolā vācu laikā uz audžutēva pieredzi arodskolā 50. gadu sākumā, no stāsta par savu attieksmi pret tālāku mācīšanos pēc pamatskolas beigšanas tiek pāriets uz stāstu par darba tikumu kolhoza sākuma gados, anekdotēm, pārmaiņām padomju gados un novērojumiem pašreizējā situācijā. Stāstu veido mazas, spilgtas epizodes, kuras tik plūstoši pāriet viena otrā, ka reizēm ir pat grūti izšķirt, kur sākas viena un beidzas otra. Piemēram:

- Toreiz jau bija tā – nupat būs bads, ziniet! Tagad būs bads, vai ne! Kad sākās kolhozi. Ko tad ?! Visu paņēma, visu izputināja. Ko tad?! Nu un tad tas paps toreiz teica, viņš teica: „Ja tu gribi vidusskolā tepat Aucē, vai ne, tad nu var, vai ne. Bet nu tad tālāk kas zin, kā būs.” Tad es nostrādāju kolhozā 3 gadi. Un, starp citu, ir tāda interesanta ... jauniešiem ļoti pamācošs notikums, ja. Kad es beidzu 7. klasi, es domāju (samērā labi man bija, man viegla galva un labi mācīties varēja, ja tikai gribēja, vai ne): „Nekad mūžā vairs skolā!” Nu, laimīgi ticis ārā, nekad mūžā vairs. *[Smejas]* Vot, tad es domāju: „Nu vidusskola! Ko es tur studēt? Sak, tāpat es neiešu. Ko? Es vidusskolā...? Ak, Dievs, ka tik tālāk no skolas!” Vot, tad strādāju kolhozā, vai ne. Bet toreiz jau ko? Tad toreiz nestrādāja tā kā tagad, kad strādā. Man, starp citu, ir tāds teiciens, vai ne ...Nu jau, teiksim, 70- o gadu beigu, 80 – o gadu kolhozs, vai ne... Es teicu, ja mums, teiksim, 50 – ie, jau sākumā, kad sākās kolhozs, būtu šodienas tehnika un tā laika cilvēki, ja, mēs nezinātu ko darīt. Mēs būtu visu apdarījuši, apstrādājuši un meklētu pa ceļmalām, kā saka, zālītes lasīt, ja. Bet nu taču tas ārkārtīgi ... Starp citu, ja tas neiet nekur, tad ir tāds

anekdotisks teiciens, no Rīgas kādreiz atvests. Kāpēc mēs neieredzam krievus, ja? Tad tā atbilde ... tas armēņu radio slavenais – kāpēc? Tad atbilde ir tāda – tāpēc ka viņi mums nolaupīja darba prieku. Tā taču ir anekdote. Šodienas bezdarbnieki visi. Vai tad tas ir, nu ... vienkārši cilvēks nejēdz, nesaprot, kas viņam būtu jādara un ka viņam vispār kaut kas būtu jādara, ja viņš, no rīta aizgājis tur uz darbnīcām, viņam tu nepasaki – dari to un ej tur un šito. Viņš pats nav spējīgs izdomāt. Arī jaunie. Nu tā viņš ir. Nu tad es toreiz strādāju tā kārtīgi. Piemēram, mani pienākumi bija ...Pienu veda 12 km uz Auci ar zirgiem, ja. Kannas cilāju, ne jau kaut kādās cisternās. Aizvedu pienu, izlēju pienotavā, saņēmu vājpienu, aizgāju visai pilsētai cauri uz pastu, paņēmu pastu (tas bija apvienots darbs), paņēmu pastu, tad atbraucu mājās, izdalīju vājpienu un tad sašķiroju avīzes, un tad iznēsāju (vēl tad jau nesa pa mājām avīzes). Tad jau nenesa tā kā tagad – punkti ceļa malās. Vot. Un tad vēl vienu vakaru plus plāvu (viens vezums zaļbarības telļiem jāsapļauj un jāatved). Un tad 4.00 no rīta sāka un 11.00 vakarā beidza. Un tad 3 gadi nostrādāju. Un tad, kā saka, nu nostabilizējās visa tā iekārta un tā dzīve, kā saka, nu varēja redzēt. Tad es aizgāju uz Saulaines tehnikumu. Es jau aizgāju, nu, uz vakara ...par cik kaut kas izbiris ir pa tiem 2 gadiem, tad es aizgāju (2 gadi es nobraucu ar to pienu) ... tad es to 54. gadu vakara vidusskolā mācījos un kolhozā par uzskaitvedi. Nu toreiz ... izstrādes dienas rēķināja speciāli, brigadieru jau tikai kaut ko tur atķeksēja, ko ir darījuši, vai ne. Kā patika mācīties! Par vēlu tā patika mācīties! Un viegli! Cita saprašana ir cilvēkam. Starp citu, man Vilnis, man dēls, aizgāja uz Saulaini. Nu kaut kur otrajā kursā, nu zin, kā tādiem ...kaut kur tā kāds parādiņš iekrājies, un tur šis un tas, un diez kas vēl Tur tādi labi draugi bija, zin. Viens tur izstājās. Nu tur tā, zin, ka gandrīz, ka jau nu nē, vai ne. Es teicu : “Lūdzu. Nu kur tad?! Katrā laikā! Kolhozā dakšu ir.” Jo es zināju – izstāsies, pastrādāsi pāris gadus un tu sapratīsi, ko nozīmē mācīties. Vēl pēc tam es aizgāju uz Saulaines tehnikumu uz vakara nodaļu. Vot, tagad būs līdz rītam runāšana – es esmu tikusi pie vārda. Es nezinu, ko Jūs te sastīķēsiet no tā runājamā, tas man ar nav skaidrs.

(NMV 352)

Tomēr latviešu stāstījumu fragmentārā struktūra ir veidojusies pilnīgi atšķirīgu iemeslu dēļ, nekā ir minējis J. Brukmeijers. Stāstītāji nepieder pie jaunās paaudzes un ir pamats domāt, ka ne jau postmodernisma filozofijas iespaidā viņi necenšas piešķirt savai dzīvei lineāru atveidojumu. Rakstot par latviešu dzīvesstāstiem, V. Skultāne ir vairākkārt uzsvērusi situāciju, ka Latvijā ilgstoši (vairāk kā 45 gadi padomju režīmā) pastāvēja pretruna starp ideoloģiski atzītām un personiski svarīgām vērtībām, pretruna starp vēlamo un iespējamo dzīves gaitu, pretruna starp oficiālajiem naratīviem un personīgo pieredzi, un atzīmējusi grūtības izveidot saskaņotu stāstu šādos apstākļos (Skultans, 1998). Autore stāstījumu fragmentāro struktūru skaidro arī ar pārmaiņām izglītībā – pēc 45. gada Latvijā notika literārās tradīcijas un visas tekstuālās

sabiedrības dekonstrukcijas process, kas īpaši labi vērojams, pētot skolas grāmatas. Paaudze, kas izglītību ieguva padomju laikā, vairs nerod atbalstu literārajās stratēģijās, kas tiek apgūtas jau skolas laikā, tādēļ arī pieredz grūtības izveidot secīgu stāstu par savu dzīvi.

Tomēr gribētu paplašināt piedāvātā skaidrojuma robežas. Dzīve biogrāfiskajās intervijās Latvijā visbiežāk tiek parādīta kā plūsma, kura ne vienmēr vedusi tajā virzienā, kurā vēlējies doties stāstītājs. Dzīvesstāstus ne reti veido atmiņu fragmenti par dažādām dzīves epizodēm, kuru saistība visbiežāk ir tēlaina, asociatīva vai komunikatīvās situācijas un stāstīšanas tradīciju noteikta. Visas dzīves garumā periodiski tika pieredzētas sociālās un politiskās kārtības maiņas, kam sekoja pārmaiņas visas sabiedrības struktūrā. Iesāktās vai izplānotās dzīves gaitas pārtrauca padomju okupācija un Otrais pasaules karš, dekonstruējot ierasto dzīves kārtību visos līmeņos un krasī konfrontējot dažādus pasaules uzskatus un atšķirīgas „vienīgās patiesības”. Arī 90. gadu sākums atkal nāk ar kaut ko jaunu. Noliedzot iepriekšējā periodā nostabilizētās, kaut arī pretrunīgās, vērtības un sasniegumus. Liekot pārkārtot jau ierasto dzīves kārtību un meklēt jaunu interpretāciju arī personīgajai pagātnei. Visas šīs dažādās realitātes ir jāvar saskaņot vienā dzīvesstāstā, turklāt nezaudējot cieņu pašam savās acīs. Vislabāk tas izdodas, nepūloties radīt saskaņu. Problēma tiek apieta, vienkārši neveidojot stāstījumu kā lineāri secīgu naratīvu. Turklāt fragmentārs stāstījumus organizējošs modelis var tikt saistīts ar saziņas kultūru padomju laikā, kad mājieniem, zemtekstiem un noklusējumiem bija būtiska jēgu veidojoša funkcija savstarpējā saziņā.

4.3. Dzīvesstāsti – mutvārdu teksti kultūras kontekstā

Dzīvesstāstu valodas analīze atklāja, cik valoda ir trausls instruments, kura lietošana prasa ievērojamas prasmes. Tika analizēts, kā valodā tiek „būvēts” dzīvesstāsts – kā lingvistiskais repertuārs, naratīvie modeļi un kultūras resursi palīdz dzīves pieredzei pārtapt stāstā. Tika konstatēts, ka tikai daži no intervētajiem cilvēkiem varēja izveidot stāstu par savu dzīvi, bet lielākā daļa labprāt atbildēja uz intervētāju jautājumiem un varēja izveidot atsevišķas – īsākas vai garākas stāstījumu epizodes. Izvirzījās jautājums – kādēļ daži stāsti ir veiksmīgi izstāstīti un izklausās interesanti, bet citi ne. Analīzes gaitā tika secināts, ka nozīme ir valodas izjūtai un

mutvārdu izteiksmes līdzekļu pārvaldīšanai, kas ļauj sarunā veidot sīkas stāstījuma vienības, un stāsta kompozīcijas izjūtai, kas ļauj radīt no dzīves stāstu. Dzīvē pieredzēto notikumu raibums pats par sevi nav iemesls, lai rastos labs dzīvesstāsts.

Aizraujošas izklausās vienīgi tās intervijas, kurās stāstītāji prata savu dzīves pieredzi pasniegt izteiksmes līdzekļiem bagātā valodā – gan pateicoties plašam valodas repertuāram, gan izcilai performatīvajai kompetencei. Labāko stāstītāju lingvistisko repertuāru veido plašs vārdu krājums, prasmīgi lietoti sinonīmi, metaforas u. tml. Personīgā pieredze rod atbalstu kultūras repertuārā, ko veido gan literārās stratēģijas, gan tradicionālā mutvārdu kultūra, gan mūsdienu folkloras elementi. Literārās stratēģijas tiek izmantotas divējādi. Pirmkārt, veidojot dzīvesstāsta kompozīciju vai/un atsevišķas epizodes tajā kā stāstu ar sākumu, vidu un beigām. Otrkārt, (disertācijas autore vērojumi sakrīt ar antropoloģes V. Skultānes atziņām) stāstītāji aizņemas no literatūras (gan mutvārdu, gan daiļliteratūras) paņēmienus kā stāstījumam piešķirt jēgu un nozīmi, ievietojot to kopīgajā kultūras telpā, atsaucoties, piemēram, uz likteni vai tautas vēsturi. Tomēr mutvārdu stāstījumos tiek izmantotas ievērojami plašākas stratēģijas. Arī tradicionālā mutvārdu kultūra un mūsdienu folklorā veido vienu no kultūras resursiem, kas sniedz atbalstu individuālās pieredzes stāsta tapšanā. Stāstītāji izmanto tādas valodas izteiksmes paņēmienus kā izteicienus, parunas, ievadformulas, anekdotes, prasmīgi attēlotus dialogus. Arī neverbālos paņēmienus – intonācijas, runas ātruma un skaļuma maiņas, pauzes, kā arī mutvārdu saziņas paņēmienus, ko audio ieraksts nefiksē – mīmiku, žestus, ķermeņa valodu. Tieši neverbālie paņēmieni rada stāsta ekspresivitāti, kas padara tos aizraujošus gan dialogā tiešajā saskarsmē, gan klausoties. Bet šī nozīmīgā mutvārdu komunikācijas daļa, kas veido teiktā jēgu, tikpat lielā mērā kā vārdi, zūd, runāto vārdu atveidojot rakstītā tekstā (Portelli, 1998). Tādēļ var iebilst pret paņēmienu aplūkot dzīvesstāstus kā tekstus līdzās citiem tekstiem, aizmirstot par to sākotnējo mutvārdu formu. Dzīvesstāstu analīze parādīja, ka intervijas situācijā ierakstīts stāstījums ir priekšnesums, ko veido konkrēts stāstītājs konkrētam klausītājam ar konkrētu mērķi.

Tika analizētas arī kultūrā pastāvošie stāstījumu modeļi, kas atsevišķās pieredzes stāsta epizodes savieno lielākā metanaratīvā par dzīves gājumu kopumā. Jautājums par naratīvajiem modeļiem ir komplicēts – gan naratīva analīzes teorijās pastāvošās nevienprātības dēļ, gan mutvārdu stāstījumu sarežģītās uzbūves dēļ.

Doktora pētījumā par atskaites punktu tika pieņemta J. Brukmeijera piedāvātā koncepcija par naratīvajiem modeļiem, kuras centrā atradās naratīva analīzes

pētījumos tradicionālais priekšstats par secīgu stāstījumu (Riessmann, 1993, Brockmeier, 2000). Tomēr naratīva analīzes pieejā parādās diskusijas par to, ka autobiogrāfiska intervija ir sociālo zinātņu radīts artefakts, kuram nav nepieciešams būt secīgam vai saskaņotam stāstījumam (Freeman, 2002, Hermans, 2000). Prasība pēc saskaņas drīzāk ir speciālistu vienošanās un konvencionāls stāstījumu interpretācijas modelis, nekā to nepieciešams nosacījums. Huberts J. M. Hermans izvirza pieņēmumu, ka autobiogrāfiska intervija var radīt virkni nesaskaņotu stāstījumu. Autors aizstāv apgalvojumu, ka ikviens saskaņots stāsts tiek veidots no nesaskaņota stāstījumu klāsta un ikviens saskaņots vēstījums tikai izlīdzina cilvēka dzīvei piemītošo saskaņas trūkumu (Hermans, 2000). Šis apgalvojums sasaucas ar Pjēra Burdjē apgalvojumu, ka sociālā prasība uzlūkot dzīvi kā literatūru ir liela mēroga retoriska ilūzija. Dzīve ir nesakārtotu un nesaskaņotu pieredzējumu virkne. Lai atainotu dzīves kā stāstus, tām ir jāuzspiež tāda jēga, kāda tām nemaz nepiemīt (Burdjē, citēts no Skultāne, 1998).

Vadākstē un tās apkārtnē ierakstīto biogrāfisko interviju analīze konstatēja situāciju, kurā parādās gan spēja, gan principiāla nespēja izveidot stāstu par dzīvi. Tā sakņojas intervēto cilvēku lingvistiskajā un performatīvajā kompetencē. Liela daļa intervēto cilvēku pat nemēģināja izveidot stāstu, intervijas vadību uzticot intervētājam. Tomēr ne visi stāstītāji arī no tiem, kuri sava dzīvesstāsta izkārtojumu izvēlas paši, nepūlējās izveidot secīgu stāstu par savu dzīvi. Visbiežāk stāsta saskaņa ir meklējama nevis hronoloģiskā vai sižetiskā stāstījuma secīgumā, bet gan apstākļi, ka vienā intervijā visas dzīves epizodes ir stāstījis viens cilvēks un tās kaut kādā veidā sakņojas stāstītāja biogrāfijā. Stāstījuma fragmentāro struktūru veido gan hronoloģiska secīguma trūkums, gan apstākļi, ka ne reti stāstiem trūkst galvenā varoņa – līdzās stāstītāja dzīvei stāstījumā tiek iekļautas apkārtējo cilvēku dzīves – vecāku, bērnu, dzīvesbiedra, kaimiņu, ciema iedzīvotāju un citas. Ja Vieda Skultāne ir novērojusi, ka latviešu stāstītāji tiecas pēc sakārtotības un jēgas un viņos ir spēcīga subjektīvā vajadzība izveidot stāstu par savu dzīvi, tad konkrēto dzīvesstāstu analīze to liek apšaubīt.

Vadākstē un tās apkārtnē ierakstīto vecākās paaudzes dzīvesstāstu analīzē tika konstatēts, ka vecākās paaudzes stāstītāji pieredzes sakārtošanai lieto galvenokārt divus naratīvos modeļus – lineāro un fragmentāro. Šie modeļi ir atšķirīgi no tiem, kurus aplūkojis J. Brukmeijers. Pirmkārt, tika konstatēti secīgi naratīvi, kas neparedz ne attīstības, ne mērķtiecības līniju, kaut gan neizslēdz dzīves virzību. Otrkārt, tika

konstatēti fragmentāri naratīvi, kas nav pamatojami ar postmodernās dzīves un domāšanas formu izplatību. Stāstījumu fragmentārisms nav konceptuāli pamatots mēģinājums radīt uzspiestajam lineāri secīgajam attīstības modelim alternatīvu dzīves pieredzes atainošanas veidu. Drīzāk šķiet, ka stāstītāji vispār nepūlas ievērot kaut kādu stratēģiju savas dzīves pieredzes pasniegšanai, bet vienkārši ļaujas sarunai un mirkļa izjūtai.

Tomēr dažiem ir svarīgi atainot savu dzīvi kā stāstu un tas arī izdodas – kā Almai Dreimanei (NMV 374) vai Haraldam Cābelim (NMV 375). Bet daudzi pat nepūlas atainot savu dzīvi kā saskaņotu stāstu – kā Jāzeps Bledelis (NMV 348) vai Elvīra Ģērmāne (NMV 352), kura tik piebilst: „*Es nezinu, ko jūs te sastīķēsiet no tā runājamā, tas man ar nav skaidrs.*” Biogrāfiskās intervijas veido gan secīgi stāstījumi, gan savstarpēji nesaistītu notikumu savirknējums, kas drīzāk atgādina R. Ķīļa aprakstītos Babrausnieku stāstus (Ķīlis, 2002). Tādēļ ir pamats piekrist tiem naratīvu analīzes pētniekiem, kuri apgalvo, ka nav pamata sagaidīt, lai intervētie cilvēki veidotu saskaņotus stāstījumus par savu dzīvi. Un arī tajos gadījumos, kad saskaņa tiek panākta, tā ir drīzāk mutvārdu mākslas izpausme, nekā nepieciešams nosacījums. Folklorists Ričards Baumanis pat apgalvo, ka stāstījumos verbālajām struktūrām ir nosliece dominēt pār reālo darbības notikumu struktūrām, atbalsojot jau M. Bahtina izvirzīto apgalvojumu, ka jebkuras atmiņas ir estetizētas (Bauman, 1986). Biogrāfiskajā intervijā dzīves pieredzes pārvēršana stāstā ir sarežģīta darbība, kurā ir iesaistīti tiklab atmiņas procesi, cik spēja un prasme piešķirt šai pieredzei stāsta veidolu.

Jāatzīmē, ka konstatētās naratīvās struktūras ir atšķirīgas arī no stāstījumu modeļiem Latvijā, ko izmanto citu paaudžu un sociālo grupu dalībnieki. Piemēram, dāņu antropologs Jepe Linets ir pētījis jauniešus, Eiropas kustības aktivistus sabiedriskajā organizācijā “Māja”, un pievērsis uzmanību arī viņu stāstījumu struktūrai, nosaucot tos par uzvarošajiem naratīviem (Linnet, 2003).

Būtu nepieciešams turpināt pētījumus, lai plašāk izvērtētu stratēģijas un paņēmienus, kā latvieši pasaulē un stāstītāji Latvijā veido savus stāstījumus. Doktora pētījumā kultūras resursu un lingvistiskā repertuāra lietojums tika analizēts vienā ģeogrāfiskā telpā ierakstītu vienas paaudzes cilvēku stāstos, pievēršot uzmanību dažādiem lingvistiskiem, performatīviem un naratīviem paņēmieniem. Bez šaubām, arī šis ir ierobežots skatījums, jo ārpus tā paliek jaunāku paaudžu un citu sociālo grupu dzīvesstāstu modeļi un lietotās izteiksmes formas.

5. nodaļa

DZĪVESSTĀSTI: PAGĀTNES INTERPRETĀCIJAS TAGADNĒ

5.1. Mutvārdu avoti – stāsti par notikumiem

Mutvārdu stāstījumu pētījumos sākotnēji dominēja interese par faktiem, kas atrodami stāstījumā. Pamazām, kritiski analizējot stāstus un stāstīšanas situācijas, sāka dominēt atziņa, ka stāsts par pagātnes notikumiem ir vērsts ne tik daudz uz pagātnes faktiem, kā pretim citiem stāstiem un vēsta arī par tām simbolu kategorijām, caur kurām realitāte tiek uztverta (Thompson, 1990). Stāstītājs meklē savas pieredzes sasaisti ar citu cilvēku pieredzi, jo klausītāji un lasītāji var uztvert un atpazīt kādu stāstu kā jēgpilnu tikai tādā gadījumā, ja tos vieno kopīgs pieredzes un izpratnes horizonts. Jautājums par attiecībām starp atmiņu un realitāti, starp stāstījumu un dzīves notikumiem ir centrāls ikvienā mutvārdu vēstījumu pētījumā. Iepriekšējās nodaļās tika pievērsta uzmanība stāstīšanas konvencijām un valodas pastarpinājumam stāstos. Šajā nodaļā uzmanības centrā būs notikumi, par kuriem ir stāsts.

Stāsta un notikumu attiecības ir ļoti komplicētas, jo jāņem vērā arī atmiņas darbs un runātāja subjektivitāte. Atmiņa nav pasīva faktu glabātava, bet aktīvs nozīmes veidošanās process. Mutvārdu avoti vēsta ne tikai par to, ko cilvēki darīja, bet arī, ko viņi tagad domā, ka ir darījuši, ko viņi ir ticējuši, ka viņi dara un ko viņi ir gribējuši darīt. Tādēļ mutvārdu liecību nozīmīgums atrodas ne tikai to atbilstībā kādiem faktiem, bet drīzāk to attiecībās ar faktiem – pārmaiņas, ko neapzināti vai apzināti ieviesis stāstītājs, norāda uz viņa pūlēm radīt jēgpilnu pagātnei (Portelli, 1998: 68).

Aplūkojot ekspedīcijā ierakstītajos stāstos dominējošās tēmas un skaidrojumus, var labi redzēt, ka pagātnes notikumu atlase un interpretācija ir sociālo apstākļu ietekmēta un veidota. Dzīvesstāsts nebūt nav par visiem dzīves notikumiem – ja atzīst, ka mutvārdu vēstījums ir viens no notikumu reģistra veidiem, tad jāņem vērā, ka vienmēr pastāv atzīti un neatzīti notikumu reģistrēšanas veidi un to sociālā hierarhija. Šajā nodaļā tiks analizētas sakarības starp pieredzes reprezentācijām un to veidošanās sociālajiem apstākļiem, nenoliedzot ne tagadni, ne pagātnei šajos vēstījumos.

5.2. Ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos dominējošās tēmas

Pieredzes stāstos skarto tēmu daudzveidība sākotnēji šķita pilnīgi mulsinoša. Lielākajā daļā biogrāfisko interviju izvērstāks naratīvs veidojās tikai par kādu vienu dzīves epizodi vai posmu – vai tā būtu jaunība neatkarīgajā Latvijas valstī, kara laiks, izsūtījums, darba nometne Padomju Savienībā, vai arī grūtais pēckara laiks Latvijā. Gandrīz katrā intervijā izvērsās saruna, kas skāra tagadnes dzīves novērtējumu. Spilgtie un dramatiskie stāsti uzrunāja emocionāli un informēja par nesenās vēstures notikumiem. Tomēr aiz notikumu raibuma var saskatīt līdzīgus sociālos procesus un to reprezentācijas stāstos, kā arī saskatīt sakarības, kādēļ stāstos dominē šīs tēmas un nevis citas.

No dzīvesstāsta tiek gaidīts, ka dzīves notikumi tajā tiks sakārtoti secīgā un saskaņotā stāstījumā. Autobiogrāfiskajā naratīvā parasti var saskatīt sižetu, kas izvēršas laikā. Pārmaiņas laikā visbiežāk ir dominējošā stāsta līnija. Tomēr tas nenozīmē, ka laiks tiek tematizēts eksplicīti un notikumi izkārtojas secīgi. Autobiogrāfiskais process neseko hronoloģiskam laikam, bet rada pats savu – naratīvo laiku. Lai arī katrs gads hronoloģiski, fiziski mērot, pāriet vienādi ātri un seko viens aiz otra, tomēr stāstījumā uzmanība nodzīvotajiem gadiem netiek veltīta vienlīdzīgi, kā arī dzīves notikumu secība stāstā var tikt mainīta vietām. Tā, piemēram, viens no naratīvā laika aspektiem ir naratīvais ātrums, ko izsaka attiecības starp dzīves laiku un tam veltīto stāsta garumu. Ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos naratīvi par bērnību un mūža otro pusi ir visai īsi un skopi, pieminot tikai dažas spilgtākās epizodes vai nerunā par bērnību vispār. Tas pārsteidz, jo ārpus ekspedīcijas veiktajās NMV intervijās visbiežāk dominē stāsti par bērnību – bēgļu gaitām Pirmajā pasaules karā, ganu gaitām, skolas gaitām, sadzīves apstākļiem un vecākiem. Savukārt par jaunības un brieduma gadiem, kas sakrīta ar Ulmaņa laika ekonomisko uzplaukuma laiku, Otrā pasaules kara laiku un padomju okupācijas sākumu, stāstījumi ir ilgstoši un izvērsti. Tie ir stāsti, kas skar labākos un dramatiskākos mūža periodus, vienlaicīgi pieredzētie notikumi tiek uzlūkoti kā nozīmīgi plašākā mērogā – kā liecības par to, *kā tas bija patiesībā*. Stāsta fokusēšana uz vispārzināmu notikumu individuālajiem aspektiem šķiet kā laipošana starp distanci un intimitāti, saglabājot privātumu saskarsmē ar svešiem cilvēkiem, kas vēlas ienākt stāstītāju dzīves un atmiņas telpā. Vienlaicīgi šāda izvēle parāda arī stāstītāju attieksmi pret savu dzīvi, jo stāstīts tiek par to, kas tiek uzlūkots par nozīmīgāko. Tā vienu sievietes dzīvesstāstu (NMV 359x) – vairāk

kā četras stundas ieraksta, aizņem stāsts par medicīnas māsas izglītības iegūšanu un darbu specialitātē (kopā par apmēram diviem dzīves gadiem, stāstītājam ir 76). Tālākos 45 kolhozā nostrādātos gadus sieviete neuzlūkoja par atsevišķa stāsta vērtiem, jo tie viņai bija nomācoši – tā bija pieredze par lejupslidošu sociālo mobilitāti un nerada vietu pozitīvā paštēlā. Bet stāsts par medmāsas izglītības iegūšanu un par medmāsas darbu vēsta ne tikai par personīgi nozīmīgām lietām, bet ietver pamācību klausītājam, informējot par medicīnas sistēmu un medicīnas darbinieka statusu Latvijā pirms atkārtotās padomju okupācijas 1944. gadā.

Līdzīgi kā naratīvais laiks atšķiras no hronoloģiskā un fiziskā laika, arī notikumu pasniegums stāstījumā atšķiras no notikumu ritējuma dzīves laikā. Notikumu izvēli un pasniegumu stāstā nosaka vairāki savstarpēji pārklājošies aspekti. No vienas puses – stāstījuma struktūrām ir tendence dominēt pār reālo pagātnes notikumu daudzbalstību. Ir notikumi, par kuriem var izveidot labu stāstu (piemēram, par robežu pārkāpšanu 30. gados), un ir notikumi, kuru verbalizācijai vispār trūkst atbilstošu valodas paņēmieni (piemēram, par pratināšanās cietumos). Stāstītājs izvēlas, kuriem dzīves notikumiem konkrētajā stāstā pievērst vairāk uzmanības un kuriem ne, atbilstoši savai izpratnei par stāstīšanas situāciju. Piemēram, stāstījumu var organizēt klātbūtnes emocionālā pieredze vai plašāku likumsakarību zināšana. Un konkrētā izvēle stāstījuma brīdī arī nosaka notikumu atlasī naratīvā.

Kā jau tika atzīmēts, ne visi pagātnes notikumi tiek iekļauti stāstījumos. Mutvārdu liecības ir būtisks informācijas avots par sociālās dzīves pārmaiņām ilgākā laika periodā. Tomēr šīs liecības, kā jau minēju, ir dzīves notikumu verbāla konstrukcija. Stāstīšana prasa pieredzes sakārtošanu, turklāt par pagātnes notikumiem tiek stāstīts no šodienas dzīves situācijas. Sabiedrībā dominējošās stāstu tēmas un atzītās vērtības noteikti ietekmē individuālos stāstītājus (Andrews, 2000). To var labi novērot, salīdzinot biogrāfiskajās intervijās dominējošās tēmas un to pasniegumu 1996. gada ekspedīcijā un 2002. gada ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos. Pirmajā gadījumā vairākums ir izteikti politizēti vēstījumi, kuros pretnostatīta mierīgā un sakārtotā dzīve Latvijā pirms 1940. gada un haotiskie, vardarbīgie un neparedzamie notikumi pēc 1940./1941. gada. Nesen ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās pretnostatījums nav tik krasi uzsvērts, tas rodams atsevišķos stāstos, bet ne vairs kā dominējošā balss. Dzīve padomju apstākļos raksturota izvērstāk, iegūstot ne tikai traģiskas, bet arī komiskas un pat izteikti pozitīvas nokrāsas. Vairāki stāstītāji detalizēti runā ne tikai par grūto ikdienas dzīvi padomju laikā pēckara apstākļos, bet

stāsta arī par tālākajiem gadiem un sabiedriskajām aktivitātēm, svētkiem, pašdarbību, sporta pasākumiem un pozitīvu darba karjeru. 90. gadu pārņemība ar pagātni un krasi negatīvu padomju varas novērtējumu ir mazinājusies. Tas nenozīmē, ka izsūtītie vai citādi represētie būtu sākuši vērtēt padomju varu pozitīvāk. Tas nozīmē, ka 2002. gadā par savu pieredzi sāka runāt arī cilvēki, kuriem nav izteikta pamatojuma vērtēt padomju gadus viennozīmīgi tikai negatīvi. Pārmaiņas stāstu tēmās norāda uz pārmaiņām sabiedrības attieksmē pret pagātni.

Sabiedrībā dominējošu stāstījumu tēmu pastāvēšanu īpaši izjūt cilvēki, kuru pieredze tajās netiek pārstāvēta. Šie cilvēki publiski nevēlas dalīties savās atmiņās, jo viņu pieredze nesabalsojas ar citām sabiedrībā pārrunātajām pieredzēm. Tie ir stāsti par darbībām, kas agrāk (konkrēti – padomju laikā) tika uzlūkotas par likumīgām, normālām un pat nepieciešamām, bet tagad tiek uzlūkotas par nepieņemamām vai apšaubāmām. Vadakstē un tās apkārtnē netika intervēts (jo nepiekrita intervijai) neviens padomju varas gados vadošs funkcionārs – līdzīga situācija atkārtojās arī nākošajās ekspedīcijās. Turklāt ierakstītajos stāstos aktīva sadarbība ar padomju varas struktūrām tika noklusēta (piemēram, līdzdalība iznīcinātāju organizācijā pēc kara vai atrašanās komunistiskajā partijā vēlākā periodā), vai arī attēlota kā nepieciešama rīcība bez izvēles iespējām (piemēram, iestāšanās pionieros, komjaunatnē vai partijā). Līdzīgi kā Igaunijā (Siemer 2002), arī Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas ievērojama sabiedrības daļa piederību komunistu partijai uzskata par būtisku kauna traipu kā citu, tā personīgajā biogrāfijā. Cilvēki ir ļoti jūtīgi attiecībā uz stāstīšanas laikā pastāvošo sociālo kontekstu un labprāt attēlo savu biogrāfiju kopbalsī ar citiem, nevis pretrunā ar tiem.

Faktiski arī pats padomju laiks parādās kā posms, no kura nepieciešams distancēties. Kā jau atzīmēju, 1996. gada ekspedīcijā nav neviena stāstījuma par pozitīvo padomju periodā, vienīgi tagadnes ekonomiskās situācijas vērtējumā parādās atsevišķi izteikumi, kas informē par ekonomisko labklājību laukos padomju perioda pēdējos gados. Šajos dzīvesstāstos precīzāka informācija slēpjas nepateiktajā un pašā slēpšanas faktā, nevis tajā, ko cilvēki saka (Portelli 1998: 70). Attiecībā uz pārmaiņām personīgās pagātnes vērtējumā itāļu mutvārdu vēsturnieks Alesandro Portelli, pētot ar nacionālsociālismu Itālijā saistīto cilvēku atmiņas, ir novērojis, ka dažkārt cilvēki var rekonstruēt pagātnes „es” un notikušās pārmaiņas, un parādīt atšķirību starp pagātnes un tagadnes „es”. Tomēr Vadakstē ierakstītajās intervijās nevienā gadījumā netika stāstīts par būtiskām pārmaiņām cilvēkā un personīgās pagātnes vērtējumā.

Piemēram, kā pārliecināta komuniste kļuvusi par Tautas Frontes atbalstītāju Atmodas laikā – viens šāds stāsts varēja būt, tomēr stāstītāja izvēlētajās dzīves politiskos aspektus noklusēt.

Stāstītāji uzsvēra kontinuitātes līniju, kas pagātnes dzīvi saistītu ar šodienas „es” un reizē ar šodienas sociālo un politisko situāciju. Viena no stratēģijām stāstījumu tēmu izvēlē bija stāstīt par pārmaiņu laikiem un savu rīcību, vai arī pakļautību kādiem ārpus sevis esošiem varas spēkiem šajos pārmaiņu periodos.

5.3. Ikdienas dzīves stratēģijas radikālu sociālu pārmaiņu apstākļos

Nemot vērā ierakstīto biogrāfisko interviju mozaīkveida raksturu un skarto notikumu daudzveidību, tika meklēta kāda viena tēma vai notikumu aspekts, kas būtu klātesošs visos stāstījumos. Un sociālās pārmaiņas ir būtiska tēma katrā stāstā. Doktora pētījumā, analizējot pagātnes interpretāciju tagadnes stāstījumos, uzmanība tika pievērsta, no vienas puses – pašām pārmaiņām, to uztverei, pārdzīvojumam un adaptācijai jaunajiem apstākļiem, bet, no otras – kā pārmaiņas tiek atspoguļotas stāstā. Ikvienā radikālu sociālu pārmaiņu gadījumā pastāv nepieciešamība gan adaptēties jaunajiem apstākļiem, gan uzturēt kontinuitāti un saglabāt iepriekšējās prakses un vērtības tik ilgi, cik tas iespējams. Dzīvesstāsti atsedz šī procesa ilglaicīgumu un kompleksumu ikvienā pārmaiņu gadījumā, neskatoties uz to, vai tās ir gaidītas un personiski veicinātas (kā 1990. gadā), vai negaidītas un vardarbīgas (kā 1940. gadā). Nepieciešamība pārformulēt kā personisko, tā kopīgo identitāti ir spēkā abos gadījumos. Tāpat nepieciešams arī pārkārtot visu ikdienas dzīvi, sākot no pašām vienkāršākajām ikdienas aktivitātēm (piemēram, mājsaimniecības organizēšanu, darba attiecības u.tml.) līdz pat vērtību sistēmas un pasaules uzskata pārvērtēšanai (izvēle svinēt tos vai citus svētkus ir vienkāršākais piemērs).

Vecākās paaudzes cilvēki pieredzējuši vairākus radikālu sociālpolitisku pārmaiņu periodus. Vienīgi atsevišķu cilvēku atmiņā glabā pieredzi par Pirmā pasaules kara notikumiem un Latvijas Republikas pirmajiem gadiem. Lielākā daļa stāstītāju labi atceras dzīvi neatkarīgā valstī 30. un 40. gados, Otro pasaules karu, padomju un vācu okupācijas. Dažu stāstītāju atmiņā ir arī nesenie notikumi – trešā atmoda un Latvijas neatkarības atjaunošana 1990. gadā. Gandrīz katrā intervijā tika skarts arī aktuālo dzīves aspektu vērtējums (galvenokārt – nabadzība, bezdarbs,

prezidenta vēlēšanas – intervijas notiek tieši vēlēšanu nedēļā, kad par Latvijas prezidentu tika ievēlēts Guntis Ulmanis). Kaut gan gandrīz puse no doktora pētījumā analizētajiem dzīvesstāstiem ir represēto cilvēku stāstījumi, tomēr atsevišķa uzmanība tieši stāstījumiem par deportācijām vai ieslodzījumu netiks pievērsta – tā ir atsevišķa pētījuma tēma. Vienīgi jāatzīmē, ka rūpīga šo stāstu analīze ļautu izdarīt secinājumus, kas lielā mērā oponētu R. Ķīļa paustajai hipotēzei par konvencionāla stāstījuma žanra veidošanos par deportācijām (Ķīlis, 2000) un paplašinātu skatījumu uz citādos veidos represētu (filtrācijas nometnēs, darba nometnēs ieslodzītu) cilvēku pieredzes stāstu veidošanos.

Pāreja no vienas sociālas, politiskas un ekonomiskas kārtības tikai simboliski var tikt apzīmēta kā notikusi konkrētā datumā. Piemēram, neatkarīga Latvijas valsts dibināta 1918. gada 18. novembrī vai atjaunota, pieņemot deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 1990. gada 4. maijā. Politiskos pagrieziena punktus pie varas esošie pieredz citādāk nekā tā sauktie vienkāršie cilvēki. Igaņu socioloģe Aili Ārelaida-Tarta atzīmējusi mazliet poētiski (un reizē ļoti precīzi) – kamēr politiķi paraksta vēsturiski svarīgus dokumentus, vienkāršie cilvēki slauc govis, cep maizi, domā par savām kāzām u.tml. (Aarelaid-Tart, 2001). Un bieži vien tikai caur ikdienas dzīves detaļām, vilšanos, pārpratumiem un konfliktiem tiek atskārstas pārmaiņas sabiedrībā un personiskajā identitātē.

5.3.1. Stāstījumi par Latviju pēc 1918. gada

Četri no intervētajiem cilvēkiem ir dzimuši laikā pirms 1912. gada un būtu varējuši stāstīt par notikumiem ap 1918. gadu un 20. gadu sākumā. Gan šajās četrās, gan citās ekspedīcijā ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās praktiski nav izvērstu stāstu par agrās bērnības un skolas gadu pieredzi, kas ārpus ekspedīcijas ierakstītajos dzīvesstāstos parasti veido ievērojamu daļu intervijas. Stāstīšanas situācijas konteksts noteica to, ka intervijās centrālās tēmas skāra politiski jūtīgus jautājumus, saistītus pamatā ar notikumiem 1940. gadā un vēlāk. Šajās dzīvesstāsta intervijās izvērstu stāstu par bērnību kā par svarīgu mūža posmu. Dažos stāstos par bērnību ir izstāstītas atsevišķas spilgtas epizodes, citos - īss kopsavilkums, ko veido galveno faktu uzskaitījums pāris teikumos (piemēram – vecāki iegādājās jaunsaimniecību, gāju skolā).

Pārmaiņas pēc 1918. gada veido ilgu un sarežģītu laika posmu, kurā cilvēki savā ikdienas domāšanā, rīcībā un nākotnes plānos sāka rēķināties ar jauno valsti kā ar realitāti. Lai gan ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos atrodamas vienīgi skopas norādes uz atsevišķiem 20. gadu sākuma dzīves aspektiem (galvenokārt nabadzību), tad tā paša 1996. gadā rudenī Aucē ārpus ekspedīcijas ietvariem tika ierakstīts izvērsts un detalizēts dzīvesstāsts (10,5 stundas ieraksta), kurš ļauj runāt par konkrēto periodu detalizēti. Šis stāsts palīdz izveidot kontekstu, kurā kļūst saprotamas daudzas īsās piezīmes un izteikumi, kas atrodami ekspedīcijas ierakstos. Līna Erna Hermīne Kuģe (NMV 747) ir dzimusi 1910. gadā, un viņas dzīves ģeogrāfija risinājusies fiziskajā telpā starp Saldu un Auci – turpat, kur lielākajai daļai ekspedīcijā intervēto cilvēku. Stāstītāja ir otrās pakāpes māsiņa pa tēva līniju vienai no ekspedīcijā intervētajām sievietēm. Līna Erna Hermīne Kuģe ir talantīga stāstītāja, kuras dzīvesstāsta galveno tēmu veido stāsts par bērnību un jaunību.

Latvijas valsts nodibināšanu 1918. gadā kā politisku vai arī biogrāfiski svarīgu notikumu stāstītāja nepiemin. Atsauces uz Latvijas valsti parādās vēlāk, kad tā kā valsts sāk funkcionēt un iespaidot cilvēku ikdienas dzīvi. NMV kolekcijas dzīvesstāstos var redzēt, ka vecākiem svarīgi notikumi parasti spilgti palikuši atmiņā arī stāstītājiem. Tie ģimenē daudzkārt pārrunāti – galu galā mūsu pieredzi veido arī citu cilvēku stāsti (Tonkin, 1992, Freeman, 2002). Piemēram, Velta Liepiņa (NMV 125) savā dzīvesstāstā piemin 1918. gada 18. novembri, lai gan viņai tobrīd bija tikai piecpadsmit gadi. Viņas tēvs piedalījās Latvijas Republikas proklamēšanas pasākumā, tādējādi ģimenes vēsture tiek nozīmīgā veidā saistīta ar Latvijas valsts vēsturi. Tomēr 1918. gads kā valsts dibināšanas gads un politiskas aktivitātes šajā sakarā netiek pieminētas nevienā no ekspedīcijā ierakstītajiem stāstiem. Tieši zemes reforma ir tā, par kuru runājot, parādās pirmās atsauces uz Latvijas valsti. Ja pirms kara latviešu zemes īpašnieki un viņu ģimenes locekļi ir 39% no lauku iedzīvotāju kopskaita, tad pēc agrārās reformas 1930. gadā zemes īpašnieku un viņu ģimenes locekļu skaits ir 77% no lauku iedzīvotājiem (Balodis, 1991).

Arī vairāku ekspedīcijā intervēto cilvēku vecāki iegūst zemi tieši agrārās reformas laikā. Agrārā reforma iezīmē pirmo lielo iedzīvotāju migrāciju Latvijā miera apstākļos. Piemēram, Lonijas Kmeļņikas vecāki (NMV 370) ierodas no Latgales kopā ar vēl 15 ģimenēm. Veras Vinkleres (NMV 340) vecāki pārceļas uz šo pusi no Alūksnes apriņķa. Lielākā daļa gan iegūst zemi dzimtajā pusē vai tuvāko 20 km rādiusā. Piemēram, Līnas Ernas Hermīnes Kuģes tēvs piesakās uz zemi Ķeveles

muižā, un dzīvesstāstā minēts, ka visi jaunsaimnieki izmitināti muižu ēkās un pirmo gadu saimniekojuši kopīgi. Tad izlozēts, kuram kurš zemes gabals tiks. Lai arī vēstures grāmatās var lasīt par lielu prieku un entuziasmu, sākot apstrādāt savu zemi, dzīvē situācija tik viennozīmīgi pozitīva nav. Ir nepieciešami pāris gadi, lai cilvēki noticētu pārmaiņu neatgriezeniskumam. Un ir nepieciešami cilvēki, kuri ar savu rīcību palīdz iegūt drošības sajūtu arī pārējiem:

Bet pirmais no visiem būvētājiem bij mans tēvs. Jo viņš bij laimīgs, ka ir ticis pats pie savas zemes. Pats kungs, pats saimnieks. [...] Viņš pirmo uzcēla pirtiņu. Ta jau citi smējās tur – he, hm, lai Ābele tikai taisa uz riteņiem savu pirti, drīz būs jābrauc nost no tā. Bet pagaidām, kamēr mans tēvs dzīvoja, viņš savu pleķīti dzīvoja un arī nomira. [...] Citi jau pirmāk smējās, ka mans tēvs sāk būvēt. Citi jau dzīvoja vēl tai muižā, tais ierādītās vietās. Bet ta, ka redzēja, ka mans tēvs būvējas, ta sāka viens otrs uz savu pleķīti tur.

(NVM 474)

Starp citu – nedrošības sajūtai ir savs pamats. Tas varētu būt saistīts ar makrolīmeņa neticību Latvijas valstij, gan ar mikrolīmeņa savstarpējām attiecībām un politisko konjunktūru. Piemēram, stāstītājas ģimene no pirmā ierādītā zemes gabala bijušā Cieceres muižā ir spiesta aiziet, jo:

Redzi, viens lāčplēsis [*Lāčplēša ordeņa kavalieris*] bij iekārojis. Toreiz tiem lāčplēšiem bij liela čina un liels gods, un tad tas bij iekārojis tur to mūsu pleķīti. Un tad mēs braucām šite uz Ķeveli. [...] Trīs gabalus tur no tiem jaunsaimniekiem tie lāčplēši izvaikāja ārā no tām iezīmētām zemītēm.

(NMV 474)

Līnas Ernas Hermīnes stāsts iezīmē ilgstošu un pretrunīgām jūtām saistītu ikdienas dzīves stabilizācijas periodu. Bet ekspedīcijā ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās dominē izvērsti stāstījumi galvenokārt par dzīvi 30. gados – tas ir īsa ekonomiskās augšupejas laiks. Stāstītāji izvēlas stāstīt ne par grūtībām, kas pieredzētas, bet akcentē citas tēmas, kas iezīmē stabilitāti ikdienas dzīvē un vērtību sistēmā. Īsajās bērniības epizodēs lielākoties tiek pieminētas ganu gaitas, trūcīgie dzīves apstākļi, skolotāji, vecāki. Naratīvos par darbu tiek stāstīts par darba dienas ritmu, darāmajiem darbiem, darba samaksu, nākotnes nodomiem, cilvēku attieksmi pret darbu. Mazliet atšķirīgas galvenās tēmas parādās poļu un baltkrievu stāstos, kuri

Latvijā ieradušies 30. gadu otrā pusē kā laukstrādnieki jeb viesstrādnieki. Šajos stāstos tiek uzsvērtā lojalitāte Latvijas valstij, augstais dzīves līmenis un sociālā noslāņošanās 30. gadu Latvijā, kalpa ikdienas dzīve. Attiecības starp cilvēkiem tiek aprakstītas, uzsverot sociālo statusu un etnisko piederību. Naratīvos par sadzīvi dominē stāsti par mājsaimniecību, baznīcas tradīcijām, svētku svinēšanu un cilvēku attiecībām, kā arī dažādi komiski atgadījumi. Stāstījumi par nelegālajiem robežas šķērsošanas gadījumiem un dažādu preču nelegālu pārvadāšanu (Vadakste atrodas tieši uz robežas starp Latviju un Lietuvu, kur Vadakstes upe veido dabisku robežšķirtni) veido gandrīz vai vietējo folkloru. Jāatzīmē intervēto cilvēku pilsoniskās aktivitātes zemais līmenis (tikai divi stāstītāji piemin vēlēšanas, nedaudzi ir bijuši kādās bērnu, jauniešu vai pieaugušo organizācijās) un Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma pozitīvais novērtējums. Vienīgi viens stāstītājs atsedza tā laika uzskatu polifonisku ainu, norādot uz partiju strīdiem pirms Ulmaņa apvērsuma un kritiski vērtējot Ulmaņa politiku laukos, kas bija vērsta uz lielo saimnieku atbalstīšanu. Būtiski, ka gandrīz visi stāstītāji tieši vai netieši pauž arī savus nākotnes nodomus un uzsāktos centienus to īstenošanā.

Vērtējot biogrāfisko interviju naratīvo konstrukciju, jāatzīmē, ka tieši tēmu atlase pagātnes notikumu atsegšanā palīdz izprast arī stāstītāju attieksmi pret notikumiem un to vērtējumu. Ritma, stabilitātes un dzīves paredzamības izjūta, kas dominē stāstos par dzīvi 20. un 30. gados ārkārtīgi kontrastē ar neparedzamo un nedrošo notikumu gaitu pēc 1940. gada. Arī stāsti par bērnībā un jaunībā pieredzētajām grūtībām gūst atrisinājumu, iezīmējot pozitīvu attīstības līniju pateicoties stāstītāja pūlēm, vai tā būtu izglītības iegūšana vai dzīves ekonomiskā augšupeja. Stāstos par tālāko dzīves gaitu (padomju okupāciju, Otro pasaules karu) un pieredzētajām grūtībām vairs nav vērojamas sakarības starp stāstītāja pūlēm un notikumu risinājumu. Individuālā rīcība un dzīves notikumi drīzāk veido konfliktējošas situācijas un samezglījumus. Iespējams, ka notikumu attālums laikā un vēlāko notikumu ārdošā gaita ir nolīdzinājusi pagātnes daudz balsību atmiņā. Bet iespējams arī cits skaidrojums, kas saistīts ar naratīvās konstrukcijas specifiku. Iespējams, stāstītāji pat neapzināti mēģina parādīt kontrastu starp divām atšķirīgām sociālām, politiskām un ekonomiskām sistēmām un savu attieksmi pret tām, stāstos par dzīvi 20. un 30. gados pieminot pozitīvo un pieklusinot, vai apejot negatīvo un otrādi – stāstos par padomju laiku, uzsverot negatīvo, bet apejot pozitīvo.

5.3.2. Ikdienas dzīves stratēģijas Latvijā padomju okupācijas apstākļos

Padomju okupācijas novērtējums un interpretācija joprojām veidojas. Skolu grāmatās padomju okupācija 1940. gadā ne reti tiek attēlotā kā tāda, kas uzreiz radikāli izmainīja visu dzīvi ikvienā aspektā. Tomēr ikdienas dzīves pētījumi parāda komplicētu situāciju. Īpaši lauku iedzīvotāju dzīvesstāstos var novērot ilgstošu konfliktu starp diviem atšķirīgiem diskursiem – latviskas domāšanas, kristīgo pasaules uzskatu un neatkarības ideoloģiju, no vienas puses, un padomju ideoloģiju, kas tiecās mainīt kā sociālo un politisko kārtību, tā cilvēku domāšanu, no otras. Dzīvesstāsti par laika posmu 1940./41. gadā un pēc 1944. gada atsedz gan cilvēku centienus saglabāt kontinuitāti ikdienas dzīves praksēs un domāšanā, gan nepieciešamību adaptēties un rīkoties saskaņā ar oficiālo ideoloģiju un kārtību. Dzīvesstāstos dominē stāstījumi par padomju varas pirmajiem gadiem (par laika posmu līdz 50. gadu beigām) – pieredzētajām grūtībām, smago darbu, trūcīgajiem dzīves apstākļiem, sadzīvi, padomju aktīvistu agresīvo politiku. Daudz ilgstošākajam stabilitātes posmam atmiņu stāstījumos ierādīts visai maz vietas – bieži viens vai divi teikumi informē par ekonomisko apstākļu ievērojamu uzlabošanos, līdzdalību pašdarbībā (kori, sports u. tml.), kolhoza ieguldījumu privātajās saimniecībās (piemēram, siena nopļaušanu bez samaksas), kultūras pasākumu atbalstīšanu (piemēram, kolektīvi teātra apmeklējumi), brīvā laika pavadīšanas organizēšanā (piemēram, ekskursijas) un svinību rīkošanu (piemēram, Jāņi, kāzas).

Vispirms tiks pievērsta uzmanība nepieciešamībai mainīt dzīves kārtību, atbilstoši padomju varas centieniem pirmajā pastāvēšanas desmitgadē panākt iespējami lielāka skaita cilvēku pakļaušanos iespējami īsā laika periodā. Ģimene un atmiņa bija divi galvenie pretestības centri, ko totalitārā sistēma mēģināja iznīcināt (Thompson and Bertaux, 1993: 3). Represijas un deportācijas bija visietekmīgākā padomju varas stratēģija, kas vienlaicīgi apdraudēja gan ģimeni, gan atmiņu. Sociāli izolēti un ieslodzīti tika ne tikai lielīpašnieki vai politiskie oponenti, bet arī viņu ģimenes locekļi. Atmiņa tika apklusināta gan kopīgajā dzīves telpā, piemēram, pārdēvējot ielas, novācot pieminekļus vai būtiskas to detaļas, gan individuālajā – ļoti daudzās ģimenēs cilvēki baidījās runāt par pagātni. Pirmā okupācijas gada laikā tika nogalināti, apcietināti vai izsūtīti apmēram 35 000 cilvēku, no tiem gandrīz puse – 15 000 cilvēku, tika izsūtīti 1941. gada 14. jūnijā (Skultans, 1998). Bez šaubām, šiem cilvēkiem – jeb vienai piektajai daļai Latvijas iedzīvotāju, pārmaiņas bija asas un

tūlītējas. Tomēr lielai daļai pārējo iedzīvotāju izpratne par padomju varu un tās darbības principiem izveidojās tikai pēc 1941. gada jūnija izvešanām un pat vēl vēlāk – caur konfliktiem un pārratumiem ilgā laika periodā. Gan 1941. gadā, gan pēc 1944. gada (Kurzemē – pēc 1945. gada) lauku reģionos tie, kurus represijas tiešā veidā neskāra, turpināja dzīvot un saimniekot, kā bija ieradusi. Jāatzīmē, ka ne visa privātā iniciatīva tika apkarota jau kopš 1940. gada jūnija. Piemēram, sākotnēji padomju vara ienāca laukos ar lozungu „Zemi – bezzemniekiem”, izveidojot jaunos darba zemniekus uz lielsaimnieku rēķina. Jaunajiem darba zemniekiem padomju vara piešķīra ne tikai 10 ha zemes, bet arī lopus un inventāru, kas tika atsavināts lielsaimniekiem. Svarīgi, ka zināmu stabilitāti ierastajā dzīves kārtībā laukos palīdzēja saglabāt, pirmkārt, atšķirības varas struktūru funkcionēšanā starp laukiem un pilsētu, starp centru un perifēriju (Vadakste un tās apkārtnē atrodas tālu no politiskās varas centra – Rīgas). Otrkārt, liela nozīme ir lauksaimnieka darba būtībai, kura ir saistīta ar dabu, gadalaiku noteiktu regulāru ritmu un individuālu darbu, pretstatā darbam pilsētās (rūpnīcās, iestādēs u.tml.) norobežotā vidē un kolektīvā. Treškārt, dzīve viensētās ir noslēgtāka no publiskas aplūkošanas kā dzīve pilsētā – mazāks to cilvēku loks, kuri ikdienā var novērot ikvienu indivīda rīcību.

Pēc kara, līdz pat deportācijām 1949. gada 25. martā, padomju varu laucinieki izjuta galvenokārt caur lielajiem nodokļiem un piespiedu piedalīšanos sabiedriskajos un meža darbos. Vienīgi pēc tam, kad 1949. martā uz Tālajiem Austrumiem pārvietoja ievērojamu daļu Latvijas iedzīvotāju, okupācijas varai bija iespējams īstenot kolektivizāciju. Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 3. sējumā minēts, ka pavisam 1949. gada 25. marta administratīvās izsūtīšanas rezultātā izsūtījumā īsāku vai ilgāku laiku atradās 44 191 cilvēku. Ja 1941. gada deportācijas bija vērstas pret dažādu sabiedrības slāņu pārstāvjiem, kuri tika uzskatīti par potenciāliem padomju režīma pretiniekiem, tad šī akcija pilnībā bija vērstā pret zemniecību, lai arī ne visi izvestie bija zemnieki. 1949. gada akcijas galvenais nolūks bija salauzt pretestību kolektivizācijai un būtisks, bet ne galvenais mērķis, bija apspiest bruņoto pretošanos (Bleiere, 2001: 568). Piemēram, 1949. gada 12. martā bija kolektivizēts 11% lauksaimniecību, bet pēc nepilna mēneša, 9. aprīlī, jau 50%. Rezultātā tika panākta ne tikai padomju varas piedāvātā saimniekošanas modeļa pieņemšana ārkārtīgi īsā laika periodā, bet arī nesenās pagātnes „noklusēšana” un „aizmiršana” kā lielākos kolektīvos, tā mazās grupās – piemēram, ģimenēs. Elvīra Ģermane (NMV 352)

atzīmē, ka nekad nav izvaicājusi audzētēvu par viņa pieredzi Sibīrijā, jo par to ģimenē nebija pieņemts runāt.

Ievērojamas pārmaiņas ikdienas dzīvē sākas tieši pēc kolektivizācijas, kad brīvprātīgi bija jāatdod kolhozam gandrīz viss – zeme, mājlopi, tehnika, arī ēkas (fermu iekārtošanai, siena, labības u.c. uzglabāšanai). Kā atzīmē stāstītāji, privāti paturamo mājdzīvnieku skaits un piemājas zemes daudzums bija stingri reglamentēts, piemēram, drīkstēja paturēt vienu govi, vienu vai divas cūkas, pushektāru piemājas zemes. 1950. gadā ir kolektivizēti jau 95% lauksaimniecības. Par kolhoza priekšsēdētājiem tiek iecelti komunistiskās partijas aktīvisti – vietējie vai iebrāukušie no Krievijas. Viņu politiskā pārliecība gan bija pareiza, bet zināšanas lauksaimniecībā niecīgas vai pat nekādas. Elfrīda Pērkone (NMV 356) atzīmē, ka vienā no trim mazajiem kolhoziem Vadakstē par kolhoza priekšsēdi 1949. gadā vietējie iedzīvotāji izvirzīja viņas tēvu, latvieti, kuru vācu armija pārvietojusi uz Latviju no latviešu ciema Krievijā, Novgorodas apgabalā 1943. gadā. Viņam ir tikai trīs klašu izglītība un nav pieredzes lauksaimniecībā. Tomēr tādā veidā vietējie cilvēki nedeva iespēju iecelt par kolhoza vadītāju kādu partijas aktīvistu „no augšas”, atsaucoties uz esošā priekšsēža Krievijas latvieša statusu. Tādējādi līdz pat mazo kolhozu apvienošanai bija iespējams saglabāt relatīvu patstāvību. Piemēram, mazajiem kaimiņu kolhoziem, kurus vada aktīvi komunisti, ar saimniekošanu iet ievērojami sliktāk.

No dzīvesstāstiem iespējams uzzināt, ka pirmajos kolhoza gados kolhoznieki ne tikai nesaņēma mēneša algu, bet pat gada algu cilvēkiem izmaksāja nevis naudā, bet graudā. Bieži cilvēki palika kolhozam parādā (jo jāizpērk valsts aizņēmums, tā sauktās obligācijas). Atsavinātajiem lopiem bija augsta mirstība, pavasarī govīs ar striķiem bija jāceļ augšā, jo trūka barības (NMV 747). Tajā pašā laikā iesētais un izaudzētais bieži palika uz lauka nenovākts. Par salmu klējpa vai biešu spaiņa nozagšanu cilvēki tika notiesāti uz 10 gadiem ar mantas konfiskāciju. Kā atzīmē Jāzeps Bleidelis (NMV 348), ja nozaga diega spolīti, protokolā uzrakstīja, ka ir nozagts 40 metri diega un piesprieda 10 gadus. Pirmajos kolektīvās saimniekošanas gados bez kolhoza pilnsapulces lēmuma nedrīkstēja mainīt dzīves un darba vietu (NMV 356, NMV 341, NMV 747). Vietējās pamatskolas skolnieki pēc skolas beigšanas automātiski kļuva par kolhozniekiem, tā tika liegta iespēja mācīties tālāk (NMV 356). Pat maize laukos kļuva retums. Jau 5 no rīta bija jābūt Aucē un jāstāv rindā, lai pēc veikala atvēršanas varētu iegādāties pusķieģelīti rupjmaizes (NMV 332, NMV 747) – tas nozīmēja vismaz 10 – 15 km pastaigu vienā virzienā un tikpat

atpakaļ. Savukārt mazie piemājas zemes gabaliņi nedeļa iespēju tur audzēt labību, lai vismaz maizi varētu cept paši. Uz rietumiem emigrējušo un uz austrumiem izvesto cilvēku mājās tika iemitināti jauni iemītnieki, kas lielākoties nav motivēti un nav arī spējīgi uzturēt ēkas pienācīgā kārtībā. Ne reti saimniecības ēkas jaunie iemītnieki izmanto kā kurināmo materiālu ziemā. Atstāto māju iedzīvi lielākoties piesavinās vietējie partijas aktīvisti.

No dzīvesstāstos aprakstītajiem notikumiem kļūst redzams, ka nepieciešami apmēram 10 gadi, kamēr cilvēki iemācās organizēt darbu kolektīvajās saimniecībās un dzīves sāk nostabilizēties. Kā lielu atvieglojumu ikdienas darbā stāstītāji min tehnikas parādīšanos.

5.3.2.1. Adaptācijas stratēģijas

Ikdienas dzīvē galvenās ir stratēģijas, kas saistītas ar *elementārāko vajadzību apmierināšanu* sev un bērniem – pēc ēdiena, apģērba un pajumtes. Visi stāstītāji, kuri 50. gadu sākumā dzīvo lauku teritorijās (kolhoznieki, skolotāji, mežsaimnieki), ir uzsvēruši, ka vienīgais iztikas avots bija piemājas saimniecība, jo algas bija tik zemas ka par tām izdzīvot nebija iespējams. Pat cukuram pie tējai nesanāca (šāds salīdzinājums tiek izteikts divos stāstos – NMV 343, NMV 747). Turklāt bija jānodod nodevas valstij arī no piemājas saimniecības (piens, olas, gaļa, vilna). Vairākos stāstos ir epizodes par nelegālu mājdzīvnieku turēšanu virs atļautās normas (piemēram, Antona Buraka stāstā (NMV 353) epizode ar sivēnu pieliekamajā kambarī). Divos stāstos parādās konfliktsituācijas sakarā ar nodevu nodošanu valstij. Abas stāstītājas ir sievietes, un abās epizodēs interesanti parādās sieviešu un vīriešu lomu dalījums – lai gan stāstos tiek minēts, ka darbu dalīšanā pēc kara nekādas atšķirības nebija, jo sievietes darīja arī visus tradicionālos vīriešu darbus, tad konfliktsituācijās sievas izmanto iespēju izvairīties no formālas atbildības, to tradicionāli deleģējot vīram. Vienā gadījumā stāstītāja atsakās nodot piena normas:

Tagad man jānodod pienu. Es to pienu nevaru nodot no govs – nu pulka ēdāju esam, bērni, visi. Nu, es nevaru nodot. Ko nu darīs tagadīt? Vienu reizi, kad nevaru to pienu nodot, atbrauc no Auces partorgs un tur kāds vēl kaut kāds tas ciema padomes priekšnieks, un tad vēl kādi sagādnieki. Kādi 4 gabali ar mašīnu ieobrauc. Tas bija kolhoza

laikā, kolhoza, jā, kolhoza laikā tas bija. Nu, tagadītiņ iebrauc. „Kāpēc es pienu nenododu?” viņi saka. „Nu, ko es varu nodot no vienas govs pienu, ka mēs esam 9 ēdāji,” es saku, „es taču nevaru nodot.” „Kāpēc tāds un tāds var nodot, tur tas un tas var nodot?” „Nu labi,” es saku, „tas nodod. Viņš viens pats, viņam ir viena govs, viens cilvēks,” es saku, „viņš var nodot. Bet kad mēs esam pie tiem 4 pupiem.....” Nu, es tuos pretī. Un tad sāka ar to... Un tas partorgs tāds šerps, un es ar tāda šerpa esu. Es ar sāku turēties pretī. Viņš man piedraudēja to cietumu. Viņš saka: „Mēs paņemsim tevi.” Es saku: „Nu tad labi. Tu savāci tos manus bērnus, un es iešu tanī cietumā. Man būs desmit reizes labāk cietumā kā man ar tiem bērniem, kad nav ko ēst.” Nu, nekas, ziniet. Izrājos, izlamājos. Sēž, sēž, domā. Nu, sastāda aktu, man jāparakstās. Es saku: „Es nerakstīšu. Lai vīrs parakstās. Priekš kam man jārakstās. Man bērniem vajag ēst. Vīrs negādā man bērniem ēst. Vīrs staigā darbā.” Labi. Tagadīt paiet tāds laiks. Es toreiz teicu: „Es nedošu pienu, jo man nav.” Un tā govs tāda ar, maz to pienu laikam deva. Mazāk bija to pienu, nu pašiem tik sava iztikšana. Paiet kāds laiks, atnāk ziņa – man piens ir atlaists, nav jānodod.

(NMV351)

Būtiski atslēgas vārdi pirmo kolektīvās saimniekošanas gadu izpratnei un izdzīvošanas prakšu izpratnei ir: „*Vīrs negādā man bērniem ēst. Vīrs staigā darbā.*” Ja tradicionāli iešana darbā nozīmē iztikas sagādāšanu sev un ģimenei, tad vēl 50. gadu pirmajā pusē starp valsts darbu un iztikas sagādāšanu būtiskas sakarības nepastāv.

Arī apgērba sagādāšana izvēršas par izkopjamu praksi. Galvenās grūtības sagādā bērnu apgērbu. Pēckara apstākļos ne reti vienīgā iespēja ir aust un šūt pašam (NMV 351). Biežāk gan tiek minēts, ka pāršuva esošo. Visbiežāk tiek minēta bērnu apgērbu šūšana no pieaugušo drēbēm. Piemēram, viena no stāstītājām atcerās, ka bērniem mēteļus šuvusi no segām (NMV 370). Lielo auduma un apgērba trūkumu raksturo situācija, ka pat autiņi zīdaiņiem gatavoti no vīra garajām apakšbiksēm, jo nekā cita izmantojama vienkārši nav (NMV 343). Pirmkārt, audumu un apgērbu bija iespējams iegādāties vienīgi rajonu centros (preču deficīta apstākļos arī ne vienmēr), bet to nevar nopirkt, kamēr kolhozā nemaksā regulāras algas. Otrkārt, jāatceras, ka arī pašaušu drēbju izgatavošana bija ievērojami apgrūtināta apstākļos, kad aitu daudzums ir stingri reglamentēts un par linu audzēšanu nevar būt pat runas – piemājas zemes gandrīz nepietiek pirmās nepieciešamības pārtikas produktu audzēšanai.

Viena no būtiskām cilvēka dzīvēs nepieciešamībām ir vajadzība pēc drošības. Baiļu un terora apstākļos ilgstoši dzīvot nav iespējams. Viena no stratēģijām, kuras

ievēro kaut vai relatīvas drošības sajūtas radīšanai un kas tika izkopta baiļu rezultātā, bija „klusēšana” un „aizmiršana”. Igaunijā situācija bija līdzīga - dzīvesstāsti liecina par „klusēšanu” un „aizmiršanu” kā noteiktām stratēģijām, kas bija jāievēro, lai izdzīvotu kā indivīdi un kā nācija, kas auguši neatkarīgā valstī un izglītoti nacionālpatriotiskā garā (Siemer, 2002: 201). Bija „jāaizmirst” par neatkarīgas nacionālas valsts pastāvēšanu, ideoloģiju, kā arī reliģiskajām tradīcijām, jo pagātnes atcerēšanās un pieminēšana varēja apdraudēt sociālo statusu un pat personas brīvību. Klusēšanas zonā atradās ne tikai tēmas, kas skar indivīda un nācijas pagātni pirms 1940. gada, bet arī tālākos notikumus. Daudzās ģimenēs, kur kāds ģimenes loceklis dienējis leģionā, bijis ieslodzījumā vai izsūtījumā, par to nerunāja - pat vecāki ar bērniem ne. Piemēram, Elvīras Ģērmānes tēvs nekad nerunāja ne par savām gaitām leģionā, ne pieredzi darba nometnē Krievijā (NMV 352). Arī Haralds Cābelis atzīmē, ka nestāstīja saviem bērniem par darba nometnē Vācijā, leģionā un ieslodzījumā Krievijā pieredzēto, baidoties sagādāt bērniem nepatīkšanas, ja viņi iebilstu skolotājiem atsevišķu vēstures notikumu interpretācijā (NMV 375). Ekspedīcijā vairākos dzīvesstāstos pieminēts lēmums „aizmirst” reliģiskās tradīcijas – neapmeklēt dievkalpojumus, nesvinēt Ziemassvētkus un Lieldienas (galvenokārt bērnu dēļ – lai mājās būtu tāpat kā skolā), un vienā gadījumā – pat Jāņus (NMV 359). Vairāki stāstītāji pamato savas bailes, uzturot un reproducējot priekšstatus par visuresošo čeku. Piemēram, uzskatot, ka visi baznīcu apmeklētāji tika piefiksēti un izsekoti (NMV 364). Daži atzīmē, ka bija jāapmeklē attālāka baznīca svešā pusē, ja nevēlējās izjust šī apmeklējuma sekas savā dzīvē (NMV 340). Tomēr, kā parādīšu, aplūkojot kontinuitātes uzturēšanas prakses, liela daļa intervēto cilvēku turpināja vismaz periodiski sekot reliģiskajām tradīcijām, un nav tādēļ represēti.

Iesaistīšanās padomju ideoloģiski politiskajās organizācijās veido nozīmīgu adaptācijas un drošības uzturēšanas stratēģiju padomju laikā. Tomēr ierakstītajos dzīvesstāstos rīcības veicējs par to stāsta vienīgi tad, ja minētai rīcībai rodams šobrīd atzīstams attaisnojums. Piemēram, izglītības darbinieki un vadošie darbinieki izjuta lielāku spiedienu aktīvi iesaistīties šajās organizācijās, nekā citu profesiju pārstāvji vai vienkāršie darba darītāji. Tā skolotājas dzīvesstāstā (NMV 340) ir vairākas epizodes, kurās parādās nepieciešamība rīcībā atbalstīt pastāvošo ideoloģiju. 1940. gadā skolas direktors viņu lūdz uzņemties pionieru pulciņa organizēšanu un vadīšanu kā nepieciešamu kompromisu. 50. gadu sākumā stāstītāja iestājas partijā, jo atteikšanās tiktu interpretēta kā negatīva nostāja pret padomju varu.

Tā kā viņas vīrs, bijušais leģionārs, bija nesen gājis bojā nelaimes gadījumā un viņa viena audzināja un uzturēja 4 bērnus, tad šāds solis bija gan izdzīvošanas, gan drošības jautājums.

Par dažiem intervētajiem cilvēkiem iespējams uzzināt daudz vairāk no citu teiktā, nekā no pašu stāstītā. No tā gan nevar spriest par stāstā aprakstīto darbību veicēju motivāciju un nodomiem, bet nozīme ir pašam faktam – kas tiek noklusēts un kas tiek uzlūkots kā stāstīšanai svarīgs.

Piemēram, bijusī agronome stāstot fokusējas uz atmodas periodu un ļoti izvairīgi stāsta par savu dzīvi padomju laikā, pat nepiemin, ka bijusi partijā kopš 1965. gada. Tomēr anketas aizpildīšanas laikā to atzīmē (NMV 349). No cita stāsta (NMV 346) uzzinu, ka viņa vērtēta kā „*briesmīga partijniece*”. Tomēr īsti skaidrs nekļūst, kas ar šādu izteikumu tiek domāts, ņemot vērā izteikuma kontekstu un plašāku informāciju par konkrēto cilvēku. Pirms tam stāstītājs min divas epizodes – viena skar vīrieti, kuram ļoti nepatika, ja viņa klātbūtnē negatīvi izteicās par partiju, otra vēsta par kādu citu sievieti, kura šobrīd ir pirmā sieva baznīcā un vienmēr teikusi, ka stājusies partijā, lai būtu labāka dzīve. Man kā klausītājam nekļūst skaidrs, vai bijušo agronomi vērtēt kā partijnieci ekonomisku iemeslu dēļ vai nē, tā kā viņa savu motivāciju neatklāj ne citiem ciematniekiem, ne intervētājam. Ja ņem vērā, ka minētās sievietes vīrs ir bijušais leģionārs (par vīra pagātni viņa nerunā, to var uzzināt no viņa paša stāsta), kurš kādu laiku pavadījis kā karagūsteknis nometnē Krievijā, kā arī vēlāk tiesāts it kā par zagšanu, rīcības motivācijas meklējumi kļūst interesantāki. Tā kā sieviete pati savu izvēli nekommentē, katram (kā ciema iedzīvotājiem, tā intervētājam un citiem stāsta uzklāstājiem) iespējams izdomāt savu interpretāciju.

Svarīgs ir pats fakts, ka daudzu stāstītāju priekšstatos un skaidrojumos (kā savas, tā citu cilvēku rīcības skaidrošanā un vērtēšanā) liela nozīme ir – vai un kādā veidā cilvēks ir sadarbojies ar padomju varu. Piemēram, daudzos stāstos padomju aktīvisti, īpaši pirmajos padomju varas gados priekšgalā esošie, tiek attēloti kā mantkārīgi un skaudīgi, kas izmantoja politisko konjunktūru savtīgu mērķu sasniegšanai. Piemēram, denuncējot cilvēkus, lai vēlāk piesavinātos viņu mantu. Divos no šiem stāstiem (NMV 346 un NMV 343) īsi naratīvi vēsta par pāragrajām un nedabīgajām šo cilvēku nāvēm. Šīs epizodes sasaucās ar līdzīgiem Latgalē uzklāstītiem stāstiem, kas veido noteiktu pamācošā stāsta žanru – kā Dievs soda cilvēkus par viņu ļaunajiem darbiem.

5.3.2.2. Kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas

Ar jēdzienu „pretošanās kustība” vēsturnieki apzīmē „tautas, iestāžu, sabiedrisko, politisko un reliģisko organizāciju daudzpusīgu nepakļaušanos totalitārajam režīmam. Pretošanās kustība iedalāma bruņotā un nebruņotā pretošanās kustībā un vēsturnieku skatījumā pretošanās spriegums sniedzas no sabiedriska nolieguma un norobežošanās līdz aktīvai pretestībai un bruņotai opozīcijai (Strods, 2001: 592). Šādā aspektā skatītas, visas stratēģijas kontinuitātes uzturēšanai var tikt aplūkotas kā pretošanās kustības. Tomēr man šķiet, ka mēģinājums ikvienu darbību, kas aktīvi necildināja padomju ideoloģiju, dēvēt par pretošanās kustību ir pārspīlēts un noved paradoksāliem apgalvojumiem, kā piemēram: „Daudzi jaunieši, kuri objektīvi piedalījās pretošanās kustībā, subjektīvi nemaz nedomāja (un varbūt joprojām nedomā), ka viņi ir piedalījušies pretošanās kustībā pret valsts komunismu, viņi tikai domāja par to, kā ar cieņu un saskaņā ar sirdsapziņu pārdzīvot okupācijas laiku” (Strods, 2001: 593).

Jebkurā gadījumā, lai kāds arī nebūtu bijis rīcības pamatojums tolaik, šobrīd pastāv dažādas tā laika rīcības motivācijas interpretācijas iespējas – uzsverot kontinuitāti jeb rīcību saskaņā ar suverēnas valsts laikā ieaudzinātiem principiem vai arī uzverot pretošanos, tā kā principu konflikts ir acīmredzams. Tad rodas iespēja attēlot neseno vēsturi nacionālistiskāku un drosmīgāku, nekā tā objektīvi bija, pasvītrojot to, ko mēs vēlamies redzēt šodien. Tādēļ es lietošu jēdzienu „kontinuitātes stratēģijas”, gan runājot par norobežošanās un neiesaistīšanās stratēģijām, gan stratēģijām, kas uzturēja reliģiskās tradīcijas un suverēnas valsts laikā iedibinātus principus. Aktīvās pretestības formas apzīmēšu kā „pretpadomju rīcību”, izvairoties no apzīmējuma „pretošanās kustības”.

Neskatoties uz nepieciešamību rīkoties padomju varas piedāvātā modeļa robežās, daudzi cilvēki vismaz dažās dzīves jomās turpināja dzīvot tā, kā bija pieraduši un uzskatīja par pareizu. Dažādas stratēģijas palīdzēja uzturēt kontinuitāti, sniedzot balstu pašidentitātei un ļāva saglabāt iepriekšējo vērtību sistēmu (pretnostatot personiskās vērtības oficiāli dominējošām) arī padomju laikā. Īpaša nozīme šīm stratēģijām bija pirmajā pēckara desmitgadē, kad lielai daļai cilvēku dzīves notikumi šķita pilnīgi nesaprotami, nepieņemami un neparedzami. Dažas stratēģijas prasīja rīcībspēju, dažas – noteiktu pašidentitātes modeļa uzturēšanu. Stāstīšanas brīža situācijā – Latvijai atkal esot neatkarīgai valstij, stāsti par šīm stratēģijām un rīcības

praksēm atkal ieguva īpašu nozīmi, palīdzot veidot tādu paštēlu, kurā pasaules uzskata, vērtību un rīcības modelis nav mainījies atkarībā no politiskās konjunktūras.

Ir vairākas būtiskas kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas, kuras ir kopīgas deportētajiem vai citādi represētajiem un Latvijā palikušajiem stāstītājiem. Lauka pētījumā 19 no 39 stāstītājiem ir bijuši represēti, diviem stāstītājiem vistuvāko cilvēku deportācijas un ieslodzījums ir nozīmīga stāstījuma tēma. Var teikt, ka dažiem palīdzēja izdzīvot „aizmiršana”, bet lielākā daļa tomēr mēģināja atrast pozitīvus atbalsta punktus kultūrā un vērtību sistēmā.

Izsūtīšana nozīmēja visu iepriekšējo saišu saraušanu un lejupslīdošu sociālo mobilitāti. Iepriekšējās sociālās klasifikācijas – īpašums, sociālais statuss, pat radniecība un politiskā pārliecība (izsūtīja arī daudz komunistu!) – vairs nebija derīgs jaunajā vidē (Kīlis, 1998: 124).

Kā personiskā, tā sociālā identitāte bija jāveido no jauna. Tādēļ dažādām izdzīvošanas stratēģijām un kontinuitātes uzturēšanai īpaša nozīme bija represēto (ieslodzīto, deportēto) personu gadījumā.

Viena no šādām kontinuitātes stratēģijām ir *darbs*. Gan Latvijā palikušie, kurus skāra kolektivizācija, gan uz Tālajiem Austrumiem izvestie, visbiežāk stāsta par darbu. Ne tikai tādēļ, ka darbs ir vienkārši būtiska ikdienas daļa, bet īpaši uzsverot to, kā tika strādāts. Pirmkārt, tiek pretnostatīta personiskā darba kultūra krievu cilvēku (visbiežāk tā tiek apzīmēti Padomju Savienības *iedzimtie* vai ieceļotāji no turienes) darba prasmēm un attieksmei pret darbu. Otrkārt, tiek uzsverts, ka, neskatoties uz jaunajiem sociālajiem apstākļiem, stāstītāju attieksme pret darbu nemainījās – latvieši ir bijuši un arī tagad palikuši apzinīgi un rūpīgi, veicot ikvienu darbu tik labi, cik tas bija iespējams konkrētajos apstākļos. Šāds pretnostatījums mēs/viņi un vienlaicīga darba kā vērtības uzsvēršana palīdz uzturēt identitātes kontinuitāti, kas ļauj atpazīt sevi kā tos pašus cilvēkus. Arī R. Kīlis kā vienu no nozīmīgām tēmām atmiņās par deportācijām ir minējis smagu darbu kā personīgās cieņas avotu (Kīlis, 2000: 325). Te jāatzīmē, ka tā ir specifiska deportēto stāstu iezīme, jo darba nometnēs atrodošos politiski tiesāto vai bijušo leģionāru stāstos attieksme pret darbu ir pretrunīgāka, tā kā paš aizliedzīgs darbs visbiežāk bija drošākā stratēģija, kā ātrāk nomirt. Šajos stāstos pat darbs nekalpo pašidentitātes uzturēšanai.

Cita stratēģija, kā uzturēt personiskās identitātes kontinuitāti ekstremālos apstākļos, ir saistīta ar *izglītības un kultūras līmeņa uzsvēršanu*, atkal veidojot pretnostatījumu mēs/viņi. Stāstos tiek uzsvērti, piemēram, tīrība un kārtība, lasītprasme un orientēšanās kartē. Alma (NMV 374) stāsta par vecajām latviešu sievietēm, kas gāja uz ciema centru lasīt avīzes un pētīt kartē frontes stāvokli, sekojot līdz Otrā pasaules kara notikumiem un gaidot „*kad Latvija būs brīva*”^{*}.

Norobežošanās stratēģijas arī ir nozīmīgs veids, kā saglabāt saistību ar iepriekšējo kārtību un dzīves vērtībām. Nozīmīga stratēģija, kā veidot stāstu un vismaz naratīvi īstenot identitātes un vērtību kontinuitāti, ir stāstā norobežoties no politiskiem un lielās vēstures notikumiem. Stāsts tiek būvēts, saistot personiski intīmus dzīves notikumus, kā atskaites punktus minot dzīves ciklus un izmaiņas sociālajā statusā. Šādi stāstījumu organizējoši atskaites punkti ir, piemēram, bērnība (ganu gaitas, skola), jaunība (jauniešu sadzīve, mācības, darbs, iesvētīšana), brieduma gadi un ģimene (laulības, bērnu dzimšana), vecums. Saistība ar lielās vēstures notikumiem parādās netiešā veidā. Piemēram, notikuma laiku var atpazīt pēc stāsta konteksta, laiks tiek konsekventi precizēts tikai palīgteikumos vai atbildēs uz intervētājas jautājumiem. Tā ir norobežošanās no politiskiem jautājumiem kā dzīvē, tā arī stāstā par dzīvi.

Norobežošanās stratēģija pastāv ne tikai kā naratīva stratēģija, bet arī kā rīcības stratēģija. Norobežošanās stratēģija šajā gadījumā ir neiesaistīšanās politiski – ideoloģiskajās masu organizācijās (pionieri, komjaunatne, komunistiskā partija). Vairākos stāstos parādās situācijas, kad stāstītājs ticis vairāk vai mazāk aktīvi aģitēts iestāties komjaunatnē vai partijā. Faktiski šie stāsti ir pretmets stāstiem par iesaistīšanos un līdzdalību – abos gadījumos stāstītāju priekšstatos un skaidrojumos (kā savas, tā citu cilvēku rīcības skaidrošanā) liela nozīme ir tam, kādā veidā cilvēks ir vai nav sadarbojies ar padomju varu. Ja līdzdalībai šobrīd tiek meklēts attaisnojums un skaidrota motivācija, tad pretestības vai norobežošanās stāsti veido jauno pozitīvo tēmu. Atteikšanos iesaistīties komjaunatnē (NMV 352) un atteikšanos iesaistīties komunistiskajā partijā (NMV 345, NMV 367), kā arī citviet Latvijā ierakstītajos dzīvesstāstos – bērnu neiesaistīšanos pionieru un oktobrēnu organizācijās iespējams

^{*} Šim teikumam konkrētajā stāstā ir vairāk kā viena nozīme – izsūtījuma sākumā, uzzinot par kara sākumu, šie paši vārdi tiek minēti saistībā ar to, ka vācieši drīz atbrīvos Latviju un pēc tam ieņems Krieviju un tādējādi atbrīvos arī izsūtītos. Izteikti 44-tā gadā, tie apraksta pilnīgi citu situāciju, gaidot Latvijas atbrīvošanu no vācu okupācijas.

interpretēt kā iepriekšējās vērtību sistēmas uzturēšanu un zināma veida pretestību padomju varai un ideoloģijai. Šie stāsti, no vienas puses, parāda politisko spiedienu, ko izjuta indivīdi padomju laikā, no otras – uztur kontinuitāti starp pagātnes un tagadnes identitātēm vairāk kā vienā aspektā, norādot uz vērtību, pasaules uzskata un rīcības prakšu kontinuitāti caur vairākiem radikālu pārmaiņu periodiem. Epizodes par atteikšanos iesaistīties kādā padomju politiski ideoloģiskajā organizācijā palīdz parādīt sevi kā tādu, kura šodienas uzskati (piemēram, nacionālas neatkarīgas valsts atbalstīšana, ticība Dievam) nav pēkšņas dominējošās tendences uzplūdā radušies, bet jau padomju laikā pausta opozicionāra nostāja. Vienlaicīgi – neiesaistīšanās padomju laika apstākļos nozīmēja palikt uzticīgam demokrātiski un nacionāli orientētai vērtību sistēmai, kura bija dominējoša pirmspadomju Latvijā.

Vairāki stāstītāji uzsver, ka kontinuitāte cilvēka uzskatos un rīcībā ir ārkārtīgi nozīmīga un uzskata, ka totalitāras un demokrātiskas sistēmas atbalstīšana nav godprātīgi savietojama vienas personas biogrāfijā. Kā populārākais piemērs Latvijas mērogā parasti tiek aplūkots Gorbunovs kā augsta amatpersona padomju iekārtā, kurš nu pēkšņi kļuvis brīvas Latvijas valsts cēlājs (piemēram, NMV 346). Vadakstē ierakstītajos stāstos lokāla mēroga piemērs cilvēkam, kurš maina pārliecību un uzskatus atbilstoši politiskajām izmaiņām, tiek minēta bijusī partijas sekretāre un tagadējā draudzes priekšniece Burkāne (piemēram, NMV 345, NMV 346). Stāstītāji, kuri savā biogrāfijā nevar uzrādīt kādas pretpadomju vai vismaz neiesaistīšanās stratēģijas, savos vērtējumos nav tik nosodoši vai ironiski.

Tradīcijas arī ir viens no veidiem, kā uzturēt kontinuitāti (vai tieši otrādi – veicināt adaptāciju jaunajai kārtībai). Vecākās paaudzes stāstos varam novērot, ka cilvēki daudzos gadījumos turpināja ievērot tradīcijas, saskaņā ar kurām paši tika audzināti un kuras atzina par nozīmīgām. Tradicionālo kalendāro, reliģisko un valsts svētku svinēšana ir nozīmīga kā individuālajās dzīvēs, tā sabiedrības dzīvē. Svētki veic notikuma atcerēšanās, atkārtošanas funkciju. Caur svētku svinēšanu notiek simboliskā atgriešanās pie pamatnotikuma, to izspēlējot vēlreiz un vēlreiz, lai saglabātu šodienas jēgpilno saikni ar pagātni (Kūle, 1996: 11). Tādējādi svētku svinēšana veido būtisku sociālās atmiņas aspektu jeb atmiņas kolektivitāti, uzturot spēkā noteiktas idejas.

Ikviena valsts tiecas kontrolēt jēgas un nozīmes telpu cilvēku rīcībā un domāšanā. Svētki ir viena no iespējām, kā to veikt. Padomju vara iedibināja savu svētku kalendāru un atzīmējamās gadadienas, mēģinot ievirzīt indivīdu rīcību un

domas sev vēlamā ideoloģiskā virzienā. Piemēram, padomju iekārtā ļoti uzsvērti tika atzīmēta Lielās oktobra revolūcijas gadadienas, cilvēkus nemitīgi spiežot atcerēties 1917. gadu kā padomju iekārtas simbolisko sākumu. Savukārt neatkarīgās Latvijas valsts svētku dienas un reliģiskajā tradīcijā nozīmīgas svinamās dienas uzskatīja par pretvalstiskām un nevēlamām. Padomju laikā Latvijas neatkarības pasludināšanas gadadienas atzīmēšana un reliģisko svētku svinēšana veidoja nozīmīgu pretestības stratēģiju un uzturēja kontinuitāti ar iepriekšējo rīcības un domāšanas modeli. Ziemassvētkus un Lieldienas ģimenes lokā atzīmēja ievērojama daļa iedzīvotāju. 18. novembra atzīmēšanu atļāvēs nedaudzi, jo šis solis bija saistīts ar smagām sekām, ja par to uzzinātu VDK darbinieki.

Tāpat liela nozīme ir tradīcijām, kas ir saistītas ar pārmaiņām dzīves ciklā un statusa maiņu sabiedrībā – dzimšanu, sociālā brieduma sasniegšanu, laulībām, nāvi u.c. 20. un 30. gadu Latvijā šīs tradīcijas un ceremonijas ir cieši saistītas ar baznīcu. Padomju ideoloģijas virzītāji centās ieviest savas tradīcijas, kas aizstātu iepriekšējās un pārrautu saistību ar baznīcu – bērības svētkus, jaunības svētkus, laulības dzimtsarakstu nodaļā un savus rituālus šajā sakarā, sabiedriskos pavadītājus bērēs u.c. Piemēram, laulībām baznīcā nebija juridiska spēka. Tomēr daudzi turpināja sevi apzināties kā kristiešus un uzturēt tradīcijas un rīcības prakses, saistītas ar baznīcu un ticību Dievam. Tas nozīmē – apmeklēja dievkalpojumus, laulājās baznīcā, kristīja bērnus, iesvētījās. Pieci no 43 ekspedīcijā intervētajiem cilvēkiem runā par ticības un Dieva nozīmi savā dzīvē, par ikdienas praksēm (lūgšanas) un tradīcijām (svētku svinēšanu), ko ievēroja personīgajā dzīvē arī padomju laikā, taču ne visi no viņiem tajā laikā apmeklēja baznīcu. Savukārt seši intervētie cilvēki izvērsti nerunā par savu ticības pieredzi, taču, stāstot par savu dzīvi, piemin un anketas aizpildīšanas laikā atzīmē, ka ir ievērojuši baznīcas tradīcijas (laulības, kristības, iesvētības, apmeklējuši dievkalpojumus, ziedojuši vai vākuši ziedojumus baznīcai). Piemēram, Ausma Stauģe (NMV 367) ir iesvētīta Grīvaišu baznīcā tūlīt pēc atgriešanās no izsūtījuma. Stāstītāja atzīmē, ka bijis apmēram 30 dažāda vecuma iesvētāmo. Velta Dzirjāne (NMV 347) ir laulājusies baznīcā 1943. gadā, 1956. gadā kristīja meitu. Stāstītāja piebilst, ka citi gan teikuši, ka tā tāda muļķošanās vien esot, kamēr pati domājusi, ka bez svētības dzīvot nevar. Vairāki stāstītāji atzīmējuši laulības baznīcā padomju laikā (6 cilvēki, no tiem divi laulāti pāri, kur vīrs un sievai intervēti atsevišķi, tā kā faktiski 4 laulības).

Jāatzīmē, ka reliģisko tradīciju ievērošana nenozīmē, ka vienlaicīgi nevarētu tikt ievērotas arī padomju piedāvātās tradīcijas. Dzīvesstāstu analīze apliecina filozofes

Maijas Kūles pausto atziņu, ka ideoloģijas un uzskati daudz lielākā mērā pastāv kā fons cilvēku dzīvei, nekā skaidri apzināti koncepti un teorijas (Kūle, 1996: 12). Priekšstatu sistēma iezīmē robežas sociālai rīcībai, vienlaicīgi pastāvot daudzveidīgām un mainīgām formām. Haraldam Cābelim stāsts par ticību ir nozīmīga tēma dzīvesstāstā, piemēram, stāstītājs pēc atgriešanās no ieslodzījuma noietnes (tiesāts kā leģionārs) laulājies baznīcā un padomju laikā bijis draudzīgās attiecībās ar vietējo mācītāju (NMV 375). Vienlaicīgi viņš piedalījies bērības un jaunības svētku organizēšanā un bijis viens no galvenajiem runātājiem šajos svētkos. Kopš 70. gadu vidus bijis arī viens no populārākajiem pavadītājiem bērēs šajā apkārtnē (pieminēts arī vairākos citos dzīvesstāstos). Stāstītājs arī nenoliedz šo pasākumu ideoloģisko raksturu un varas orgānu kontroli to norisē. Detalizētāks izvēršas stāsts par pavadītāja darbu padomju laikā tā sauktajā stagnācijas periodā un atmodas sākumā. Valdošās ideoloģijas atļautajās robežās ir mēģināts rast kompromisu starp personīgi pieņemamo un ideoloģiski pareizo, norobežojoties no politiski jūtīgu tematu pieminēšanas vispār: „*Vismaz nevienu bijušo leģionāru par komunistu es nenosaucu.*” (NMV 375) Savukārt atmodas periodā tieši bērū runas izvēršas par iespēju paust jauno domāšanu un neatkarības ideoloģiju. Stāstītājs uzsver neaprakstāmo sajūtu, kad beidzot drīkst runāt to, ko domā. Tā vienā stāstā savietojas gan reliģiskās tradīcijas un to ievērošana, gan padomju tradīcijas un līdzdalība to iedzīvināšanā.

Pretpadomju rīcība ir viena no pretošanās kustības formām. Aktīvai pretošanās kustībai bija gan nevardarbīgs raksturs (iesaistīšanās pretpadomju organizācijās un pulciņos), gan bruņotas opozīcijas formas (līdzdalība nacionālo partizānu grupā). No ekspedīcijā ierakstītajiem dzīvesstāstiem aktīvas pretestības gadījumi minēti divos gadījumos – Vera Vinklere atzīmē vīra līdzdalību pagrīdes organizācijā (NMV 340) un Emīls Zēmers bija nacionālo partizānu kustībā no 1949. gada marta līdz apcietināšanas brīdim 1951. gadā (NMV 341). Otrā pasaules kara beigās un līdz pat 50. gadu sākumam diezgan ievērojams skaits vīriešu un mazāks skaits sieviešu bija raduši patvērumu mežos. Dažādos avotos ir minēts atšķirīgs „meža brāļu” skaits – aptuveni 10 000 līdz 15 000 tūkstoši cilvēku Latvijā un apmēram 170 000 cilvēku Baltijas valstīs kopumā (Skultans, 1998:84). Līdzīgi kā viens no stāstītājiem Vadakstē, šie cilvēki rada patvērumu mežā, jo jutās apdraudēti, kā arī vienlīdz nozīmīga daudziem no viņiem bija šīs rīcības ideoloģiskā puse - pretestība padomju okupācijai.

5.3.3. Attieksme pret pārmaiņām pēc Latvijas neatkarības atgūšanas

Neskatoties uz lielajām pūlēm, ko pieliek stāstītāji, veidojot savu naratīvo identitāti saskaņā ar neatkarības un demokrātijas vērtībām, tagadnes ikdienas dzīve neatkarīgā un demokrātiskā Latvijā netiek vērtēta viennozīmīgi pozitīvi. Ja kopumā stāstījumos padomju periods tiek attēlots negatīvi, tad naratīvos par tagadni daudzos gadījumos (gandrīz pusē ierakstu) vēlie padomju gadi ir viena no pozitīvām referencēm tagadnes un nesenās pagātnes salīdzinājumā. Pirmkārt, liela daļa stāstītāju vispār aplūko vienīgi savas tagadnes grūto ekonomisko situāciju. Dažkārt atsaucoties uz pozitīvāko ekonomisko situāciju Padomju laikā – uz pieklājīgajām pensijām, iespējām nopelnīt papildus, audzējot pārdošanai lopus, putnus vai puķes, kā arī atsaucoties uz labumiem, ko deva kolhozs – piemēram, bezmaksas piemājas zemes apstrādāšana ar kolhoza tehniku. Vēl daļa stāstītāju diezgan tieši izsaka prieku par atgūto Latvijas brīvību, tomēr asi kritizē valdības politiku. Vienīgi atsevišķi stāstītāji neizsaka neapmierinātību ne ar pašreizējo ekonomisko situāciju, ne ar valdību kopumā. Daži tagadnes situāciju nekomentē vispār, citi drīzāk atzīmē cilvēku neprasmī būt brīviem un strādāt tirgus ekonomikas apstākļos.

Tieši ekspedīcijas nedēļas laikā notika Latvijas prezidenta vēlēšanas – tika ievēlēts Guntis Ulmanis. Vairākās intervijās ir kāda saruna, kurā tiek apspriesti prezidenta kandidāti, īpaši Guntis Ulmanis – stāstītāji liek lielas cerības uz labā atmiņā esošā Kārļa Ulmaņa uzvārda brāli un attālo radnieku. Viena intervija pat tika pārtraukta, lai varētu klausīties radio tiešraidi no Saeimas. Iespējams, šie notikumi veidoja kontekstu, kā rezultātā daudzi dzīvesstāsti bija vēl vairāk politiski centrēti.

Ja tagadnes ekonomisko apstākļu kritika un negatīvs cilvēku savstarpējo attiecību atspoguļojums sastopams gandrīz katrā stāstā, tad atmodas pirmo gadu notikumu un pacēluma izvērstis apraksts atrodams tikai dažos (piemēram, NMV 365 un NMV 375). Tas liek domāt par pieviltajām cerībām – gaidītā brīvība nav tāda, kā bija cerēts. Katrā gadījumā kritikas dominante tagadnes vērtējumā ir pārsteidzoša, vismaz pirmajā mirklī. Tomēr situācija ir sarežģītāka, ja meklē citas atsauces un vērtē stāstījumus kopumā. Tā atspoguļo faktu, ka ikvienas radikālas pārmaiņas prasa ilgstošu adaptācijas periodu, pat ja šīs pārmaiņas ir bijušas gaidītas.

5.4. Pagātnes interpretācijas tagadnē

Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītās biogrāfiskās intervijas nav detalizēti un vispusīgi stāstītāju dzīves atainojumi, bet drīzāk mozaīkvieda iepazīstināšana ar konkrēto dzīves gājumu. Katrs stāsts ataino ļoti dažādus dzīves notikumus, turklāt tos iezīmē gan ar vienu teikumu, gan ar garāku stāstījumu. Tieši pārāk lielās atainoto notikumu daudzveidības dēļ doktora pētījumā tomēr netika ievērota pieeja meklēt daudz balsīgas pagātnes interpretācijas stratēģijas stāstījumos. Tika pievērsta uzmanība tēmām, kas atkārtojas lielākajā daļā dzīvesstāstu, norādot uz noteiktām sakarībām starp tām un sabiedrībā pastāvošajām pagātnes reprezentācijas praksēm. Tieši šī iemesla dēļ atsevišķa uzmanība netiek veltīta represēto dzīvesstāstiem, kaut gan deportāciju un ieslodzījuma tēma ir atrodamā gandrīz pusē no visiem stāstiem. Tika pievērsta uzmanība tēmai, kura ir klātesoša visos stāstījumos – sociālajām pārmaiņām un to atspoguļojumam.

Vecākās paaudzes stāstītāji ir pieredzējuši vairākus radikālus sociālo, ekonomisko un politisko pārmaiņu periodus. Garā mūža dažādie notikumi veido pieredzes daudzveidību, no kuras izvēlēties radīt atmiņu stāstījumu. Tomēr personīgās dzīves dažādie notikumi tiek iekļauti pieredzes stāstā, lielā mērā meklējot pēc notikumu saistības ar tēmām, kas ir svarīgas šodienas publiskajā telpā attiecībā pret pagātņi. 1996. gada ekspedīcijā ierakstītie dzīvesstāsti ir lielā mērā līdzdalīgi sociālās atmiņas konstruēšanas procesos 90. gadu sākumā. Jau NMV projekta mērķis – dokumentēt tautas dzīvo atmiņu liecina par apzinātu stratēģiju konstruēt Latvijas mutvārdu vēsturi. Un stāstītāji lielā mērā pieskaņojās šim mērķim.

Tika konstatēts, ka ekspedīcijā ierakstītajos dzīvesstāstos par bērnību visbiežāk tiek stāstīts visai skopi, atšķirībā no lielākās daļas NMV kolekcijā esošajiem dzīvesstāstiem. Savukārt par jaunības un brieduma gadiem, kas noritēja 30. gados, Otrā pasaules kara laikā un pirmajos padomju varas gados, tiek stāstīts visai izvērsti.

Atmiņas par dzīvi 20. un 30. gados nav atrodams daudz informācijas par pielāgošanos dzīvei brīvas valsts apstākļos, tomēr ir pietiekams pamats secināt, ka arī šī pielāgošanās ir bijusi ilgstoša. Pamatā stāstījumi ir par 30. gadiem, tā veidojot kontinuitāti ar 1991. gadā brīvību atguvušo Latviju. Tiek stāstīts par darbu, brīvā laika pavadīšanu, attiecībām starp cilvēkiem, arī par dažādiem humora pilniem atgadījumiem. Protams, parādās arī notikumi, kas ir saistīti ar ģimenes dzīvi – vecākiem, dzīves drauga atrašanu, bērniem, bet stāstījumā tie netiek izvērsti. Šie

notikumi bieži vien ir ļoti personiska rakstura un ne vienmēr tiek pasniegti kā liecības par dzīvi un darbu pirmskara Latvijā. Mierīgā, sakārtotā un paredzamā, lai arī smagā darbā piepildītā dzīve 30. gadu Latvijā stāstos kontrastē ar tālākajiem vardarbīgajiem un neparedzamajiem notikumiem padomju okupācijas apstākļos, kā arī Otrajā pasaules karā.

Stāstos par padomju laiku tiek uzsvērts negatīvais sociālajā telpā un indivīda centieni saglabāt kontroli pār savu dzīvi, vai nu pakļaujoties, vai pretojoties pastāvošajai kārtībai. Var novērot, ka izpratne par padomju varu un tās darbības principiem ir veidojusies vairāku gadu garumā – caur pārpratumiem, konfliktiem un zaudējumiem. Ikvienā pārmaiņu gadījumā ir nepieciešams ievērot gan kontinuitāti, saglabājot ierasto dzīves kārtību, cik ilgi vien iespējams, gan adaptēties jaunajiem dzīves apstākļiem.

Adaptācijas stratēģijas izveidojās kā atbilde saskaņot savu ikdienas dzīvi ar padomju varas izvirzīto kārtību. Tās attiecas, pirmkārt, uz nepieciešamību pēc elementārāko vajadzību apmierināšanas (pēc ēdiena, apģērba, pajumtes). Apstākļos, kad netiek maksāta alga, piemājas saimniecība tiek stingri reglamentēta un pastāv preču deficīts (vienlaicīgi ar naudas trūkumu), cilvēkiem nācās izveidot atjautīgus izdzīvošanas paņēmienus. Otrkārt, nozīmīga ir vajadzība pēc drošības, ko var panākt, ievērojot padomju varas ideoloģisko spiedienu kontrolēt kā privāto, tā sociālo dzīvi. Tas nozīmē, ka tiek izkoptas tādas stratēģijas kā „aizmiršana” un „klusēšana”, gan privātā, gan publiskā dzīves telpā nerunājot par noteiktām tēmām (piemēram, dienests leģionā, izsūtījums, ieslodzījums darba nometnē) un neievērojot agrāk ievērotās tradīcijas (valsts svētkus, reliģiskos svētkus, baznīcas rituālus). Aktīvāka adaptācijas stratēģija ir iesaistīšanās ideoloģiski politiskajās organizācijās (komjaunatnē, komunistiskajā partijā), kuru stāstītāji saista ar nepieciešamību pēc drošības.

Kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas tiek ievērotas citu apsvērumu dēļ – pēc iespējas ilgāk uzturēt saikni ar nacionālo ideoloģiju un kristīgās baznīcas tradīcijām. Turklāt vēl viena to funkcija ir parādīt stāstītājus kā tādus, kas nav mainījuši savus uzskatus, mainoties politiskajai kārtībai. Tās var uzlūkot kā pasīvās un arī aktīvās pretošanās kustības formas. Kā būtiska iepriekšējās identitātes uzturēšanas stratēģija, kas atrodama visos dzīvesstāstos, pirmkārt, var tikt atzīmēts darba tikums, kā arī izglītības un kultūras līmeņa uzsvēršana. Latviešu darba tikums un izglītība tiek pretstatīta iebraucēju (izsūtīto stāstos – vietējo) attieksmei pret darbu un zema izglītības līmenim. Otrkārt, svarīga kontinuitātes uzturēšanai ir norobežošanās

stratēģija, kura pastāv gan kā naratīva stratēģija (stāstos izvairīties no politisku notikumu pieminēšanas), gan kā rīcības stratēģija (kā neiesaistīšanās padomju ideoloģiski politiskajās organizācijās). Treškārt, var saskatīt baznīcas tradīciju ievērošanu kā vienu no kontinuitātes uzturēšanas stratēģijām. Ceturtkārt, dažos stāstos tiek minētas aktīvas pretošanās formas, kā iesaistīšanās pagrīdes organizācijā vai nacionālajos partizānos.

Par dzīvi pēc 1991. gada arī netiek stāstīts izvērsti, tomēr biogrāfiskās intervijas sniedz pietiekami daudz informācijas, lai secinātu, ka pielāgošanās gaidītajām pārmaiņām norit lēni un nav viegla. Lai arī stāstītāji ir pensijas vecumā un tātad laukos ir ar regulāriem, lai arī nelieliem, ienākumiem nodrošinātākā iedzīvotāju kategorija, tomēr gandrīz visi uzsver materiālās grūtības, ko pieredz viņi paši, viņu bērni, kā arī kaimiņi un citi ciema iedzīvotāji. Šodienas situācijas kritika lielā mērā kontrastē ar paštēlu, kas tiek veidots stāstā par pagātņi, kurā tiek uzsvērtā kontinuitātes līnija ar pirmo Latvijas Republiku un pagātne Padomju Latvijā tiek atainota samērā negatīvi. Tas liek secināt, ka ne tagadnes, ne pagātnes notikumu novērtējums nav tik vienojošs, kā var domāt pēc tieši pateiktā.

Notikumi, kas tiek iekļauti stāstos par dzīvi, ļāva saskatīt pagātnes notikumu interpretāciju saskaņā ar 90. gadu vidū sabiedrībā dominējošiem pagātnes atainošanas modeļiem.

GALVENIE SECINĀJUMI

Galvenie secinājumi izriet no doktora pētījumā veiktās dzīvesstāstu kā sociālu vēstījumu analīzes, iekļaujoties sociālajās zinātnēs pastāvošajā biogrāfiskajā pieejā. Galvenie secinājumi doktora pētījumā ir iedalāmi divās grupās: 1) secinājumi saistībā ar disertācijas zinātnisko devumu un novitāti biogrāfiskās socioloģijas teorijas attīstībā Latvijā un 2) secinājumi saistībā ar disertācijas ieguldījumu metodoloģijas attīstībā.

Doktora pētījums sniedz ieguldījumu biogrāfiskajā socioloģijā un kvalitatīvo pētījumu metožu attīstībā un paplašina biogrāfisko pētījumu empīrisko lauku Latvijā vairākos aspektos. Pirmkārt, tiek lietota un izvērtēta naratīva analīzes performatīvā pieeja, kā arī koncepcija par sociālo priekšstatu un kultūras resursu daudzveidību dzīvesstāstos. Otrkārt, tiek noskaidroti un izanalizēti līdz šim maz aplūkoti pieredzes stāstu aspekti – dzīvesstāstu veidošanās komunikācijas procesā, valodas un kultūras resursu lietojums pieredzes verbalizēšanā un sakarības starp sociālo kontekstu un dzīvesstāstu saturu. Treškārt, tiek paplašināts pieredzes stāstu analīzes lauks, pievēršoties vēl nepētītam materiālam – biogrāfiskajām intervijām ar vecākās paaudzes iedzīvotājiem Zemgales kultūrvēsturiskajā novadā. Doktora darbā tiek pētītas komunikācijas normas, valodas repertuārs, kultūras resursi un sociālie priekšstati vecākās paaudzes cilvēku stāstos par savu dzīvi. Doktora pētījumā analīzes centrā ir biogrāfiskas intervijas laikā ierakstīti dzīvesstāsti un dzīves vēstures, kas pieder pie t.s. personiskajiem dokumentiem, kas ietver arī autobiogrāfijas, dienasgrāmatas, vēstules, ģimenes ģealoģijas. Dzīvesstāsti ir stāstītāja brīvi izvēlēti savas dzīves apraksti, kas var būt gan saskaņots un secīgs autobiogrāfisks vēstījums, gan fragmentārs pieredzes stāstu savirknējums. Dzīves vēstures ir daļēji strukturētas biogrāfiskas intervijas, kas atspoguļo dzīves notikumu hronoloģiju.

6.1. Doktora pētījuma zinātniskais devums un novitāte biogrāfiskajā socioloģijā teorijas attīstībā Latvijā

Doktora pētījums sniedz ieguldījumu biogrāfiskajā socioloģijā un kvalitatīvo pētījumu teorētisko pieeju attīstībā Latvijā vairākos aspektos. Pirmkārt, disertācijas teorētiskā daļā tiek sniegts Latvijā šobrīd izvērstākais teorētisko un metodoloģisko

risinājumu raksturojums biogrāfiskajos pētījumos un naratīva analīzes performatīvās pieejas analītisks izklāsts. Otrkārt, doktora pētījumā tiek attīstīts kvalitatīvajos pētījumos metodoloģiski svarīgais jautājums par interviju kā komunikatīvu notikumu un mutvārdu priekšnesumu, un lietota naratīvu analīzē jauna koncepcija par sociālo priekšstatu un kultūras resursu daudzvalsību dzīvesstāstos.

Doktora pētījumā gūtie secinājumi sniedz ieguldījumu latviešu literārās sarunvalodas izpētē un paplašina izpratni par mutvārdu stāstījumu organizējošām stratēģijām. Līdz šim dziļāko uzmanību valodas stratēģijām latviešu stāstījumu strukturēšanā ir pievēršusi Vieda Skultāne, koncentrējoties uz literāro stratēģiju lietojumu (Skultans, 1998). Tomēr disertācijas autore izejas pozīcija attiecībā pret dzīvesstāstiem ir būtiski atšķirīga no V. Skultānes pieejas, kura analizē dzīvesstāstus kā tekstus līdzās citiem tekstiem. Doktora pētījumā tiek ievērota pieeja, saskaņā ar kuru analīzes centrā ir pieredzes stāstu veidošanās runas situācijā. Disertācijā tiek noskaidrotas arī stāstījumos identificējamās literārās stratēģijas, tomēr galvenā uzmanība tiek pievērsta lingvistiskā repertuāra lietojumam un performatīvajai kompetencei, kas runas kopienā nozīmīgā veidā strukturē mutvārdu saziņu un pieredzes tālāknodošanas prakses.

Lai sasniegtu doktora pētījumā izvirzītos mērķus – izprastu dzīvesstāstus kā intervijas situācijā radušās konstrukcijas jeb sociālus vēstījumus un novērtētu daudzveidīgo sociālo priekšstatu un kultūras resursu klātbūtni pieredzes stāstos, lietota naratīva analīzes performatīvā pieeja (Bauman, 1986, Briggs, 1986) un vadošā naratīvu analīzes speciālista Marka Frīmena koncepcija par daudzvalsību stāstījumos (Freeman, 2000), kuras disertācijas autore attīsta un piemēro ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītā materiāla analīzē.

6.1.1. Galvenie secinājumi par naratīva analīzes performatīvās pieejas lietojumu doktora pētījumā.

Doktora pētījumā veiktās dzīvesstāstu analīzes rezultātā ir stiprināti izmantotās teorētiskās pieejas balsti – naratīva analīzes performatīvās pieejas lietojums biogrāfisko interviju analīzē var tikt uzskatīts par veiksmīgu. Ričarda Baumana (Bauman, 1986) koncepcijas un Čarlza Brigsa (Briggs, 1986) teorētiskā skatījuma sintēze doktora pētījumā dod iespēju analizēt pieredzes stāstus kā sarežģītas sociāli

konstruētas versijas par indivīdu pagātni, pievēršot uzmanību gan stāstījuma notikumam, gan stāstījumam kā tekstam, gan notikumiem, par kuriem tiek stāstīts. Skatījums uz interviju kā komunikatīvu notikumu sniedz modeli, kā analizēt pieredzes stāstu veidošanās sociālos aspektus biogrāfiskās intervijas situācijā. Skatījums uz dzīvesstāstiem kā mutvārdu tekstiem dod iespēju analizēt valodas repertuāru un naratīvos modeļus individuālās dzīves pieredzes izteikšanā. Skatījums uz stāstījumos atainotajiem notikumiem kā sociālām un naratīvām konstrukcijām ļauj analizēt sociālo priekšstatu un sociālā konteksta ietekmi uz dzīves notikumu atainojumu stāstījumā, analizē galveno uzmanību pievēršot rīcības stratēģijām sociālo pārmaiņu periodos.

6.1.1.1. Secinājumi par pieredzes stāstiem kā komunikatīviem notikumiem

Doktora pētījumā veiktā pieredzes stāstu analīze stiprināja pieņēmumu, ka biogrāfiskā intervija ir īpašs komunikatīvs notikums ar specifiskiem noteikumiem un sociālajām lomām, kas jāpieņem un jāievēro intervijā iesaistītajiem dalībniekiem (Briggs, 1986, Kopijn, 1998). Tika konstatēts, ka intervētie cilvēki veido dialogu ar intervētājiem saskaņā ar trim atšķirīgiem komunikācijas noteikumiem – dzīvesstāsta intervijas noteikumiem, dzīves vēstures intervijas noteikumiem un draudzīgas sarunas noteikumiem.

Pieredzes stāstu analīze tika veikta saskaņā ar pieņēmumu, ka biogrāfiskā intervija ir dialogs starp stāstītāju un intervētāju, kura forma un saturs ir lielā mērā situatīvi (Briggs, 1986, Bauman, 1986, Gāle-Kārpentere, 2001). Komunikatīvās situācijas analīze parādīja, ka biogrāfiskā intervijā ierakstīta dzīvesstāsta formu un saturu iespaido plašāks sociālais konteksts (atmiņu loma 90. gadu Latvijā, priekšstati par personisko liecību nozīmīgumu patiesākas Latvijas vēstures veidošanā) un intervijas situācijas konteksts (intervētāju prasme sniegt skaidrojumu par intervijas mērķiem, prasme izveidot un uzturēt sadarbību ar stāstītāju, dalībnieku motivācija, citu klātesošo iespaids uz intervijas gaitu).

Tika secināts, ka interviju formu un saturu iespaidoja arī sabiedrībā pastāvošās komunikācijas normas un paradumi. Kā nozīmīgs sociālais aspekts biogrāfiskā intervijā ar vecākās paaudzes iedzīvotājiem Latvijā doktora pētījumā tika konstatēta

emocionalitāte un sociālās normas emociju izpaušanā. Tās būtiski iespaidoja gan stāstījuma gaitu intervijas procesā, gan stāstījuma formu un saturu kopumā. Vēl viens novērotais komunikācijas paņēmiens intervijās ar vecākās paaudzes lauku iedzīvotājiem bija klusēšana, ko veidoja īsākas vai garākas pauzes. Klusēšana, pauzes darbojās kā saprašanās lauks starp stāstītāju un intervētāju – tās ļāva intervētajiem cilvēkiem pierast pie intervijas situācijas, atklāja vecākā gadagājuma lauku iedzīvotāju dzīves ritmu un pasaules izjūtu un kalpoja kā izteiksmes paņēmiens, kas izcēla sacītā nozīmīgumu vai arī veidoja stāstījuma valodas ritmu.

Doktora pētījumā veiktā empīriskā materiāla analīze apstiprina skatījumu, ka biogrāfiskā intervijā ierakstīti pieredzes stāsti ir konkrētā komunikācijas situācijā veidotas konstrukcijas par indivīda dzīves notikumiem, ko būtiski ietekmē sabiedrībā pastāvošās komunikācijas normas, noteikumi un intervijas situācijas konteksts.

6.1.1.2. Secinājumi par dzīvesstāstiem kā mutvārdu tekstiem

Doktora pētījumā veiktā mutvārdu tekstu analīze stiprina skatījumu uz dzīvesstāstiem kā mutvārdu priekšnesumiem, kuros izšķiroša nozīme ir stāstītāju performatīvajai un lingvistiskajai kompetencei, un pieredzes stāsta veidošanā indivīdi apzināti un arī neapzināti izmanto jau nostabilizētus izteiksmes veidus un valodas repertuāru (Bauman, 1986, Tonkin, 1992).

Tika konstatēts, ka tikai daži no intervētajiem cilvēkiem varēja izveidot labu stāstu par savu dzīvi, bet lielākā daļa intervēto cilvēku to pat nepūlējās darīt. Vēl vairāk – ne visi varēja izveidot pat mazus stāstus par atsevišķiem dzīves notikumiem. Dzīvesstāstu transkripcijas laikā, mēģinot tulkot runāto vārdu rakstītā tekstā, tika konstatētas būtiskas atšķirības starp runāto un rakstu valodu. Dzīvesstāsti, kas izklausījās interesanti un aizraujoši, rakstītā tekstā nereti kļuva grūti saprotami. Savukārt stāsti, kas izklausījās garlaicīgi un nabadzīgi, rakstītā tekstā atklājās kā informatīvi un vērtējumiem bagāti dzīvesstāsti. Tādēļ uzmanība tika pievērsta performatīvajiem un lingvistiskajiem paņēmieniem, kas tiek izmantoti runas situācijā.

Tika konstatēts, ka tajos gadījumos, kad intervētais cilvēks vēlējās stāstīt, bet viņam trūka lingvistiskā un performatīvā kompetence, kā arī tajos gadījumos, kad cilvēki vēlējās sekot intervijas noteikumiem, dzīvesstāsts neveidojās, bet tika ierakstītas dzīves vēstures. Tikai tad, kad vēlēšanās stāstīt sakrita ar prasmi stāstīt,

bija iespējams ierakstīt dzīvesstāstus. Biogrāfisko interviju analīzē tika gūts secinājums, ka izšķiroša nozīme ir valodas izjūtai un mutvārdu izteiksmes līdzekļu pārvaldīšanai, kas ļauj sarunā veidot sīkas stāstījuma vienības, un stāsta kompozīcijas izjūtai, kas ļauj izveidot stāstu par dzīvi.

Tika konstatēts, ka tikai tie stāstītāji, kuri pārvaldīja valodas tēlainos izteiksmes līdzekļus, lietoja valodas formulas, izmantoja runas intonatīvās iespējas un neverbālos izteiksmes līdzekļus, spēja izveidot aizraujošu stāstu pat no dažiem dzīves notikumiem. Savukārt stāstītāji, kuru lingvistiskā kompetence un performatīvās prasmes bija vājas, nespēja izveidot stāstu pat tad, kad viņu atmiņa un faktoloģiskās zināšanas bija labas.

Disertācijā analizēti Latvijas vecākās paaudzes iedzīvotāju lietotie stāstījumu sakārtošanas paņēmieni, kas atsevišķās stāsta epizodes savieno stāstījumā par dzīves gājumu. Jautājums par stāstījumu sakārtojošiem modeļiem izrādījās komplicēts gan naratīva analīzes teorijās pastāvošās nevienprātības, gan biogrāfisko interviju sarežģītās uzbūves dēļ. Biogrāfiskajās intervijās pārsedzas dažādi autorības veidošanas paņēmieni, dažādi laika atveidošanas paņēmieni, dažādi notikumu atlases principi, dažādi izteiksmes žanri. Analizējot stāstījumu naratīvos modeļus, tiek pievērsta uzmanība dzīves gaitas attēlošanas paņēmieniem – kā autobiogrāfiskā atmiņa vienā stāstā savieno laikā un telpā attālus notikumus, veidojot pagātnes notikumu sasaisti pēc saviem ieskatiem.

Doktora pētījumā secināts, ka Latvijā dažādu tautību vecākās paaudzes stāstītāji pieredzes sakārtošanai lieto galvenokārt divus naratīvos modeļus – lineāro un fragmentāro. Šie modeļi ir atšķirīgi no stāstījumu sakārtošanas modeļiem, kas konstatēti citos biogrāfiskās socioloģijas un antropoloģijas pētījumos. Piemēram, attīstības naratīviem, kurus atzīmējis J. Brukmeijers kā raksturīgus Rietumu kultūrā, un kurus izmanto latviešu stāstītāji Zviedrijā. Tie ir atšķirīgi arī no stāstījumu modeļiem Latvijā, kurus izmanto citu paaudžu cilvēki un sociālo grupu dalībnieki – piemēram, pieredzes sakārtošanas modeļiem, kurus izmanto jaunieši, Eiropas kustības aktivisti (Linnet, 2003).

Disertācijā tiek analizēti stāstītāju izmantotie naratīvie modeļi pieredzes stāsta veidošanā saskaņā ar J. Brukmeijera koncepciju, ka Rietumu ģeogrāfiskajā telpā dominē seši naratīvie modeļi, kas ietver kultūras normatīvo skatījumu, pieredzes sakārtošanas un novērtēšanas paņēmienus – lineārais, cirkulārais, cikliskais,

spirālveida, statistiskais un fragmentārais (Brockmeier, 2000). Pirmie četri modeļi tiek uzskatīti par attīstības naratīviem.

Doktora pētījumā analizētajās biogrāfiskajās intervijās var konstatēt, ka liela daļa stāstījumu vai vismaz ievērojama apjoma naratīvi ir hronoloģiski samērā secīgi stāstījumi, kuros tomēr nevar saskatīt attīstības un mērķtiecības līniju (izņemot vienu gadījumu), kaut gan tie neizslēdz dzīves dinamismu.

Vairāki stāstītāji ievēro fragmentāru stāstījuma veidošanas modeli. Tomēr būtiski atšķirīgu iemeslu dēļ, nekā to ir aprakstījis J. Brukmeijers. Viņš fragmentāro naratīvo modeli saista ar jaunākās paaudzes izglītotajiem cilvēkiem, kuri apzināti konstruē savu dzīves stāstu kā atšķirīgu un pretrunīgu dzīves līniju vienlaicīgu līdzāspastāvēšanu bez kopējas mērķtiecīgas virzības. Arī V. Skultāne ir ievērojusi stāstījumu fragmentāro struktūru Latvijā. Viņa to skaidro, pirmkārt, ar izglītības ietekmi. Autore uzsver, ka pēc 1945. gada notika literārās tradīcijas un visas tekstuālās sabiedrības dekonstrukcijas process. Paaudze, kas izglītību ieguva jau padomju gados, vairs nerod atbalstu literārajās stratēģijās, kas tiek apgūtas jau skolas laikā, tādēļ arī pieredz grūtības izveidot secīgu stāstu par savu dzīvi. Otrkārt, V. Skultāne to skaidro ar autoru grūtībām vai nespēju izveidot saskaņotu dzīvesstāstu apstākļos, kādos noritējusi dzīve padomju periodā, kad pastāvēja pretrunas starp oficiāli atzītām un personiski svarīgām vērtībām, starp vēlamo un iespējamo dzīves gaitu, starp oficiālajiem naratīviem un personīgo pieredzi (Skultans, 1998). Disertācijas autore konstatējusi, ka iespējami arī citi Latvijas vecākās paaudzes iedzīvotāju dzīvesstāstu fragmentārās uzbūves skaidrojumi. Pirmkārt, fragmentārs stāstījumu sakārtošanas modelis var tikt saistīts ar saziņas kultūru padomju laikā, kad mājieniem, zemtekstiem un noklusējumiem bija būtiska jēgu veidojoša funkcija savstarpējā saziņā. Otrkārt, atjaunotās neatkarības situācija liek pārveidot iepriekšējo dzīves kārtību un meklēt jaunu interpretāciju personīgās pagātnes notikumiem, tādēļ fragmentāru stāstījuma veidošanas paņēmieni var uzskatīt par veiksmīgu modeli, kas palīdz izvairīties no pretrunīgu dzīves notikumu un pieredžu saskaņošanas vienā stāstā.

Neapšaubot Latvijas atrašanos Rietumu ģeogrāfiskajā telpā, jāsecina, ka apgalvojums par kādu sešu dominējošu stāstījumu modeļu pastāvēšanu, ko varētu attiecināt uz visu nosacīto Rietumu ģeogrāfisko telpu, ir apšaubāms. Ir jāpiekrīt M. Minami izvirzītajai kritikai, ka J. Brukmeijera piedāvātie seši naratīvie modeļi var palīdzēt stāstījumu interpretācijā un saprašanā, bet reālajā pasaulē stāstīto naratīvu

uzbūve ir komplicētāka un daudzveidīgāka – tā balstās politiskajās, etniskajās, reliģiskajās, dzimumu, paaudžu un citās daudzveidīgās atšķirībās starp dažādām sociālajām grupām (Minami, 2000).

Doktora pētījums liecina, ka stāstījumu sakārtošanas modeļu izpēte ir daudzsološs un komplicēts pētījumu lauks gan naratīva analīzes teorijā kopumā, gan stāstījumu pētījumos Latvijā. Turpmāk būtu nepieciešams pievērst uzmanību dažādu paaudžu, sociālo grupu, etnisko grupu un dažādu novadu robežās ierakstītu stāstījumu izpētei. Šādi pētījumi ļautu gūt būtisku izpratni par sabiedrībā un kultūrā balstītiem paņēmieniem, kā atšķirīgas cilvēku grupas Latvijā sevi identificē un raksturo – kādus kultūras resursus un valodas repertuāru lieto, saskaņā ar kādiem sociālajiem priekšstatiem veido paštēlu, stāstot par savu dzīvi.

Doktora pētījumā veiktās dzīvesstāstu kā mutvārdu tekstu analīzes rezultāti stiprina pieņēmumu par autobiogrāfisko naratīvu divējādo dabu – tie ir individuālu notikumu subjektīvs sarindojums, tomēr to naratīvā aktualizācija ir iespējama, tikai pastāvot kopīgam valodas un kultūras atsauču laukam (Vēvere, 2002).

6.1.1.3. Secinājumi par dzīvesstāstiem kā vēstījumiem par pagātņi

Biogrāfisko interviju analīzes rezultātā doktora pētījumā tiek stiprināts pieņēmums, ka pieredzes stāsti ir sociālas konstrukcijas un cilvēki savu pagātņi ataino saskaņā ar sabiedrībā dominējošiem pagātnes interpretācijas modeļiem (Andrews, 2002). Līdzīgi kā vēsture ir sabiedrības apziņā nozīmīgāko notikumu fiksācija, tā arī individuālās dzīves vēsturē tiek atainoti sociāli nozīmīgi notikumi, kas ir saistīti ar indivīdu līdzdalību sociālajās grupās (Bērks, 1998, Ķīlis, 1998).

Stāstījumu analīze ļauj secināt, ka ekspedīciju kā mutvārdu vēstures un dzīvesstāstu vākšanas metodi lielā mērā ir ietekmējušas pārmaiņas vēstures un pagātnes izpratnē 90. gadu Latvijā, kas jūtama gan intervētāju ievirzē, gan stāstītāju liecībās. Sabiedrība šajā laikā piedzīvoja krasas pārvērtības – jaunajai sabiedriskās dzīves kārtībai bija nepieciešami jauni orientieri, kurus ar atmiņas palīdzību cilvēki centās sameklēt pagātnē. Tolaik dzīvesstāsti Latvijā veica vairākas svarīgas sociālas funkcijas – tie mobilizēja etnisko pašapziņu un veidoja jaunas individuālās un kolektīvās identitātes (Tisenkopfs, 1993). Atmiņas veidoja saikni ar Latvijas pirmās neatkarīgās republikas laiku un liecināja par totalitārā režīmā pavadītajiem gadiem.

Arī ekspedīcijā ierakstītajos pieredzes stāstos pagātnes notikumi tika atlasīti saskaņā ar sociālajā atmiņā svarīgiem jautājumiem, kas tika aktualizēti trešās atmodas laikā. Galvenokārt tika stāstīts par dzīvi un darbu 20. un 30. gados, bet stāstos par padomju laiku tika uzsvērts padomju varas negatīvais iespaids uz cilvēku dzīvēm un indivīda centieni saglabāt kontroli pār savu dzīvi, gan pielāgojoties, gan pretojoties pastāvošajai kārtībai. Tika konstatēti noklusējumi, kas arī liecina par sociālo spiedienu pieredzes stāstu veidošanā – tika klusēts par dzīves pozitīvajiem aspektiem padomju laikā un par stāstītāju iesaisti padomju ideoloģiskajās organizācijās. Lielākajā daļā biogrāfisko interviju tika sniegts arī tagadnes situācijas vērtējums. Jāsecina, ka gandrīz visās intervijās pārmaiņas pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas tika vērtētas negatīvi, kas liecina par sociālo gaidu nesakritību ar sociālo realitāti. Tika atzīmēts bezdarbs, nabadzība, cenu kāpums, infrastruktūras pasliktināšanās, kultūras dzīves kritums. Vecie ļaudis uzsvēra zemās pensijas un savu bērnu grūtības pielāgoties jaunajiem tirgus ekonomikas apstākļiem lauksaimniecībā. Biogrāfiskajās intervijās ir vērojama filozofes M. Kūles sniegtā 90. gadu situācijas analīzē konstatētā vēlēšanās atkārtot pirmās Latvijas sasniegumus, nerēķinoties ar to, kā ir mainījusies pasaule (Kūle, 1996). Vienlaicīgi – kritizējot tagadni, paštēls dzīvesstāstos tiek veidots saskaņā ar atjaunotās neatkarības ideoloģiju. Stāstītāji bija ļoti jūtīgi attiecībā pret savas pieredzes pasniegšanu publiski akceptējamā stāstā un vēlējās izveidot pozitīvu un sociāli atzīstamu stāstu par savu dzīvi. Stāstījumu analīzē gūtie secinājumi ļauj piekrist apgalvojumam, ka pagātnes publiskās reprezentācijas cilvēkus var gan atbalstīt, gan apdraudēt, stiprinot viņu identitāti vai arī noliedzot tās nozīmīgumu (Tonkin, 1992).

Stāstījumu salīdzinoša analīze apstiprina pieņēmumu, ka biogrāfiskā intervijā pagātnes notikumu atlasī un interpretāciju ietekmē sociālais konteksts. Tika konstatēts, ka 1996. gadā vairākums ekspedīcijā ierakstīto dzīvesstāstu ir izteikti politizēti vēstījumi, kuros pretnostatīta mierīgā un sakārtotā dzīve Latvijā pirms 1940. gada un vēlākie vardarbīgie un haotiskie notikumi. 2002. gada ekspedīcijā ierakstītajās biogrāfiskajās intervijās šāds pretnostatījums nav tik krasi vērojams, turklāt dzīve padomju periodā tiek raksturota izvērstāk, iegūstot ne tikai traģiskas un komiskas, bet arī izteikti pozitīvas nokrāsas. Savukārt ārpus ekspedīcijām ierakstītajos stāstījumos visbiežāk dominē izvērsti stāstījumi par bērnību un jaunību, pārējos mūža posmus, kā arī dzīves politiskos aspektus nereti atstājot fonā.

Pieredzes stāsti ataino ļoti dažādus dzīves notikumus, turklāt tos iezīmē gan ar vienu teikumu, gan ar izvērstu stāstījumu. Ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” ierakstītās biogrāfiskās intervijas nav detalizēti un vispusīgi stāstītāju dzīves atainojumi, bet mozaīkveida iepazīstināšana ar konkrēto dzīves gājumu. Meklējot tēmas, kas ir klātesošas vairākos stāstījumos, un sakarības starp individuālo dzīvju dažādajiem notikumiem un to publisku reprezentāciju biogrāfiskā intervijā, tika atklāts, ka būtiska katrā stāstījumā skarta tēma ir sociālo pārmaiņu uztvere, to pārdzīvojums un atspoguļojums. Dzīvesstāstu analīze liecina, ka pielāgošanās jaunajiem apstākļiem vienmēr ir ilgstoša ikvienā pārmaiņu gadījumā, neskatoties uz to, vai tās ir gaidītas un personiski veicinātas (kā 1918. vai 1991. gadā), vai negaidītas un vardarbīgas (kā 1940., 1941. vai 1944. gadā). Ikvienā radikālu sociālu pārmaiņu gadījumā pastāv nepieciešamība gan adaptēties jaunajos apstākļos, gan uzturēt kontinuitāti (Arelaid-Tart, 2001). Stāstījumos atainoto notikumu analīzē kā galvenās tiek aplūkotas rīcības stratēģijas, kas saistītas ar adaptāciju jaunajos apstākļos un nepieciešamo rīcību, lai uzturētu dzīves kārtības un vērtību kontinuitāti.

Doktora pētījumā veiktā analīze parāda intervēto cilvēku dzīvē nozīmīgākās adaptācijas stratēģijas. Tās veidojās saistībā ar elementāro dzīves vajadzību apmierināšanu, kad cilvēkiem nācās izdomāt paņēmienus, kā sagādāt sev un ģimenei dienišķo iztiku, apģērbus un iekārtot dzīvi pēc kara postījumiem, kā arī nodrošināt ģimenes labklājību padomju nesaimnieciskuma apstākļos. Adaptācijas stratēģijas raksturo arī cilvēku vajadzību pēc drošības – tika izkoptas tādas stratēģijas kā „klusēšana” un „aizmiršana”. Tās attiecās uz tēmām, uzskatiem un tradīcijām, kas bija saistītas ar nacionālās neatkarības ideoloģiju un reliģiju un tika ievērotas darba kolektīvos un pat ģimenes ietvaros. Aktīvākās nodrošināšanās stratēģijas ir saistītas ar iekļaušanos padomju ideoloģiski politiskajās organizācijās.

Disertācija parāda nozīmīgākās kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas. Tās izveidojās saskaņā ar nepieciešamību pēc iespējas ilgāk uzturēt iepriekšējo dzīves kārtības, vērtību un domāšanas modeli. Mutvārdu liecībās novērotas daudzveidīgas kontinuitātes uzturēšanas stratēģijas: (1) identitātes uzturēšanas stratēģijas (piemēram, darba tikuma saglabāšana); (2) norobežošanās un neiesaistīšanās stratēģijas (norobežošanās no politiskiem notikumiem, neiesaistīšanās organizācijās), (3) reliģisko tradīciju ievērošana; (4) aktīvas pretošanās stratēģijas (iesaistīšanās pagrīdes organizācijās, nacionālo partizānu kustībā) – šī rīcības stratēģija novērojama retāk. Kontinuitātes stratēģiju atainošana vēstījumā palīdz attēlot stāstītājus kā tādas

cilvēkus, kuri nav mainījuši savu pārliecību un uzskatus, mainoties politiskajām varām. Stāstījumu autori bieži apliecināja domāšanas un rīcības kontinuitāti savās dzīvēs, kur vien tas stāstījumā bija iespējams. Viņi neaktualizēja iespējamību, ka cilvēka personība un uzskati dzīves laikā varētu radikāli mainīties. Tā piemēram, vairāki intervētie cilvēki kritiski vērtēja uzskatu maiņu citu cilvēku dzīvēs.

Visa sabiedrība kopumā un katrs indivīds atsevišķi 90. gadu vidū atradās savas autobiogrāfijas veidošanas un pārveidošanas procesā. Vēsture – kā kolektīvā, tā individuālā nepastāv ārpus interpretācijas. Nepieciešamība pārformulēt kolektīvo un personisko identitāti aktualizējas radikālu sociālo pārmaiņu brīžos. Intervēto cilvēku garajos mūžos pieredzētie notikumi tika iekļauti pieredzes stāstā, lielā mērā meklējot saistību ar tēmām, kuras bija svarīgas Latvijas publiskajā telpā 90. gadu vidū.

6.1.2. Galvenie secinājumi par doktora pētījumā lietoto koncepciju par daudz balsību dzīvesstāstos

Var secināt, ka naratīva daudz balsības un daudznozīmības – stāstījuma polifonijas analīze, ko veido stāstītāja, ģimenes, kopienas, literatūras tekstu, mutvārdu tradīciju un dzīves notikumu savijums, disertācijā izrādījās grūti risināms uzdevums. „Mēs radām sevi, izmantojam to, kas mums ir pieejams” (Allan, 1993, citēts no Freeman, 2002) – autobiogrāfisko stāstījumu autori atveido sevi un savu dzīvi, izmantojot daudzveidīgas pieredzes, tradīcijas un repertuāru, kas pastāv konkrētajā sabiedrībā un ko metaforiski var nosaukt par dažādām balsīm individuālajā vēstījumā.

Tika pievērsta uzmanība visiem trim autobiogrāfiskos stāstījumus veidojošajiem aspektiem – komunikācijas situācijai, tekstam un notikumiem stāstījumos. Tomēr jākonstatē, ka daudz balsības koncepcijas konsekventa ievērošana liela apjoma materiāla analīzē jāvērtē kritiski. Katrs stāsts ietver vairāk kā vienu elementu, kas neatkārtojas citos stāstos, tomēr ir saistāms ne tikai ar konkrētās dzīves savdabību, bet ar kādu kopīgajā sociālajā telpā rodamu atbalsta punktu, kas sakņojas laikmetā, paaudzē, reģionālos nostāstos, valodas repertuārā, literatūras tekstos u. tml. Līdz ar to sociālas izcelsmes atbalsta punktu daudzveidības meklējumi 39 biogrāfisko interviju analīzē izrādījās grūti paveicams darbs. Pieredzes stāstu analīzē bija iespējams pievērst uzmanību tikai tām sociālajām reprezentācijām un sociāli nozīmīgajiem stāstījumu aspektiem, kas parādījās vairākos stāstos. Pētot dzīvesstāstus, tika

noskaidroti dažādi kultūras resursi un sociālie priekšstati, kas tiek izmantoti pieredzes stāstu veidošanā. Tomēr jāatzīst, ka nav iespējams ievērot tādu teorētisko skatījumu un sniegt skaidrojumu, kurš ietvertu visus pieredzes stāstu daudzveidīgos aspektus.

Prasība pēc daudz balsības ievērošanas individuālajos stāstījumos ir drīzāk teorētisks izaicinājums, kas norāda uz nepieciešamību pēc tālākiem meklējumiem naratīva analīzes pieejā. Daudz balsības koncepcija rosina ievērot stāstījumu komplekso uzbūvi un mudina atturēties no vienkāršotiem skaidrojumiem. Tā varētu būt sekmīgi piemērojama viena stāstījuma vispusīgā un dziļā analīzē, bet lielāka skaita pieredzes naratīvu analīzē tā var tikt izmantota galvenokārt kā teorētiska vadlīnija, ne analīzes pamatprincips.

6.2. Disertācijas ieguldījums un galvenie secinājumi metodoloģijas jomā

Doktora pētījumā veiktās ekspedīcijas „Dzīvesstāsts Latvijā 96” analīzē gūtie secinājumi ir metodoloģiski nozīmīgi gan biogrāfisko pētījumu jomā, gan Nacionālā Mutvārdu Vēstures projekta veikto lauka darbu kontekstā.

Disertācijā padziļināti izvērtēta ekspedīcijā „Dzīvesstāsts Latvijā 96” lietotā pieeja, ko raksturo centieni intervēt pēc iespējas plašāku cilvēku loku, izmantojot brīvas intervijas veidu. Biogrāfiskajos pētījumos tradicionālāka un biežāk izmantota ir pieeja intervēt cilvēkus, kas apveltīti ar labu atmiņu un izcilām stāstītāja dotībām, turklāt atgriežoties pie cilvēka tik ilgi, līdz iegūts plašs un detaļām bagāts dzīvesstāsts, kurš iespējami precīzi ataino stāstītāja dzīvi (Miller, 2000, Thompson, 1988). Pārlūkojot ekspedīcijas lauka darbā gūto pieredzi, var secināt, ka pieejai aptvert pēc iespējas plašu cilvēku loku, veltot katram stāstītājam ierobežotu laiku, ir gan priekšrocības, gan trūkumi, salīdzinot ar tradicionālo pieeju.

Pie trūkumiem pieskaitāms salīdzinoši īsais biogrāfisko interviju garums (vidējais ierakstu garums 2 stundas) – tas ļāva atsegt visai nelielu un fragmentāru stāstītāju biogrāfijas daļu. Biogrāfisko interviju analīze parādīja, ka materiālā ir atrodamā dažāda informācija, aprakstīto notikumu un skarto tēmu daudzveidība ir pārsteidzoša. Tomēr par pieredzes stāstos klātesošajiem sociālajiem priekšstatiem un kultūras resursiem var spriest lielākā mērā, nekā par stāstītāju dzīves gājumu. Ir nopietns pamats turpmākās ekspedīcijās pie labākajiem stāstītājiem atgriezties

atkārtoti, lai iegūtu vismaz atsevišķus pēc iespējas pilnīgus un detalizētus dzīvesstāstus.

Kā pozitīvu aspektu var vērtēt plašo intervēto cilvēku loku. Pieeja intervēt pēc iespējas plašāku vecākās paaudzes cilvēku loku sniedz iespēju fiksēt pieredzes daudzveidību un pagātnes atainošanas paņēmienus viena novada robežās. Tika ierakstīti arī mazrunīgu cilvēku pieredzes stāsti, kas satur vērtīgu informāciju. Plašs vienā novadā ierakstītu biogrāfisko interviju klāsts ļauj konkretizēt tālāko pētījumu virzienus, apzināt labākos stāstītājus, apzināt ar labu atmiņu apveltītus vietējos iedzīvotājus, veidot pamatu atkārtotām, padziļinātām intervijām.

Doktora pētījumā tika analizēta arī apmācīto sabiedrisko talcinieku iesaistīšana mutvārdu vēstures vākšanā – biogrāfiskā intervijā iegūtā materiāla kvalitāti būtiski ietekmē intervētāja darbs. Tika secināts, ka nozīmīgu atšķirību starp sabiedrisko talcinieku un profesionāli sagatavotu intervētāju ierakstītajiem dzīvesstāstiem nav. Atšķirības izriet no sadarbības, kāda izveidojas starp konkrēto stāstītāju un konkrēto intervētāju. Var secināt, ka emigrācijā dzīvojošo latviešu piedalīšanās dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijā bija savstarpēji papildinoša. Pateicoties talcinieku darba spēkam bija iespējams ierakstīt lielāku interviju skaitu. Notika vērtīga pieredzes apmaiņa, no Amerikas latviešu puses iesaistoties biogrāfisko pētījumu jomā profesionāli labi sagatavotiem cilvēkiem (piemēram, vēstures zinātņu doktoram Paulim Lazdam, mutvārdu vēstures studentei Mārai Lazdai). Uzklautie dzīvesstāsti mazināja plaisu starp padomju okupācijas un Otrā pasaules kara sadalītajām tautas daļām un ekspedīcijas dalībniekiem ļāva atrasties Latvijā nevis kā viesiem vai naudas devējiem, bet kā praktiska darba darītājiem. Interviju laikā tika gūts priekšstats par Padomju Latvijas gados notikušajām pārmaiņām, mainot un papildinot trimdas gados izveidotos priekšstatus par Latviju.

Ekspedīcijas norises un lietoto metožu izvērtējums ļāva izdarīt secinājumus svarīgi arī turpmākā dzīvesstāstu vākšanas praksē. No metodiskā viedokļa tika konstatēts, ka intervijas ar mazrunīgiem cilvēkiem vai tiem, kuri vēlējās sekot dzīves vēstures intervijas noteikumiem, prasīja lielāku sagatavošanos no intervētāju puses. Intervētājas, kuras prata piemēroties vecākā gadagājuma stāstītāju komunikācijas paradumiem un ievērot viņu lēno runas ritmu un pauzes, ir ierakstījušas veiksmīgākas intervijas, nekā tās, kurām šīs iemaņas trūka. Tādēļ turpmāk intervētāju sagatavošanā jāvelta lielāka uzmanība skaidrojumiem par lingvistiskās un komunikatīvās kompetences un runas paradumu ietekmi uz

dzīvesstāsta intervijas formu un saturu. Lai iegūtu kvalitatīvākas biogrāfiskās intervijas ar mazrunīgiem cilvēkiem un tiem, kuri nevēlas paši uzņemties dzīvesstāsta izveidošanu, bet labprāt vēlas tikt intervēti, ir nepieciešams rūpīgāk strādāt pie interviju stratēģijas plānošanas, kombinējot brīvas intervijas un strukturētas intervijas veidus. Intervētāji jāiepazīstina ne tikai ar intervēšanas taktiku, bet arī praktiski jāizmēģina dzīvesstāsta un dzīves vēstures intervijas veidi. Ierakstīto biogrāfisko interviju atšķirīgā kvalitāte apliecināja pieņēmumu, ka intervēšana ir māksla, kas pilnveidojas tikai prakses gaitā un prasa rūpīgu darbu (Gāle-Kārpentere, 2001, Miller, 2000). Lauka darba rezultāti apliecināja, ka cilvēku stāstītprasme ir ļoti atšķirīga, tādēļ intervētājam jābūt labi sagatavotam no iecerētās dzīvesstāsta intervijas taktikas pārkārtoties uz dzīves vēstures intervijas taktiku, ja intervētais cilvēks izrādās mazrunīgs vai arī dažādu iemeslu dēļ nevēlas sekot dzīvesstāsta intervijas noteikumiem.

6.3. Pēcvārds

Zemgales novada Vadakstes pagastā un tā apkārtnē ierakstīto vecākās paaudzes cilvēku stāstījumu analīze piedāvāja vienu no iespējamiem skatījumiem uz dzīves pieredzes pasniegumu stāstījumā. Analīzes centrā tika likts pieredzes stāsts kā divu cilvēku sarunā konstruēta dzīves notikumu interpretācija, kas veidojusies plašākā sociālā kontekstā un biogrāfiskās intervijas situācijā. Doktora pētījums ļauj apgalvot – lai arī dzīvesstāsts ir situatīvs un trausls pavediens, no sociālās izziņas viedokļa tas tomēr tver vienā kopainā veselu paaudzi, kultūras resursus un valodas lietojumu, vēstures laikmetu un ģeogrāfisku vietu, ļaujot iepazīt un saprast vēsturiskos un sociālos apstākļus, kas bez šīs komunikācijas paliktu tikai mazas cilvēku grupas vai atsevišķu personu individuālā pieredze. Pievēršot uzmanību gan individuālajai pieredzei, gan sociālā konteksta un valodas pastarpinājumam šīs pieredzes tālāknodošanā, tiek iegūta dziļāka izpratne par cilvēku, ikdienas dzīves norisēm, sociālajām attiecībām, ideoloģiju, sabiedrību kopumā.

Disertācijā ievērotā pieeja aplūkot stāstījumus kā komunikatīvus notikumus un mutvārdu priekšnesumus to rašanās kontekstā analīzes priekšplānā virzīja pieredzes stāstu sociālos aspektus – vēstures interpretācijas dominējošos modeļus sabiedrībā, valodas un kultūras resursu pastarpinājumu personīgās pieredzes atveidošanā.

Disertācijā tika pētīti vecākās paaudzes cilvēku dzīvesstāsti Zemgalē. Citas paaudzes, citas sociālās grupas un citos novados uzklautu dzīvesstāstu analīze, iespējams, parādītu atšķirīgu stāstījumu sakārtošanas un valodas paņēmieni lietojumu un atšķirīgu sociālo reprezentāciju klātbūtni.

Dzīvesstāsti mūsdienās ir kļuvuši par nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu izpētes avotu. Biogrāfiskā intervija piedāvā iespēju iegūt zināšanas par konkrētiem cilvēkiem, kuri veido sabiedrību, un viņu dzīvi ilgākā laika posmā. Tie palīdz skatīt sabiedrību un vēsturi no subjektivitātes pozīcijām, kas var būt garantija, ka sociālajā izziņā pasaules īstenība netiks aizstāta ar kādu izsmalcinātu, bet mākslīgu un abstraktu teoretizēšanu par cilvēku un sabiedrību. Tomēr dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi tālu pārsniedz zinātniskas analīzes lauku. Dzīvesstāsts ir savdabīgs kultūras paraugs un tas var tikt aktualizēts citā kontekstā un atkal piedalīties aktīvā kultūras procesā, kļūstot par cilvēku savstarpējās saprašanās tiltu un sniedzot dziļāku izpratni par sabiedrību (Zirnīte, 2001:14). Katrs dzīvesstāsts pavēsta arī kaut ko būtisku par cilvēka esamību pasaulē. Par dzīvi, kura katram no mums ir atšķirīga, un tomēr tik līdzīga – ar ilgām pēc mīlestības, sapratnes, jēgas meklējumiem, ar centieniem pēc atzinības un labākas dzīves iespējām. Gan sabiedrībā ievērojamu, gan nepazīstamu cilvēku dzīves var kļūt par atklāsmes un pārdomu avotu. Katra cilvēka dzīve notiek laikā un tādējādi tā ir nesaraujami saistīta ar vēsturi. Dzīvesstāsti ir kā atsevišķi mūsu kopīgās vēstures fragmenti, kas var būt interesanti ne tikai sociologiem, vēsturniekiem, antropologiem, bet ikvienam, kam rūp dzīves pasaule. Dzīvesstāsti, tāpat kā vēsture, caur pagātnes izpratni sakārto tagadnes pieredzi un ļoti daudz ko no tā, ko mēs ikdienā pieņemam kā pašsaprotamu, ļauj ieraudzīt kā mainīgu un vēsturiski nosacītu sociālās dzīves parādību.

LITERATŪRAS SARAKSTS:

- Aarelaid-Tart, Aili. The Estonians' Adaptation to New Cultural Realities after World War II. // *Paper presented in 5th ESA conference, research network "Biographical perspectives on European Societies*, Helsinki, 2001
- Andrews, Molly. Introduction: Counter-narratives and the power to oppose. // *Narrative Inquiry*. 2002, Vol. 12 (1): 1-6
- Andrle, Vladimir. Narativism in sociological work with life stories: critique and advocacy. // *Paper presented in 5th ESA conference, research network "Biographical perspectives on European Societies*, Helsinki, 2001
- Ashplant, T.G. Anecdote as narrative resource in working-class life stories. Parody, dramatization and sequence. // Thompson P., Chamberlain M. (eds.). *Narrative and genre*. London: Routledge, 1998, pp. 99-113
- Bahtins, Mihails. Laiks un hronotops. // *Kentaurs XXI*. Nr.19, 1999, lpp. 111-123
- Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Neatkarīgā teātra „Kabata” grāmatu apgāds, 1991
- Bauman, Richard. *Story, Performance and Event. Contextual studies of oral narrative*. USA: Cambridge University Press, 1986
- Bauman, Zygmunt and Tester, Keith. *Conversations with Zygmunt Bauman*. USA: Polity, 2001
- Bela, Baiba. Vērtības dzīvesstāstos. 1995 (bakalaura darbs, npublicēts)
- Bela, Baiba. Identitātes daudzbalstība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. // *LZA Vēstis*. 51. sējums, 5./6. numurs, 1997, A daļa, lpp. 112-129
- Bela-Krūmiņa, Baiba. Patība un sociāli kulturālais konteksts. // M.Zirnīte (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 125-144
- Bela-Krūmiņa, Baiba. Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. // A.Lūse (sast.) *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LAB & LU LFMI, 2002, lpp. 30-36
- Bela-Krūmiņa, Baiba. Usually Silenced: changing world in the apolitical life story. // Jaago T. (ed). *Lives Histories and Identities. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Vol. 2 *Individual. Society. Life Story*. Tartu: University of Tartu, Estonian Literary Museum, 2002, pp. 204-210
- Bertaux, Daniel. Stories as clues to sociological understanding. // Thompson P. (ed.) *Our Common History*. GB: Humanities Press, 1982, 93-108
- Berto, Daniel and Berto-Wiame, Isabelle. Life Stories in the Backers Trade. // Berto D. (ed.) *Biography and society: the life history approach in the social sciences*. London: Sage, 1981, pp. 169-190
- Bertaux, Daniel and Thompson, Paul. Introduction. // Bertaux D., Thompson P.(eds.) *Between Generations: Family models, myth and memories*. USA: Oxford University Press, 1993, 1-17
- Блок, Марк. *Апология истории*. Москва, 1973
- Bleiere, Daina. Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.-1953. gadā. // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3. sējums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, lpp. 539-591
- Bormane, Dace. Stāsts/vēstījums aizpasaku laikā Latvijā. // *LZA Vēstis*. 6/93, A daļa, lpp. 7-10
- Bormane, Dace. Teritorialitātes humānais spēks un nespēks. Telpa, vieta, „telpas pieredze” dzīvesstāstos. // *LZA Vēstis*. Nr. 4/6., A daļa, 1998, lpp.
- Bormane, Dace K. Vārda dzīve cilvēka dzīves vēstījumā. // Zirnīte M. (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 2001, lpp. 120-124

- Briggs, L.Charles. *Learning how to ask. A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. USA: Cambridge University Press, 1986
- Brockmeier, Jens. Autobiographical time. // *Narrative Inquiry*. 2000, Vol.10 (1): 51-73
- Bruner, M. Edward. Experience and it's expressions. // Turner W. Victor, Bruner M. Edward (eds.) *The Anthropology of Experience*. USA: University of Illinois Press, 1986, 3-32.
- Cohen A.P. *Anthropology of self*. London: Routledge, 1994
- Druviete, Ina. Dells Haimzs un komunikatīvās kompetences teorija. // *Kentaurs XXI*, Nr. 30, 2003, lpp. 28-30
- Elksne, Ginta. Brīvības apliecinājums nebrīvē. // Zirnīte M. (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI&NMV, 2002, lpp. 86-111
- Fišmeistere, Daina. Cilvēkvērtība un izziņas process Latvijas nacionālās mutvārdu vēstures modelī. // *LZA Vēstis*. 5/93, A daļa, lpp. 9-11
- Foucault, Michel. The will to knowledge. // Rabinow P. (ed.). *Essential works of Foucault 1954-1984*. Volume 1. GB: Penguin Books, 1994, Pp 11-17
- Freeman, Mark. Charting the Narrative Unconscious: Cultural Memory and the Challenge of Autobiography. // *Narrative Inquiry*. 2002, Vol. 12 (1): 189-207.
- Fromms, Ērihs. *Psihoanalīze un dzenbudisms*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000
- Gāle-Kārpentere, Inta. Paudžu domstarpības un atšķirības trimdā. // *Atmiņa un vēsture*. Sast. R.Ķīlis. Rīga: N.I.M.S., 1998, lpp. 98-112
- Gāle-Kārpentere, Inta. Mutvārdu intervija: teorija un prakse. // M.Zirnīte (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 162-177
- Georges, A. Robert and Jones, O. Michael. *People Studying People: The Human Element in Fieldwork*. USA: University of California Press, 1980
- Gīrcs, Klifords. *Kultūru interpretācija*. Rīga: AGB, 1998
- Gundare, Ieva. Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā (1985 – 1991).// *Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā. Starptautiskas konferences materiāli*. Daugavpils: Saule, 2002, lpp. 35-43
- Haimzs, Dells. Komunikatīvā kompetence. // *Kentaurs XXI*. Nr. 30, 2003, lpp. 31-55
- Herman, J.M. Hubert. The coherence of incoherent narratives. // *Narrative Inquiry*. 2000, Vol. 10 (1), pp. 223-227
- Hinkle, Maija. Talcinieki mutvārdu vēstures projektos Latvijā un trimdā. // Zirnīte M. (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 18-30
- Jackson, Bruce. *Fieldwork*. USA, 1987
- Keesing, M. Rodger. *Cultural Anthropology*. USA, 1981
- Kirshenblatt-Gimbelt, Barbara. Authoring Lives. // *Journal of Folklore Research*. Vol. 26. No.2., 1989, pp. 123-149
- Kopijn, J. Yvette. The oral history interview in a cross-cultural setting. An analysis of its linguistic, social and ideological structure. // P.Thomspon and M.Chamberlain (eds.). *Narrative and genre*. London: Routledge, 1998, pp. 142 – 159
- Kūle, Maija. Cilvēka situācija Latvijā. *Cilvēksituācija. Latvija. 90.gadi*. (konferences amteriāli) Rīga, 1996, 1–15.
- Kyratzis, Amy. The Contribution of linguistics to Understanding Identity Construction in Holocaust Life Stories and Intertextual Narratives. // *Narrative Inquiry*. 2000, Vol. 10 (1), pp. 45-49
- Ķīlis, Roberts. Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā.// Ķīlis R. (sast.). *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S., 1998, lpp. 113-130
- Ķīlis, Roberts. Sociālās atmiņas jēdziens.// Ķīlis R. (sast.). *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S., 1998, lpp. 16 - 29

- Ķīlis, Roberts. Sociālās antropoloģijas metodes masu kataklizmu pētniecībā. // *Latvija Otrajā pasaules karā. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 1. sējums*. Sast. D.Bleire un I.Šķinķe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, lpp. 321-329
- Langness L. L. and Frank, Gelya. *Lives. An Anthropological Approach to Biography*. USA: Chandler & Sharp Publishers, Inc., 1981
- Linde, Charlotte. *Life Stories*. USA: Oxford University Press, 1993
- Linnet, Jeppe. Victorious Narratives of Mobility and Enlightenment: How Young Latvian Elite Identifies with EU Accession. // *Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā*. Starptautiska konference Rīgā, LU, 2003. gada 1.-3. maijs
- Lucius-Hoene, Gabriele and Depperman, Arnulf. Narrative identity empiricized: a dialogical and positioning approach to autobiographical research interviews. // *Narrative Inquiry*. 2000, Vol. 10 (1), pp. 199-222
- Milts, Augusts. Mūžīgais laicīgajā: vēsture cilvēkā un tautā. // *LZA Vēstis*. 6/1993, A daļa, lpp. 1-6
- Milts, Augusts. Garīgās vērtības cilvēku dzīvesstāstos. // *LZA Vēstis*. 50. sējums, 1996, A daļa, lpp. 143-149
- Milts, Augusts. Pētītāji un pētāmie. // *Latvijas Vēstnesis*. 1996. gada 15. augusts
- Milts, Augusts. Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. // Zirnīte M. (sast.). *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 2001, lpp. 33-39
- Miller, L. Robert. *Researching Life Stories and Family Histories*. GB: SAGE Publications, 2000
- Minami, Masahiko. The Relationship between Narrative Identity and Culture. // *Narrative Inquiry*, 10 (1), 2000, Pp. 75-80
- Meierhofa, Barbara. Ko jūš no mums īsti gribat. // *Kentaurs XXI*, Nr.27, 2002, lpp. 98-126
- Myerhoff, Barbara. *Number Our Days*. USA: A Touchstone Book, 1978
- Nau, Nikola. Mutvārdu teksti – lingvistiskas analīzes avots. // M.Zirnīte (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 186-189
- Nilsson, G. Bo. Between Agency and Discourse in Subaltern Life History Narratives. The Swedish Case. // *Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā*. Starptautiska konference Rīgā, LU, 2003. gada 1.-3. maijs
- Oring, Eliot. Generation of Lives: The Construction of an Autobiography. // *Journal of Folklore Research*. 1987. Vol. 24. Pp. 241 – 262.
- Plakans, Andrejs. Ievads. // R.Ķīlis (sast.). *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S., 1998, lpp. 9-15
- Portelli, Alessandro. Oral history as genre. // P.Thomspon and M.Chamberlain (eds.). *Narrative and genre*. London: Routledge, 1998, pp. 15-45
- Portelli, Alessandro. What makes oral history different. // *The Oral History Reader*. GB: Routledge, 1998, pp. 63-74
- Pranka, Maruta. Mutvārdu vēsture kā izziņas metode socioloģijā. // *Spogulis*. Rīga: LU FSI, NMV, 2001, lpp. 178-186
- Pranka, Maruta. Dzīvestāsts kā pētījumu metode socioloģijā. // *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LAB & LU LFMI, 2002, lpp. 23-29
- Račevskis, Kārlis. *Mišels Fuko, apziņa un valodas esamība*. Rīga: Zinātne, 2003
- Rapport, Nigel and Overing, Joanna. *Social and Cultural Anthropology. Key concepts*. GB: Routledge, 2000
- Riessman, Kohler Catherine. *Narrative Analysis*. GB: SAGE Publications, INC., 1993
- Roberts, Brian. *Biographical Research*. GB: Open University Press, 2002
- Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995
- Rortijs, Ričards. *Nejaušība, ironija un solidaritāte*. Rīga: Pētergailis, 1999

- Rungule, Ritma. Socioloģija un cilvēka dzīves gājuma izpēte. // *LZA Vēstis*, 12/93, lpp. 25-27
- Samuel, Raphael and Thomson, Paul. Introduction. // R.Samuel and P.Thompson (eds.). *The Myth We Live By*. London, Routledge, 1990, pp.1-9
- Svadona, Arta. Norvēģijas latvieši dzīvesstāstos. // *Spogulis*, Rīga: LU FSI, NMV, 2001, lpp. 75-84
- Sebre, Sandra. Atmiņa, ideoloģija, identitāte: mijiedarbība indivīda un tautas psiholoģiskajā dinamikā. // R.Ķīlis (sast.) *Atmiņa un vēsture*. Rīga: N.I.M.S., 1998, lpp. 131-139
- Siemer, Kaari. "Who is red on the outside and white inside?" The topic of the Soviet rule in Estonian life stories. // T.Jaago (ed). *Lives Histories and Identites. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Vol. 2 *Individual. Society. Life Story*. Tartu: University of Tartu, Estonian Literary Museum, 2002, pp.188-203
- Skultans, Vieda. *The Testimony of Lives*. London and New York: Routledge, 1998
- Skultāne, Vieda. Laika un telpas pieradināšana dzīvesstāstos. // *Atmiņa un vēsture*. Sast. R.Ķīlis. Rīga: N.I.M.S., 1998a. Lpp. 83 - 97.
- Skultāne, Vieda. Liktenis un biogrāfiju veidošana. // *Spogulis*. Sast. M.Zirnīte. Rīga: LU FSI & NMV, 2001. Lpp. 46 - 70.
- Skultāne, Vieda. Naratīvs un slimība. *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Sast. A.Lūse. Rīga: N.I.M.S., 2002, lpp. 13-22.
- Spradley, P.James. *The Ethnographic Interview*. USA, 1979
- Spredlijs, P.Džeimss. Valoda un lauka pētījums. // *Kentaurs XXI*, Nr.27, 2002.04. Lpp. 164-172
- Strods, Heinrihs. Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus). // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, lpp. 592-675
- Šmidhens, Guntis. Vēsturiski nostāsti Amerikas latviešu ģimenes dzīvē. // *LZA Vēstis*. 12/1993, A daļa, lpp. 28-30
- Šneidere, Irēne. Vēsture un sabiedrība: pagātnes izpratne sabiedrības attīstības lūzuma brīžos. // *Cilvēksituācija. Latvija. 90. gadi. Konfernces materiāli*, Rīga, 1996, lpp. 30-36
- Tisenkopfs, Tālis. Dzīve un teksts: biogrāfiskā pieeja sociālajās zinātnēs. // *LZA Vēstis*. 5/1993, A daļa, lpp. 1-8
- Thompson, Paul. *The Voice of the Past: Oral History*. Great Britain: Oxford University Press, 1978
- Thompson, Paul. The voice of the past – oral history. // *Oral History Reader*. Perks, Robert and Thompson, Alistair (eds.). GB: Routledge, 1998, pp. 21-29
- Thompson, Paul and Samuel, Raphael. Introduction. // *The Myth We Live By*". Thompson, Paul and Samuel, Raphael (eds.). GB: Routledge, 1990, pp. 1-21
- Tonkin, Elizabeth. *Narrating Our Pasts*. GB: Cambridge University Press, 1992
- Tonkin, Elizabeth. History and the myth of realism. // *The Myth We Live By*". Thompson, Paul and Samuel, Raphael (eds.). GB: Routledge, 1990, pp. 25-35
- Urdze, Andrejs. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā. // M.Zirnīte (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 178-185
- Zirnīte, Māra. Nacionālās mutvārdu vēstures projekts. // *LZA Vēstis*. 12/1993, A daļa, lpp. 22-24
- Zirnīte, Māra. Nacionālā mutvārdu vēsture: modelis un interpretācija. // *LZA Vēstis* 50. sējums, 1996, lpp. 138-142

- Zirnīte, Māra. Lībieši mutvārdu vēstures avotos. // *LZA Vēstis*, 54. sējums, 2000, lpp. 84-95
- Zirnīte, Māra. Dzīvesstāstu liecinājums. // M.Zirnīte (sast.) *Spogulis*. Rīga: LU FSI & NMV, 2001, lpp. 9-17
- Vitgenšteins, Ludvigs. *Filosofiskie pētījumi*. Rīga: AGB, 1997
- Vēvere, Velga. Naratīvs 20. gadsimta filozofiskajā diskursā. // A.Lūse (sast.) *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums*. Rīga: LAB un LU LFMI, 2001, lpp. 102-111
- Watson L., Watson-Franke B. *Interpreting Life Histories*. USA: Rutgers University Press, 1985
- Worham, Stanton. Interactional positioning and narrative self-construction. // *Narrative Inquiry*. 2000, Vol. 10 (1): 157-184

1. pielikums
EKSPEDĪCIJA „DZĪVESSTĀSTS LATVIJĀ 96”

Nr.	Teicējs	Dz. g.	Dzimš. v.	Dzīvo	Kasetes	Izglītība	Profesija
332	Kārlis Grantiņš	1917	Zilupe	Vadakste	1	nep.pam.	amatn., mežstrādn.
333	Rīta Skudra	1932	Rīga	Vadakste	2	vidussk.	laukstrādn., strādn.
335	Kārlis V. Zviņģevics	1920	Vadakste	Vadakste	2	vid.spec.	dažādi
336	siev.	1932	Saldus	Jaunauce	1	pamatsk.	pārdevēja
340	Vera Vinlere un Francis Buivids		Mārkalne	Jaunauce	2,5	augst.	skolotāja
			Pleskavas apg.			vid.spec.	mehāniķis
341	Ārija un Emīls Zēmeri	1928	Vadakste	Vadakste	2.5	vidussk.	pārdevēja, laukstrādn.
		1928	Ezere			nep.pam.	strādn., laukstrādn.
342	vīr.	1916	Nīgrande	Auce	1.5	nep.pam.	šoferis
343	Velta Jurkevics-Reisa	1921	Vadakste	Vadkste	2	pamatsk.	laukstrādn.
344	Feodosija Mihejeva	1923	Mažeiku raj.	Vadakste	2.5	nav	laukstrādn.
345	Arvīds un Marianna Jaunzemji	1919	Vecauce	Vadakste	2	pamatsk.	laukstrādn.
						?	laukstrādn.
346	Žanis Dzirjānis	1923	Smārde	Vadakste	2	pamatsk.	mežsaimnieks
347	Velta Dzirjāne	1929	Vadakste	Vadakste	1	pamatsk.	laukstrādn.
348	Jāzeps Bleidelis	1924	Auleja	Vadakste	2	pamatsk.	šoferis
349	Silvija Bleidele	1937	Snikere	Vadakste	2	vid.spec.	agronome
350	Jadviga Podrez	1916	Baltkrievija	Vadakste	1	nep.pam.	laukstrādn.
351	Justīne Dvariške	1910	Auce	Vadakste	1.5	nep.pam.	laukstrādn.
352	Elvīra Ģermane	1935	Rīga	Vadakste	2	vid.spec.	laukstrādn.
353	Antons Buraks	1919	Baltkrievija	Vadakste	2	nep.pam.	laukstrādn.
354	Marija Buraka	1915	Ļeņingrada	Vadakste	1	nep.pam.	laukstrādn.
355	siev.	1912	Auce	Auce	2,5	pamatsk.	laukstrādn., pastniece
356	Elfrīda Pērkone	1917	Valkas apr.	Vadakste	2	nep.pam.	laukstrādn.
358	siev.	1934	Novgorodas apg.	Vadakste	2	vid.spec.	laukstrādn.
359	siev.	1919	Jelgava	Jaunauce	4	vid. pec.	māsiņa, laukstrādn.
360	vīr.	1923	Daubušķi	Ruba	1.5	?	strādn.
361	siev.	1927	Viļoši	Ruba		nep.pam.	laukstrādn.
362	Alma Skudra	1904	Sudenči	Vadakste	1	pamatsk.	laukstrādn.
363	Vija Jaunzeme	1939	Jelgava	Vadakste		pamatsk.	laukstrādn.
364	Zigfrīds Strēlnieks	1926	Auce	Auce	1.5	vid.spec.	telegrāfists
365	Paulis Beļickis	1921	Vadakste	Auce	3	vid. pec.	galdnieks
366	siev.	1925	Akmene	Auce	2	nep.pam.	strādn.
367	Ausma Stauģe	1931	Jelgava	Ruba	1.5	pamatsk.	strādn.
368	Zelma un Andris Mudiņi	1934	Lietuva	Ruba	1	nep.pam.	laukstrādn.
		1936	Jaunauce			pamatsk.	laukstrādn.
369	siev.	1922	Mažeiki	Vadakste	1	nep.pam.	strādn., laukstrādn.
370	Lonija Kmeļņika	1916	Ņirzas pag.	Ruba	2	pamatsk.	laukstrādn.
371	vīr.	1908	Liepāja	Ruba	1.5	vid. pec.	skolotājs
372	Biruta Dombrovska	1927	Jaunauce	Vadakste	0.5	pamatsk.	laukstrādn.
373	siev.	1913	Zvārde	Vadakste	1	nep.pam.	laukstrādn.
374	Alma Dreimane	1909	Grenči	Jaunauce	1.5	vid.spec.	laukstrādn.
375	Haralds Cābelis	1922	Auce	Auce	2	pamatsk.	frizieris

Paskaidrojumi:

Vārds nav minēts stāstītājiem, kuri vēlējušies palikt anonīmi. Minēts tikai stāstītāja dzimums.

Visas kasetes 90 min. garas

Patstāvīgo iedzīvotāju vecuma un dzimuma struktūra

22.8% virs darba spējas vecuma

Tai skaitā vecumā / Vīrieši / Sievietes

55-59	44.0	56.0
60-64	41.6	58.8
65-69	37.7	62.3
70-74	28.6	71.4
75-79	28.4	71.6
80 un vecāki	24.3	75.7

Vīrieši un sievietes īpatsvars iedzīvotāju grupā virs darba spējas vecuma, procentos

Vīrieši	34.1
Sievietes	65.9

Ekspedīcijā intervēto vīriešu un sievietes īpatsvars, procentos

Vīrieši (15 no 43)	34.9
Sievietes (28 no 43)	65.1

Nacionālais sastāvs

Patstāvīgo iedzīvotāju nacionālais sastāvs, procentos

	Latvijā	Saldus rajonā	No intervētajiem
Latvieši	55.1	82.6	81.4 (35 latvieši)
Krievi	32.6	6.1	2.3 (1 krieviete)
Baltkrievi	4.0	1.6	4.6 (2 baltkrievi)
Poļi	2.2	0.6	2.3 (1 polis)
Lietuvieši	1.3	7.0	9.3 (4 lietuvieši)

Izglītības līmenis

Iedzīvotāju izglītības līmenis iedzīvotāju grupā virs darba spējas vecuma, procentos

	Sācumizglītība un pamatizglītība	Vidējā vispārējā un vidējā speciālā	Augstākā un nepabeigta augst.
55-64	48	36	16
65-74	63	24	12
75 un vecāki	75	18	7
Vidēji šajā grupā:	62	26	12
No intervētajiem:	65	28	2
5% nav skaidrs			

Dati salīdzinājumam no:

Latvijas statistikas gadagrāmata 1996

Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, Rīga, 1996

2. pielikums

Biogrāfisko interviju apraksta lapas. Paraugs.

NR: 352

Dzimums: sieviete

Vecums: 61

Vārds, Uzvārds: Elvīra Ģērmāne

Dzimusi: 1935

Dzimšanas vieta: Rīga

Dzīves vieta: Vadakste

Tautība/etniskā piederība: latviete

Izglītība: vakara vidusskola, Saulaines tehnikums

Nodarbošanās, profesija: lauksaimniece, kolhozniece (fermas strādniece, agronome)

Intervēja: Ilga Strazdiņa, Inta Tuze

Intervijas vieta: Vadakste, Latvija

Intervijas datums: 20/6/1996

Intervijas apjoms: 1,2 kasetes (apm. 110 min.)

Laika posmi: 1940-1996

Dzīves ģeogrāfija: Zemgale

Īpaša pieredze: darbs laukos padomju sistēmā

Tēmas: kolhozs

Biogrāfiskās intervijas formas un satura raksturojums:

Labā ieraksta kvalitāte, lieliska stāstītāja. Uz jautājumiem lielākoties neatbild, bet turpina iesākto stāstu vai savu domu. Stāstījuma struktūra fragmentāra. Stāstu veido spilgtu epizožu virkne, kas mijas ar stāstītājas pārdomām par to vai citu dzīves situāciju (cilvēkiem, darba tikumu, politisko situāciju). Detalizēti stāsta par dzīvi un darbu kolhozā, kuru pati iepazinusi visos līmeņos. Stāsta tās epizodes, kas trāpīgi raksturo laikmetu, konkrēto politisko situāciju.

Kopsavilkums:

1A Nedaudz par bērnību pie audžuvecākiem. Tiek pieminēta skola, kolhozu sākuma laiks. Salīdzināti veco un tagadējo lauku cilvēki. Par saviem pienākumiem kolhozā, par mācībām Saulaines tehnikumā, sadali pēc tehnikuma. Par darbu plānošanu kolhozā. Īsi par galvenajiem notikumiem personīgā dzīvē un darbā – bērni, amata pienākumi. Par to, kā īsu brīdi bija galvenā agronome – par atskaitēm, plānošanu utml. Par pārmaiņu laikiem, kas atsedz cilvēku patieso dabu.

1B Par konfliktu, kas izveidojās starp priekšnieci un E.Ģ. paju dalīšanas laikā. Par pensionāra dzīvi. Par to, kā padomju laikā noslēpēja darba tikumu. Par audzītēvu un audžumammām – žēl, ka nezina neko tuvāk par viņu piedzīvojumiem nometnēs, žēl, ka tolaik par to nerunāja. Nedaudz par audžuvecākiem, dzīvi muižas laikos. Epizodes 2. pasaules kara laikā: uzlidojumi; par krievu tumsonību; par bunkura rakšanu, dzīvi bunkurā, kamēr frontes līnijas mainās. Intervētāja jautā par Žani Skudru, E.Ģ. atceras epizodes no kara un pēckara laika vakarēšanām.

2A Par to, kā jāsēj komjaunatnē, divas epizodes – skolā un tehnikumā. 1949. gada deportācijas - par vietējiem cilvēkiem, kas tur iesaistīti. Par laiku, kad sākās kolhozi. Par jauniešiem darba zemniekiem. Atsevišķas epizodes par kara laiku (par papu, par kaimiņu).

3. pielikums

Biogrāfisko interviju pārstāsti. Paraugs.

NMV 352

ELVĪRA ĢĒRMANE

1996. gada 20. jūnijā intervēja Ilga Strazdiņa

2000. gada decembrī pārstāstu sagatavoja Baiba Bela-Krūmiņa

1. kasete A puse

I.S. iedrošina stāstītāju nākt tuvāk un pastāstīt par savu dzīvi.

E.Ģ. nezin, kur dzimusi. Pasē rakstīts, ka Rīgā. Gada vecumā paņēma audžuvecāki, Ozoli, Madonas apriņķī, Odzienas pagastā. Atradenis. Pasē nav tēva vārda. Krievu laikā visur tēva vārds prasīts. Nav un cauri – “čigānam no ratu pakaļas izkritu”. Dievs dod katram īsto ģimeni tādu, kā E.Ģ. audžuvecāki. Dzimusi 1935. gadā. 38. gadā tur pārdeva saimniecību, iepirka Vecauces pagastā zemi. Tur zeme bija lielāka, bet purvainā. Te platība mazāka, bet zeme labāka. Paši par savu dzīvi neko nevar saprast, kur nu vēl par cita dzīvi – E.Ģ. tāds teiciens. 42. gadā sāk iet skolā, ābečniekos. Tūlīt arī pārcēla uz pirmo klasi.

I.S. Tēvs bija labi mācījies.

E.Ģ. Cara laika pamatskola atbilst šodienas vidusskolai. Tēvs traktoristu kursos gājis, tur likts pie citu darbu labošanas.

E.Ģ. 51. gadā pabeidza pamatskolu. Vienu ziemu izlaida skolu, noslimojusi – it kā šarlaks. Varbūt nebija šarlaks, jo tolaik bija izdevīgi, ka pie mājām karājās šilte – karantīna. Nevienš nenāca pēc nodevām.

E.Ģ. saka, ka esot fanātiska lauksaimniece. Par to laiku, kā kolhozi sākās, kā taisīja jaunsaimniekus, par to varētu visu dienu stāstīt. Kad sākās kolhozi, visu paņēma, visu izputināja, likās, ka sāksies bads. Tad E.Ģ. trīs gadus nostrādāja kolhozā. Nav gribējusi iet mācīties ne augstskolā, ne vidusskolā. Tolaik jau nestrādāja tā, kā tagad. Ja būtu šolaiku tehnika un to laiku cilvēki, tad darīt nebūtu ko, viss būtu apdarīts. Anekdote – kāpēc mēs neieredzam krievus. Atbilde – tāpēc, ka viņi nolaupīja mums darba prieku. Jaunie nav spējīgi sev darbu izdomāt. Neredz, kas būtu jādara. E.Ģ. stāsta par saviem pienākumiem kolhozā – vest pienu uz pienotavu, atvest un izvadāt pastu, vasarā vēl zāli teļiem sapļaut.

Pēc trim gadiem aizgāja uz Saulaines tehnikumu vakarniekos. 54. gadā mācījās vakara vidusskolā, strādāja par uzskaitvedi kolhozā. Kā patika tad mācīties, cita saprašana. Stāsta par savu dēlu, kas pēc otrā kursa gribēja izstāties. Zinājusi – izstāsies, pastrādās pāris gadus un tad zinās, ko nozīmē mācīties. Aizgājusi uz Saulaines tehnikumu, uz agronomiem. Galva vienmēr liela. Galvas dēļ nepabeidza ar sarkano diplomu. Pēc ražošanas prakses skolotājs ielicis četri, lai gan prasījis – cik vajag. E.Ģ. atbildējusi – cik pelnīts. Par praksēm atkal vesela anekdote.

I.S. tik rosina stāstīt.

E.Ģ. Tolaik “Kārļa Marksa” kolhozs, ļoti labi nostādīts kolhozs. 56. vai 57. gads, kad Hruščova atkusnis. Ienāk filmētāji un E.Ģ. saka, ka viņas ģīmi bildes nepanesot. Un tik turpina stāstīt. Kad paši plānos – plāna pamatskaitļi un tad sadala paši pa nozarēm. Bet MTS neapstiprina to, ko kolhozs sastādījis. Lai palielina izslaukumu par 600 litriem. Bet tā jau liels izslaukums, ko tad tur no gaisa var palielināt. Kamēr plāns nav apstiprināts, tikmēr praktikantiem nebija ko darīt. Kā tad var likt teicami? Pēc beigšanas domājusi, ka ies vai nu mājās vai uz Vidzemi. Mājās palika grūti, tad nāca uz savu kolhozu. Pēc sadales norīkoja turpat Bauskas rajonā, obligātie gadi jāatstrādā. Atbraukusi uz lauksaimniecības inspekciju, teikusi, ka gribot uz savu kolhozu.

Atļāvis, par cik tur nebija agronoma. Kolhozā priekšniece Streņģe saka, ka vajadzēt jau vajag, bet par agronomi nākšot cilvēks, kas var būt arī partijas sekretārs. Atsevišķs stāsts ir par to, ka E.Ģ. nekur neiestājās. Tad sāka strādāt par brigadierī. Atstrādāja tos divus obligātos gadus, tad apprecējās, pašai gadījās puišelis. Bija grūti visu pieņemt. Bijusi laukkopībā, lopkopībā. 59. atnāca, 60. apprecējās, tad gāja dekrētā. Toreiz negāja dekrētā – vakarā sabaroja teļus, no rīta piedzima puika. Pārņēma mammas teļu fermu. Vadošā darbā vairs negāja, bet atvietoja visādus. “Kā es smejos – nokalpoju kolhozā visu mūžu par notespulķi.” Bijusi sēklkopības agronome, arī galvenā agronome. Iepazinusi to kolhoza dzīvi no visiem līmeņiem – sākumā lauka brigādē, fermas strādnieks, brigadieris, vidējais speciālists, galvenais speciālists. No katra līmeņa visas lietas izskatās citādāk. 74. pārnāca uz šejieni, tas kakts izputēja ceļu dēļ. 6 km no centra, bet izbraukt nevar. Laimīgi 90. gadā paspēja aiziet pensijā, tad sākās jukas, dalīšanās. Kad apvienoja ar Priedulu, 14 gadi tas bija. Kolhozs ir atkarīgs no vadītāja. Kā mamma teikusi – tā pati muiža vien ir. Kur bija vadītāji, tur bija saimniecība. Bet te nekad nebija vadītāji nez kāpēc, tikai tos 14 gadus. Bet tur arī knifīš – ļoti spēcīga agronome. Precēts pāris – pats priekšnieks, sieva agronome. Tas gan traucēja, ģimeni un darbu ļoti grūti apvienot. Vēl nepateica, kāpēc tā izveidojās visa tā darīšana – 61. piedzima dēls, 63. meita un saslima ar meningoencefalītu 7 mēnešu vecumā. Tad 10 gadus nogulēja mājās tādā attīstības pakāpē. Tas nav pārstāstāms laiks, bet cerība jau vienmēr bija – varbūt... Atdot namos – tad nenodzīvotu 10 gadus, tikai gadu varbūt. Kad tāds bērniņš mājās, tad nekāds liels speciālists nevarēja būt. 74. gadā mira māsiņa, decembrī. Kad apvienoja kolhozus, tad izveidoja vienu iecirkni. Vienu laiku bija agronome, bet pavasarī sākusi, rudenī aizbēgusi. Nav varējusi sastrādāties ar priekšnieci. Ja kas nepatīk, tad labāk teikt acīs, nevis aizmuguriski runāt. Nākusi atpakaļ uz savu fermu. 79. gadā pierunāta par sēklkopības agronomi strādāt. 20 gadus pēc tehnikuma. Atceras ne jau to, ko mācīja, bet iemācās zināt, kur ko meklēt un atrast tad, kad vajadzīgs. Tad priekšnieki mainījās. Tad vienu rītu pateica, ka vairs nav agronoma – nodzērās. Tad pēkšņi kļuva par agronoma vietas izpildītāju un gandrīz gadu nostrādājusi. Priekšsēdētājs Švīpiņš tad teicis, ka nelietderīgi izlietojusi laiku, visu laiku vajadzēja par speciālistu strādāt. Bet fermā ir gandarījums, var rezultātu redzēt. Speciālists visu laiku kaut ko dara, bet īsti rezultāta nav.

I.S. vaicā, vai partijā stāties neaicināja.

E.Ģ. Nē. Par partiju – tas atkal cits stāsts. Interessants romāns. Tad atnāca galvenā agronome, ar kuru labi sastrādājās, labs gads pagāja. Toreiz cilvēki jau bija pieraduši, ka tā jādzīvo, cilvēki draudzīgi bija. Par atbalstu – E.Ģ. galvenais agronoms. Lika skābsienu. [Saka filmētājiem, lai beidz. Tik un tā nekam nederēs.] Jāsūta paraugi. Paši redz, kādu masu liek. Stāsta par to procesu – kā liek to masu, kā noņem paraugus. Pietrūcis 1% 183ausnejs, lai gan saprot, kāpēc analīzes tā rādīja. Iznācis, ka tas nav skābsiens, bet skābbarība. Jābrauc uz kafiju atskaitīties – šmauc valsti. Uz pirmajām atskaitēm brauca, trīs nakts negulēja pirms tam, kamēr tos palagus sataisa. Pirmās atskaites taisīja pēc tā, kas ir dabā. Bet jātaisa atskaitēs tas, kas rakstīts plānā, bet dabā tas, kas jādara. Inspekcijā jau to saprata. E.Ģ. min dažādus gadījumus no dzīves, kā tās pirmās atskaites rakstīja. Ziemā jau nevar ieplānot to, kas pavasarī notiks. Iepriekšējā agronome iestāstījusi, ka cukurbietes jāsēj uzartā atmatā, jo pārvaldē ieteikts, ka zālajos augot bietes. E.Ģ. saka, ka viengadīgajā āboliņā, bet ne jau 15 gadus augušās ganībās. Tā bija, ka plānos vajadzēja iet visu gadu vienam, lai arī reāli jārikojas bija savādāk. “Dari, tā kā vajag, bet raksti arī tā, kā vajag.” Uz rajonu, braucot uz kafiju, jābrauc priekšniekam līdzi. Teikusi, lai ļauj runāt E.Ģ. – viņa ienākusi no fermas, var teikt, ko grib. Jo priekšnieks jau nevar saviem priekšniekiem

teikt, ko grib. Nebaidījās teikt kungiem to, ko grib. Cilvēki jau vien ir. Par grūtībām darbā – kaltē maksā par tonnām, jākontrolē, lai nenāk ārā karstāks kā paredzēts. Par apvienošanu – 15 gadus bija apvienotas saimniecības, bet cilvēki nesagāja kopā, nesatika. Priedulnieki uzskatīja, ka viņi uztur vadakstniekus, jo ceļ visu tikai centrā. Bet to jau pēc likuma nedrīkstēja – celt ārpus perspektīviem centriem. Uzblēdīja te vienu māju uz kapitālremontu rēķina. Līdz ar to uzcēla arī vienu mehānisko darbnīcu, uz tās mājas rēķina – kāda tur var būt kvalitāte. Tagad arī nav nekādu attiecību. Tagadējās pārmaiņas ļoti sanaidoja cilvēkus. Vajadzēja nākt tam pārmaiņu laikam, lai atklātos, kas kuram iekšā. Nāk negatīvais ārā. Kolhoza laikā cilvēks bija tāds, tagad pilnīgi citāds. Par priekšnieci – dažādi raksturi, nevarēja sastrādāties. No šodienas skatoties – E.Ģ. trūka varaskāres. Strādājušas bez asumiem. Tagad dalīja pajas kolhozā. E.Ģ. ir darba pajas. Vecīšiem bija darba pajas un mantiskās pajas. E.Ģ. nav oficiāli adoptēta, bet visi jau situāciju zina. Aprēķināja viņai arī vecīšu mantas pajas un darba pajas. Loģiski, bet dokumentu jau apakšā nav.

1. kasete B puse

E.Ģ. 91. gadā visas pajas apstiprina, bet 94. priekšniecei ienāk prātā, ka E.Ģ. vecīšu pajas nepienākas. Jo nav oficiālu dokumentu. Tā jocīgi palika, bet kad ne, ne. Neies jau dēļ tiem dažiem latiem... Beigās jau kaimiņienes sāka prasīt, vai tiešām tā esot – ja pilnsapulcē apstiprināts, kā var vienpersoniski atņemt nost. Prasījusi, lai uzraksta oficiāli, ka pajas apturētas, tā arī uzrakstīts – līdz oficiālu mantošanas dokumentu iesniegšanai pajas apturētas. Pēc padomju likumiem varētu tiesā pierādīt. Zeme jau nav īpaši vajadzīga, tie 20 ha, bet tas taču ir tēva mūža darbs. Pēc vecā civillikuma tāda lieta nav paredzēta – vai nu adopcija ir vai nav. Tad sapulcē pacēlusi šo jautājumu – viens no lēmumiem ir jāatceļ, visi tik pasmējās. E.Ģ. zvanījusi juristei – neko vairs nevar darīt. Pa vidu vēl bijusi jezga ar traktoru, tur iznesta cauri izsoles komisija. Tas cits stāsts. Cilvēks, kas visus gadus dzīvojusi blakus, iztaisa tādu gājienu, ja nu svešs vēl, kas nezina situāciju. Pārmaiņas priekš E.Ģ. nāca 15 gadus par vēlu. Tagad ir vienkāršs pensionārs, ir gotiņa, vistiņas, cūciņa. Neapskauž tos, kas paši neko vairs nevar. Bet E.Ģ. gada gājuma pensionāriem, kas paši kaut ko vēl var izdarīt, kam bērni palīdz apstrādāt un savākt barību, tad dzīvot var. Eksistēt. Jo neko lieku nevar atļauties. Latīņš tur, latīņš tur, no tās pensijas nekas pāri nepaliek. Maizei vienmēr iznāk. Bet pāri nepaliek. Mājai remonts vajadzīgs. Par ko būs īpašuma nodoklis jāmaksā – pats savām rokām visu pelnījis, kāpēc par to vēl jāmaksā. Vai būs labāk, to nevar zināt. Grib sākt stāstīt par to, kā stājās komjaunatnē. Tad atceras, ka vēl kaut ko grib pateikt par kolhozu dzīvi. Jau tolaik to teikusi – laucinieku pataisīja par ... nav zemnieku vairs. Nestrādā tad, kad zeme to prasa. Strādājuši par godu – par godu pirmajam maijam apsēt, par godu oktobra svētkiem apart utt. Ja nebūtu lielo valsts svētku, tad visi darbi stāvētu nedarīti. Nevienš vairs nestrādāja tāpēc, ka zeme to prasa, ka darbs jādara. Par laiku, kad jastājas komjaunatnē – kaut kam par godu visiem bija jastājas komjaunatnē. Daži jau bija iestājušies. Vecāki īstie Ulmaņa laika zemnieki, tēvs bijis aizsargos, tādēļ Urālos ticis. Neteikuši, lai nestājas. Šodien nožēlo, ka nezina neko par to laiku, kad papus, piemēram, bija projām. Tolaik nebija pieņemts par to runāt. Varbūt gultā zem deķa? Vācu laikā vecīši bija tādi rozā. Radiniece bijusi Salaspilī un Vācijā nometnēs. Atgriezās un 58. gadā mira. Ļoti interesējuši tādi mutvārdu stāsti. Par Ulmaņa laika bezdarbniekiem – ko zina no tantes stāstiem. Pēc Ulmaņa apvērsuma bezdarbnieku nebija vairs, tā vismaz runā. Padomju laikā visus pēc skolas sūtīja uz fermu. Agrāk jau vidusskolnieces prastu darbu negāja strādāt. Nožēlo, ka tikai kādus fragmentus zina no mammas māsas un tēva stāstiem

par tām nometnēm. Mammas māsa bijusi MOPRā (NEPRā - ?). Mamma vēl atceras muižas laikus. Viņai tēvs 15. gadā nomira ar vēdera tīfu, palika māte ar pieciem bērniem. Un izdzīvoja. Tas vesels romāns.

I.S. saka, ka gribot drusciņ dzirdēt par vecākiem.

E.Ģ. Esot tikai fragmentāras atmiņas. Bijuši muižas kalpi. Katram sava istaba, katrai ģimenei. Salas muiža Mēmeles krastā. Muižkungam paticis sarīdīt tās kalpu sievas, pats uz zedeņu žoga atspiedies, smējās. Plūkušās pa Silmaču modei – kad ar vārdiem vairs nevar, tad cēlušās brunčus gaisā. Varēja turēt govi, divas aitas, par cūkām nezin. Vīriešiem bija jāiet pie visiem darbiem visu gadu. Gādāja muižai malku un sev pie reizes. Sievām nebija jāiet darbos kā kolhoza laikā. Laikam tikai 30 vai 40 dienas jāatstrādā sastrēguma laikos. Pie labības pļaujas un siena laikā, piemēram. Tad lopiem barību deva muiža. Kolhoza laikā bija jāiet, vienalga, vari vai nevari. Arī dzīves līmeni nevar salīdzināt – kādas ir šodienas prasības un kas toreiz apmierināja cilvēkus. Kad tēvs nomira, tad dzīvoja uz tā saucamo rūmi. Bērni gāja ganos, par puspuīšiem un meitām. Papus it kā īsts rīdzinieks, bet arī jocīgi. Viņa tēvs ienācis Rīgā. Pats dzimis Rīgā, 17. gadā taisījis revolūciju – gājuši baznīcā Internacionāli dziedāt. Kad Rīgā sākās bads, tad izgājuši uz laukiem. Aizklīda uz Neretas pusi. Sāka kā rentnieki, kā pusgraudnieki.

I.S. vaicā, kā vecāki satika.

E.Ģ. saka, ka labi, nav sliktu atmiņu. Pēc Krievijas papum slikti ar nerviem bija, visādas vainas. Bet tā vispār atmiņas ir labas, lai arī kara laiks. Līdz karam gandrīz neko arī neatceras. No kara atceras dažas epizodes.

I.S. lūdz pastāstīt.

E.Ģ. Gaisa uzlidojuma laikā labāko zirgu nošāva. Gājušas pa sētu, skatījās, ka aitas pie kaimiņu robežas. Zeme bijusi pagarās slejās – 220m zemes platums. Jāiet aitas atdzīt, mamma bļāvusi, lai nāk atpakaļ, ka lidmašīnas nāk. Krievu uzlidojums, vācieši bijuši iekšā. Vēlāk gan teikuši, ka tie vācieši. Zirgi bijuši iejūgti pļāvējā. Papum divas mīlestības – zirgi un gaiļi, vistas. Labākie zirgi apvidū, no tā arī dzīvoja. Vaislas ķēve, katru gadu kumeļi. Mīļākajam zirgam kāju atšāva. Ganībās govs bija nošauta. Vai tiešām neredzēja, ka tur govis ganās, ka zirgi iejūgti. Varbūt, ka labības pļāvēju nebija redzējuši, nodomāja, ka tas kara agregāts. Jo divriteni tie cilvēki nebija redzējuši. Mammai bija tad teikuši – takaja mašīna i ženščina jeget. Kad krievu zaldāti ienāca, tie šķīrstīja “Atpūtas” žurnālus, brīnījās par bildēm, īpaši par aktiem. Vēlāk runāja – kultūru atnesuši. Neko redzējuši viņi nebija. Žurnāla reprodukcijas ar sajūsmas izsaucieniem skatījās, ka kaut ko tādu ieraudzījuši. Ļoti tumši cilvēki. Ap jauno gadu aizveda papu. Visu izvandīja. Visu no skapja izrāva. Pēc kāda laika nāca zaldāti un teica – tēvs ir tur un tur un viņam vajag to un to. To laiku krievu armija dzīvoja mājās, pašus vienā istabiņā salika. Viens leitnants bija, kas runāja latviski. Gribējis, lai bērnus sūta uz Krieviju pie viņa mātes, kamēr tās frontes aiziet. Mamma jau nepiekrita. Tas Vaņa teicis, lai bez viņa nevienam neko nedodot. Atkal ienākuši, prasīja kažoku un vēl kaut ko. Tēvs tur un tur esot. Mamma pasauca Vaņu. Ko viņš teica, to nezin, bet kopš tā laika neviens vairs nenāca neko prasīt. Ne pārtiku, ne drēbes. Tagad jārok bunkurs starp vītoliem, vīriešu nav – norīko mammu ar krievu bēglēni. Rudenī tas bija, bērniem jau ļoti patika. Tas pie “Tautiņu” mājām. Vienu vakaru izdomā, ka jāiet mammu meklēt, izlien ārā no tranšejām. Tik lodes pa rudzu statiņiem čabēja, toreiz nemaz neaptvēra, kas tur čab. Tur trīs mājas dzīvoja tajās tranšejās. Tad sabrauca vēl bēgli, tad izraka mājās pamatīgu bunkuru. Par dzīvošanu bunkurā. 44. nāca krievi iekšā. Brālis bija slims. E.Ģ. ar vecomammu ķēķī. Šāviņi krita. Putekļi vien pa māju nogriezās, aizskrēja visi uz bunkuru. Nu tas ir liktenis – spārē trāpīja un tur sprāga. Liktenis, ka E.Ģ. palika dzīva. “Būrīšu” māju sašāva kā

sietu. Par to, kā notika tā vāciešu iziešana un krievu ienākšana. Vēlāk teikuši, ka, ja būtu zinājuši, ka te ir kaut viens vācietis, māju noslaucītu – labākais mērķis, sarkana ķieģeļu māja.

I.S. vaicā par Skudru Žani, ko var pastāstīt.

E.Ģ. Liels puisis jau bijis, kad E.Ģ. knapi pāri desmitiem. Skudru Žanis teicis – kolhozā, tas esot gluži kā pie viņa tēva. Bagāti jau bijuši, lai gan saimnieks neesot bijis. Kara laikā un pēc tam jau netaisīja balles, bet 186telles. Tad jaunieši gāja barā, taisīja visādus uzvedumus. Tolaik vēl maza, pa kājām vien pinās lielajiem jauniešiem. Taisīja vakarēšanas – patafons padusē un balle gatava. Žanis rādījis, kā šturme pārpildītu tramvaju. Priekšnesums – trīs vīrus ieliek durvīs un nu rādīs, kā tiek iekšā. Pusbūvēta divstāvu māja bijusi, kā jau paputējušam muižniekam. Augšstāvs pilnīgi tukšs, tur bija tā saiešana jauniešiem. Pēc kara jau pazuduši no šejienes. Māte vienīgi palikusi, bijusi garīgi slima. Žanis jau aizgājis uz Rīgu. Baumas jau klīda. Strādājis par šoferi. Fotografējis jau jaunieša gados mājas viesībās. Kapi un baznīcas jau no laika gala viņa hobijs. Ar pašu nav runājusi. Kaut kādi sakari jau bija ar Niedru, bijušo skolas biedru, tad tā dabūjis pārsūtīt uz Zviedriju. Bet neko sīkāk nezina. Vietējā vēsture jau vienmēr viņa hobijs. Apcietināts kā liels noziedznieks.

I.S. lūdz pastāstīt par viņu kā cilvēku.

E.Ģ. Bijis interesants cilvēks, daudz zinājis un daudz gribējis zināt. Kad braucis pie E.Ģ. krējumu ņemt, tad pus diena pagalam.

2. kasete A puse

E.Ģ. Plāpāšana ievilkusies vienmēr. Nezin, vai materiāli mājās arī, vai visi atņemti. Tā arī nav paspējusi uzzīmēt dzimtas koku. Tagad grib turpināt stāstu par to, kā 51. gadā stājās komjaunatnē. Bija jāstājas visai klasei, tāda mode. Ienes sestdienā, pēdējā stundā un izdala iestāšanās anketas. Pasaka, lai mājās aprunājas un lai pirmsdien atnes. Nekāda rīvēšanās nebija – tu esi komjaunietis, tu neesi. Izdomā, ka nestāties, ka neatnesīs anketas. Teiks, ka vecāki neļāva. Skolotāju istaba ciet, nesīs pie direktores. Tā barga sieva, visiem bail. E.Ģ. piekļauvē, bet laimīgā kārtā neviens nav mājās. Atstājušas tās anketas tajā pašā sestdienā uz galda virtuvē direktorei, tad arī vairāk nav aicināti stāties. Otrreiz stājusies komjaunatnē tehnikumā. Trešajā kursā atnākusi jauna audzinātāja. Rudenī atnākusi, tad aizsūtīti kopā ar audzinātāju uz kolhozu, uz talku. Tad izveidojās draudzīgas attiecības. Bija beigusi marksisma universitāti. Reiz veselu nakti diskutējušas, viņa centusies pārliecināt, ka jāstājas komjaunatnē. Un E.Ģ. runājusi pretī, visu nakti, tā arī nepārliecināja. Runāja pretī no tā, ko redzējusi ikdienā. Beigās līdz asarām. E.Ģ. teikusi, ka redzot pirmo cilvēku, kas iestājies tur pārliecības dēļ nevis karjeras dēļ. Kad viņa vairs nevarēja pārliecināt idejiski, tad teikusi, ka liela nozīme būs tam pie sadales. E.Ģ. atbildējusi, ka labāk visu mūžu cūkas ganīšot. Tā arī iznācis. Vēl reizi mēģināts iesaistīt partijā, bet tad bijusi slima meitiņa un E.Ģ. atbildējusi, ka tikpat nevarēšot pilnvērtīgi tur darboties.

I.S. saka, ka viņu ļoti interesē stāsts par tēva aizvešanu. Vai tas bija 45. gada 25. martā?

E.Ģ. Tas nebija martā. 49. gadā tad to nakti... Vēl tagad acīs tas ceļu krustojums, kur tās mašīnas žvankādamās nāca, dubļi. No rīta pa skolas logu skatījušās, pa internāta logu otrā stāvā. Uzreiz gar logu cepures un plintis nākušas, nakts laikā ienākuši un paņēmuši divas meitenes. Puikas jau teikuši, ka šonakt labi nebūs, negulēšot. Vēl nākošā dienā no klases ņēma laukā tos, kuriem vecāki saņemti. No klases kādus sešus paņēma.

I.T. vaicā, cik no skolas.

E.Ģ. saka, ka nezin. Tolaik jau neko nerunāja. Kopgalda saimniece teikusi, ka papus arī redzēts. Abi ar brāli aizgājuši – ķēde riņķī, cilvēku jūra, klāt nav tikuši. Ir jau laiks pagājis, bet kad tā iedomā, tad viss stāv acu priekšā. Ar tām paunām, vēl nebija iekšā sasēdināti. Viss lielais laukums pilns. Mēģinājuši no Raiņa ielas puses pieiet, cilvēku jūra. Pa dienu vēl mašīnas gājušas. Ozoliņu Juris sēdējis uz mantu veltņa un svilpojis, uz to staciju braukdams. Vēlāk atgriezās. Gājuši atpakaļ un domājuši – ko lai dara. Kādus trīs km no Auces ieraudzījuši, ka papu ved. Pašu cilvēki vien veda. Pie Stūrīšu izvešanas klāt bijis māšas dēls. Tas bijis ar plinti pie vešanas, bijis iznīcinātājos. Iestājušies jau brīvprātīgi, bet bija jādara tas, ko liek. Anekdotas jau par Jadvīgu stāstot. Nemaz negribas par to visu runāt. Brīnišķīgs cilvēks. Tolaik gājusi tāda maziņa. Plinte pa zemi vilkās. Teikusi, ka tik daudz zinot, ka nedod Dievs, ja mēģinātu runāt. Ilgi nav zinājusi. Par to nerunāja. Tas bija tāds laiks. Visu mūžu tādā duālistā – saproti vienu, redzi ko citu. Kad sākās pārkārtošanās, tad tik teikusi – cik labi, ka pašai nav jāpārkārtojas, jo nav nemaz vēl iekārtojusies. Izrādās, ka Jadvīga ar to plinti, kas pa zemi vilkās, tad esot sargājusies Fridriksones tēvu, kad kūtiņā kaut kur ieslodzīja. Nezin, ko domāja, kad gāja tajos iznīcinātājos. Cilvēki ticējuši. Par laiku, kad sākās kolhozi. Par vienu sievieti, kas domājusi, ka nu būšot gan labi kolhozā. Tāda aģitācija bija. Kopā strādās un kopā ēdīs. Vienmēr katls būšot pilns. Mamma vaicājusi – Elza, vai tu to katlu maisīsi? Nē. Mamma teikusi, ka tas, kas to katlu maisīs, smels sev to, ko gribēs, bet tu ēdīsi, ko tev ielies. Par zemi – no 20 ha vēl 10 bija jāatdod jaunajiem darba zemniekiem. Mammai palika 8 ha. Pieņēma tādas, ko gribēja, lai neieliktu svešus. Mamma centās pierunāt vienus pazīstamus. Labāk būtu sveši ienākuši, nekā paņēma nesaticīgus. Tēvs bija paņemts projām. Jaunais darba zemnieks varēja ņemt visu viņu inventāru. Bija iedota govys, kamēr dabūs paši savu. Kad dabūja paši savu, tad negribēja atdot. Dvarišķiene saka tā – izveda saimniecei no kūts labāko govī. Saimniece noraudāja vien. Nu sāk veidoties kolhozs, nu govys jāved kopā. Mammai visu mūžu lopi bijuši un nu tas savs jāved uz to kopējo kūti. Nu abas ved reizē tās savas govys uz “Pušeniekiem”, kur tā savešana. Dvarišķiene raud. Mammai nāca smiekli, atceroties, kā viņa teikusi, ka saimniece noraudājusi vien, kad izveda viņas labāko govī no kūts. Toreiz jau humora maz bija. Īpaši pie zirgiem. Tēva vaislas ķēve pirmajā gadā kolhozā nomira pie atnešanās. Ar gadiem tas viss nāk atpakaļ. Kāpēc papus tika Krievijā. Izrādījās, vienam kaimiņam kaut kas krekta. Liels saimnieks, kam bija labi gan pie vāciešiem, gan pie krieviem. Pēc gadiem atklājās, ka viņš kaut ko tur pastāstījis. Pats vācu laikā krievu gūstekņiem zobus sitis ārā. Pats kalpojis visiem kungiem. Tēvs arestēts 44. gadā uz Jauno gadu. 45. gada februārī aizveda. Kā bijušo aizsargu. Divreiz ņēma. Krievi aizveda uz Veģeri aerodromu taisīt. Aizveda šķūti un pazuda. Zirgs kaut kur Lietuvā atradās pie viena būdēlnieka. Frontes atkal mainījās, tēvs atradās. Izrādās, no Veģeres uz Šauļiem aizdzīti, pratināti. Par papa sarunu ar majoru par aizsargiem. Gribēja pierunāt, lai paliek par tulku. Trīs gabali tādi saimnieki. Paps par tulku, tulko, kā vajag, visi palaisti mājās. Tikko fronte pārmainījās, tā paps atgriezās. Būtu palicis štābā par tulku, būtu pie krieviem liels vīrs bijis. Vācu laikā bijuši gūstekņi. Viens ukraiņis pie viņiem arī dzīvojis. Kaimiņa gūsteknis bija mammai vēstuli atrakstījis. Diemžēl nezin, kas bija tajā vēstulē rakstīts. Mamma tik teikusi, ka nebūtu to vēstuli dedzinājusi, ja zinātu, ka tas kaimiņš papu nodevis, tad tam arī būtu nepatikšanas. Par šī laika raganu medībām. E.Ģ. saka, ka jābeidz.

I.S. lūdz vēl pastāstīt kādu anekdoti no kolhoza laikiem.

E.Ģ. saka, ka ļoti patīk tādas anekdotas no dzīves, bet šobrīd nav neviena prātā. Pietiek.

I.S. saka paldies.

4. pielikums

Dzīvesstāstu transkripcijā izmantotie apzīmējumi

Pieturzīmju (.,!?) lietojums tradicionāls

Ar atkāpi no lapas malas parādīti tie intervētājas jautājumi, kuri uzdoti, pirms vēl stāstītāja ir beigusi runāt

.. - ja teikums apraujas

... - pauze, kur daudzpunktu skaits atbilst pauzes garumam

jā - izcelti vārdi un frāzes, kurus stāstītāja/stāstītājs uzsver īpaši

() - apaļajās iekavās likti stāstītājas/ stāstītāja vārdi, kas paskaidro situāciju vai sarunas priekšmetu un intonatīvi vai pēc runas ātruma atdalās no pārējā teikuma

[/] – kvadrātiekvavās, kursīvā komentāri par intervijas norisi vai stāstītājas intonāciju